956.0721
A258
1997

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

İstanbul'da muhtelif
fotokopi çekebilir.
Erhan Afyoncu

Osmanlı Devlet Teşkilâtında

DEFTERHÂNE-İ ÂMİRE

(XVI-XVIII. Yüzyıllar)

Doktora Tezi

Hazırlayan
Erhan AFYONCU

Danışman
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU

İstanbul 1997

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANE ve DOKÜMANTASYON DAİRE BŞK.
1883

Marmara Üniversitesi
Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı

T04049

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ V-VI
KISALTMALAR ..... VII-VII
BİBLİYOĞRAFYA ..... IX-XXII
GİRİŞ 1-3

I. BÖLÜM

DEFTERHÂNE'NİN KURULUŞ VE GELİŞMESİ

A) MÜESSESENİN ORTAYA ÇIKIŞI 4-7
B) DEFTERHÂNE'NİN GELİŞİMİ VE YAPISI 7-14
1-Defterhâne'nin Gelişimi 7-10
2-Defterhâne'nin Gelir ve Giderleri 10-11
3- Defterhâne Binası 11-14

II. BÖLÜM

DEFTERHÂNE'NİN GÖREVLERİ

A) DEFTERHÂNE'DE MUHAFAZA EDİLEN DEFTERLER 15-40
1-Tahrir Defterleri 15-26
a- Osmanlı Devleti'nde Tahrir Usûlü 15-22
b- Mufassal Defterler 22-24
c- İcmal Defterleri 24-25
d- Evkaf Defterleri 26
e-Diğer Defterler 26
2- Timar Ruznâmçe Defterleri 27-30
3- Derdest Defterleri 30-33
4- Cebe Defterleri 34-36
5- Yoklama Defterleri 37-38
6- Arz Sureti Defterleri 38-40
B) DEFTERHÂNE DEFTERLERİ ÜZERİNDE YAPILAN MUAMELÂT. 40-47
1- Defter Tashihi 40-43
2- Tahrir Defterlerine İlave Edilen Vesikalar 43-47
C) TİMAR HUSUSU İLE İLGİLİ GÖREVLERİ 47-58
1- Timar Arz ve Arzuhalleri Üzerindeki İşlemler 47-51
2- Serdar Beylerbeyi Tezkiresi Üzerindeki İşlemler 51-54
3- Berat Tezkirelerinin Hazırlanması ve Timar Ruznâmçe Defterlerine Kaydedilmesi 54-58
D) TİMAR HARİCİNDEKİ HUSUSLARLA İLGİLİ DEFTERHÂNE'DEN VERİLEN DERKENARLAR 59

E) DEFTERLERDEN SURET VERİLMESİ..... 60-62
F) DİĞER KALEMLERLE MÜNASEBETLERİ 62-64
G) SEFERLERDEKİ GÖREVLERİ 65-68

III. BÖLÜM
DEFTERHÂNE PERSONELİ

A) DEFTER EMİNİ 69-97
1- Görevin Tarihî Gelişimi 69-70
2- Görevleri .....
71-74
a- Defterhâne'deki görevleri 71-74
b-Defterhâne Harici Görevleri 74
3- Tayin ve Azilleri 74-92
a- Tayinlerinde Rol Oynayan Faktörler ve
Defter Eminliğinden Önceki Görevleri 74-82
b- Görev Süreleri 82-87
c- Görevden Alınmaları ve Sonraki Durumları 87-92
4-Gelirleri 92-94
5- Statüsü ve Teşrifattaki Yeri..... 94-97
B) KİSEDÂR 97-98
C) KÂTİPLER 98-113
1- Görevleri 103-106
2- Tayin ve Azilleri 106-110
3- Gelirleri 110-113
D) ŞÂKİRDLER..... 113-120
E) MÜLÂZIMLAR..... 120
F) SARRAF 121-122
G) DİĞER GÖREVLİLER 122
H) DEFTERHÂNE GÖREVLİLERİNİN SUİSTİMALLERİ 123-124

SONUÇ 125-126
EKLER
EK 1. Defter Eminlerinin Listesi..... 127-138
EK 2-4. Defterhâne'de İşlem Görmüş Timar Arz ve Arzuhalleri 139-141
EK 5-6. Defterhâne'de İşlem Görmüş Serdar Tezkiresi. 143
EK 7-9. Berat Tezkireleri. 144-146
EK 10-12. Timar Ruznâmçe Defterlerinin Tarihî Gelişimini Gösteren Ör. 147-149
EK 13. Kâtip ve Şâkird Yoklama Defteri Örneği. 150

EK 14. Arz Sureti Defteri Örneği 151
EK 15. Derdest Defteri Örneği. 152
EK 16. Cebe Defteri Örneği. 153
EK 17. Yoklama Defteri Örneği. 154
EK 18. Tahvil Defteri Örneği. 155
EK 19. Defter Sureti 156
EK 20. Kâtip Ruûsu. 157
EK 21. Şâkird Ruûsu 158
EK 22. Defterhâne'ye Sarraf Alınması İçin Defter Emini Arzı 159
EK 23. Defterhâne'ye Mahsus İşaretin (Kalem Gülünün) Tarihî Gelişimi 160

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883 KÜTÜPHANE ve DOKÜMANTASYON DAİRE BŞK.

ÖNSÖZ

Dünyanın en büyük ve en uzun ömürlü devletlerinden birisi olan Osmanlı Devleti'nin bu özellikleri kazanmasını sağlayan merkez teşkilâtının yapısı ve işleyişi, Osmanlı tarihçiliğinin en az çalışılmış konularındandır. Bir devletin müesseselerini, bunların çalışma şekli ve usûllerini bilmek tarihî hadiselerin anlaşılması ve yorumlanmasında en önemli etkendir. Osmanlı Devleti'nin yukarıda bahsettiğimiz özelliklerini sağlayan devlet teşkilâtı, bilhassa bürokratik yapısının tarihî gelişimi üzerine araştırmalar daha yeni yeni başlamaktadır. İ. H. Uzunçarşılı'dan sonra bu konuda oldukça az sayılabilecek araştırma yapılmıştır. Bilhassa XVIII. yüzyıl öncesinde bürokrasinin işleyişine dair elimizde nizâmnâmelerin hemen hemen yok denebilecek kadar az olması, bu durumun en önemli sebebidir. Osmanlı devlet teşkilâtının bu dönemde geleneksel bilgi ve teamüllerle çalışması, ketum yapısı araştırmacıların önündeki en büyük zorluktur. Osmanlı bürokrasisindeki kalemlerin evraklarının orijinal hallerinde olmayıp, yapılan tasnif çalışmaları sebebiyle çok dağınık bir şekilde bulunması çok fazla mesai harcanmasını gerektirmektedir. Bunların yanısıra, kullanılacak malzeme, araştırmacı için birçok tuzakları da kendi bünyesinde barındırmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda bilgi azlığı sebebiyle arşiv belgelerinin çok yanlış şekillerde yorumlanma ihtimali de vardır.

Yukarıda bahsettiğimiz zorluklar sebebiyle defterhâne-i âmire müessesesi üzerine yaptığımız bu tez yaklaşık altı yıllık uzun ve yorucu bir çalışmanın sonucunda ortaya çıkmıştır. Başlangıçta dar bir tarih dilimi içerisinde araştırmamızı yürütmek istedik. Fakat nezâretler öncesi Osmanlı bürokrasisinin çalışma şekillerinin ortaya çıkarılmasında kullanılan malzemeden kaynaklanan güçlükler sebebiyle zaman tahdidi sınırımızı oldukça genişletmek zorunda kaldık. Bu değişiklik neticesi görülmesi gereken arşiv malzemesi ile Osmanlı tarih ve vekayinâmelerinin sayısı, bir insanın ömrünün yetmeyeceği bir şekilde arttı. Gerek arşivlerimizin dağınık tasnif şekilleri gerek Osmanlı bürokrasisi üzerindeki bilgi azlığımız, yaptığımız araştırma sürecinde çok uzun süreli arşiv taraması yapılmasını gerektirmiştir. Buna rağmen çok az bilgi elde edilmiştir. Meselâ, ulûfeli kalem personelinin sayısını tesbit edebilmek için 300 civarında defter taranmıştır. Diğer taraftan araştırmada çekilen zorluklardan birisi de reisülküttâblık, divân, hazine kalemleri ve nişancılık gibi defterhâne-i âmire ile yakın bağlantıları olan müesseseler hakkında doyurucu çalışmaların bulunmayışı olmuştur. Bu sebeple üç asırlık zaman dilimi ve Osmanlı devlet teşkilâtının en büyük müesseselerinden birisi üzerinde yapılan çalışmada bazı eksikliklerimizin olması kaçınılmazdır.

Osmanlı bürokrasisinin üç ana bölümünden birisi olan defterhâne-i âmire üzerine olan çalışmamızda müesesenin kuruluşu ve tarihî gelişimi anlatıldıktan sonra

görevleri üzerinde durulmuş, daha sonra bu kalemin personeli incelenmiştir. Kalemin âmiri olan defter emininin görevleri, tayin ve azil biçimleri, gelirleri ve statüsü üzerlerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nde görev yapmış defter eminlerinin (XVI-XVIII. yüzyıllar) bir listesi de ilk defa olarak bu çalışma sonucu ortaya çıkarılmıştır. Kalemin asıl çalışanları olan kâtip ve şâkirdlerin görevleri, tayin ve azilleri, gelirleri, sayıları tablolar yardımıyla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmalarım sırasında devamlı teşvik ve yardımlarını gördüğüm hocam Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'na ve araştırmamın başından sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Feridun Emecen'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Arşivdeki çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Halil Sahillioğlu ve Doç. Dr. İdris Bostan'a teşekkür ederim. Yine tezimin başlangıcından sonuna dek her türlü yardımda bulunan değerli arkadaşlarım Arş. Gör. Recep Ahıskalı, Arş. Gör. Fikret Sarıcaoğlu, Öğr. Gör. Dr. Muzaffer Doğan ve Gültekin Yıldız'a teşekkür borçluyum. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'ndeki çalışmalarım sırasında her türlü yardımı yaparak birçok zorluğu aşmama vesile olan idareci ve araştırma salonu görevlilerine şükranlarımı sunmayı da zevkli bir görev addetmekteyim. Ayrıca bu tezi maddî açıdan destekleyen Türk Petrol Vakfı ile Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği'ne teşekkür ederim.

Erhan AFYONCU

KISALTMALAR

A. NŞT.....	Bâb-ı Âsafî Nişan Kalemi
A. NŞT.ORD	Bâb-ı Âsafî Nişan Kalemi
A. AMD.....	Bâb-ı Âsafî Amedî Kalemi
A. DFE	Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Kalemi
A. DVN.....	Bâb-ı Âsafî Divân Kalemi
A. DVN. MHM.....	Bâb-ı Âsafî, Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi
A. DVN. ŞKT.	Bâb-ı Âsafî, Divân-ı Hümâyûn Şikâyet Kalemi
A. RSK.....	Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemi
AE	Ali Emirî Tasnifi
AK.MCY.....	Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları
BEO.....	Bâbıâlî Evrak Odası
Bk	Bakınız
BOA.....	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev.	Çeviren
D	Defter
D.BRZ	Bâb-ı Defterî Büyük Rüznâmçe Kalemi
D. BŞM	Bâb-ı Defterî Başmuhâsebe Kalemi
DD	Derdest Defterleri
D. EVM.....	Bâb-ı Defterî Evâmir-i Mâliye Kalemi
D.KRZ.....	Bâb-ı Defterî Küçük Rüznâmçe Kalemi
DİA	Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.MMK.DHN.....	Maden Mukataası Duhan (Tütün) Dönümü
Dos.....	Dosya Kısmı
E	Evrak
EI²	Encyclopedia of İslam (new edition)
haz.....	Hazırlayan
HH.....	Hatt-ı Hümâyûn
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜ.	İstanbul Üniversitesi
Ktp.	Kütüphânesi
KK	Kâmil Kepeci Tasnifi
MAD	Mâliyeden Müdevver Defterler
MD.....	Mühimme Defterleri
ML.VRD.....	Maliye Nezâreti Vâridât Muhâsebesi

MÜ.....	Marmara Üniversitesi
nr.	Numara
nşr.....	Neşreden
OTAM.....	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi
s.	Sahife
TD	Tahrir Defterleri
TED.....	İÜ. Tarih Enstitüsü Dergisi
TKA.....	Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi
TRD.....	Timar Rüznâmçe Defterleri
TSMA.....	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK.....	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi
TTK.....	Türk Tarih Kurumu
TY.....	Türkçe Yazmalar
vr.	Varak
vs.	Ve saire
vd.	Ve devamı
Yay.....	Yayınlayan
M	Muharrem
S.....	Safer
Ra.....	Rebiülevvel
R.....	Rebiülahır
Ca.....	Cemaziyelevvel
C	Cemaziyelahır
B	Receb
Ş.....	Şaban
N.....	Ramazan
L	Şevval
Za	Zilkade
Z	Zilhicce

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİV VESİKALARI

A) BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Tahrir Defterleri (TD) :

nr. 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 59, 79, 80, 156, 613, , 692, 727, 739, 744, 749, 757, 761, 783, 785, 794, 821, 826, 829, 866, 869, 871, 877, 885, 887, 922, 926, 928, 929, 985.

Timar Ruznâmçe Defterleri (TRD):

nr. 1, 2, 4, 5, 6, 14, 26, 28, 34, 35, 40, 44, 46, 49, 53, 59, 62, 76, 77, 80, 82, 84, 86, 90, 92, 93, 100, 104, 105, 117, 120, 122, 123, 124, 129, 135, 137, 138, 139, 141, 151, 154, 155, 173, 176, 214, 226, 236, 237, 249, 251, 253, 254. 261, 262, 271, 275, 276, 278, 279, 280, 286, 287, 293, 295, 301, 308, 313, 316, 330, 335, 340, 345, 353, 354, 358, 367, 375, 384, 391, 409, 422, 433, 434, 442, 443. 449, 458, 473, 474, 484, 496, 498, 507, 509, 523, 533, 534, 538, 544, 550, 554, 564, 567, 573, 577, 585, 588, 594, 601, 627, 688, 697, 701, 710, 711, 713, 751, 759, 766, 770, 777, 781, 782, 784, 788, 791, 797, 804, 805, 811, 813, 816, 818, 822, 824, 830, 835, 843, 850, 853, 862, 871, 877, 882, 883, 891, 894, 901, 905, 908, 909, 933, 940, 941, 973, 983, 987, 988, 990, 995, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1125, 1126, 1131, 1135, 1136, 1137, 1138, 1139, 1140, 1141, 1142, 1147, 1419, 1447, 1458, 1463, 1775.

Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD):

nr. 2, 7, 62, 128, 151, 170, 334, 352, 364, 416, 422, 550, 559, 563, 931, 1083, 1261, 1815, 1865, 2231, 2275, 3626, 3772, 4690, 4695, 4873, 5510, 5526, 5562, 5584, 5589, 5958, 5965, 5966, 5967, 6082, 6094, 6261, 6298, 6977, 7083, 7118, 7205, 15287, 15549, 15561, 15945, 15947, 15958, 17330, 17896, 17983, 18176, 18486, 19295, 22178.

Mühimme Defterleri (MD):

nr. I, II, VII, XII, XVI, XIX, XXV, LV, LXIV, LXXVIII, CXXV, CXXIX, CXXX, CLXIV, CLXV, CLXVIII, CLXXXVII, CXC.

Mühimme Zeyli Defterleri (MZD):

nr. III, IV, V, VI.

Bâb-ı Asafî Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM):

nr. 934.

Tahvil Defterleri:

Nr. 3, 13, 22, 63, 84.

Bâb-ı Asafî Ruûs Kalemi (A. RSK):

Nr. 1461, 1464, 1466, 1467, 1469, 1472, 1473, 1474, 1476, 1477, 1481, 1484, 1485, 1489, 1497, 1498, 1502, 1504, 1506, 1510, 1517, 1519, 1520, 1522, 1523, 1524, 1526, 1527, 1529, 1531, 1534, 1562, 1563, 1570, 1571, 1572, 1574, 1580, 1588, 1589, 1593, 1602, 1605, 1611, 1617, 1620, 1623, 1698B.

Kâmil Kepeci Tasnifi (KK) :

Nr. 87, 103, 209, 210, 212, 217, 218, 226, 229, 230, 231, 233, 234, 238, 239, 240, 242, 243, 245, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261/6, 262, 264, 270, 292, 297, 454, 664m, 673, 676m, 1764, 1765, 1766, 1767, 1794, 1863, 1896, 1902, 3398, 3399, 3400, 3401, 3402, 3403, 3404, 3405, 3406, 3407, 3408, 3409, 3410, 3414, 3415, 3417, 3418, 3419, 3420, 3421, 3422, 3423, 3424, 3425, 3426, 3427, 3428, 3430, 3431, 3432, 3433, 3435, 3436, 3437, 3438, 3439, 3440, 3441, 3442, 3444, 3445, 3446, 3447, 3448, 3449, 3450, 3451, 3452, 3454, 3455, 3461, 3462, 6593, 7430.

Bâb-ı Asafî, Defterhâne-i Âmire Kalemi, Defter Kısmı (A. DFE) :

Nr. 68, 98, 100, 113, 168, 199, 200, 220, 274, 315.

Bâb-ı Asafî, Divân Kalemi, Defter Kısmı (A. DVN) :

Nr. 804, 812.

Bâb-ı Asafî, Nişan Kalemi, Defter Kısmı (A. NŞT) :

Nr. 1063, 1138, 1141, 1182, 1396.

Bâb-ı Defterî , Büyük Ruznâmçe Kalemi, Defter Kısmı (D. BRZ) :

Nr. 20630, 20635, 20636, 20637, 20642, 20661.

Bâb-ı Defterî, Küçük Ruznâmçe Kalemi, Defter Kısmı (D. KRZ) :

Nr. 33118, 33120, 33125, 33132, 33182, 34613.

Bâb-ı Defterî, Başmuhâsebe Kalemi (D. BŞM)

Nr. 23, 4013, 4484, 41348.

Bâb-ı Defterî, Evâmir-i Mâliye Kalemi (D. EVM):

Nr. 26278.

Bâbıâlî Evrak Odası, Sadâret Defterleri :

Nr. 345, 346, 347, 359, 361.

Mâliye Nezâreti Vâridât Muhâsebesi (ML. VRD.):

Nr. 62.

Bâb-ı Asafî, Defterhâne-i Âmire Kalemi, Dosya Kısmı (A. DFE, Dos.) :

Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 49, 50, 52, 53, 55, 60, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 87, 89, 90, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 117, 119, 121, 123, 125, 127, 137, 139, 147, 153, 157, 158, 159, 161,162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 178, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 204, 214, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250.

Bâb-ı Asafî, Nişan Kalemi, Dosya Kısmı (A. NŞT, Dos.):

Nr. 1, 2, 5, 14, 16, 17, 18, 35, 52, 79, 103, 147.

Bâb-ı Asafî, Ordu Nişan Kalemi, Dosya Kısmı (A. NŞT. ORD., Dos.):

Nr. 15.

Bâb-ı Asafî, Divân Kalemi, Dosya Kısmı (A. DVN, Dos.):

Nr. 4, 14, 27, 32, 360.

Bâb-ı Asafî, Ruûs Kalemi, Dosya Kısmı (A. RSK, Dos.):

Nr. 2, 4, 8, 13, 14, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 35, 38, 41, 43, 44, 46, 49, 51, 53, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 85, 87, 88, 89, 97, 1470, 1474, 2825.

Bâb-ı Asafî, Şikâyet Kalemi, Dosya Kısmı (A. DVN. ŞKT, Dos.):

Nr. 2100.

Bâb-ı Asafî, Amedî Kalemi, Dosya Kısmı (A. AMD, Dos.) :

Nr. 23, 27, 29.

Bâb-ı Defterî, Büyük Ruznâmçe Kalemi, Dosya Kısmı (D. BRZ, Dos.):

Nr. 3.

Bâb-ı Defterî, Küçük Ruznâmçe Kalemi, Dosya Kısmı (D. BRZ, Dos.):

Nr. 1.

Bâb-ı Defterî , Kalemi, Dosya Kısmı (D. MMK.DHN, Dos.):

Nr. 5.

Ali Emirî Tasnifi:

Ahmed I Kısmı: Nr. 25, 107, 371, 684.

Mehmed IV Kısmı : Nr. 401, 1108, 3239, 3423, 4073, 4077,4811, 7430, 7731, 8065, 8271, 9328, 9417.

Ahmed II Kısmı: Nr. 2152.

Süleyman II Kısmı: Nr. 371, 2716.

Ahmed III Kısmı : Nr. 411, 2098.

Mustafa III Kısmı : Nr. 401, 5531.

Abdülhamid I Kısmı : Nr. 101, 387, 888, 1119, 1452, 25379.

İbnülemin Tasnifi :

Tevcihât : Nr. 187, 188, 264, 452, 802, 1194,1695, 1714, 2588.

Cevdet Tasnifi :

Askerî : Nr. 40196.

Dahiliye : Nr. 2080, 13132, 14927, 17103.

Evkaf : Nr. 12665.

Mâliye : Nr.941,1316,8414,18149, 27795, 28404.

Saray : Nr. 8716.

Timar : Nr. 100,1395.

Zaptiye : Nr. 262, 1819, 3107, 4481.

Hatt-ı Hümâyûn : Nr. 23111, 23116 A, 23105, 23121, 23126, 23302 A, 23375, 23729, 54788.

İrâde, Meclis-i Mahsûs: Nr. 1724.

B) TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ

Nr. D 3208/1-2, E 11389, E 7029/101, E 5381.

C) ANKARA TAPU-KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, KUYÛD-I KADÎME ARŞİVİ

Tahrir Defterleri :

Nr. 3, 4, 8, 10, 12, 14, 16, 22, 28, 29, 33, 38, 40, 43, 45, 46, 50, 55, 63, 64, 67, 74, 89, 95, 101, 104, 106, 107,109, 114, 127, 128, 131, 136, 143, 145, 146, 148, 156, 157, 163, 167, 168, 185, 186, 187, 191, 194, 195, 208, 212, 214, 215, 220, 230, 232, 233, 238, 240, 248, 250, 254, 261, 262, 267, 270, 275, 278, 279, 286, 289, 296, 299, 301, 302, 303, 315, 316, 317, 318, 334, 335, 336, 338, 341,

344, 345, 355, 359, 361, 365, 368, 418, 524, 541, 545, 550, 552, 553, 554, 563, 564, 565, 567, 571, 577, 583, 584.

Timar Ruznâmçe Defterleri :

Nr. 576, 634, 970, 974, 1007, 1145, 1200, 1220, 1222, 1244, 1245, 1284, 1293, 1371, 1503, 1570, 1650, 1763, 1929, 1938, 1958, 1983.

Cebe Defterleri :

Nr. 1082, 1083, 1086, 2084, 2085.

Derdest Defterleri :

Nr. 217, 379, 380, 390, 392, 395, 398, 399, 403, 407, 413, 417, 418, 423, 426, 431, 432, 437, 438, 443, 445, 451, 452, 456, 458, 460, 463, 467, 476, 482, 486, 490, 495, 499, 502, 516, 519, 524.

Vakf-ı Cedîd Defterleri:

Nr. 77.

II - YAYINLANMIŞ VESİKALAR

AHMED REFİK, *Onikinci asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı* (1689-1785), İstanbul 1988.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri,* VII, İstanbul 1994; IX, İstanbul 1996.

ALİ EFENDİ, Şeyhülislam Fetvaları, sadeleştiren; İbrahim Ural, İstanbul 1995.

Ankaranın İki Numaralı Şer'iyye Sicili, haz. Halit Ongan, Ankara 1974.

BARKAN, Ö. Lütfi-, " H. 933-934 (M. 1527-1528) Mâlî Yılına Ait Bütçe Örneği", *İFM,* XV/1-4, (İstanbul 1953-1954), s. 251-329.

————, "Osmanlı Bütçelerine Dair Notlar", *İFM*, XV/1-4 (İstanbul 1953-1954), s. 238-250.

————, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, IX/13, (Ankara 1979)s. 1-380.

BARKAN, Ö. Lütfi- MERİÇLİ, Enver-, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrîr Defterleri* , I, Ankara 1988.

EMECEN, Feridun M.- ŞAHİN, İlhan-, *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994.

EMECEN, Feridun M.-, "Kayacık Kazâsının Avârız Defteri", *TED*, sayı : 12 (İstanbul 1982) s. 159-170.

ERDOĞRU, M. Akif-, "Beyşehir Sancağı İcmal Defteri", *Belgeler*, sayı: 17 (Ankara 1993), s. 139-181.

————, "Antalya Havalisi İçin Bir Kaynak: Defter-i Livâ-i Teke", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XC (İzmir 1995), s. 97-185.

————, "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler I", *OTAM*, sayı: 5 (Ankara 1994), s. 49-129.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib-, " Un Registre de Depenses de Bâyezid II. Durant la Campagne de Lepante de 1499", *Turcica*, V (Paris 1975), s. 84-92.

İNALCIK, Halil-, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1954.

İPŞİRLİ, Mehmet-, " XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler", *TED*, Sayı: 12 (İstanbul 1982), s. 203-248.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin- ÜSTÜN, Ünal-, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları, I, 1455 Tarihli Tahrîr Defteri*, Ankara 1992.

YİNANÇ, Refet- ELİBÜYÜK, Mesut-, *Kanunî Devri Malatya Tahrîr Defteri (1560)*, Ankara 1983.

————, *Maraş Tahrîr Defteri* (1563), I-II, Ankara 1988.

III- KAYNAK ESERLER

ABDULLAH İBN İBRAHİM, *Vâkıât-ı Ruzmerre*, IV, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi Kısmı, nr. 2437; I, TSMK, Revan kısmı, nr. 1223.

ABDURRAHMAN VEFİK, *Tekâlif Kavâidi*, I, İstanbul 1328.

ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri*, nşr. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul 1995.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, II, İstanbul 1309.

AHMED RESMÎ, *Sefînetü'r-rüesâ*, İstanbul 1269.

AŞIKPAŞAZÂDE, Tevârih-i Âl-i Osman, nşr. Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, I İstanbul 1947.

AVNİ ÖMER EFENDİ, "Kanûn-ı Osmânî Mefhûm-ı Defter-i Hakanî", nşr. İ. H. Uzunçarşılı, *Belleten*, XV/59 (Ankara 1951).

AYN ALİ EFENDİ, *Kavanîn-i Âl-i Osman der- Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*, Önsöz, M. T. Gökbilgin, İstanbul 1979.

Buyuruldu Mecmuası, TTK Ktp., nr. Y. 70.

ÇEŞMİZÂDE MUSTAFA REŞİD, *Çeşmizâde Tarihi*, nşr. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1959.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekâyiât*, nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

————, *Nesâyihü'l-Vüzerâ*, nşr. H. Ragıp Uğural, İstanbul 1987.

D'OHSSON, M-,*Tableau G'eneral de L'empire Ottoman*, III, VII Paris 1791.

ENVERÎ, *Tarih*, İÜ. Ktp., TY, nr. 5994.

————, *Tarih*, Millet Ktp., Ali Emirî kısmı, TY, nr. 67.

ESAD EFENDİ, *Teşrîfât-ı Kadîme*, İstanbul 1979.

ES-SEYYİD MEHMED EMİN BEHİC, *Sevânihü'l-Levâyih*, nşr. Ali Osman Çınar, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 1992).

EREMYA ÇELEBİ KÖMÜRCÜYAN, *XVII. Asırda İstanbul* (trc. Hırant D. Andreasyan), İstanbul 1988.

Eyyûbi Efendi Kanûnnâmesi, nşr.Abdülkadir Özcan, İstanbul 1994.

FERİDUN BEY, *Münşeâtü's-Selâtin*, I, İstanbul 1274.

HAFIZ ABDULLAH,*Tarih-i Lebîba*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi kısmı, nr. 2158.

HALİL NURİ, *Tarih*, İÜ. Ktp., TY, nr. 5996.

HEZARFEN HÜSEYİN, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Fotokopi, nr. 220.

İNCİCİYAN, P.G.-, "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti", çev. Ohannes Bogosyan, *Hayat Tarih*, Sayı: 3 (İstanbul 1965), s. 67-70.

İPŞİRLİ, MEHMET-, "Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Âsitâne", *TED*, Sayı: 14 (İstanbul 1994), s. 9-35.

İZZÎ SÜLEYMAN, *İzzî Tarihi*, I-II, İstanbul 1199.

Koçi Bey Risâlesi, nşr. Yılmaz Kurt, Ankara 1994.

KÜÇÜK ÇELEBİZÂDE İSMAİL ASIM, *Tarih*, İstanbul 1282.

LÜTFİ PAŞA, "Âsafnâme", nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991.

Mecmua-i Berâtlar ve Gayrihu, Süleymâniye Ktp. Esad Efendi Kısmı, nr. 3835.

MEHMED EMNÎ, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi*, nşr.Münir Aktepe, Ankara 1974.

MEHMED Hasib Ruznâmesi (H. 1182-1195/M. 1768-1781), haz. Süleyman Göksu, MÜ. Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (İstanbul 1993).

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmânî*, II-IV, İstanbul 1311.

MUSTAFA ÂLÎ, *Künhü'l- ahbâr*, İÜ Ktp. nr. 5959.

MUSTAFA MÜNİF, *Defter-i Teşrifât*, İÜ. Ktp., TY, nr. 8892.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netâyicü'l- Vukûât*, I-III, İstanbul 1327.

Münşeât Mecmuası, Bâyezid Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi kısmı, nr. 1970.

Münşeât Mecmuası, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi kısmı, nr. 3363.

NAİMÂ, *Tarih*, IV, İstanbul 1280.

NECATİ EFENDİ, *Târih-i Kırım (Rusya Sefâretnâmesi)*, haz. Erhan Afyoncu, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihânnümâ*, II, nşr. F. Reşit Unat-M. Altay Köymen, Ankara 1957.

Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1988.

PEÇUYLU İBRAHİM, *Tarih*, I-II, İstanbul 1980.

RAŞİD MEHMED EFENDİ, *Tarih*, I, II, IV, İstanbul 1282.

RUHÎ ÇELEBİ, *Tevârihi-i Âl-i Osman*, (nşr. Yaşar Yücel-H. Erdoğan Cengiz), *Belgeler*, XIV/ 19 (Ankara 1992), s. 359-472.

Ruznâme, TTK Ktp., nr. Y. 58.

SELÂNİKİ MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Selânikî*, I-II, nşr. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989.

SİLAHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA, *Tarih*, I, nşr. A. Refik, İstanbul 1928.

————, *Nusretnâme*, I-II, Sâdeleştiren; İsmet Parmaksızoğmu, İstanbul 1966.

Sofyalı ALİ ÇAVUŞ Kanunnâmesi, nşr. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992.

ŞEMDÂNİ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'i't-tevârih*, I, nşr. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976.

Tarih-i Sâmî ve Şâkir ve Subhi, İstanbul 1198.

TEŞRİFÂTİ-ZÂDE MEHMED b. AHMED, *Defter-i Teşrifât*, İÜ. Ktp., nr. 9810.

Tevcihât Defteri, TSMK, Hazine Kısmı, nr. 1468.

Tevkîî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, *Milli Tetebbular Mecmuası*, III, (İstanbul 1331).

TOPÇULAR KÂTİBİ ABDÜLKADİR, *Tarih*, nşr. Ziya Yılmazer, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1990.

VÂSIF, *Tarih*, (Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr), I-II, İstanbul1219.

————, *Tarih*, nşr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978.

————, *Tarih*, TSMK, Hazine Kısmı, nr. 1406.

————, *Tarih*, İÜ. Ktp., nr. 5981.

————, *Tarih*, İÜ. Ktp. , nr. 6012.

IV- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

AFYONCU, Erhan-, "Defter Emini", *DİA*, IX, (1994), s. 91-93.

————, "Defterhâne", *DİA*, IX, (1994), s. 100-104.

AHISKALI, Recep-, *XV ve XVII. Yüzyıllarda Reisülküttâb Müessesesi*, MÜ.Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 1992).

AKYILDIZ, Ali-, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993.

ARIKAN, Zeki-, "Hamid Sancağı'ndaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar", *TED* sayı:12 (İstanbul 1982), s. 101-126.

ARISAN, Kazım-, "Eski İstanbul'da Şehir İçi Ulaşım", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, ed. E. İhsanoğlu-M. Kaçar (İstanbul 1995).

ATASOY, Nurhan-, *İbrahim Paşa Sarayı*, İstanbul 1972.

BARKAN, Ö. Lütfi-, "Timar", *İA*, XII/1, 286-333.

————, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", *Studies in the Economic History of the Middle-East* , ed. M. A. Cook (London 1970), s. 164.

————, *Türkiye'de Toprak Meselesi,Toplu Eserler* , I, İstanbul 1980.

————, "Daftar-ı Khakani", *EI²*, (İng.), II, 81-83.

————, Türk İktisat ve Mâliye Tarihi İçin Kaynaklar: "Türkiyede İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler I", *İFM*, II/1-2 (İstanbul 1940-1941), s. 20-59, 214-247.

BARTHOLD, W.-, "İlhanlılar Devrinde Mâlî Vaziyet", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I (İstanbul 1931), s. 142.

BAYSUN, M. Cavid-, "Naimâ", *İA*, IX, 44-49.

BELDİCEANU, Nicoara-, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985.

BOSTAN, İdris-, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*; XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, Ankara 1992.

CEZAR, Mustafa-, "Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Tabiî Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I (İstanbul 1963).

ÇALIŞKAN, Filiz-, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 1989).

ÇELİK, Şenol-, *Osmanlı Taşra Teşkilâtında İçel Sancağı (1500-1584)*, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1994.

ÇETİN, Atilla-, "Derkenar", *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 179-180.

ÇİÇEK, Kemal-, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 97 (İstanbul 1995), s. 93-111.

————, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", *OTAM*, sayı: 6 (Ankara 1995), s. 51-89.

ÇORBACIOĞLU, Mesude-, "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Mevcut Kalemler ve Görevleri", *Tarih Boyunca Paleoğrafya ve Diplomatik Semineri* (İstanbul 1988), s. ???

DANİŞMEND, İ. Hami-, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul 1971.

DARLİNG, J. Linda-, "Ottoman Salary Registers as a Source For Economic end Social History", *TSAB*, XIV/1 (İndiana 1990), s. 13-33.

————, "The Finance Scribes and Ottoman Politics", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Caeser E. Farah, (Missouri 1993), s. 89-100.

————, *Revenue- Raising and Legitimacy, The Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden 1996.

DEVELİOĞLU, Ferit-, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1993[11].

DOĞAN, Muzaffer-, *Sadâret Kethüdâlığı*, MÜ Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1995.

ED-DÛRÎ, Abdülaziz-, "Divân-Hulefâ-yı Râşidîn Emeviler, Abbasiler ve Fatımîler'de", *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 377-381.

ELBRÜZ, Niyazi-, *İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirlerine Ait Bazı Vesikalar*, İÜ. Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1940.

EMECEN, Feridun M.-, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989.

————, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, (İstabul 1991), s. 143-156.

————, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, (İstanbul 1991), s. 241-268.

————, "Ali'nin 'Ayn'ı ; XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları", *TD*, Sayı: 35. (İstanmul 1994), s. 131-149.

————, "Başbakikulu", *DİA*, VII, (1992), s. 126-127.

————, "Başmuhâsebe Kalemi", *DİA*, VII, (1992), s. 133-135.

————, "Başmukataa Kalemi", *DİA*, VII, (1992) s. 135.

————, "Mufassaldan İcmâle", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI, (İtanbul 1996).

EMECEN, F. M.- ŞAHİN, İlhan-, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII (İstanbul 1988), s. 287-308.

ERCAN, Yavuz-, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1986.

ERGİN, O. Nuri-, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri, Kütüphanesi*, İstanbul 1977.

————,*Türk Maarif Tarihi*, I-II, İstanbul 1977.

FAYDA, Mustafa-, "Hz. Ömer'in Divân Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II (İstanbul 1992), s. 107-176.

FİNDLEY, Carter V.-, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbıâlî (1789-1922)*, çevr. L. Boyacı- İ. Akyol, İstanbul 1994.

FLEISCHER, Cornell H. -, "Preliminaries to the Study of the Ottoman Büreaucracy", *Journal of Turkish Studies, Raiyyet Rüsûmu*, X, (Cambridge 1986), s. 137-143.

————, "Between the Lines; Realities of Scribal Life in the Sixteenth Century", *Studies in Ottoman History, İn Honour of Professor V. L. Menage*, ed. C. Heyjood- C. İmber, (İstanbul 1994), s. 45-61.

————, "Secretaries' Dreams: Augury and Angst in Ottoman Scribal Service", *Armağan Festschrift für Andreas Tietze*, Herausgegeben von I. Baldaut- S. Faroghi (Praha 1994), s. 77-88.

————, *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çevr. Ayla Ortaç, İstanbul 1996.

GENÇ, Y. İhsan-, *Osmanlılarda Berâtlar*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib-, "Müteferrika", *İA*, VIII, 853-856.

————, "Nişancı", İA, IX, 299-302.

————, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeâmet Tevcihi ile İlgili Fermânları", *Tarih Dergisi*, sayı: 22 (İstanbul 1967), s. 35-48.

GÖYÜNÇ, Nejat-,"Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, X, (İstanbul 1990), s. 1-37.

————, "Timar Tevcihleri Hakkında", *Osmanlı -Türk Diplomatiği Semineri*, (İstanbul 1995), s. 67-74.

————, "Timar Ruznâmçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, LX 1227, (Ankara 1996), s. 127-138.

————, "İmâd es-Serâvî ve Eseri", *TD*, sayı: 20, (İstanbul 1965), s. 73-86.

————, "Osmanlı Mâliyesinde İlhanlı Tesirleri", *Scripta Hierosolymitana*, vol. XXXV, Aspect of Ottoman History Papers From Cıpeo IX, (Jerusalem 1994). s. 162-166.

————, "Defter", *DİA*,IX, (1994), s. 88-90).

GRIGNASCHI, Mario-, "Das Osmanische Timar-Recht und der Kanun Süleymans des Gesetzgebers", *Armağan Festschrift Für Andreas Tietze*, Heraus Gegeben von Ingeborg Baldaut und Suraiya Faroqhi (Praha 1994), s. 123-136.

HALAÇOĞLU, Yusuf-, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1995[2].

————, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1991.

HAMMER, Purgstall-, "XVIII. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Teşkilâtı ve Babıâlî", çev. Halit İlteber, *İÜ. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/2-3 (İstanbul 1941), s. 564-586.

HOWARD, A. Douglas-, *The Ottoman Timar System and its Transformation*, 1563-1566, İndiana Univercity, Doktora Tezi (1987).

————, "The BBA Ruznâmçe Tasnifi; a New Resoure for the Study of the Ottoman Timar System", *TSAB*, X/1, (İndiana 1986), s. 11-18.

————, "The Historial Development of the Ottoman Emperial Registry (Defter-i Hakani); Mid-fifteenth to Mid Seventeenth Centuries", *Archivum Ottomanicum*, XI (The Hague 1988), s. 213-230.

————, "Central and Provincial Administrative İnteraction in Timar Bestowals in the Early Seventeenth Century", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Caesar E- Farah (Missouri 1993), s. 81-87.

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, Nişancılar Durağı, İslâm Araştırmaları Merkezi Ktp. nr. 12898

İNALCIK, Halil-, "Ottoman Methods of Conquest" *Studia İslamica* (Paris 1954), s. 103-129.

————, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, I (The Hague 1980), s. 283-337.

————, "Mehmed II", *İA*, VII, 506-535.

————, "Reisülkütâb" *İA*, IX, 766-773.

————, *The Ottoman Empire in the Clasiccal Age, 1300- 1600*, London 1973.

————, Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muamelât", *Osmanlı Araştırmaları*, I, (İstanbul 1980), s. 1-14.

————, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Babıali", *DİA*, IV, (1992) s. 378-386.

KONYALI, İ. Hakkı-, *İstanbul Abidelerinden: İstanbul Sarayları*, I, İstanbul 1943.

KOPRAMAN, K. Yaşar-, "Memlûklar Devrinde Mısır'da Sosyal Hayat", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII (İstanbul 1992), s. ???

KORTANTAMER, Samira-, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II (İzmir 1984), s. 27-45.

KÖYMEN, M.Altay-, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III (Alp Arslan ve Zamanı), Ankara 1992.

KUMBARACILAR, Sedat-, "Defter-i Hakani", *Hayat Tarih*, II/6 (İstanbul 1971), s. 35-40.

KÖPRÜLÜ, Orhan-, "Hasanbey-zâde", *İA*, V/1, 334-336.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. -, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)*, İstanbul 1994.

————, "Defterdâr" *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 94-96.

LEWİS, Bernard-, "İslâm Devlet Müessese ve Telâkkileri Üzerinde Bozkır Ahalisinin Tesiri", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II 12-4, çev. Salih Tuğ (İstanbul 1960), s. 220.

LEVENT, A. Sırrı, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara 1956.

MATUZ, Josef-, *Das Kanzleiwesa Sultan Süleymans des Prahtigen*, Weisbaden 1974.

MUMCU,Ahmet-, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)*, İstanbul 1985.

OĞUZ, Mustafa-, *Hüccetlerin Diplomatik Yönden Tahlili*, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.

ORHONLU, Cengiz-, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990[2].

————, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım*, yay. haz. Salih Özbaran, İzmir 1994.

ÖZ, Mehmet -, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler" *Vakıflar Dergisi*", XXII (Ankara 1991), s. 429-438.

ÖZCAN, Abdülkadir-, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *TD*, sy. 33, (İstanbul 1982), s. 1-56.

PAKALIN, M. Zeki-, *Mâliye Teşkilâtı Tarihi* (1442-1930), I-II, Ankara 1977.

————, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983.

RÖHBORN, Klaus-, *Untersuchungen Zur Osmanichen* Verwaltungsgeschichte, Berlin 1973.

SERTOĞLU, Midhat-, "Diplomatiqe Bilgisi Bakımından Başvekâlet Arşivi", *V. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 1960) s. 361.

Sir Jones W. Redhouse-, *A Turkish and English Lexıon (new edition)*, Beyrut 1987.

ŞEŞEN, Ramazan-, *Selâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983.

TABAKOĞLU, Ahmet-, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul 1985.

Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Klavuzu ve Belge Örnekleri, Ankara 1994.

TEKİN, Şinasi-, "Fatih Sultan Mehmed Devrine Ait Bir İnşa Mecmuası", *Journal of Turkish Studies*, vol. 20/2 (Harward Ün. 1996), s. 276-281.

TEKİNDAĞ, Şehabettin-, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961.

TOGAN, Z. Velidî-, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisâdî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, (İstanbul 1931), s. 14-40.

TURAN, Refik-, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, Ankara 1995.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı-, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1984.

————, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1984.

————, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, I, Ankara 1984.

VARLIK, M. Çetin-, "16. Yüzyıl Osmanlı İdârî Teşkilâtında Kütahya", *MÜ. Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2 (İstanbul 1987), s. 201-239.

WOODHEAD, Christine, "From Scribe to Litterateur; The Career of a Sixteenth-Century Ottoman Kâtib", *Bulletin of the British Society for Middle Eastern Studies*, IX, (1982), s. 55-74.

————, "Research on the Ottoman Scribal Service c. 1574-1630" *In Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik- Turkologie- Diplomatik*, ed. C. Fragner-K. Scwarz (Berlin 1992), s. 311-328.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin-, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, ed. E. İhsanoğlu (İstanbul 1994), s. 441-510.

Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara 1983.

GİRİŞ

Merkezî bir devlet ve mutlak iktidar, kuvvetli bir bürokrasi ile mümkün olmuştur. Kuvvetli ve yaygın bir bürokratik mekanizma, toplumsal düzenin sağlanmasına ve devlet işlerinin sistemli bir şekilde işlemesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 600 yıl devam etmesindeki en önemli etken de devlet teşkilâtının belirli bir sistem içerisinde işlemesini sağlayan ve aksama olan yerlerde çare üreten bürokrasiydi. Osmanlılar kendilerinden önceki Türk-İslâm devletlerinden örnek aldıkları bürokratik usûlleri geliştirerek kullanmışlardır.

Türk tarihinde yerleşik hayata geçerek kitâbet ve hesap işlerinde önemli ilerlemeler kaydeden Uygurlar bu alanda ilk sayılabilir. Uygurların kendilerinden sonra o bölgelerde kurulan devletlere de bürokratik usûllerde büyük tesirleri olmuştur. Nitekim, Osmanlı devlet teşkilâtının, bilhassa mâlî bürokrasisinin oluşmasında büyük rolü olan İlhanlılarda ve diğer Moğol devletlerinin bürokrasisinde Uygurların etkisi önemlidir. Birçok Uygur müşavir Moğol devletlerine hizmet etmiş ve Uygur mâlî usûl ve ıstılahları onlara geçmiştir[1].

Osmanlı devlet teşkilatının şekillenmesinde en önemli tesir Ortadoğu bölgesinde teşekkül etmiş İslâm devlet geleneğidir. Hz. Ömer devrinde fethedilen ülkelerin ve gelirlerin çoğalması ile birlikte düzenli kayıt tutulmaya başlanmıştır. Bunun için kitâbet ve mâlî usûlleri düzenleyen bir divân kurulmuştur. Başlangıçta kayıtlar bölgelerde hakim olan dilde tutulurken zamanla arapça onların yerine ikame edilmiştir[2]. Bundan sonra Emeviler ve Abbasiler zamanında meydana gelen gelişme ile kuvvetli bir bürokrasi teşekkül etti. İslâm devletlerinin bürokratik yapılanmasında Sasani ve Bizans devletlerinin müesseselerinin önemli tesirleri olmuştur.

Emevi ve Abbasi devletlerinde idârî işler birçok divân vasıtasıyla yapılıyordu. Bunlardan Divânü'l-harâc merkezî divân vazifesinin yanısıra toprak vergilerinin toplanması ile de ilgileniyordu. Sahtekârlığın önlenmesi için kurulan Divânü'l-hatem evrakların kopyasının çıkarılıp, saklanması ile görevliydi. Divânü'l-cünd nüfus sayımı, Divânü'n-nafakat bütün masrafların hesabının tutulması, Divânü's-sadaka zekât ve öşürlerinin tayin edilmesi, Divânü'l-müstegallât şehirlerdeki devlet binâ ve

---

[1] Bernard Lewis, "İslâm Devlet Müessese ve Telâkkileri Üzerinde Bozkır Ahalisinin Tesiri", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II/2-4, çev. Salih Tuğ (İstanbul 1960), s. 220; Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937, Sözlük kısmı, s. 71-87; W. Barthold "İlhanlılar Devrinde Mâlî Vaziyet" *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I (İstanbul 1931), s. 142.

[2] Mustafa Fayda, "Hz. Ömer'in Divân Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II (İstanbul 1992), s. 107-176; Abdülaziz ed-Durî, "Divân", *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 378.

topraklarının idaresi ve Divânü'l-berîd de haberleşme ile uğraşıyordu[3]. Divânlardaki bürokratik muameleler geniş bir kâtip topluluğu tarafından gerçekleştirilmekteydi.

Abbasilerin zayıflaması ile birlikte kurulmaya başlayan diğer müslüman devletler artık iyice gelişmiş hâlde bulunan Abbasi devlet teşkilâtını örnek alıp, kendi bölgelerine göre geliştirerek kullanmışlardır. Türk tarihinin en önemli devletlerinden birisi olan Büyük Selçuklular aşiret yapısından gelen özellikleri devam ettirmişler, ancak Karahanlı, Gazneli ve Samanî devletlerinin teşkilâtlarından büyük ölçüde faydalanmışlardır. Büyük Selçuklulardaki devlet işlerinin Abbasilerdeki gibi divânlarla yürütüldüğü görülmektedir. Divân-ı sultan adını taşıyan zaman zaman sultanın başkanlık ettiği devlet işlerini yürüten büyük divânın yanısıra mâlî işleri takip eden Müstevfî divânı, yazışmaları gerçekleştiren Tuğra (inşa) divânı, mâlî ve idari işleri teftiş eden Müşrif divânı (Divânü'l-işraf), ordu ihtiyaçları ile ilgilenen Divân-ı Arız bulunmaktaydı. Bütün bu divânların âmirleri büyük divânın üyeleri idi[4].

Nizamülmülk zamanında hazineye ait olan topraklar (Emirî) bölünerek süvari dirlikleri meydana getirildi. Bu sisteme ait defterleri muhtemelen *Öşür divânı* adı verilen bir daire tutuyordu. Hükümdara ait olan hassı, bu divân tahsil ederek hazineye yatırmaktaydı[5]. Öşür divânı defterhâne-i âmireye benzemektedir.

Büyük Selçuklu devletinin parçalanmasından sonra kurulan Selçuklu devletleri aynı devlet teşkilâtını geliştirerek devam ettirmiştir. Türkiye Selçukluları'na baktığımızda bazı yeni ilavelerle divân teşkilâtlarının devam ettiğini görüyoruz[6]. Burada has ve ıktaya ait tevcihâtı yapan ve buna dair menşur ve beratları hazırlayan bir daire karşımıza çıkmaktadır. Bunun reisi *Pervâneci* adını taşımakta olup, bu berat ve menşurlara da pervâne denilmiştir. Aynı müessese Büyük Selçuklularda da vardı[7]. Nişancı ve defter eminin görevlerine benzer işleri yaptığı anlaşılmaktadır.

Türkiye Selçuklularında tahrir usûlü bulunmaktaydı. Tahrir edilen yer has ve ıktalara ayrılırdı. Tahrir neticelerini ihtiva eden defterlere *defâtir-i divân-ı âlâ* adı verilirdi[8].

Mısırda kurulmuş olan Eyyûbî ve Memluk devletlerinin de Osmanlı müesseseleri üzerinde tesiri vardır. Eyyûbîler zamanında Mısır'da toprak sisteminde

---

[3] Abdülaziz ed-Durî, "Aynı madde", s. 378-379.

[4] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1984, s. 19, 39-44; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III (Alp Arslan ve Zamanı), Ankara 1992, s. 178-186.

[5] Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 57.

[6] Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 87-98; Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, Ankara 1995, s. 55-76.

[7] Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 95-96, 117; Refik Turan, *Aynı eser*, s. 65-67.

[8] Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 89, 117.

değişikliğe gidilerek topraklar askerlere ıkta olarak verilmeye başlanmıştır. Eskiden beri Mısır'da yapılan tahrirler (revk) askerî ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenmiştir[9]. Eyyûbilerde de önceki Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi divânlar hâlinde teşkilâtlanmanın devam ettiği görülmektedir[10].

Eyyûbîlerden sonra kurulan Memlûk devletinin kuvvetli bir devlet teşkilâtı vardı. Teşkilâtlarını Eyyûbîler vasıtasıyla Büyük Selçuklulardan almışlar ve Moğollarla münasebetleri dolayısıyla onlardan da etkilenmişlerdir. Memlûklularda alt şubeleri hâvî birçok divân bulunmaktaydı[11]. Memlûklularda oldukça gelişmiş bir tahrir sistemi vardı. Ülke arazisi asgarî 30 yılda bir tahrir (revk) edilerek kayıtlar düzeltilirdi[12]. Arazi tahririne ait defterlerde (revk) şu bilgiler bulunurdu: Ekili olan ve olmayan arazilerin miktar ve kaliteleri, vergi miktarı ile vergi olarak verilen mal çeşitleri kayıtlıydı. Araziyi elinde bulunduranların hukuki statüleri ile arazinin tasarruf şekli de belirtilmekteydi[13]. Tahrir sonuçlarını ihtiva eden defterler Divân-ı Ceyş'te bulunurdu. Bu divân iktalı askerlerle ilgili muamelâta bakardı[14]. Defterhâne-i âmireyi andırır bir müessesedir.

Osmanlı bürokrasisini en fazla etkileyen devlet ise İlhanlılardır. Bilhassa İlhanlı mâlî usûllerinin Osmanlılarda aynen uygulandığını biliyoruz[15]. Gazan Han zamanında İlhanlı toprak sisteminde değişiklik yapılarak ülke tahrir ettirilmiş ve vaki olacak davalarda bu defterlere müracaat edilmesi şartı getirilmişti. *Kanûn-ı vilâyet* adı verilen bu defterler Tebriz'de Gazan Han'ın inşa ettirdiği bir binada saklanıyordu. Defterlerin başına da mutemet adamlar konulmuştu[16]. Yine İlhanlılarda defter eminine benzer bir memuriyet olan *defterdârî memâlik* görülmektedir[17].

Osmanlı Devleti kendisinden önce oluşmuş Türk-İslâm devletlerine ait teşkilât ve bürokratik usülleri Türkiye Selçukluları, İlhanlılar ve Memlûklerden almış ve bunları geliştirerek kullanması sayesinde 600 yıl sürecek bir devlet kurmuştur.

---

[9] Kemal Çiçek, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", *OTAM*, sayı: 6 (Ankara 1995), s. 63.

[10] Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 123-127, 155-162, 167-177.

[11] Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 293, 373-385; Şehabettin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 139-146; K. Yaşar Kopraman "Memlûklar Devrinde Mısır'da Sosyal Hayat", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII (İstanbul 1992), s. 22-26; Samira Kortantamer, "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II (İzmir 1984), s. 42.

[12] Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 406-408.

[13] Kemal Çiçek, "Aynı makale", s. 63-64.

[14] Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 383-384, 408-409.

[15] Nejat Göyünç, " Tarih Başlıklı Muhâsebe Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, X (İstanbul 1990), s. 4-20; Aynı müellif, " İmad es-Seravî ve Eseri", *Tarih Dergisi*, sayı: 20 (İstanbul 1965), s. 73-75.

[16] Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 241-243; N. Göyünç, "Defter", *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 89.

[17] Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 215-216.

I. BÖLÜM

DEFTERHÂNE-İ ÂMİRE'NİN KURULUŞ VE GELİŞMESİ

A-MÜESESENİN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı Devleti'nin arazi kayıtlarını ihtiva eden, has, zeâmet, timar, mülk, vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden ana defterlerin saklandığı ve bu defterlerle ilgili günlük muamelâtın yapıldığı, kaynaklarda *defterhâne-i âmire*, *defter-i vilâyet*, *defter-i hakanî*, *defterhâne-i hümâyûn* ve *defter-i dergâh-ı âli* olarak geçen defterhânenin hangi tarihte kurulduğu tam olarak bilinmemektedir.

Defterhâne'nin müstakil bir müessese olarak kuruluş tarihi D. Howard tarafından 1540'lı yıllara tarihlendirilmektedir. Howard, defter eminliğinin II. Bayezid devrinde ihdas edildiğini ve bu dönemde hazine-i âmire şâkirdleri içerisinde yer aldığını yazmaktadır[18]. Bu neticeye II. Bayezid devrine ait bir in'amât (muhtemelen ruznâmçe) defterindeki kayıtlardan varmaktadır. Ancak defterin aslını görmediği[19] ve Ö. L. Barkan'ın yayınlandığı kısımları da[20] dikkatli incelemediği anlaşılmaktadır. Bu ruznâmçe defteri karışık olarak tutulmuş olup, kayıtlarında her zaman sistematik bir ayrım yapılmamıştır. Bir ödemenin yapıldığı gruba ait başlıklar her zaman konulmamış veya eksik bırakılmıştır. D. Howard'ın defter eminini hazine-i âmire şâkirdleri arasında bulunuyor diye yorumladığı kayıtlara bakıldığında aynı başlığın altında tevkiî kâtipleri, berât emini, tercümanlar, divitdâr gibi görevlilerin hatta bir casusun da yer aldığı görülmektedir[21]. Burada hazine-i âmire şâkirdi olanlar sadece ilk yedi-sekiz kişidir. Diğerlerinin o başlıkla ilgisi yoktur. Nitekim daha sonraki yıllara ait kayıtlarda *Kâtibân-ı Hızâne-i Âmire ve Kâtib-i Tevkîî ve Gayrihu*

---

[18] Douglas Howard, *The Ottoman Timar System and Its Transformation*, 1563-1656, İndiana Univercity, Doktora Tezi (1987), s. 54-56.

[19] Muhtemelen ruznâmçe defteri olan bu defter 1503-1510 (909-916) yıllarına ait hazineden verilen in'âm, tasadduk, nökeriye türü harcama kayıtlarını ihtiva emektedir. Ö. L. Barkan nereden aldığını göstermeden bu defterin 909 yılına ait kayıtlarını yayınlamıştır (Defterin aslı için bk. AK. MCY, nr. O. 71).

[20] Ö. L. Barkan, " İstanbul Saraylarına ait Muhasebe Defterleri, *Belgeler*, sayı: 13 (Ankara 1979), s. 296-380. Defter emini s. 308 ve 352'de geçmektedir.

[21] *Ruznâmçe Defteri*, s. 11, 40; Krş. Ö. L. Barkan, ""Aynı makale"", s. 308, 352.

başlığı kullanılmıştır[22]. Ayrıca defter eminliği gibi timar sistemine ait defterleri muhafaza eden ve muamelâtı yapan bir makamın şâkird derecesinde birisi tarafından yürütülmesi beklenilmez. Bu defterdeki kayıtlarda defter emini olarak gösterilen Pîrî Bey'in bir şâkirdinin de zikredilmesine yeterince dikkat edilmemiştir. Osmanlı bürokrasisinde şâkirdlerin de şâkirdi olduğuna dair bir kayıt görülmemektedir. Defterin daha sonraki yıllarına ait olan kısımlarında defterhâne kâtiplerinin de görülmesi[23] defter emininin hazinede bir şâkird olamıyacağının yanısıra defterhânenin bu dönemde kendi kâtip ve şâkirdleri bulunan müstakil bir müessese hâline geldiğini göstermektedir. 1499 yılındaki İnebahtı seferine defter emininin defterhâne ile birlikte katılması da bu durumu desteklemektedir[24]. Bütün bunlar gösteriyor ki D. Howard'ın defterhânenin 1540'lı yıllarda müstakil bir daire hâline geldiği görüşü kabul edilemez.

Bizim araştırma ve tahminlerimize göre defterhâne şu şekilde oluşmuş olmalıdır: Timar sisteminin Orhan Gazi hatta Osman Gazi devirlerine kadar inmesi[25] sebebiyle o dönemlerde timarla ilgili işlemleri yürütecek bir teşkilâtın bulunması gerekir. Nitekim Orhan Gazi devrinden intikal eden vesikaların tahlili o devirdeki devlet işlerinin, kitâbet usûllerini oldukça iyi bilen bir kâtip zümresi ile bunları örgütleyen merkezî bir dairenin bulunduğunu göstermektedir[26]. Devlet idaresini ve bürokratik işlemleri yürüten divân-ı hümâyûnun mevcudiyeti de Orhan Gazi devrine kadar inmektedir[27]. Bu dönemlerde muhtemelen divân-ı hümâyûn bünyesinde bürokratik bir bölünme bulunmuyor ve nişancı'nın[28] idaresinde bulunan dar bir kâtip kadrosu timar, idarî ve mâlî işlere ait işlemleri bir arada yürütüyorlardı. Devletin büyüyüp, işlerin çoğalması ile birlikte XV. yüzyıl başlarında mâlî işler için ayrı bir müessese olarak defterdârlık ortaya çıktı[29]. Osmanlı bürokrasisinde üçüncü ayağı teşkil eden defterhâne ise timar sisteminin ve merkezin ağırlığının gittikçe arttığı Fatih devrinde kurulmuş olmalıdır.Nitekim defterhâne ile ilgili ilk bilgilere Fatih'in teşkilât kanunnâmesinde rastlanmaktadır. Burada hazine ve defterhânenin, padişahın

---

[22] *RuznâmçeDefteri*, s. 174.

[23] *RuznâmçeDefteri*, s. 422, 442.

[24] M. Tayyib Gökbilgin, " Un registre de dependes de Bayazid II. durant la campagne de lepante de 1499", *Turcica*, V (Paris 1975), s. 85, 91.

[25] Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, I (İstanbul 1947), s. 107, 117; Nicoara Beldiceanu, *XVI. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 18.

[26] Halil İnalcık, "Reisülküttâb", *İA*, IX, 672.

[27] Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1995[2], s. 8.

[28] Nişancılığın mevcudiyeti Orhan Gazi dönemine kadar indirilmektedir (Bk. M. Tayyib Gökbilgin, "Nişancı", *İA*, IX, 299).

[29] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Anara 1986, s. 325-326; Mübahat S. Kütükoğlu, Defterdâr, *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 95.

veziriazamdaki mührü ile defterdârın huzurunda açılıp-kapanması gerektiği zikredilmektedir. Ayrıca defterhâne kâtiplerinin gerek kâtip oldukları gerekse bayramlarda el öpmelerinin kanun olmadığından bahsedilmektedir[30]. Kanunnâme'de, defterhânenin âmiri olan defter eminliğinin de merâtibde önemli yerde bulunan bir makam olarak geçmesi[31],muhtemelen defterhânenin Fatih devrinde müstakil bir daire şeklinde teşkil edilmiş olabileceğini düşündürtmektedir. Fatih'in teşkilât kununnâmesinin elimizde bulunan nüshalarını orjinal kanunnâmeye sonraki devirlerde yapılmış ilave ve tadilâtı hâvî olduğu ve bu sebeple orada bulunan bilgilerin hepsinin Fatih devrine ait olarak kabul edilemeyeceği ileri sürülmektedir[32]. Fakat sonradan kanunnâme üzerinde yapılan değişiklikler cüzi noktalardan ibaret olmalıdır[33]. Fatih devrinde umumî tahrirlerin yapılmış olması[34] ve muhtemelen mufassal tahrir defterlerinin bu devirde başlaması[35], mülk ve vakıf toprakların timar sistemi içerisinde dahil edilmeye teşebbüs edilmesi[36], askerî harekâtın çoğalması (ki seferlerde timarlı sipahilerle ilgili işlemleri yürütecek bir birime duyulacak ihtiyaç artmış olmalıdır), merkezî devlet anlayışının getirilmesi çabaları[37] Fatih kanunnâmesindeki defterhâne ile ilgili bilgilerin o döneme ait olduğunu destekler mahiyettedir.

İlk dönemlerde nişancının emri altında uzmanlaşmamış kâtipler tarafından yürütülen timar işleri, I. Bayezid devrinden itibaren merkezî devlet yapısının oluşmaya başlaması ve toprakların genişlemesi sebebiyle nişancının uhdesinde olan işlerin artması divân-ı hümâyûn bünyesinde bir kâtibe devredilmiş, XV. yüzyıldan itibaren merkezî bürokrasinin gelişmesine paralel olarak timarla ilgili işlemleri yürütmek müstakil bir müesseseye ihtiyaç duyulmuş ve XV. yüzyılın ikinci yarısında defterhâne-i âmire ihdas edilmiştir.

Osmanlı bürokrasisinin oluşumu yıllarında İlhanlı devlet teşkilâtının büyük tesiri olmuştur. Nitekim İlhanlı mâli bürokrasisi usullerine dair eserlerin erken tarihlerde Bursa'da istinsah edilmiş nüshalarına rastlanılması ve iki devletin

---

30 Abdülkadir Özcan, " Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, sayı: 33 (İstanbul 1982), s. 44, 46.

31 Aynı makale, s. 36-37, 41.

32 Bu iddialar için bk. A. Özcan, "Aynı makale", s. 15-16. Kanunnâmedeki defter emini ile ilgili bilgileri D. Howard, II. Bayezid devrine ait kabul etmektedir (Bk. Aynı tez, s. 54-55).

33 Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 328.

34 *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, nşr. H. İnalcık, Ankara 1954, giriş, s. 18.

35 Bu konuda bk. *II. Bölüm, Mufassal Defterler kısmı.*

36 Zeki Arıkan, "Hamid Sancağı'ndaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar", *TED*, sayı: 12 (İstanbul 1982), s. 104-126.

37 Fatih devrindeki askerî faaliyetler ve merkezî devlet yapısının oluşumu için bk. H. İnalcık, "Mehmed II", *IA*, VII, 506-535.

bürokrasisinde kullanılan defterlerin arasındaki büyük benzerlik bu durumu açıkça göstermektedir[38]. İlhanlı Devleti'nde arazi tahrirlerinin sonuçlarını muhtevî *kanun* adı verilen defterler ve defter emininin görevlerine benzer işleri yapan *defterdârîi memâlik* ünvanlı bir görevli bulunmaktadır[39]. Defterhâne-i âmire, Osmanlı mâlî bürokrasisinde olduğu gibi İlhanlı Devleti'ndeki tahrirle ilgili müesseseden etkilenerek kurulmuş olmalıdır.

B-DEFTERHÂNE'NİN GELİŞİMİ VE YAPISI

1- Defterhâne'nin Gelişimi

Defterhâne'nin XV. yüzyıl boyunca geçirdiği gelişme hakkında fazla malumatımız yoktur. Yalnız 1499'da İnebahtı seferinde görülmesi, askerî harekâta katılarak timarlı sipahilerin işlemlerini yapabilen müstakil bir müessese hâline geldiğini gösterir. XVI. yüzyıl başlarında defterhâne ile ilgili bilgiler artmaktadır. Nitekim Mohaç (1526), Viyana (1529) ve Alman (1532) seferlerine defterhâne, defter emini ve yedi-sekiz kâtip ile katılmıştır[40]. Seferler esnasında merkezde kalan kâtip ve şâkirdler ile timar tasarruf eden kâtip ve şâkirdler ve muhtemelen sefere katılmış olan, fakat bir ödeme yapılmadığı için elimizde kaydı bulunmayan şâkirdlerin bu yıllardaki durumu hakkında bir bilgimiz yoktur. Bunlar da dikkate alındığında defterhânenin bu tarihlerde yaklaşık 15 kişilik önemli bir daire haline geldiği ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı timar sisteminde 1531 tarihinde yapılan bir düzenleme defterhânenin daha fazla gelişme ve büyümesine sebep oldu. Bu tarihte Kanunî Sultan Süleyman'ın fermânıyla timarların dağıtılmasında beylerbeyilerin yetkileri yeniden düzenlendi. Beylerbeyiler bu tarihten itibaren sadece küçük gelirli timarları (tezkiresiz timar) tevcih edebileceklerdi. Büyük gelire sahip timarlar (tezkireli timar) için ise o timara hak kazanmış olan sipahiye, beylerbeyi tarafından verilecek tezkireyle, tayinini devlet merkezine teklif etme ve sipahinin timarın gelirinden faydalanabilmesi için merkezden berat alması mecburiyeti getirildi. Bu durum defterhânede yapılacak işlerin artmasına ve buna paralele olarak da kalemin

---

[38] Z. Velidî Togan, "Moğollar devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I (İstanbul 1931), s. 14-15; N. Göyünç, "Osmanlı Maliyesinde İlhanlı Teirleri", *Scripta Hierosolymitana*, vol. XXXV, Aspect of Ottoman History Papers From Ciepo IX (Jerusalem 1994), s. 162-166; Aynı müellif, "İmâd es-Serâvî ...", s. 73-75; Aynı müellif, "Tarih Başlıklı ...", s. 4-20.

[39] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 215-216, 241-243.

[40] Feridun M. Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* (İstanbul 1991), s. 244.

büyümesine yol açacaktı. Bu fermân kısa zaman zarfında olmasa da defterhânenin idârî faaliyetlerini önemli ölçüde artırdı[41].

XVI. yüzyılda devletin büyümesine paralel olarak timar sistemi genişledi, tahrir sistemi gelişti ve merkezî bürokrasi büyüdü[42]. Bunlara paralel olarak defterhâne de önemli bir gelişme gösterdi. Önceleri tahrirler, bu işi yapabilecek yeterli sayıda merkezî bürokrasi elemanı olmadığı için kadı, sancak beyi vs. gibi görevliler tarafından yapılırken, XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki tahrirlerin büyük bir kısmını merkez bürokrasisinin kâtipleri gerçekleştirdi. Defterhâne kâtipleri bu işte başı çekiyorlardı[43]. Artan işe paralel olarak kâtip ve şâkirdlerin de miktarı zamanla değişmiş ve XVI. yüzyıl başlarında muhtemelen 10-15 kişi olan defterhâne görevlilerinin sayısı 1577'de 40'a ulaşmıştır.

XVII. yüzyılda her ne kadar timar sistemine müteallik olan tahrirler ortadan kalkmış ve timar sistemi bozulmuş ise de yüzyılın ilk yarısında defterhâne büyümesini sürdürmüştür. 1620'lerde 85-90 kişiden oluşan büyük bir daire hâline gelmiştir. Timar sisteminin küçülmesi ve devletin personelde yaptığı indirimler sebebiyle kadrosu zamanla azalsa da XVIII. yüzyıl sonlarında defterhânede 60 kişi çalışıyordu[44].

XVII. yüzyıldan itibaren devlet yapısının değişim geçirip timarla idare edilen toprakların yavaş yavaş iltizam sistemine geçmesi ve avarız tahrirlerinin ön plana çıkması sebebiyle[45] defterhânenin nezâretinde olan timar topraklarının önemli bir kısmı zamanla mâliye daireleri tarafından idare edilmeye başlamışlardır. Bu durum defterhânenin işlevini ve önemini azalttıysa da timar sisteminin eskisine göre küçülmesine rağmen memleket topraklarının önemli bir kısmında uygulanması sebebiyle Tanzimat'a kadar Osmanlı bürokrasisinin en önemli dairelerinden birisi olarak kalmıştır. Ayrıca defterhâne defterleri kütük mesabesinde kabul edildiği için mâliye ve divân kalemlerine kaynak hizmeti sunmuştur.

---

[41] D. Howard, *Aynı tez*, s. 58; Aynı müellif, "The Historical Development of the Ottoman Emperial Registry (Defter-i Hakani); Mid-fifteenth to Mid-Seventeenth Centuries", *Archivum Ottomanicum*, XI (The Hague 1988), s. 220-221; M. Tayyib Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermânları", *Tarih Dergisi*, sayı: 22 (İstanbul 1967), s. 37-43.

[42] XVI. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinin gelişimi için bk. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996, s. 222-232.

[43] Bk. *III. Bölüm Kâtipler kısmı.*

[44] BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 4-14; Erhan Afyoncu, "Defterhâne", *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 101.

[45] Devletin geçirdiği değişim için bk. Linda Darling, *Revenue-Raising and Legistimacy, Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden 1996; H. İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, I (The Hague 1980), s. 283-337.

XVII. yüzyılda defterhâneye olumsuz etki eden hadiselerden bir diğeri de devlet işlerinin divân-ı hümâyûndan Bâb-ı âsafî'ye kaymasıdır[46]. Paşa kapısı'nın ağırlık kazanmasıyla birlikte reisülküttâb ve sadâret kethüdâsı bürokrasinin en önemli memurları olmuşlardır. Daha önce defter eminliğinden düşük bir memuriyet olan reisülküttâblık XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren öne geçmiştir. XVI. yüzyılda bürokraside başdefterdâr ve nişancıdan sonra gelen defter eminliği XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem kazanan Bâb-ı âsafî memuriyetleri sebebiyle daha geri plâna düşmüştür. Fakat defter eminliği Tanzimat'a kadar hacegânın üst kısmını oluşturan ve menâsıb-ı sitte adı verilen altı makamdan birisi olmaya devam etmiştir[47].

Defterhâne, divân-ı hümâyûnun bünyesi içerisinde bulunmasına rağmen divân kalemleri (beylikci, tahvil, ruûs, amedî) arasında yer almamaktadır. Aynı şekilde defterdârlık ile de bir bağlantısı bulunmamaktadır[48]. Defterhâne-i âmire başdefterdârın emri altında da bulunmamaktadır[49]. Defterhâne-i âmire, divân (daha sonra Bâb-ı âsafî[50]) ve Bâb-ı defterî'nin yanında devletin üçüncü ana dairesidir[51]. Fakat defterhâne Bâb-ı âsafî ve Bâb-ı defterî gibi birçok alt kalemi bünyesinde barındıran bir daire değildir. Defterhâne-i âmire bazı işbölümlerine ayrılmasına rağmen Tanzimat'a kadar tek bir kalem olarak varlığını sürdürmüştür. Defterhâne'nin XVIII. yüzyılda mufassal, icmal ve ruznâmçe olarak üç kalemden oluştuğunu d'Ohsson yazmaktadır[52]. Muhtemelen bu d'Ohsson'un defterhâne'deki ana defter türlerini alt kalemler olarak yanlış anlamasından ve yorumlamasından meydana gelmiştir. Tanzimat'a kadar olan döneme ait inceleyebildiğimiz vesikalarda defterhânenin üç alt kalemden oluştuğuna dair hiçbir kayda rastlanmadığı gibi

---

[46] Muzaffer Doğan, *Sadâret Kethüdâlığı (1730-1836)*, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (İstanbul 1995), s. 1-14.

[47] Erhan Afyoncu, "Defter Emini", *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 92.

[48] Birçok araştırmacı büyük bir yanlışlık yaparak defterhâne-i âmire ile defterdârlığı aynı kabul etmektedir (Bk. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1995, s. 40; Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I (İstanbul 1994), s. 463).

[49] Defterhânenin başdefterdâra tabi olduğuna dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Defterhâne kâtiplerinin defterdâra tabi olarak gösterilmesi yanlıştır. Bu şekilde yanlış yapılmış bir yorum için bk. H. İnalcık, "Reisülküttâb", s. 673.

[50] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif sisteminde defterhâne-i âmire Bâb-ı âsafî kalemlerinden birisi olarak gösterilmektedir (Bk. Mesude Çorbacıoğlu, "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Mevcut Kalemler ve Görevleri", *Tarih Boyunca Paleoğrafya ve Diplomatik Semineri* (İstanbul 1988). Fakat defterhâne-i âmire hiçbir zaman Bâb-ı âsafî'nin kalemlerinden olmamıştır.

[51] P. G. İnciciyan, XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı bürokrasisini üç ana kalem olarak göstermektedir (Bk. " XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti", çev. Ohannes Bogosyan, *Hayat-Tarih*, sayı: 3 (İstanbul 1963), s. 68). Osmanlı bürokrasisindeki bu üçlü bölünme C. Findley tarafından da tesbit edilmiştir (Bk. *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbıâli (1789-1922)*, çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İstanbul 1994, s. 62).

[52] *Tableau général de L'Empire Ottoman*, VII, 193. Bu görüşü daha sonraki araştırmacılar da benimsemiştir (Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 95-96).

defterhâne'nin bir odadan ibaret olduğu da görülmektedir[53]. Eğer böyle bir bölünme olsaydı, her kalemin başında birer kisedâr (divân kalemlerinde olduğu gibi) bulunması gerekirdi. Oysa vesikalarda defterhânede sadece bir kisedârdan bahsedilmektedir. O da mufassal, icmal, ruznâmçe kisedârı olarak değil defterhâne kisedârı diye zikredilmektedir[54]. Bu sebeplerle defterhâne-i âmireyi alt kalem bölümlenmesi olmayan bir daire olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Defterhâne'nin âmiri olan defter emini daha önce emri altında olduğu nişancı ile zamanla müsavî hâle gelmiş ve onun işlerinin bir kısmını devralmıştır. 1836'da nişancılığın kaldırılmasından sonra tuğra işleri de defter eminine verilmiştir. Önemli işlere dair fermânların üzerine Bâbıâli, diğerlerine de defter emini tarafından tayin edilen tuğrakeşler tuğra çekmekteydi[55]. 1838 yılından sonra ceride nezâretinin muhâsebeciliğe dönüştürülmesi sırasında defterhânedeki tuğrakeşlik lağvedildi. Defterhâne'de yaptıkları işlerin birbirleriyle olan ilgisi gözönüne alınarak ceride muhâsebeciliğine bağlandı[56]. Ancak 1842 yılında yeniden kurulan defterhâne 1871'de nezârete dönüştürülerek defter-i hakanî nezâreti adını aldı[57]. Bundan sonra her ne kadar defterhâneye müteallik eski işlere de bakılıyorsa da çok farklı yeni işlevleri (tapu vs.) oluştuğundan eski defterhâne-i âmire ile fazla bir alâkası kalmamıştır.

2. Defterhâne'nin Gelir ve Giderleri

Defterhâne-i âmire, bünyesinde yapılan işlerin çokluğu sebebiyle Osmanlı bürokrasisinin en fazla harç alan kalemlerinden birisidir. Defterhâne'de yapılan işler karşılığında iş sahibinden harc (resm) alınmaktaydı. Berat tezkirelerinden ve defter suretlerinden defterhâne görevlilerine mahsus harcın yanısıra resm-i mirî de tahsil edilirdi. Devlete ait olan rüsûm defter emini tarafından hazineye verilirdi.

Meselâ, 1568'de yaklaşık 6.5 aylık hazineye teslim edilen rüsûm miktarı 243.597 akçedir[58]. Halil Paşa'nın 1617-1618'deki İran seferinde yaklaşık 1,5 yıllık döneme ait hazineye teslim edilen defterhâne ve divân harcı 4.563.988 akçe, mâliye harcı ise 503.812 akçedir[59]. 1607-1608 seferinde defterhânede tahsil edilen mîrî harç

---

[53] BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 2080

[54] Bk. *III. Bölüm, Kisedâr kısmı.*

[55] Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 227.

[56] Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993, s. 101-102.

[57] Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 96.

[58] BOA, D. EVM, nr. 26278, s. 139.

[59] BOA, *MAD*, nr. 4695, s. 85.

377.987 akçedir. Mâliye harcı ise 187.907 akçe olmuştur[60]. Bu harçların bir kısmının hazineye girmeden çeşitli harcamalar (mevâcib, hilat alımı vs.) için mahsûb edildiğini görüyoruz[61].

Osmanlı merkez bürokrasisindeki kalemlerin aylık belirli miktarlarda kırtasiye istihkakları vardı. Divân ve Mâliye kalemleri ile reisülküttâb, nişancı gibi hacegânın kâğıt, mürekkeb, kalem vs. türünde ihtiyaçları devlet tarafından verilirdi[62]. Defterhâne'nin kırtasiye ihtiyaçları ise çoğunlukla hazine tarafından değil de kalemde yapılan işler karşılığı alınan ve *orta akçesi* adı altında biriktirilen paradan karşılanırdı[63]. Divân ve Mâliye kalemleri arasında defterhâne gibi kendi ihtiyaçlarını karşılayan bir kalem tespit edemedik. Defterhânenin gelirlerinin diğer kalemlere göre fazla olması sebebiyle böyle bir yol takip edilmiş olabilir.

Defterhâne'nin sefer esnasındaki ihtiyaçları ise hazine tarafından satın alınırdı. Mesela, 1616'daki İran seferi esnasında defterhâne defterlerinin cild masrafları ile muşamba, kilim, ip gibi ihtiyaçları hazineden karşılanmıştır[64]. Yine defterhânenin sandık, kilit kâğıt gibi ihtiyaçlarının bazen de *harc-ı hassa* tarafından karşılandığı görülmektedir[65].

3- Defterhâne Binası

İstanbul'un fethinden önce Osmanlı bürokrasisine ait evrak ve defterlerin nerelerde bulunduğuna dair fazla bir malumatımız yoktur. Fetihden sonra ise ilk evrak mahzeni olarak Yedikule mevkii kullanılmıştır[66]. Topkapı Sarayı'nın yapılmasından sonra Osmanlı bürokrasisine ait defter ve evrak buraya intikal etmiştir. Defterhâne, divân-ı hümâyûn toplantılarının muntazaman devam ettiği sıralarda Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda yer alan Kubbealtı'nın üçüncü kubbesi altında bulunmaktaydı[67]. Kâtipler ikinci kubbenin altında çalışırken, defterhâneye mahsus defterler muhtemelen divâna ait diğer defterlerle birlikte üçüncü kubbenin altındaki odada saklanırdı. Defterler burada eyalet adlarıyla sıralanmış sandıkların içinde

---

[60] BOA, KK, nr. 1896, s. 11.

[61] BOA, KK, nr. 1896, s. 112, 118; BOA, D. BRZ, Dos. nr. 3/8-79.

[62] BOA, KK, nr. 1767, s. 98, s. 98; nr. 1767, vr. 10b, 11a, 12b, 33b; nr. 1863, s. 111, 134, 208; nr. 1902, s. 270; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 29-50.

[63] BOA, *MD*, nr. CLXIV, 87/345; BOA, *MAD*, nr. 17896, s. 6.

[64] BOA, KK, nr. 1902, s. 138. BOA, AE, Mehmed IV, nr. 4077.

[65] BOA, KK, nr. 2775, s. 100;BOA, *MAD*, nr. 422, s.162.

[66] Y. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 28.

[67] M. d'Ohsson, *Tableau Général de L'Empire Ottoman*, III, 4-5, 211-212; Hezarfen Hüseyin, *Telhisü'l-Beyân fi Kavânin-i Âl-i Osman*, BOA'deki mikrofilm, vr. 16a.

saklanırdı[68]. Muamele görmüş evrak da müsveddeleriyle birlikte üzerinde daire adı ve yılı yazılmış bir torbaya konulur ve deri kaplı sağlam sandıklara yerleştirilerek aynı yerde muhafaza edilirdi. Yaptığımız incelemede burasının tek bir oda olduğunu ve mahzenleri bulunmadığını tesbit ettik[69]. Mâliyeye ait defterler ve evrak ise Kubbealtı'nın yanında bulunan mâliye defterhânesinde bulunurdu.

Divân günlerinde defterhâne, mâliye defterhânesi ve hazine padişahın veziriazamdaki mührü ile defterdârın nezâretinde mühürlenir ve açılırdı[70]. Eğer çavuşbaşı elçi uğurlamak gibi bir iş için divândan ayrılmış ise defterhâne ve diğer yerleri kapucular kethüdâsı mühürlerdi[71].

1665 tarihinde Topkapı Sarayı'nın harem kısmında çıkan yangında defterhânenin üst kısmı yanmış ve bir kısım malzeme de zarar görmüştür[72]. XVI. yüzyıl sonlarında bâb-ı hümâyûnun üzerindeki kasr odalarında da defterhâne defterleri saklanıyordu[73].

Divân toplantılarının önemini kaybetmesineden sonra, XVIII. yüzyılda defterhâne At Meydanı'nda bulunan İbrahim Paşa Sarayı'na taşınmıştır. Vesikalarda burasının adı Fazlı Paşa Sarayı olarak geçmektedir[74]. Defterhâne'nin buraya ne zaman taşındığı tam olarak tesbit edilememektedir. Fakat İ Ş 1156 (19 Eylül 1743) tarihli binâ emini Süleyman Ağa'nın sunduğu bir arzda Fazlı Paşa Sarayı'nda defterhâne-i âmire ve tevkiî kalemi için tahsis edilmiş odaların tamir edilmekte olduğu ve odaların üzerlerini örtmek için gereken 18.000 vukiyye kurşunun cebehâne-i âmireden verilmesi istenmektedir[75]. Muhtemelen bu tarihte Fazlı Paşa (İbrahim Paşa) Sarayı'nın bir kısmı defterhâneye tahsis edilmiş ve tamir edildikten sonra hizmete girmiştir. Daha sonra sarayın birinci avlusunda (bugünkü İstanbul Tapu-kadastro

---

[68] Du Loir, *Les Voyages du Sieur Du Lor* (1640-1641), Paris 1654, s. 81-82'den naklen Eremya Çelebi Kömürciyan, *XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1938, s. 129-130.

[69] Defterhâne'nin bulunduğu yer ziyaretçiye açık olmayıp, multivizyon odası olarak kullanılmaktadır. Burayı görmeme müsaade eden Topkapı Sarayı Müzesi yetkililerine teşekkür ederim.

[70] *Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi*, s. 44; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ. Ktp., TY, nr. 5959, vr. 90a; *Eyyûbî Efendi Kanûnnâmesi*, nşr. Abdükadir Özcan, İstanbul 1994, s. 28-29; *Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanûnnâmesi*, *MTM*, sayı: 3 (İstanbul 1331), s. 499, 510.

[71] Teşrifatizâde Mehmed b. Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, İÜ. Ktp., TY, nr. 9810, vr. 100a.

[72] Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih*, I, nşr. Ahmed Refik, İstanbul 1928, s. 384, 390.

[73] İ. Hakkı Konyalı, *İstanbul Abidelerinden: İstanbul Sarayları*, I, İstanbul 1942, s. 283-284.

[74] İbrahim Paşa Sarayı ile Fazlı Paşa Sarayı'nın aynı yer olduğu hakkında bk. Nurhan Atasoy, *İbrahim Paşa Sarayı*, İstanbul 1972, s. 33-34; Konyalı, *Aynı eser*, s. 99-100, 150, 183, 198-199.

[75] BOA, Cevdet-Maliye, nr. 18149.

Bölge Müdürlüğü'nün arkasında) yapılmış bir binada bulunduğu görülmektedir[76]. Burası 1236 (1820) yılında yenilenmiştir[77].

29 Eylül 1755 (22 Z 1168)'de çıkan yangın defter kapısı ve mehterhâne ile birlikte deftehâneyi de etkilemiştir[78]. Defterhâne'nin hasar miktarı hakkında bir bilgimiz yoktur. Muhtemelen fazla bir zarar görmemiştir. Oysa bu yangında defterdâr kapısı büyük tahribata uğramış olduğu için defterdârlık da Fazlı Paşa Sarayı'na nakledilmiştir[79]. 27 N 1223 (16 Kasım 1808) tarihinde vuku bulan Alemdar vakasında çıkan yangın da defterhâneyi etkilemiştir[80]. Defterhâne binasında defter eminleri tarafından vakıf olarak ihya edilen bir caminin de bulunduğu görülmektedir[81].

Defterhâne binasının boşluk kısmında incir ağacının altında enteresan bir mezar vardır. Mezarın baş tarafındaki kitâbede *davasına ve sırrına sahip çıkıp bu uğurda öldüğü ve bu yüzden defter-i hakaniye gömüldüğü* yazılıdır. Ayrıca burada beyitlerin arasında 20 Ra 1180 (26 Ağustos 1766) tarihi kaydedilmiştir. Yine burada defter emini Emirganlı Mustafa Efendi tarafından 1161 (1748) tarihinde yazılmış bir levhada *ser verip sır vermeyen Server Dede* ifadesine rastlanılmaktadır[82]. Burada yatan kişinin kim olduğu tam olarak belli değildir. İ. Hakkı Konyalı 1940'lı yıllarda yaşlı tapu ve kadastro memurlarından dinlediği şu menkıbeyi nakletmektedir: *Vazifesine çok bağlı bir defter emini olan Server Efendi defterhâne kayıtlarının muhafazasına ve herhangi bir suistimale meydan vermemek için dışarı çıkarılmamasına çok dikkat edermiş. Toprak ve otlak sınırı yüzünden iki kasaba arasında çıkan ve çatışma ihtimali gösteren bir ihtilafın akşamın geç vaktinde saraya aksetmesi üzerine, padişah ilgili defteri istetmiş. Fakat Server Efendi: "Fatih hazretlerinin bir kanunnâmesiyle defterhâneden gece vakti defter çıkarılması men edilmiştir. Hünkârım beni af buyursunlar. Gece vaktinde defteri dışarı çıkartamam" diye cevap vermiş. Belki de kendisinin imtihana tabi tutulmuş olduğunu sanıyordu. Padişaha menfi cevap gelince gazaba gelerek bu küstah defter emininin idamını emretti. Sabahleyin huzura kabul edilen sadrazam defter emininin hareketinde haklı olduğunu arzedince, padişah hükmün yerine getirilmemesi için ikinci fermân*

---

[76] N. Atasoy, *Aynı eser*, s. 43, 78.

[77] N. Atasoy, *Aynı eser*, s. 39-41; Sedat Kumbaracılar, "Defter-i Hakanî", *Hayat Tarih*, II/6 (İstanbul 1971), s. 35.

[78] Ahmed Vâsıf, *Tarih*, I, İstanbul 1219, s. 66.

[79] BOA, *MAD*, nr. 19295, s. 1 vd.

[80] Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Tabiî Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul 1963, s. 367.

[81] BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 12665; Konyalı, *Aynı eser*, s. 281.

[82] Konyalı, *Aynı eser*, s. 285-286; N. Atasoy, *Aynı eser*, s. 37-38, 83-84.

göndermişse de zamanında yetişememiştir. Bunun üzerine padişah bu vazife kurbanı defter emininin defterhâneye gömülmesini irade buyurmuştur[83].

Bu rivayetin doğruluk derecesini bilemiyoruz. Fakat XVIII. yüzyıl sonlarına ait bir vesikada, *defterhâne kâtiplerinin önemli miktarda gelirleri olduğu halde, iş sahiplerine ser vermek olur sırrı ayan eylemek olmaz diye defterhânede medfun babanın hilâfına rüşvet aldıklarından* bahsedilmektedir[84]. Bu vesika defterhânede bulunan mezarda yatan kişinin usûlsüz iş yapmadığı için öldürüldüğünü desteklemektedir. Fakat buradaki mezarın bir defter eminine mi yoksa bir defterhâne görevlisine mi ait olduğu belli değildir. XVIII. yüzyılda görev yapmış defter eminleri ve kâtipleri arasında Server isminde birisini tesbit edemedik. Muhtemelen Server ismi sonradan izafe edilmiştir. Bu mezar daha sonra bir efsane haline gelmiş ve defterhâne görevlilerinin pîri olmuştur. Mezar ve ilgili rivayetler defterhâne kayıtlarının önemini belirtmesi açısından enteresandır.

Defterhâne yanında başka bina yapımına müsaade edilmemiştir. Tarihsiz bir vesikada: *defterhâne yanında bazı binaların yapıldığı ve bunun defterler için tehlike meydana getireceğinden dolayı yapılan yerlerin yıktırılarak arsalarının istimlak edilceğinden* bahsedilmektedir[85].

Defterhâne XX. yüzyılın başlarına kadar İbrahim Paşa Sarayı'nın birinci avlusundaki binada bulunmuştur. 1320 (1908) yılında bugünkü Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne ait bina yapılmış ve arkada kalan defterhâne binası ile bağlantı kurularak iki binada hizmet verilmiştir[86].

---

[83] Konyalı, *Aynı eser*, s. 287.

[84] TSMA, D. 3208/2. Ö. L. Barkan bu vesikayı numarasını belirtmeden zikretmektedir (Bk. *Hüdâvendigâr*, giriş, s. 10).

[85] BOA, Cevdet-Mâliye, nr. 25428.

[86] N. Atasoy, *Aynı eser*, s. 41.

II. BÖLÜM

DEFTERHÂNE'NİN GÖREVLERİ

A) DEFTERHÂNE'DE MUHAFAZA EDİLEN DEFTERLER

1- Tahrir Defterleri:

Osmanlı bürokrasisinin en kıymetlilerinden olan ve yerine göre 5 ile 40 yıllık aralıklarla yapılan vergi nüfusu sayımlarına ait defterler mufassal, icmal, evkaf ve piyade olarak isimlendirilirler. Bu defterlerin ne gibi özelliklere sahip olduğuna geçmeden önce nasıl hazırlandıklarını yani tahrir sistemini ele alalım.

a- Osmanlı Devleti'nde Tahrir Usûlü:

Osmanlı Devleti, yeni fethettiği memleketler ile kendi arazisini, toprağın mülkiyet ve tasarruf biçimini ve vergi miktarını tayin ve tesbit etmek gayesiyle belirli zamanlarda istatiskî bilgiler edinmiştir ki buna tahrir denirdi[87].

Yapılan bu tahrirlerin, Osmanlı Devleti'nin teşkilâtlanmasında ve bu teşkilâtın bir nizam içerisinde işlemesinde büyük rolü vardı. Bu sistemin kurulmasında ve uzun müddet başarı ile uygulanmasında idârî, mâlî ve askerî zaruretler mevcut idi. Devrin şartları icâbı vergilerin toplanması ve nakli güç olduğundan, askerlerin önemli bir kısmı ile bir kısım memur maaşları ve devletin yapacağı bir kısım harcamaların merkezî hazineden nakden ödenmesi zordu. Askerî veya idârî görevliler hizmetlerinin karşılığı olan maaşları bulundukları yerlerdeki vergileri kendi nam ve hesaplarına toplamaları imkânını sağlayan dirlik beratları ile temin ederlerdi. Bu sisteme timar adı verilirdi[88]. Yine devletin yapacağı bazı işleri vergi muafiyeti ile o mıntıkanın ahalisinin yapması, devlet hazinesinden direkt olarak paranın çıkmamasını ve işlerin daha rahat yapılmasını sağlamıştır[89]. Devletin vergi toplama ve bunu gerekli yerlere harcaması bu şekilde daha kolay olmuştur.

---

[87] Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986[2], s. 326.

[88] Osmanlı timar sistemi için bk. Ö.L. Barkan, "Timar", *IA*, XII/1, 286-333; Nicoara Beldiceanu, *Osmanlı Devletinde Timar*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1985; Mario Grignaschi, "Das Osmanische timar-Recht und der kanun Süleymans des Gesetzgebers", *Armağan Festschrift Für Andreas Tietze*, Heraus gegeben von Ingeborg Baldaut und Suraiya Faroqhi (Praha 1994), s. 123-136.

[89] Yaptıkları işler karşılığı reayanın muafiyet durumu için bk. Halil İnalcık, " Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi* (İstanbul 1993) s. 52-53; Cengiz

Devlet toprakları şahıslara mülkiyet olarak vermeyip, sadece ödenmesi gereken vergiler karşılığı gelir çiftliği halinde intifasını tahsis etmiş ve bu şekli ile de her arazi sahibinin elinde ancak bu intifa hakkına ait hizmetler yerine getirildiği müddetçe toprakları bırakmıştır. Bu durum o devirdeki iktisâdî hayatın bir sonucudur. Çünkü devletin gelirlerinin önemli bir kısmını ziraî istihsâller ve hammaddeler teşkil ediyordu.

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında yapılmış tahrir neticelerine ve 1527-28 (933-34) yılı bütçesinin verdiği bilgiye göre Osmanlı Devleti'nin o tarihlerde ülkesinden genel olarak sağladığı vergi geliri yekûnu 537. 929.000 akçe olarak gözükmektedir. Bu gelirin içinden tümü merkez hazinesine ait olan 135. 460.054 akçelik Mısır eyaleti vergisi çıkarılacak olursa geriye kalan 402.468.916 akçenin % 49.8'i timar, zeâmet ve has sahibinin tasarrufundadır. Memleket gelirinin Mısır hazinesi dahil %37'si ve Mısır eyaleti hariç % 49.8'i 37.521 timar, zeâmet veya has sahibinin elinde idi. Bu sayı sipahilerin harbe beraber götürdükleri cebelülerle 70-80 bin kişilik bir süvari ordusu oluyordu. İstanbul'daki Kapıkulu ocaklarının mevcudunun o devirde 27.000 olduğu göz önüne alınırsa timar dağıtmak suretiyle teşkilâtlandırılmış olan sipahi ordusunun önemi daha iyi anlaşılır[90].

Bu sistemin işleyebilmesi için devletin ülkenin her yerindeki her türlü vergi geliri kaynaklarını sıhhatli ve ayrıntılı olarak bilmesi ve bunlarda meydana gelecek değişiklikleri takip edebilmesi için de sık sık yeni tahrirler yaptırması gerekiyordu. Devletin en büyük askerî gücünü teşkil eden timar sisteminin ayakta kalması tahrirlerin sıhhatli ve düzenli olarak yapılmasına bağlı idi. Yine, dirlik sahiplerinin gelirinde zamanla meydana gelecek artışlardan sipahinin uzun müddet merkezin haberi olmadan faydalanmasının engellenmesi ve gelirde meydana gelebilecek azalmalardan sipahinin zarar görmesinin önlenmesi tahrirler sayesinde mümkün oluyordu. Tahrirler sonucu fazla gelirler bir araya toplanarak yeni timarlar kuruluyor veya padişah haslarına katılarak devlet gelirlerinin artması sağlanıyordu. Nüfusun ve gelirlerin durmadan arttığı devirlerde tahrirlerin yapılmasında devletin büyük çıkarları vardı.

Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990; Aynı müellif, *Osmanlı İmparatorluğun'da Şehircilik ve Ulaşım*, İzmir 1984.

[90] Ö. L. Barkan, "Aynı madde", s. 287-289; Aynı müellif, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar, II. 933-934 (M. 1527-28) malî yılına ait bir bütçe örneği ve ekleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, sayı: 15/1-4 (İstanbul 1960), s. 254-257.

Tahrirlerin Osmanlı Devleti'ne sağladığı faydalar şu şekilde özetlenebilir[91]:

1) Timar işlerinin kontrolü ve düzenlenmesi,

2) Eyalet sisteminin düzenli bir şekilde işlemesi ve kontrolü (Tahrirler sonucu her bölgenin durumuna uygun özel kanunlar yapılmıştır).

3) Boşalmış yerlerin imar ve iskânı,

4) Geri hizmet erbablarını (piyade, derbendci, köprücü vs.)ihtiyaca göre tesbit edip, yapılması gereken bazı işlerin onlar tarafından yapılmasının sağlanması,

5) Islahat yolu ile bazı meseleleri çözüme kavuşturmak,

6)Tahta yeni çıkan padişahın ülke üzerinde hâkimiyet tesisinde yardımcı olmak,

7) Yeni fethedilen yerlerde Osmanlı nizamını kurmak,

8) Toprak tasarruf edenler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek,

9) Artan gelirlerden ve defter harici kalmış yerlerden mekezî devlet hazinesinin faydalanmasını sağlamak,

10) Devletin mâlî vaziyetinden haberdar olarak yapacağı faaliyetleri ona göre düzenlemesidir.

Osmanlı Devleti'nden önceki Türk-İslâm devletlerinde de nüfus ve arazi tahrirleri yapılıyordu. Selçuklular, İlhanlılar, Memluklular bu türlü tahrirler yapmışlardı[92]. Anadolu beylikleri de tahrir yapmış olmalıdır. Anadolu beyliklerindeki arazi idaresi hakkında Osmanlı tahrir defterlerinde bir çok malumat vardır[93]. Tahrir sistemine Roma İmpartorluğu'ndan İngiltere'ye, eski Mısır'a kadar dünyanın her tarafında rastlanılmaktadır[94].

Osmanlılarda tahrir işlerinin ne zaman başladığını kesin olarak bilemiyoruz. Fakat kronikler[95] ve mevcut tahrir defterlerindeki daha eskilere yapılan atıflardan

---

[91] Tahrir sisteminin faydaları şu eserlerden özetlenmiştir. Bk. Ö. L. Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, I, Ankara 1988, giriş kısmı, s. 3-7, 14-19; Aynı müellif, "Timar", s. 286-333; H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, III (Paris 1954), s. 107-112.

[92] Ö. L. Barkan, *Hüdavendigâr* , s. 7-9; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, s. 241-243; Niyazi Elbrüz, *İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirlerine Ait Bazı Vesikalar*, İÜ. Edebiyat Fakültesi Mezuniyet tezi (İstabul 1940).

[93] Bk. Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 151-173.

[94] Bk. Kemal Çiçek, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", *OTAM*, sayı:6 (Ankara 1995), s. 51-86.

[95] Meselâ, Neşrî ve Ruhî'de tahrirlerle ilgili bir kayda rastlanmaktadır; ... *Andan beyler böyle diyicek, heman saat sultan kalkıp 'azm-i Bursa edip, bir nice gün gidip Sakarya suyuna yetti. İttifak*

tahrirlerin işlerini defterlerin mevcut oldukları dönemden öncelere götürebiliyoruz. Tahrir defterlerinin işleri I. Murad devrine kadar inmektedir[96]. Fakat elimizdeki ilk örnekler II. Murad devrine ait birkaç defterdir[97]. Fatih devrine ait 30-40 kadar defter elimizde bulunmaktadır. Defterlerin asıl kesif oldukları dönem Kanunî devrinden itibarendir. III. Murat devrinden sonra umumî tahrir yapılmamıştır[98]. Bu devirden sonra timar sistemine matuf tahrir geleneği terkedilmiştir. Ancak yeni fethedilen yerler (Girit) veya düşman eline geçen bir yerin kurtarılması (Tebriz, Mora) münasebetiyle tahrirler yapılmıştır[99]. Yapılan son tahrirler bir nevi tapu kütüğü kabul edilerek daha sonraki devirlerde o defterlerdeki gelir rakamları ve tasarruf şekilleri zaman içerisinde yapılan bazı değişikliklerle kullanılmıştır. Her ne kadar avarız tahriri yapılsa da, bu tahrirlerin şahıs vergisini tesbit manasıyla yapılması ve ziraî üretimi tesbit etmemesi sebebiyle tahrir defterlerindeki timar gelir ünitelerinin rakamlarını yenilememiştir. XVIII. yüzyıl sonlarında timar sisteminde XVI. yüzyılın sonlarında yapılmış tahrirlerdeki gelir rakamlarının kullanıldığını görüyoruz[100].

Tahrirlerin yapıldığı durumlar ise şunlardı:

1- Tahrirlerin 30-40 yılda bir yapılması kanundu[101]. Fakat bu umumî tahrirlerin yanısıra daha kısa süreler içinde, çeşitli sebeblerle tahrir yapılmıştır.

2- Saltanat değişiklikleri yeni tahrirlere sebep olurdu. Her padişah değiştikçe çeşitli dirlik ve makam sahiplerinin ellerindeki beratları yeniletmeleri ve padişahtan mukarrernâme almaları adet olduğundan yapılan tahrirlerle ilgilinin durumu mahallinde tesbit olunduğu gibi, yeni padişah her türlü selahiyetlerle ülkesini tasarrufuna geçirmiş oluyordu[102].

Emir Süleyman'ın beylerinden Süleyman Subaşı derlerdi bir ademisi vardı. İl yazmaya çıkıp ol yere gelmişti. Sakarya suyu kenarında... (Bk. *Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşrî Tarihi)*, II, nşr. F. Reşit Unat-M. Altay Köymen, s. 463; *Rûhî tarihi*, nşr. Yaşar Yücel-H. Erdoğan Cengiz, *Belgeler*, sayı:18 (Ankara 1992), s. 421).

[96] N. Beldiceanu, *Aynı eser*, s. 100.

[97] Bu defterlerden birisi yayınlanmıştır (Bk. Hicrî 835 Tarihli *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, nşr. H. İnalcık, Ankara 1954.

[98] Ö. L. Barkan, *Hüdavendigâr*, s. 62-63; Aynı müellif, "Timar", s. 289.

[99] Aynı müellif, " Research on the Ottoman Fiscal Surveys", *Studies in the Economic History of the Middle-East*, Ed. M. A. Cook (London 1970), s. 164.

[100] XVI. yüzyıl sonunda hazırlanmış son tahrir defterleri ile XVIII. yüzyıl sonlarına ait derdest defterlerindeki timar gelir birimlerini karşılaştırdığımız bölgelerde (Sivas, Bozok, Trabzon, Menteşe) aynı rakamlara rastlanılmıştır.

[101] Ö. L. Barkan, Hüdavendigâr, s. 11; Aynı müellif, "Daftar-ı Khakani", *EI*^{2}, I, 81; Lütfi Paşa, *Asafnâme*, nşr. M. S. Kütükoğlu, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* (İstanbul 1991), s. 97; Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler(Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ)*, nşr. H. Ragıb Uğural, Ankara 1969, s. 76-77. Sarı Mehmed Paşa ve Lütfü Paşa tahrir işlerinin çok önemli olduğunu belirtmişler ve 30 yılda bir yapılmasının kanun olduğunu söylemişlerdir. Bundan amaçları defter harici kalmış yerlerin deftere dahil edilmesidir. M. Nuri Paşa ise tahrirlerin 100 yılda bir yapıldığını yazar (Bk. *Netâyicü'l-Vukuât*, I, İstanbul 1327, s. 145).

[102] Ö. L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri, *İFM*, II/1-2 (İstanbul 1940-1941), s. 35-36, 39.

3- Vergi gelirlerinin herhangi bir surette artma veya azalma göstermesi tahrirlerin yapılmasına sebep oluyordu[103]. Özellikle nüfus artışları sonucu vergi gelirlerinde de artış olmaktaydı[104].

4- Zamanla meydana gelen umumî değişiklikler (göçler, salgın hastalıklar gibi) sonucu oluşabilecek nüfus değişikliklerinin tesbiti için tahrir yapılırdı[105].

5- İdarî ve mâlî sahada tenkisat da tahrire sebep olurdu[106].

6- Defter harici kalmış gelirlerin deftere dahil edilmesi[107] için tahrire ihtiyaç duyulmuştur. Yapılan tahrirler sonucu ortaya çıkan fazlalıkların bir kısmı timarlar halinde düzenlenir[108], bir kısmı da havass-ı hümâyûna katılırdı[109].

7- Tahrir defterlerinde karışıklık durumu görülmesi hâlinde yeniden tahrir yapılırdı[110].

8- Toprak tasarruf edenler arasında ihtilaf çıkması[111], timar, vakıf ve mülk sahipleri arasında sınır meselesinin vuku bulması hâlinde de tahrir yapılırdı[112].

9- Hudut boylarında meydana gelen değişiklikler, tahrirlerin yapılmasına sebep olurdu[113].

10- Daha önce yapılan tahrirlerde bazı usûlsüzlüklerin meydana gelmiş olması[114], timâr dağıtımındaki yanlışlıklar da yeni tahriri gerektirirdi[115].

11- Bir bölgede veya devletin tamamında vergi kanunlarının tadili için tahrir yapılırdı[116].

---

103 "Aynı makale", s. 50, 239.

104 1520-30 ve 1571-80 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde % 90'lık bir müfus artışı görülmektedir (Bk. Ö.L. Barkan, "Research on the Ottoman...", s. 167-170).

105 Ö. L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk ...", s. 44; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991, s. 59

106 "Aynı makale", s. 36, 234

107 İ. İnalcık, *Aynı eser*, giriş, s. 18; Sarı Mehmed Paşa, *Aynı eser*, s. 76.

108 BOA, *MD*, II, 141/1375; nr. 195/1778, 499/1482.

109 BOA, *MD*, nr. V, 5/14.

110 *Münşeât Mecmuası*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi Kitapları, nr. 1970, vr. 152b.

111 M. Ç. Varlık, "16. Yüzyıl Osmanlı İdârî Teşkilâtında Kütahya" *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2 (İstanbul 1987), s. 223; N. Elbruz, *Aynı tez*, vesika 35.

112 *Aynı tez*, s. 21 ve vesika 115.

113 M. Ç. Varlık, "Aynı makale", s. 223; N. Elbrüz, *Aynı tez*, s. 29.

114 M. Ç. Varlık, "Aynı makale", s. 223.

115 N. Elbrüz, *Aynı tez*, s. 18 ve vesika 56.

116 1455'de yapılan Eyâlet-i Rum tahriri bu bölgedeki çift ve bennâk kanununun tadili içindi (Bk. BOA, *TD*, 2, s. 3, 466).

12- Ülkenin tamamında veya bir bölgesinde yapılacak ıslahatlar da tahrire sebep olurdu[117].

13- Mahallî yönetimin temel ilkeleri belirlenir ve merkezin mahallî yönetimi kontrolü sağlanırdı.

14- Avarız toplamak için bu vergiden muaf olup, olmayanların tesbit edilmesi tahrir sayesinde gerçekleşirdi[118].

15- Yeni fethedilen memleketlerin tahriri yapılırdı. Böylece yeni fethedilen yerin devlete dahil edilmesi resmen ve hukuk bakımından tesbit edilerek, bölgenin bir envanteri çıkarılmış olurdu. Yeni fethedilen toprakların tahriri yapılıp, defterleri hazırlanınca oraya Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi tamamlanırdı[119].

Yukarıda bahsettiğimiz bu durumlar sebebiyle tahrir yapılmasına karar verildiğinde bu işten anlayan güvenilir bir tahrir emini tayin edilirdi[120]. Arazi tahriri için gönderilen memurlar bir emin ile bir kâtipten mürekkepti. Kâtipler defterhâne, divân ve mâliye kâtiplerinden olabildiği gibi zaimlerden, sipahi oğlanlarından ve taşra bürokrasisi kâtiplerinden de olabilirdi. Tahrir eminliğine ise sancakbeylerinden, kadılardan, müderrislerden, timar defterlarından, kazaskerlerden ve merkez bürokrasisi kâtiplerinden kişilerin görevlendirildiğini görüyoruz. Tahrir eminine ilyazıcı, muharrir-i memleket, defter emini de denilirdi[121]. Tahrir emini ve katibe tahrir esnasında birçok kâtip ve timarlı sipahi de yardım ederdi.

XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar yapılmış olan tahrirlerin pek azı merkez bürokrasisi elemanları tarafından yapılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısındaki tahrirlerin ise büyük bir kısmı defterhâne, divân ve mâliye kâtipleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum merkez bürokrasinin gelişimi ile doğru orantılıdır.

İlyazıcılarına tahrirleri ne şekilde yapacaklarını belirten tahrir talimatnâmeleri verilirdi. Bunlara göre tahrir şu şekilde yapılırdı[122]: emin tahrir için görevlendirildiği, vilayete gittiğinde o bölgenin kadıları ona yardımcı olacaklardı. Kadılar hiçbir gelir

---

117 Ö. L. Barkan, "Timar", 298; Aynı müellif, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi* (İstanbul 1980), s. 282-285; Aynı müellif, *Hüdâvendigâr*, s. 17-18.

118 N. Elbrüz, *Aynı tez*, s. 18 ve vesika 115-116; Ö. L. Barkan, " Türkiye'de İmparatorluk...", s. 36; Raiyet rüsûmu vermeyen şehirliler tahrir defterlerine avarız vergisi sebebiyle kaydedilmiştir (Bk. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri* (İstanbul 1991), s. 147).

119 Ö. L. Barkan, *Hüdavendigâr*, s. 16-17; H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", s. 107-112.

120 H. İnalcık, *Arvanid*, Giriş s. 19; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 103.

121 M. Sertoğlu, *Aynı eser*, s. 327; H. İnalcık, *Arvanid*, Giriş, s. 19.

122 Ö. L. Barkan, " Türkiye'de İmparatorluk...", s. 39-45, 214-228; H. inalcık, *Aynı eser*, giriş s. 19-21.

kaynağının defter harici kalmamasına dikkat edecekler, yani eminleri hazine adına kontrol etmiş olacaklardı. Tahririn yapıldığı bölgede bulunan timar, vakıf ve mülk sahipleriyle vergiden muaf olan kişiler tahriri heyetinin huzuruna gelip durumlarını gösteren berat, vakfiye, defter sureti, mülknâme vs. gibi vesikaları heyete teslim edeceklerdi. Ayrıca berat sahipleri, reayanın vergi verme çağında olan erkek nüfusunun isimleriyle, herbirinin vermekte oldukları vergilerin üç senelik hasıllarını bir defter halinde tahrir eminine vereceklerdi. Bu vesikalar toplandıktan sonra emin bunları merkezden getirdiği eski mufassal defterle karşılaştırıp, herşeyi yerli yerinde teftiş ederek uygun bulduklarını ve meydana çıkan fazlalıkları yeni deftere kaydederdi. Vergi nüfusu ile gelirlerin tamamının deftere geçmesine dikkat edilirdi. Hububat vs. gibi aynî bir vergi mahiyetini arz eden gelir kaynaklarının kıymetleri, kadılardan alınan mahallî narhı gösteren hüccetlere göre merkezde hesaplanırdı.

Emin tahriri yapıp, gerekli vesikaları topladıktan sonra hazırladığı defter müsveddesini merkeze getirirdi. Burada mahsul vergileri hesaplandıktan sonra gelir kaynakları dirlik sahipleri arasında istihkaklarına göre taksim edilirdi. Tevzi işlemi timar sahiplerinin ellerindeki beratlar, emirler ve beylerbeyi yaftaları esas tutularak yapılırdı. Tahrir emini vesikaları inceleyerek, dirlik sahiplerine müstehak oldukları gelir miktarını tahsis eder ve onlara yeni timarlarını gösteren tezkire verirdi. Timar sahipleri tahrir emininden aldıkları tezkire ile divân-ı hümâyuna müracaat ederek berat alırlardı.

Tahrirden sonra mülk ve vakıf hususlarında yapılan şikâyetler değerlendirilirdi. Timar tevzi, narh tayini, şikâyetlerin değerlendirilmesi, kayıtların karşılaştırılması gibi işler tahririn bitiminden sonra 3-4 yıl sürebilirdi. Tahrir işlemi ise bölgenin büyüklüğüne göre değişmekle birlikte iki yıl civarında bir süre zarfında gerçekleştiği görülmektedir[123].

Emin ve kâtip tahrir ettikleri yerlerden her haneden ikişer akçe toplardı. Ayrıca tahrir işini muvaffakıyetle bitirmiş olan emin ve kâtibin timarları artırılır ve nakit para da verilirdi[124]. Tahrire yardım etmiş olan diğer kâtip şâkird ve timarlı sipahilere de timarlarına terakki, kâtip ve şâkird gediği ihsanı gibi mükafatların verildiği görülmektedir[125].

---

[123] Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, s. 5-6; Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı* (1500-1584), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi (İstanbul 1994), s. 8-10.

[124] BOA, *MD*, I, 194/1113; nr. XIX, 266/536; BOA, KK, nr. 209, s. 18; H. İnalcık, *Aynı eser*, giriş s. 17; Ö.L. Barkan, "Aynı makale", s. 221.

[125] BOA, KK, nr. 240, s. 32; BOA, A. RSK, nr. 1474, s. 61; Emecen, *Aynı eser*, s. 3.

Merkezde hazırlanan müsveddeler iki nüsha hâlinde temize çekilerek icmal ve mufassal defterleri hazırlanırdı. Daha sonra padişah tuğrasını taşıyan bir defter, ait olduğu beylerbeyliğe gönderilir diğeri defterhânede saklanırdı[126]. Bir sancağın idârî olarak bağlı bulunduğu beylerbeyilik değiştiğinde, o sancağa ait defterler yeni bağlandığı eyâlete gönderilirdi[127].

b-Mufassal Defterler

Defterhâne'de en önemli defter, arazi, tahririnin teferruatlı sonuçlarını ihtivâ eden mufassal defterlerdi[128]. Mufassal defterler vergi veren erkek nüfusun isimlerini, hukukî durumlarını, mükellefiyetlerini, imtiyazlarını ve ellerindeki arazilerin dökümü ile verdikleri vergilerin toplamını ihtiva etmektedir.

İlk mufassal defterlerin ne zaman tutulduğu tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen I. Murad veya I. Bayezıd devrinde tahrir defterleri tutulmaya başlanmıştır. Fakat bu ilk defterlerin Fatih döneminden itibaren karşımıza çıkan mufassal defterlere benzemediğini düşünüyoruz. İlk defterlerin 1431 tarihli Arvanid defteri[129] gibi timar sahiplerine göre tasarruf ettikleri köyün vergi nüfusunu toplam olarak gösteren, teferruatlı döküm vermeyen defterler olma ihtimali kuvvetlidir. Mufassal defterler ise Fatih döneminde tutulmaya başlanmış olmalıdır. Nitekim Fatih döneminden Kanunî dönemine kadar olan mufassal defterlerin çoğunun timarlara göre tutulduğunu görüyoruz. Vergi nüfusu teferruatlı olarak verilmekle beraber her timar, has veya zeâmet sahibinin ismi altında tasarruf ettiği yerleşim birimleri hisse olarak yer almaktadır. Bu defterler idari taksimattan ziyade, timarlara göre tutulmuştur. Bir yerleşim birimi vergi verdiği kişiye göre üç-dört parça hâlinde defterde yer almaktadır[130]. Defterlerin yapısı zamanla değişmiş, önceden timar sahipleri ve gelirlerini gösteren tek bir tür defter tutulurken, daha sonra icmal ve mufassal olmak üzere iki ayrı defter oluşmuş olmalıdır. Nitekim mufassal defterlerde timar sahibine göre yerleşim birimlerinin verilmesi veya yerleşim biriminin yanında

---

[126] Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 104.

[127] BOA, KK, nr. 216, S. 62; BOA, *MD*, nr. XII, 447/865; nr. XVI, 7/13; nr. 27, 322/768.

[128] Bu defterler araştırmalarda kullanılırken dikkat edilmesi gereken hususlar için bk. F. Emecen "Sosyal Tarih kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri* (İstanbul 1991), s. 146; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 22 (Ankara 1991), s. 429; Kemal Çiçek, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 97 (Ankara 1995), s. 93-111

[129] Bk. *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, s. 1-120; Nitekim II. Murad devrine ait diğer defterler de aynı özelliği taşımaktadır (Bk. BOA, *MAD*, nr. 303)

[130] Bk. BOA, *TD*, nr. 3, s. 341-351; nr. 4, s. 27-31; nr. 7, s. 7-10; nr. 8, s. 76, 100-101; nr. 9, s. 11-16; nr. 10, s. 4, 10, 172; nr. 59, s. 51-58; nr. 80, s. 150, 374-376.

kimin timarının olduğunun belirtilmesine Kanunî döneminden itibaren çoğunlukla rastlanmamaktadır[131].

Mufassal defterlerin başında tahririn yapılış sebebi, tahrir emin ve kâtibinin ismi ile hangi tarihte yapıldığını gösteren bir mukaddime bulunurdu[132]. Mukaddimeden sonra umumiyetle o sancak veya eyâlete ait kanunnâme bulunmaktaydı. Defterlere kanunnâme konulmasına Fatih döneminde başlanmıştır[133]. Fakat bunlar daha sonraki döneme ait kanunnâmelere benzememektedir. Mukaddimede veya defterin başına konulmuş bir fermânda vergi tahsiline ait bazı hususlar yer almaktadır.

Mukaddime ve kanunnâmeden sonra o sancağa veya eyalete ait yerler o bölgenin idarî taksimatı içerisinde yazılmıştır. Önce o sancağın kaza merkezi mahalle taksimatına göre şehirde yaşayan ve vergi veren nüfusun isimleri yazılarak verilirdi. Bir mahalle yazılırken önce mahallenin imamı ve diğer ileri gelenleri yazılır, sonra o mahallede yaşayanlar akrabalık bağlarına göre sırasıyla belirtilirdi. Kişiler çoğunlukla baba isimleriyle birlikte yazılırdı. Defterlerde zikredilmiş bir kişiden sonra gelenler oğlu veya kardeşi ise *veled-i o* veya *birader-i o* şeklinde kaydedilmiştir. Damadlık bağı olanların da belirtildiği görülmektedir. Sakat, hasta ve yaşlı olanlar belirtilirdi. Kölelikten azad edilmiş olanların da eski efendileri belirtilerek kaydedildiği görülmektedir[134].

Şehirde veya köyde yaşayan gayr-i müslimler müslümanlarla karışık olarak değil de ayrı başlık altında yazılmıştır. Şahısların isimleri altında yaptıkları işlerin belirtilmesine de rastlanılmaktadır[135]. Bazı şahıs isimleri altında nereli olduklarını belirten kayıtlara veya oraya göçtüğünü gösteren ibareler (garib, fakir) bulunmaktadır[136].

Şehrin sonunda vergi üniteleri yazılırdı. Daha sonra oraya bağlı köyler, vergi veren nüfusunun isimleri ve statüleri, alınan vergiler ve o köyün kimin timarı, vakfı veya hassına dahil olduğu belirtilerek kaydedilmiştir. Bu durum yukarıda da belirtildiği gibi Kanunî devrinden itibaren görülmemektedir.

---

131 Mesela bk. BOA, *TD*, nr. 79; nr. 287.

132 Bk. BOA, *TD*, nr. 2, s. 2; TKA, *TD*, nr. 63, vr. 2b; nr. 67, vr. 3b.

133 Şinasi Tekin, "Fatih Sultan Mehmed Devrine Ait Bir İnşa Mecmuası", *Journal of Turkish Studies*, vol. 20/2 (Harvard Ün. 1996), s. 276-281.

134 Emecen, " Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrirleri", s. 144-154.

135 İlhan Şahin-Feridun Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (İstanbul 1988), s. 287-308.

136 Emecen, " Sosyal Tarih ...", s. 154.

Mufassal defterlerde vergi veren nüfus ve gelir kaynaklarının yanısıra genellikle defterin sonunda o bölgedeki vakıflar da kaydedilmiştir. Eğer vakıf çok sayıda ise o zaman ayrı defter tutulmuştur. Yine bir bölgede yaşayan konar-göçerler de mufassal tahrir defterlerine yazılmıştır[137]. XVI. yüzyıl sonlarında artan nüfus sonucu bazı bölgelerde önceleri mufassal defterlere kaydedilen cemaatler için müstakil defterler tutulduğunu görüyoruz[138]. Büyük yörük gruplarının bulunduğu bölgelerde daha önceleri de aşiretler için müstakil defterler tertip edilmiştir.

Mufassal defterlerin başında içinde bulunan kaza ve nahiyeleri gösteren bir fihrist bulunurdu[139]. XVI. yüzyıl sonlarında bu fihrist çok teferruatlı ve defterlerde aranan bir bilgiyi hızla bulmaya imkân verecek şekilde düzenlenmiştir. Defterlerin içinde bulunan mahalle, köy, mezraa, nefs, zemin ve mukataaların isimleri birer sıra numarası verilerek fihriste yazılmıştır[140].

Tahririn yapıldığı bölge geniş ise 3-4 ciltlik mufassal defterler tanzim edilmiştir[141].

c- İcmal Defterleri

Mufassal defterlerin müsveddelerine dayanılarak hazırlanan bu defterler, gelirlerin kimler tarafından tasarruf edilmekte olduğunu göstermektedir. Yalnız idârî teşkilatla, gelir birimlerinin isimlerini ve yıllık hasılat miktarını ihtivâ etmektedir. Bu defterlerde vergi veren nüfusun isimleri ve vergilerin nerelerden alındığı gibi teferruata müteallik bilgiler bulunmamaktadır. İcmal defterleri bir bölgede bulunan timarların idari taksimata göre gelirleri teferruatsız olarak verilmiş listelerdir. Bir bölgedeki gelirlerin timarlara ne şekilde tahsis edildiğini ve timar sayısını göstermektedirler.

İcmal defterlerinin başında defterin içindeki nahiye ve kazaları gösteren bir fihrist bulunurdu. Mufassal defterlerde bulunan *mukaddime* icmal defterlerinde de vardır[142]. Bazı icmal defterlerinin başında sancak kanunnâmesi de bulunabilmektedir. Defterde önce o bölgede bulunan padişah, şehzâde, beylerbeyi, sancakbeyi ve diğer görevlilere ait haslar zikredilirdi. Daha sonra zeâmet ve timarlar kaydedilmiştir. Has, zeâmet veya timarı tasarruf eden kişinin ismi ve görevi yazılır, altında ise gelir

---

137 BOA, *TD*, nr. 79, s. 394-396, 553-558.

138 Bk. TKA, *TD*, nr. 16; nr. 76.

139 BOA, *TD*, nr. 2, s. 2; nr. 19, s. 2.

140 TKA, *TD*, nr. 14, vr. 7a-13b; nr. 40, vr. 1b-2b; nr. 186, vr. 3b-5a; nr. 191, vr. 261b-262a; nr. 195, vr. 10b-11a.

141 TKA, *TD*, nr. 10; nr. 12; nr. 14.

142 TKA, *TD*, nr. 233, vr. 1a-b; nr. 279, vr. 1b; nr. 316, vr. 1a-b.

yerlerinin isimleri, hasılları ve hisse miktarı belirtilirdi. En altta ise timar veya zeâmetin genel toplamı yer alırdı[143].

Kale muhafızlarına ait timarlar defterin sonunda bulunmaktaydı[144]. Geniş bölgelerde kale muhafızlarının timarları için müstakil icmal defterleri düzenlenmiştir[145]. Bazı defterlerin başında veya sonunda o defterde bulunan zeâmet, an-zeâmet, tezkireli ve tezkiresiz timarların toplamının belirtildiği görülmektedir[146].

İcmal defterlerinin genellikle mufassaldan daha önce hazırlandığını görüyoruz[147]. Timar tevzii ve icmal defterlerine günlük kullanımda daha fazla ihtiyaç duyulması sebebiyle mufassaldan önce hazırlanarak defterhâneye teslim edilmiş olmalıdır[148].

İcmal defterlerinin bir sureti de beylerbeyine gönderilirdi. Beylerbeyi icmali, merkezdeki icmalden kullanılış tarzı itibariyle bazı farklılıklar ihtiva etmektedir. Bu defterlerde timarın el değiştirmesi hâlinde yeni sahibi, tevcih şekli kısaca belirtilerek tarihiyle birlikte timarın üstüne kaydedilmiştir. Daha sonra olan değişiklikler de aynı şekilde belirtilmiştir[149]. İcmal defterleri muhtevi olduğu bölge geniş ise cilt hâlinde tanzim edilmiştir[150].

Defterhâne'de kullanılan yukarıda bahsettiğimiz icmal defterlerinden farklı bir icmal defteri daha vardır. Bu defterler mufassal defterlerde bulunan reaya isimleri ve vergi cinslerinin dökümü çıkarılarak hazırlanmıştır. Ayrıca evkaf ve yörük tahrirleri de icmal olarak ilave edilmiştir. Tahrir sonuçları sınıflandırılarak yazılmaktaydı. Defterlerde kaza, sancak ve eyâletin genel dökümü yapılmaktadır. Bir bölgede bulunan, kaza, kale, kasaba, çiftlik, köy, mezraa, cemaat, vakıf eserleri, timar sahipleri vs.'nin toplamı verilmiştir. Bu defterlere XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren rastlıyoruz. Kullanımda pratiklik için hazırlanmışlardır[151].

---

[143] Bk. BOA, *TD*, nr. 15; nr. 95; nr. 339; TKA, *TD*, nr. 315; nr. 334; nr. 365; *Beyşehir Sancağı İcmal Defteri*, nşr. M. Akif Erdoğru, *Belgeler*, sayı: 17 (Ankara 1993), s. 139-181.

[144] Bk. TKA, *TD*, nr. 275, vr. 63b-83a.

[145] Bk. TKA, *TD*, nr. 254.

[146] TKA, *TD*, nr. 301, vr. 163b; nr. 344, vr. 1/2.

[147] Krş. TKA, *TD*, nr. 156 ile 302; nr. 143 ile 338; nr. 33 ile 146; nr. 95 ile 299; nr. 131 ile 303.

[148] İki defterin arasındaki teslim süresi bir yıla kadar çıkabilmektedir.

[149] Mirimirân icmâli için bk. TKA, *TD*, nr. 261; nr. 262; nr. 348; BOA, *TD*, nr. 613.

[150] TKA, *TD*, nr. 261; nr. 262.

[151] F. Emecen, "Mufassaldan İcmâle", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI (İstanbul 1996), s. 40-44; *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, I; Ankara 1993.

d- Evkaf Defterleri

Vakıf sayısı çok olan bölgeler haricindeki yerlerin vakıfları genellikle mufassal defterlerin sonuna kaydedilmiştir. Karaman eyaleti gibi vakıf ve mülklerin fazla olduğu bölgelerde ise vakıf ve mülkleri ihtiva eden ve evkaf defteri adı verilen müstakil defterler tutulmuştur[152]. XVI. yüzyıl sonlarına doğru vakıfların artması sebebiyle daha önce mufassal defterlere ilave edilen diğer birçok bölgenin vakıfları için de müstakil defterler hazırlanmıştır[153]. Evkaf defterlerinin genellikle mufassal ve icmal defterlerden daha sonra hazırlandığı görülmektedir[154]. Geniş ve fazla vakfı olan bölgeler için evkaf defteri iki cilt olarak tanzim edilmiştir[155]. Evkaf defterleri önceki tahrir defterlerindeki kayıtlar ile vakfiye, hüccet gibi vesikalara göre hazırlanırdı.

Evkaf defterlerinin başında kaza ve nahiyeleri gösteren bir fihrist ve mukaddime bulunurdu[156]. Vakıf ve mülkler sancak ve kazalara göre ayrı ayrı verilirdi. Önce şehirlerde bulunan vakıflar verildikten sonra köylerdeki vakıflar yazılmıştır. Bazı defterlerde vakfın yapıldığı yere göre (mescid, zaviye, hangâh, buka, muallimhâne, medrese, çeşme, türbe v.s.) bir ayrıma gidilmiştir[157]. Vakfın ismi ve bulunduğu yer belirtildikten sonra gelir ve giderleri teferruatlı bir şekilde verilmektedir. Vakfın gelir kaynağı olan köy, mezraa, zemin, ev, dükkan gibi yerler ve hasılları ile nakit para miktarı ve işletilme şekli kaydedildikten sonra vakıf görevlilerine verilen paralar ile vakfın tahsis edildiği harcama alanları yazılmıştır[158]. Mülkler genellikle defterin sonunda bulunurdu.

e-Diğer Defterler

Mufassal, icmal ve evkaf defterlerinden başka, bir bölgede bulunan piyade, müsellem ve voynuk[159] gibi vergiden muaf olarak devlete hizmet eden grupların da tahriri yapılmıştır.

Piyade defterlerinde, ocaklar şeklinde teşkilatlanmış olan piyadelerin çiftlikleri, dönüm miktarı ve hasılları ile beraber yazılmıştır. Bir çiftlikte ne kadar yaya ve yamak bulunduğu da kayıtlıdır[160].

---

[152] Bk. BOA, *TD*, nr. 156; TKA, *TD*, nr. 564; nr. 565.

[153] Bk. TKA, *TD*, nr. 541; nr. 583; nr. 596.

[154] Krş. TKA, *TD*, nr. 145, 345 ve 541; nr. 104, 316, 584.

[155] TKA, *TD*, nr. 554; nr. 563.

[156] TKA, *TD*, nr. 541, vr. 1a; nr. 550, vr. 2a; nr. 552, vr. a-b.

[157] Bk. TKA, *TD*, nr. 583.

[158] TKA, *TD*, nr. 583; nr. 596; "Antalya ve Havalisi Tarihi İçin Bir Kaynak: Defter-i Liva-i Teke", nşr. M. Akif Erdoğru, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X (İzmir 1995), s. 97-185.

[159] Voynuk tahrirleri için bk. Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1986.

[160] Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 9.

2- Timar Ruznâmçe Defterleri[161]

Defterhâne'nin günlük muamelâtıyla ilgili tutulan bu defterler, defterhânenin ve dolayısıyla timar sisteminin en önemli kaynaklarıdır. Timar almaya hak kazanmış kişinin berat alabilmesi için defterhâne tarafından verilen tezkire sûretlerini ihtiva ederler. Bu defterler timarlarla ilgili en son bilgileri ihtiva ettiğinden timar sisteminin kontrolü açısından son derece ehemmiyetlidir. Timar ruznâmçe defterleri timar sistemine paralel olarak çok erken tarihlerde tutulmaya başlanmış olmalıdır. Fakat elimizdeki en erken tarihli defter II. Bayezid devrine aittir[162]. Bu defterler timar sisteminin sona ermesine kadar kullanılmışlardır[163].

Erken tarihli timar ruznâmçe defterleri çok geniş sahaları ve birkaç yılı ihtiva ederken, timar sisteminin gelişmesi ile birlikte daha dar bölgelere göre hazırlanmışlardır. Genellikle bir yıla ait olup bir eyalete bağlı sancakların tezkireleri ayrı cüzler içerisinde bir defter haline getirilmiştir. Timarlı sipahi sayısının çok fazla olduğu sancaklar yıl yıl müstakil defter olmuşlardır[164]. Bazen de birkaç sancağın bir yıllık tezkireleri bir defter olmuşdur[165]. Bir defterde bir sancağın, timar sistemindeki yerine göre birden fazla (bazen 10-15 cüz) cüzden müteşekkil olduğu görülmektedir. Bu durumda aynı sancağa ait cüzler numaralandırılır ve cüzlerin üzerine kendilerinden sonra cüz tutulmuşsa yazılırdı[166]. Bir bölgedeki timarlı sipahilerin haricindeki mustahfız ve bazdar gibi timar tasarruf eden özel görevlilere ait tezkireler ya timar ruznâmçe defterlerinin sonuna kaydedilir[167] ya da müstakil defter hâlinde olurdu[168].

---

[161] Timar ruznâmçe defterleri üzerine yapılmış araştırma son derece azdır. Bu sebeple bu defterlerin teknik hususiyetleri şimdiye kadar tam manâsıyla ortaya çıkmamıştır. Bu konuda bk. Klaus Röhborn, *Untersuchungen zur Osmanischen Veswaltungsgeschichte*, Berlin 1975; Douglas Howard, " The BBA Ruznâmçe Tasnifi: A new Resource for the Study of the Ottoman Timar System", *Turkish Studies Association Bulletin*, V/10 (Indiana 1985), s. 11-19; Aynı yazar The Ottoman Timar System and Its Transformation, s. 41-76; Nejat Göyünç, " Timar Ruznâmçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, LX/227 (Ankara 1996), s. 127-138).

[162] 1487-1489 (892-894) tarihlerine ait tezkireleri muhtevidir (Bk. BOA, *MAD*, nr. 17893; D. Howard, " The BBA Ruznâmçe Tasnifi ..." s. 11-19).

[163] XIX. yüzyılda, hatta XX. yüzyıl başlarında dahi bu defterin aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir (Bk. TKA, *TRD*, nr. 1503; nr. 1570; nr. 1650; nr. 1763; nr. 1877; nr. 1905, nr. 1929; nr. 1938).

[164] Bk. TKA, *TRD*, nr. 1007; nr. 1244, nr. 1284; nr. 1293; nr. 1371; BOA, *TRD*, nr. 90; nr. 523.

[165] Bk. BOA, *TRD*, nr. 104; nr. 135; nr. 137; nr. 271; nr. 358.

[166] Bk. BOA, *TRD*, nr. 484, s. 9; nr. 1029, s. 83; nr. 214, s. 207; nr. 434, s. 395; TKA, *TRD*, nr. 958, Kütahya I. cüz; nr. 1007, Paşa I. cüz; BOA, A. DFE, Dos. nr. 6/93.

[167] Bk. BOA, *TRD*, nr. 40, nr. 129; BOA, *MAD*, nr. 5958; TKA, *TRD*, nr. 1222.

[168] Bk. BOA, *TRD*, nr. 562; nr. 883; nr. 940; nr. 987; TKA, *TRD*, nr. 1145; nr. 1222; nr. 1958; nr. 1983.

Timar ruznâmçe defterlerinin kapaklarında, defterin ait olduğu bölgenin ismi, yılı ve o dönemdeki defter emininin isminin yazılı olduğu bir etiket bulunurdu[169].

Defterlerdeki timar tezkirelerinin kaydı ise şu şekildeydi: Timarın ait olduğu bölgeyi (nahiye ve bağlı olduğu sancağı) gösteren başlığın altında timar sahibinin ismi ve timarın intikal şekli *an-tahvil-i* ... şeklinde yazılıdır. Bunun altında timarın gelirini oluşturan yerlerin isimleri, hasılları ve genel yekûn yer almaktadır. Daha sonra timarın veriliş aşamalarını anlatan izahat ile tezkirenin verildiği tarih kayıtlıdır[170]. En erken tarihli timar ruznâmçesinde tezkire tarihleri çoğunlukla yazılmayıp, tezkirenin deftere kayıt tarihi yazılmıştır[171]. Fakat daha sonraki defterlerde tezkirenin defterlere kayıt tarihinin yazılmadığı, sadece tezkirenin tarihinin kaydedildiği görülmektedir[172]. 1540'lı yıllardan itibaren tutulan defterlerde ise tezkire tarihinden başka tezkirenin deftere kaydedildiği tarih de yer almaktadır[173].

Timar tezkiresini ruznâmçe defterine kaydeden kâtipler sayfa kenarlarına kendi paraflarını atarlardı. Bu durum, usûlsüzlüklerin artması üzerine[174], 1585'lerden itibaren ortaya çıkmıştır[175]. Fakat XVII. yüzyılın ortalarından itibaren bu usûle tam olarak riayet edilmediği ve çoğunlukla uygulanmadığı görülmektedir[176]. Tezkire deftere kaydedildikten sonra aslı ile deftere kaydedilen sureti bir başka kâtip tarafından karşılaştırılır (mukabele)[177] ve bir hataya rastlanmazsa asıl tezkire defter emininin mührüyle mühürlenirdi. Tezkirenin mühürlendiği, timar ruznâmçe defterindeki timar tezkiresi suretinin sağ üst köşesine *mühürlenmişdir* ibaresi yazılarak belirtilirdi. Bu işlem yapılmamışsa defterde yazılı kayıt geçerli olmazdı[178]. Eğer şüpheli bir durum görülürse, tezkire mühürlenmez ve defterdeki kayda şerh düşülürdü[179]. Mukabeleyi yapacak kâtip tezkireyi görmemişse *mühürlenmişdir* yerine *tezkiresi gele* veya *görülsün* diye defterdeki tezkire suretinin üzerine not

---

169 BOA, *TRD*, nr. 28; nr. 40; nr. 53; nr. 226.

170 BOA, *TRD*, nr. 35, s. 458-59; nr. 62, s. 199-202; nr. 77, s. 230-33; nr. 935, s. 5-10; TKA, *TRD*, nr. 576, Paşa I. cüz; nr. 974, İspir I. cüz; nr. 1200, Erzurum I. cüz

171 BOA, *MAD*, nr. 17893, s. 2-8, 362-368.

172 BOA, *MAD*, nr. 7, s. 136-140; nr. 334, s. 2-5; BOA, *TRD*, nr. 1, s. 1-11; nr. 2, s. 726-733.

173 BOA, *TRD*, nr. 4, s. 2-5, nr. 5, s. 2-9; nr. 6, s. 1072-1079.

174 Kâtip rumuzlarının Osmanlı bürokrasisinde artan usûlsüzlüklere karşı kullanılmaya başlanılması için bk. Emecen, " Ali'nin 'Ayn'ı ...", s. 133-137.

175 BOA, *MAD*, nr. 62; BOA, *TRD*, nr. 84; nr. 86; nr. 139; nr. 214; nr. 345; nr. 375; nr. 442; nr. 588.

176 BOA, *TRD*, nr. 751; nr. 759; nr. 777; nr. 782; nr. 788; nr. 797; nr. 804; nr. 811; nr. 818; nr. 824.

177 BOA, *TRD*, nr. 254, s. 90-91; BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/17.

178 BOA, *TRD*, nr. 286, s. 117; nr. 287, s. 100.

179 BOA, *TRD*, nr. 286, s. 354.

düşerdi[180]. XVI. yüzyılın sonlarına kadar olan defterlerde *mühürlenmişdir* ibaresine rastlanmazken[181], 1590'lardan itibaren bu muamele ortaya çıkmıştır[182]. Başlangıçta kontrolu yapıp, *mühürlenmişdir* kaydını düşen kâtibin rumuzu, ibârenin yanında yokken, sonradan işlemi yapan kâtibin rumuzu da yazılmaya başlanmıştır[183].

Bu işlemi yapan kâtip timarın önceki berat tezkiresini bularak oraya, o timarın yeni durumunu belirten bir şerh düşerdi. Bu işleme *kayıt bozma* adı verilirdi. Böylelikle önceki kayıt geçerliliğini kaybederdi. Bu muamele yapılmazsa, bir timar birden fazla kişiye berat edilebilirdi[184]. Bu durumun önüne geçebilmek için böyle bir usûl geliştirilmiştir. Timar ruznâmçe defterlerinde *kayıt bozma* muamelesine ilk defterlerden itibaren rastlanmaktadır[185]. Fakat bu işlem XVI. yüzyıl sonlarına kadar tüm kayıtları kapsayacak bir şekilde kullanılmamıştır. Ayrıca yapılan işlemler ilk defterlerde teferruatlı olarak kaydedilmezdi. Mesela, timar sahibinin aldığı terakki mikdarı eski tezkiresi üzerine *ziyâde* ... şeklinde yazılmıştır[186]. Kayıt bozmak için düşülen şerhlerde timarın yeni tevcih tarihi genellikle sadece yıl[187] olarak gösterilir ve işlemi yapan kâtibin rumuzu yer almazdı[188]. Ayn Ali Efendi'nin defter eminliği döneminde (1014-1018) *kayıt bozma* işlemini yapan kâtiplerin kendi paraflarını muamelenin altına atma usûlü getirildi[189]. Böylece *kayıt bozma* işleminde yapılabilecek usûlsüzlüklerin önüne geçilmek istenmiştir[190].

Timar tevcih edilen kişi, çavuş, kâtip veya müteferrika gibi bir görevliyse, onun ruûsu defterhânede saklanırdı. Bu durum, ruznâmçe defterindeki timar tezkiresinin üzerine şerh düşülerek belirtilirdi[191]. Defterlerde boş kalan yazı yazılmayan yerlere ise her zaman uyulmasa da *beyaz* yazılarak, buralara sonradan

---

[180] BOA, *TRD*, nr. 335, s. 50; nr. 340, s. 50, 78; nr. 316, Silifke I. cüz; BOA, *MAD*, nr. 151, s. 15.

[181] Bk. BOA, *MAD*, nr. 17893; BOA, *TRD*, nr. 1; nr. 55; nr. 77; nr. 86; nr. 117; nr. 129.

[182] BOA, *TRD*, nr. 155, s. 429, 448; nr. 173, s. 230, 235; nr. 176, s. 224-5, 327-28.

[183] BOA, *TRD*, nr. 173, s. 230, 235; nr. 237, s. 592; nr. 249, s. 107-113.

[184] Nitekim bu muamelenin düzgün yapılmaması sonucu XVII. yüzyıl başlarında bir timarın birkaç kişiye berat edildiği görülmektedir (Bk. Ayn Ali, *Kavânin-i Âl-i Osman*, s. 67-68).

[185] BOA, *MAD*, nr. 17893, s. 252-261; nr. 15287, s. 67, 114, 147, 339; BOA, *TRD*, nr. 1, s. 337, 460; nr. 2, s. 67, 75; nr. 40, s. 146.

[186] BOA, *TRD*, nr. 76, s. 11, 64-67; nr. 122, s. 18, 21; BOA, *MAD*, nr. 15958, s. 11-12, 15.

[187] XVII. yüzyıl başlarından itibâren yapılmış *kayıt bozma* işlemlerindeki tarih kayıtlarında ay ve günün daha sık yazıldığı görülmektedir (Bk. BOA, *TRD*, nr. 226, s. 159; nr. 173, s. 229; nr. 77, s. 113).

[188] BOA, *TRD*, nr. 2, s. 69, 75; nr. 5, s. 74; nr. 40, s. 146.

[189] Bu usûlün ilk defa Ayn Ali Efendi'nin defter eminliği dönemine (1014-1018) ait *kayıt bozma* işlemlerinde kullanıldığı görülmektedir. Kavânin-i Âl-i Osman'da dile getirdiği (s. 67-68) bozuklukları gidermek için yaptığı işlerden birisinin bu olduğu anlaşılmaktadır (Bu kayıtlar için bk. BOA, *TRD*, nr. 286, s. 204, 262; nr. 271, s. 321, 326; nr. 280, s. 265; nr. 295, s. 357, 390).

[190] Daha sonraki tarihlerde (1671) defterhâne kâtiplerinden birisinin *kayıt bozma* işlemlerinde usûlsüzlükler yaptığı görülmektedir (Bk. BOA, *TD*, nr. 826, s. 179).

[191] BOA, *TRD*, nr. 129, s. 849; nr. 409, s. 14; nr. 433, s. 329; nr. 496, s. 77.

sahte kayıt yazılması önlenmek istenmiştir[192]. Tezkire yazılırken diğer sayfaya geçildiğinde tezkire yazısı ile sayfa altında kalan boşluk kısımlarına *sah* yazılarak kapatıldığı görülmektedir[193]. Timar tezkire suretlerinin sol üst köşesine ise *hükm-i şerîf verilmiştir, emr-i şerîf verilmiştir, 5 kıt'a ahkâm-ı şerîf verilmişdir* veya *3 kıt'a hükm-i şerîf verilmişdir* gibi ibareler yer almaktadır[194]. Bunun ne anlama geldiğini tam olarak tesbit edemedik. Bununla tahvil hükmü verildiği veyahut tezkirenin berat olduğunun kasdedilmiş olması ihtimali vardır.

Timar ruznâmçe defterlerine, Osmanlı bürokrasisinde başka kalemlerin tuttuğu defterlerde (ruûs, mühimme, vs.) görüldüğü gibi defterin ait olduğu dönemdeki kalem âmirinin adı kaydedilirdi. Defter emininin adı ve göreve geldiği tarih, o tarihten itibaren ruznâmçe defterini teşkil eden cüzlerin içine yazılırdı. Bu işlem defterdeki her sancak için ayrı ayrı yapılırdı[195]. Aynı şekilde defter emini vekîlinin idaresi altında tutulan defterlerde ise defter emini kaymakamının adı yer alırdı[196]. Padişah[197] ve veziriazam[198] değişiklikleri de timar ruznâmçe defterlerine kaydedilmiştir. Veziriazam seferde iken İstanbul'da tutulan defterlere, kaymakam paşanın adı yazılırdı[199].

Timar tezkiresi ait olduğu sancak cüzüne değil de başka bir sancak cüzünün içine yanlışlıkla kaydedilebiliyordu. Böyle durumlarda timarın ait olduğu sancağın cüzünün başına timarlı sipahinin adı ile gelir bölgesi ve mikdarı yazılarak, tezkiresinin yanlışlıkla başka yere kaydedildiği, gerektiğinde oraya müracaat edileceği belirtilirdi[200].

3- Derdest Defterleri[201]

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren istisnaî durumlar dışında yeni tahrirlerin yapılmaması timar sisteminin kontrolünü güçleştirmiştir. Kayıtların eski kalması sebebiyle timar gelirlerini oluşturan yerlerin, birisi tarafından tasarruf edilip

---

[192] BOA, *TRD*, nr. 76, s. 25; nr. 797, s. 254-60; nr. 141, s. 710-711; BOA, *MAD*, nr. 15958, s. 14, 17; nr. 15549, s. 11.

[193] BOA, *TRD*, nr. 141, s. 709, 712; nr. 313, s. 234; nr. 474, s. 74.

[194] BOA, *TRD*, nr. 86, s. 624; nr. 122, s. 2-3; nr. 151, s. 12; nr. 449, s. 144-157; BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/21, 81, 92, 94; nr. 7/40; nr. 11/56.

[195] BOA, *TRD*, nr. 484, s. 4, 73, 150, 187, 255; nr. 554, s. 2, 48, 70, 72, 78, 88, 159, 218; TKA, *TRD*, nr. 1244, Paşa 10. cüz; nr. 1284, Yanya 2. cüz.

[196] BOA, *TRD*, nr. 251, İnebahtı, 1. cüz; nr. 498, s. 11, 21, 81, 154, 193.

[197] BOA, *TRD*, nr. 276, s. 13.

[198] BOA, *TRD*, nr. 6, s. 118; nr. 509, s. 61; nr. 941, s. 79; nr. 990, vr. 93a; TKA, *TRD*, nr. 1371, Paşa 2. cüz.

[199] BOA, *TRD*, nr. 987, s. 396; TKA, *TRD*, nr. 1371, Paşa 1. cüz.

[200] BOA, *MAD*, *TRD*, nr. 151, s. 11; TKA, *TRD*, nr. 634, Erzurum 1. cüz, nr. 1245, Vulçitrin 1. cüz.

[201] Derdest defterleri hakkında şimdiye kadar yapılmış bir çalışmaya rastlayamadık.

edilmediği, ediliyorsa kimin elinde olduğu bilinemez olmuştu. Bu mahzurların ortadan kaldırılması için eski kayıtların güncelleştirilerek kullanıldığını görüyoruz. Bu daha önce defterhânede mevcut olmayan yukarıda bahsedilen şartlar gereği ortaya çıkan, derdest adı verilen yeni bir defter türüdür. Derdest kelime olarak "tutma, elde etme, elde olan" mânâsına gelmektedir[202]. Timar gelirini elinde tutan, sahip olan kişiyi nitelemek için kullanılmıştır.

Derdest defterleri, timar icmal defterlerinden hareketle hazırlanmış[203], timar gelir defterlerinin kimlerin tasarrufunda olduğunu gösterir defterlerdir. Vergi gelirlerine esas teşkil eden ve timar olarak tasarruf edilen yerler, genellikle bütün hâlde bir kişiye verilmeyerek bir kaç parça halinde birden fazla kişiye tevcih edilmiştir. Bu sebeple bir timarın geliri genellikle birden fazla yerin gelirinin hisselerinden oluşmaktaydı. Derdest defterlerinde, icmal defterlerindeki birden fazla yerin gelir hisselerinden oluşan timar birimleri esas alınmıştır[204]. İcmal defterlerindeki bölümlenmeye göre bir kişi tarafından tasarruf edilen timarlar zamanla hisse şeklinde birkaç kişinin eline geçmişti. Derdest defterleri bu timar birimlerinin tasarruf edilip edilmediği, kaç kişi tarafından paylaşıldığı gibi hususların takip edilebilmesi için hazırlanmıştır. Bu defterler icmal defterlerinin güncelleştirilmiş şekli idi. Bir icmal defterinde yer alan bütün timar ve zeâmetler derdest defterlerine aktarılmıştır. Fakat icmal defterlerinde yer alan padişah, veziriazam, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi kişilerin tasarruflarında bulunan haslar derdest defterlerine nakledilmemiştir.

Bir bölgenin en son tahririne göre hazırlanmış icmal defterindeki zeâmet ve timarlar, sahiplerinin ismi olmadan gelir miktarları ve baş gelir kalemlerinin isimleriyle birlikte icmal defterlerindeki şekli ile derdest defterlerine kaydedilmiştir. Fakat icmal defterlerinde bir timarı meydana getiren çeşitli hisseler gelir miktarları ve isimleriyle tek tek yazılmışken, derdest defterlerinde sadece o timarın kılıç kısmını oluşturan yerin ismi ile genel gelir toplamı yer almıştır. Timar başlığı altında gelir miktarı ve kılıç olan yerin ismi yer alırken, üzerine timarın gelirini tasarruf eden kişilerin isimleri *der-dest-i* ... şeklinde yazılmıştır[205]. XVII. yüzyıl sonlarına ait

---

[202] Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993[11], s. 175.

[203] 1069 tarihinde hazırlanmış Alaiye derdest defterinin sonunda *sûret-i defter-i icmâl-i sultanî budur ki nakl olundı* ifadesi yer almaktadır (BOA, *TD*, nr. 790, s. 13). Ayrıca Trabzon ve Menteşe sancaklarının son tahrirlerine göre hazırlanmış timar icmal defterleriyle derdest defterlerini karşılaştırdığımızda, icmal defterlerindeki haslar çıkarıldıktan sonra zeamet ve timarların bazı kısaltmalarla aynen derdest defterlerine aktarıldığı görülmüştür (Krş. BOA, *TD*, 613, TKA, *DD*, nr. 398; TKA, *TD*, nr. 275, TKA, *DD*, nr. 458).

[204] Mufassal defterlerden gelir biriminin bütünü değil de, icmal defterlerinden parça gelirlerden oluşan timarların esas alınması dikkat çekicidir.

[205] BOA, *TD*, nr. 790, s. 2-13; TKA, *DD*, nr. 395, vr. 2a vd. ; nr. 423, vr. 2a vd.; nr. 443, vr. 2a vd.; nr. 445, vr. 2a vd.; nr. 456, vr. 2a vd. ; nr. 499, vr. 2a vd. ; nr. 502, vr. 2a vd. Bu şekil

defterlerde, timar sahibinin fizikî özelliklerini belirten *resmi* de ismiyle beraber yeralırken[206], XVIII. yüzyılın sonuna ait defterlerde timar sahibinin sadece ismi vardır[207]. Timar sahibinin kâtiplik, çavuşluk, müteferrikalık gibi bir görevi var ise belirtilmiştir[208]. Bu durumda olanların *resimleri* yazılmamıştır.Timar tasarruf eden kişinin kaydının üzerinde, onun timarını oluşturan hisse sayısını gösteren rakamlar (2, 5, 21 gibi) yeralmaktadır[209]. Timar sahibinin berat tarihi genelde gün ve ayıyla birlikte yazılıdır[210]. Bir zeâmet veya timarın gelirinin tamamı timar olarak tasarrufta ise timar sahiplerini gösterir kayıtların altına *tamam* yazılarak[211], o timarın bütün gelirlerinin tevcih edildiği belirtilip, yeni tevcihlerin vuku bulmasının önüne geçilmek istenmiştir. Bu işlem XVIII. yüzyıl sonuna ait defterlerde görülmemektedir.

Timar sahibinin baş kalemi başka sancakta ise kaydının altında zikredilmiştir[212]. Bazı timar gelirlerinde yekûn birkaç hisseye bölünmüş olarak kayıtlıdır. Böyle durumlarda kimin hangi hisseyi tasarruf ettiği çizgi ile gösterilmiştir[213]. Timar gelirleri has[214], vakıf[215], arpalık[216] olarak icmal defterinde tashih edildiyse, derdest defterinde de timar kaydına şerh düşülerek timar olarak kullanımdan çıkarılırdı. İcmal defterlerinin hazırlandığı tarihten sonra ortaya çıkan gelir birimleri ise derdest defterlerinin en sonuna, bu gelirlerin hangi şekilde ortaya çıktıkları (*an-mahlûl-ı mufassal, an-mahhûl-ı icmâl, bozundu, an-havas, an-mufassal ber-muceb-i tashih*) kaydedilmiştir[217].

Timar sahibinin eşküncü gönderme mükellefiyeti var ise kaydının altında belirtilmiştir[218]. XVIII. yüzyılda timar gelirlerinin azalması sebebiyle bir kaç timarın

---

XVI. yüzyıla ait mirimiran icmallerinde görülmektedir. Beylerbeyi icmallerinde timar kayıtlarının üzerine daha sonra bu timarı tasarruf eden kişilerin *derdest-i* ... şeklinde bir açıklama ile beraber kaydedildikleri görülmektedir (Bk. BOA, *TD*, 613, s. 9, 14, 53).

[206] BOA, *TD*, nr. 790, s. 2-5; TKA, *DD*, nr. 458, vr. 1b-5a; nr. 476, vr. 2a-3a; nr. 482, vr. 2b-4b; nr. 495, vr. 10b-11a; nr. 524, vr. 5b-7b.

[207] TKA, *DD*, nr. 390, vr. 1b-44a; nr. 403, vr. 2a-5a; nr. 417, vr. 8a.

[208] TKA, *DD*, nr. 392, vr. 1b-12a; nr. 476, vr. 1b, 2a, 4b; nr. 495, vr. 4b; nr. 516, vr. 44b, 56a; nr. 458, vr. 2a, 4b.

[209] Bu durum 1069 tarihli derdest defterinde yoktur (Bk. BOA, *TD*, 790, s. 2-13). XVII. yüzyıl sonlarından itibâren tutulan defterlerde rastlanılmaktadır (Bk. TKA, *DD*, nr. 403, vr. 3b; nr. 413, 19b-20a; nr. 452, vr. 1b-10b; nr. 476, vr. 9a, 17a; nr. 486, vr. 1b; nr. 511, vr. 11b ; nr. 516, vr. 12b, 56b).

[210] TKA, *DD*, nr. 390, vr. 1b-44a; nr. 458, vr. 1b-44a.

[211] TKA, *DD*, nr. 217, vr. 6a; nr. 398, vr. 3a; nr. 458, vr. 1b-5a; nr. 495, vr. 19b; nr. 516, vr. 28b.

[212] TKA, *DD*, nr. 486, vr. 6a; nr. 392, vr. 43b-44a, 91a; nr. 437, vr. 13a.

[213] TKA, *DD*, nr. 437, vr 3b, 5a, 13b; nr. 495, vr. 4b.

[214] TKA, *DD*, nr. 392, vr. 90b; nr. 437, vr. 3b; nr. 476, vr. 4b.

[215] TKA, *DD*, nr. 476, vr. 9a; nr. 516, vr. 7b; nr. 217, vr. 34b.

[216] TKA, *DD*, nr. 516, vr. 45a.

[217] TKA, *DD*, nr. 390, vr. 43b-44a, nr. 398, vr. 42a-43a; nr. 458, vr. 44a; nr. 432, vr. 32a-33b.

[218] TKA, *DD*, nr. 392, vr. 79a.

biriktirilerek bir kişiye verildiği sıkça görülmektedir. Böyle bir durum olduğu zaman derdest defterlerindeki timar kayıtlarına şerh düşülürdü[219].Bunlardan başka, timar gelirinin indirilmesi[220], tevki tashihi[221] gibi hususlara da defterlerde işaret edildiğini görüyoruz. Timar gelirinin el değiştirmesi durumunda yeni tasarruf sahibinin durumu izah edilerek timarın tahvil tarihi ve deftere kayıt tarihi yazılmıştır. Bunların en altında kaydı deftere geçiren kâtibin parafı (rumuzu) yer almıştır[222].

Derdest defterleri genellikle sancak esas alınarak hazırlanmıştır[223]. Defterlerin başında *defter-i derdest-i livâ-i* ..., veya *fihrist-i nevâhi-i livâ-i* ... başlığı altında defterin içindeki nahiyeleri sayfa numaraları ile birlikte gösteren bir fihrist bulunmaktadır[224]. Bundan sonra timar ve zeâmetler ya nahiyelere göre ayrı ayrı verilmiş[225] ya sancağın bütün zeâmetleri defterin baş kısmında verildikten sonra timarlar nahiyelere göre ayrılarak kaydedilmiştir[226].

Derdest defterlerinin şimdilik tesbit edebildiğimiz en erken tarihlisi 1659 (1069) tarihinde icmal defterinden sûreti çıkarılarak kullanılmaya başlanmış olan Alaiye derdest defteridir[227]. Fakat bu defterler yoğun olarak iki seri hâlinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi XVII. yüzyıl sonlarına ait olanlardır[228]. Bu defterler *Atik derdest* diye adlandırılmışlardır[229]. Bu defterlerdeki en erken berat tarihleri 1693-1695 (1105-1106) dır. Ağırlıklı olarak 1708 (1120) lere kadar uzanan beratları muhtevidir. İkinci serisi ise XVIII. yüzyıl sonlarında hazırlanmıştır[230]. Bu defterlere ait en erken berat tarihleri ise 1780-81(1194-1195)lere aittir. 1786 (1200)lara kadar olan timar tevcihleri ağırlıklı olmakla beraber, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar çıkan tevcihât kayıtları vardır[231].

---

219 TKA, *DD*, nr. 467, vr. 13b; nr. 516, vr. 45b, 62a.

220 TKA, *DD*, nr. 380, vr. 8a.

221 TKA, *DD*, nr. 476, vr. 21a; nr. 486, vr. 4a.

222 TKA, *DD*, nr. 458, vr. 29a, 35b; nr. 467, vr. 13b; nr. 476, vr. 6a; nr. 516, vr. 8a, 9a, 15a.

223 Bk. TKA, *DD*, nr. 451; nr. 399; nr. 438; nr. 431; nr. 463; nr. 379; nr. 456; nr. 490.

224 TKA, *DD*, nr. 390, vr. 1a; nr. 437, vr. 1a; nr. 458, vr. 1b; nr. 486, vr. 1a; nr. 495, vr. 1b; nr. 432, vr. 1a.

225 TKA, *DD*, nr. 432.

226 TKA, *DD*, nr. 390; nr. 458.

227 BOA, *TD*, nr. 790.

228 Bk. TKA, *DD*, nr. 407; nr. 418; nr. 421; nr. 458; nr. 476; nr. 482; nr. 495; nr. 516; nr. 519.

229 TKA, *DD*, nr. 482; nr. 516; nr. 426.

230 Bk. TKA, *DD*, nr. 390; nr. 392; nr. 403; nr. 413; nr. 417; nr. 437; nr. 452; nr. 460.

231 TKA, *DD*, nr. 417, vr 9a; nr. 392, vr. 1b.

4- Cebe Defterleri[232].

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren yeni tahrirlerin istisnaî durumlar dışında yapılmaması sebebiyle seferlerde yoklamalarda kullanılan timar icmal defterlerinin kayıtları eskiyerek, kullanılamaz hale gelmişti. Yeni kayıtları muhtevî timar ruznâmçe defterlerinin de yoklamalarda kullanılması pratik değildi. Seferlerde bulunacak timarlı sipahinin tesbiti ve sefer esnasında yoklanabilmesi[233] için defterhâne tarafından yeni bir defter çeşidi ihdas edildi. Bunlara *cebe defteri* adı veriliyordu[234]. Bu defterler, seferlerde kullanılmak için defterhâne tarafından timar ruznâmçe defterlerindeki kayıtlara göre hazırlanmıştır[235].

Cebe defterleri ihtiva ettiği bölgedeki timarlı yoğunluğuna göre eyaletlere[236] veya sancağa[237] göre düzenlenmiştir. Bazı defterler ise birkaç sancağın[238] veya iki eyaletin[239] timar kayıtlarını muhtevidir. Defterler hazırlanırken genellikle 40-70 yıllık[240] timar ruznâmçe defterleri taranırdı. Bazen ise 90-110 yıllık[241] bir zaman dilimine ait timar ruznâmçe defterlerinin tarandığı görülmektedir. Taramanın başladığı yıldan cebe defterinin hazırlandığı tarihe kadar olan zaman dilimindeki timar tezkire kayıtlarında, kaydı açık olanlar yani timar ruznâmçe defterine tezkiresi

---

[232] Cebe defterleri hakkında yapılmış ve yayınlanmış bir çalışma tesbit edebildik. Bu çalışma ise cebe defterleri hakkında son derece yanlış bilgileri muhtevidir. Yeri geldikçe bu hatalara işaret edilecektir (Bu araştırma için bk. Tsisana Abuladze-Miheyil Svanidze, "Defter-i Caba-i Eyalet-i Çıldır'a Dair ilk Bilgiler", *VII. Türk Tarih Kongresi*, II(Ankara 1981), s. 1033-1036. Ayrıca M. H. Svanidze, "Ahisha (Çildir) Eyaleti'nde Defteri-i Caba-i (1694-1732) Verilerine Göre Timarların Yıllık Gelirleri" adlı bir tebliğ sunmuştur. Bk. *XII. Türk Tarih Kongresi* (12-16 Eylül 1994), Genel Program, Ankara 1994, s. 26).

[233] BOA, *TRD*, nr. 1124, s. 2; TKA, *CD*, nr. 2084, vr. 1b.

[234] BOA, *TRD*, nr. 1122, s. 2; nr. 1124, s. 2; nr. 1447, Kapak etiketi; nr. 1458, s. 2; nr. 1775, s. 4. T. Abuladze ve M. Svanidze'nin bu defterleri caba defteri diye tesmiye etmeleri yanlıştır. Cebe kelimesini vergi manâsına gelen Caba kelimesi ile karıştırmışlardır (Bk. s. 1034-1035). Cebe kelimesi "zırh" manâsına gelmektedir (Bk. Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara 1983, s. 45). Osmanlı Devleti'nde timar sahiplerinin seferlere götürmekle mükellef oldukları askere *cebelü* adı verilirdi. Bu defterlerde ise timarlı sipahileri ifade etmek için kullanılmıştır.

[235] Bazı cebe defterlerinin sonunda *sûret-i defter-i cedîd-i rûznâmçe-i hümâyûn budur ki nakl olundu* ... ibâresi yer almaktadır (Bk. BOA, *TRD*, nr. 1220, s. 152). Ayrıca aynı bölgelere ait timar ruznâmçe defterleri ile cebe defterleri arasında yaptığımız karşılaştırma da bu neticeyi vermiştir (Karşılaştır. BOA, *TRD*, nr. 701, s. 13-15 ile BOA, *TRD*, nr. 1140, s. 70-71; BOA, *TRD*, nr. 713, s. 3-5, 18 ile BOA, *TRD*, nr. 1141, s. 2, 86-87; BOA, *TRD*, nr. 627, s. 55 ile BOA, *TRD*, nr. 1135, s. 7).

[236] Bk. BOA, *TRD*, nr. 1136; nr. 1142; nr. 1447; nr. 1463; BOA, *MAD*, nr. 28; TKA, *CD*, nr. 2084.

[237] BOA, *TRD*, nr. 1135; TKA, *CD*, nr. 2085.

[238] Bk. BOA, *TRD*, nr. 1126.

[239] Bk. BOA, *TRD*, nr. 1138, s. 1, 143.

[240] Bk. BOA, *TRD*, nr. 1126; nr. 1135; nr. 1137; nr. 1220; nr. 1447. Bazı defterlerde ise birkaç yıllık döneme ait defterlerin tarandığı görülmektedir. Bu kadar kısa bir zaman dilimine ait defterlerden bir bölgenin görevde olan bütün timarlı sipahilerini tesbit etmek mümkün değildir. Bu durum tam anlaşılamamakla beraber, umumî berat tecdidi gibi bir hadiseden sonraki döneme ait defterler olabilir (Bu tip defterler için bk. BOA, *TRD*, nr. 1136; nr. 1139-1142).

[241] Bk. BOA, *TRD*, nr. 1121; nr. 1124; nr. 1775; TKA, *CD*, , nr. 1082; nr. 1083, nr. 1086.

kaydolunduktan sonra herhangi bir şekilde yeniden berat edilmeyip, o tarihte tasarruf olunan timarların sahiplerinin kayıtları timar icmal defterlerine benzer bir şekilde berat tarihi sırasına göre cebe defterlerine kaydedilirdi. Timarlı sipahilerin beratlarının ait oldukları yılın altına kaydedilirken, berat kaydı olmayan yılların altına *beyaz* [242] veya *hâlî* [243] yazılırdı. Eğer o yıla ait defter kaybolmuşsa *defteri zâyi'* [244] diye kaydedilirdi. Timarın bulunduğu nahiye ve sancak başlığı altında timar sahibi ile timarın kılıç kısmını oluşturan köy veya gelir türünün isimleri ve timarın toplam geliri yer alırdı. Ayrıca berat tarihi çoğunlukla yıl olarak yazılırdı[245]. Eksik veya yanlış kayıt çıkarılıp çıkarılmadığının kontrolü için hazırlanan defterle, timar ruznâmçe defterleri bir kaşka kâtip tarafından karşılaştırılırdı. Bu muamelenin yapıldığı cebe defterlerindeki cüzlerin başına veya sonuna *mukabele olmuşdur* ibaresi konularak belirtilirdi. Bunun yanında mukabeleyi yapan kâtibin rumuzu da yer alırdı[246]. Bazı defterlerin sonunda hazırlanış tarihi ile o zamanki defter emininin mührü bulunmaktadır[247]. Tezkiresini berat etmeyip tahvil hükmü ile timar tasarruf edenlerin kayıtlarının, bölgenin beratlı timar sahiplerinden ayrı olarak *tezkiresini berât etmeyenlerin kaydları* başlığı altında kaydedildiği görülmektedir[248].

Defterlerde timarlı sipahiler berat yıllarına göre sancak ayrımı yapılmadan sıralandığı gibi[249], her yıl için sancakların ayrı ayrı yazıldığı[250] da olmuştur. Bazen de her yıl değil, defterin başlangıç ve bitiş tarihlerine göre sacaklar ayrı ayrı kaydedilmiştir[251]. Timarların beratları, zayi, terakki veya başka bir sebeple yenilenirse durum timar kaydının üzerine şerh düşülerek belirtilirdi[252]. Timar sahibi hastalık gibi bir sebeple sefere bizzat gidemeyip cebelü gönderecekse kaydının yanına şerh düşülürdü[253]. Timar, ölüm[254], kasr-ı yed[255], sefere gelmeme (*terk-i hidmet*)[256] veya mübâdele[257] gibi sebeplerle el değiştirdiğinde timarın üzerine yeni durum

---

[242] BOA, *MAD*, nr. 128, vr. 1b, 39b; BOA, *TRD*, nr. 1126, s. 4; nr. 1135, s. 22; nr. 1447, s. 2-4; nr. 1463, s. 4, 144-145.

[243] BOA, *TRD*, nr. 1138, s. 9.

[244] BOA, *TRD*, nr. 1135, s. 26, 28.

[245] BOA, *TRD*, nr. 1118, s. 2-10; nr. 1220, s. 22-35; nr. 1419, s. 122-157; nr. 1447, s. 2-17; nr. 1463, s. 2-10; TKA, *CD*, nr. 2084, vr. 1b vd.

[246] BOA, *TRD*, nr. 1126, s. 1, 22; nr. 1139, s. 1; nr. 1141, s. 1; nr. 1142, s. 65.

[247] BOA, *TRD*, nr. 1220, s. 152; nr. 1447, s. 211; TKA, *CD*, nr. 2084.

[248] BOA, *TRD*, nr. 1138, s. 139, 263.

[249] Bk. BOA, *TRD*, nr. 1118; nr 1447.

[250] Bk. BOA, *TRD*, nr. 1138; nr. 1463.

[251] Bk. BOA, *TRD*, nr. 1419.

[252] BOA, *TRD*, nr. 1121, s. 10; nr. 1141, s. 1 vd.

[253] BOA, *TRD*, nr. 1124, s. 61-62.

[254] BOA, *TRD*, nr. 1121, s. 2-3; nr. 1142, s. 8; nr. 1220, s. 30; nr. 1419, s. 193; BOA, *MAD*, 128, vr. 9b.

[255] BOA, *TRD*, nr. 1419, s. 197.

[256] BOA, *TRD*, nr. 1419, s. 194-196, 201, 210.

[257] BOA, *TRD*, nr. 1220, s. 22, 33.

kaydedilirdi. Timar sahibi sefere memur değilse[258] veya başka bir yerde görevli[259] ise yoklamada timarının mahlul duruma düşmemesi için kaydına şerh verilirdi. Eğer timar münazaalı bir durumdaysa mürafaa olunmadan kaydın bozulmaması için durum belirtilirdi[260].

Cebe defterleri sefer esnasında yoklama için kullanıldığında, timar sahibinin mevcut ise kaydının üzerine veya altına *mim* harfi veya (//) resid işâreti konulurdu[261]. Defterler yoklamaların haricinde, seferlerdeki timar muamelatında da kullanılırdı. Cebe defterlerine merkezdeki defterhâne tarafından da timar tevcih işlemlerinde müracaat edildiği olurdu[262]. Gerekli görülürse sefere gönderilen cebe defterinin bir sureti çıkarılarak Asitane'de bırakılırdı[263]. Timar tasarruf edenlerden defterhâne ve divân-ı hümâyûn kâtip ve şâkirdleri ile dergâh-ı âlî çavuş ve müteferrikaları gibi görevliler ise çoğunlukla cebe defterlerine kaydedilmemişlerdir. Bu görevlilerin ayrı yoklama defterleri[264] olduğu için buna gerek görülmemiştir.

Bu bahsettiğimiz cebe defterlerinden değişik amaç için hazırlanmış bir başka çeşit cebe defteri de vardır. Bu defterler yoklamalarda mevcut olmayan ve sahipsiz kalan düşük gelirli timarların, son sahiplerinin berat tarihleri sırasına göre hazırlanmış listesidir[265]. Belirli bir sancakta sahipsiz kalmış timarlar, 90-100 yıllık bir döneme ait kayıtlar taranarak ortaya çıkarılırdı. Bu tür timarlar gelirinin az olması sebebiyle bir sipahiye yetmeyeceği için ikisi-üçü bir yere biriktirilerek talip olan mülâzımlara verilmek için hazırlanmışlardı[266]. Bu timarlardan tevcih edilenlerin üzerine ne şekilde verildiklerini belirten bir şerh düşülmüştür[267]. Bu defterlerin başında hazırlanış sebeplerini izah eden bir giriş ile sonunda hazırlandığı tarih yer almaktadır[268].

---

258 BOA, *TRD*, nr. 1419, s. 52-58.

259 BOA, *TRD*, nr. 1126, s. 53,64; nr. 1220, s. 27, 31; nr. 1119, s. 60, 62.

260 BOA, *TRD*, nr. 1220, s. 34.

261 BOA, *TRD*, nr. 1121, s. 34-5; nr. 1126, s. 1 vd. ; nr. 1135, s. 1-16. T. Abuladze ve M. Svanidze "mim" harfinin manâsını defterin ne için kullanıldığını anlamayamadıkları için çıkaramamışlar ve gulam, mücerred veya mahlûl manâlarına gelebileceğine işaret etmişlerdir (Bk. "Defter-i Caba-i ..." s. 1032).

262 BOA, *TRD*, nr. 1137, s. 1; BOA, A. NŞT, ORD., Dos. nr. 15/94, 95; BOA, A. DFE, Dos. nr. 223/24.

263 BOA, *TRD*, nr. 1126, s. 1.

264 Bk. BOA, A. DFE, nr. 68; nr. 100; nr. 274; nr. 315; BOA, *TD*, nr. 761; nr. 821; nr. 985.

265 Bk. BOA, *TRD*, nr. 1122; nr. 1123; nr. 1458; nr. 1775.

266 Bk. BOA, *TRD*, nr. 1122, s. 2; nr. 1123, s. 4; nr. 1458, s. 2; nr. 1775, s. 4.

267 Bk. BOA, *TRD*, nr. 1458, s. 26-27; nr. 1458, s. 21, 38.

268 BOA, *TRD*, nr. 1122, s. 2-3; nr. 1123, s. 4-5; nr. 1458, s. 2, 27; nr. 1775, s. 4, 45.

5- Yoklama Defterleri

Timarlı sipahiler tasarruf ettikleri timar karşılığında çağrıldıkları seferlere katılmakla mükellef idiler. Timarlı sipahilerin askerî harekâta katılıp katılmadığı sefer sırasında yapılan yoklama ile tesbit edilirdi[269]. Timarlarının bulunduğu sancaklara göre âmirleri veya bu işle görevlendirilmiş bir kişi tarafından yapılan yoklama neticesinde seferde mevcut olan timar sahiplerinin isimleri defterlere kaydedilirdi. Birkaç varaktan oluşan bu defterlerin sonunda yoklamayı yapan kişinin mührü yer alırdı[270]. Defterin başında ise defterin hazırlanış sebebi ve şekli izah edilirdi[271]. Sancaklara göre hazırlanmış bu yoklamalar bir araya getirilerek, o sefere katılmış bütün sipahilerin isimlerini ihtiva eden ana yoklama defteri oluşturulurdu[272]. Yoklama defterlerinde önce zeâmet tasarruf edenler daha sonra ise o bölgenin timarlı sipahileri yazılırdı. Timarlı sipahiler, isimleri, timarlarının kılıç kısmını teşkil eden karyelerinin adı ve genelde hasılları ile kaydedilirdi. Her sancağın veya timar tasarruf eden zümrelerin kayıtlarının sonunda toplam sayıları yer alırdı[273]. Sefer esnasında herhangi bir işle görevlendirilen sipahiler ayrı bir başlık altında zikredilirdi[274]. Bu defterler bir bölgede mevcut bütün timarlı sipahileri ihtiva etmezdi. Sadece sefere gitmekle mükellef olanlardan askerî harekâta dahil olanların kayıtlarını muhtevî idi. Bir bölgedeki timarlı sipahilerin bir kısmı o bölgenin güvenliğini sağlamak üzere bırakılırdı. Ayrıca timar tasarruf eden kâtip, şâkird, müteferrika ve çavuş gibi merkezî görevliler, taşra kâtip ve çavuşları, çeri sürücüleri timarlarının bulunduğu sancaklardaki diğer timar sahipleri ile beraber yoklanmazlardı. Bunlar görev yaptıkları zümre ile beraber, timarlarının bulunduğu eyaletlere göre yoklanarak ayrı başlık altında kaydedilirdi[275].

Seferler esnasında yapılan yoklamaların haricinde timar sistemine çeki düzen vermek için genel teftişlerin yapıldığı da olmuştur. XVII. yüzyılın ilk yarısında birincisi 1618-20, ikincisi 1632-34 yıllarında olmak üzere iki genel yoklama

---

269 BOA, *TRD*, nr. 1125, s. 1; BOA, *TD*, nr. 749, s. 2, 22; BOA, KK, nr. 292, s. 4; Enverî, *Tarih*, İÜ Ktp., TY, nr. 5994, vr. 299b-300a.

270 BOA, *TRD*, nr. 1125, s. 21, 29; BOA, *TD*, nr. 739, s. 99; BOA, KK, nr. 292, s. 21; nr. 297, s. 11, 95. 1037 yılındaki Erzurum muhasarası sırasında yapılan yoklama neticelerini gösteren defterde kâtip, çavuş ve müteferrika yoklamalarının sonunda mühür yerine defterdârlara mahsus olan kuyruklu imza yer almaktadır (Bk. BOA, *TD*, nr. 749, s. 8, 23, 150).

271 BOA, *TRD*, nr. 1125, s. 2, 15; BOA, KK, nr. 292, s. 4, 32-33, 38; nr. 297, s. 6, 19, 85.

272 Bk. BOA, *TD*, nr. 727, nr. 739; nr. 749; BOA, *TRD*, nr. 1125; BOA, KK, nr. 292; nr. 297.

273 BOA, *TRD*, nr. 1125, s. 9; BOA, *TD*, nr. 739, s. 4-5, 94, 98-99.

274 BOA, KK, nr. 292, s. 15.

275 Bk. BOA, *TD*, nr. 727, s. 197-199; nr. 739, s. 4-15, 91-94, 98-99; nr. 749, s. 2-23, 150; BOA, *TRD*, nr. 1125, s. 27, 31.

yapılmıştır[276]. IV. Murad devrinde yapılan yoklama daha geniş mahiyette idi. Timar sahipleri belirli yerlerde görevli paşalar tarafından toplanıp teftiş edilerek timar sahipleri belirlenmiş ve beratları yenilenmiştir. Öte yandan münakaşalı timarlar gözden geçirilerek bir neticeye bağlanmış ve mahlul olan timarlar tesbit edilmiştir[277].

Timar sisteminin işleyişinde yoklamaların önemli bir yeri vardı. Göreve gelmeyen timarlı sipahiler yoklama neticesinde tesbit edilerek timarı elinden alınıp bir başkasına verilirdi. Ordu ile sefere gelen asker sayısının azalmaması için timarların devamlı olarak teftiş edilmesi gerekliydi. Ayn Ali Efendi timar sistemindeki bozulmanın sebeplerinden birisi olarak kendisinden önce seferlerde yoklamaların düzenli olarak yapılmayışını gösterir. Timarlarla hizmet edenin kim olduğunun belli olmadığını ve birçok münazaalı timarın yoklama yapılmaması sebebi ile ortaya çıktığını söyleyerek, kendi döneminde bu durumu ortadan kaldırmak için vaki olan seferlerin yoklamalarını düzenli olarak yaptırıp, cildli defterler halinde defterhânede sakladığını belirtmektedir[278].

Timar yoklama defterlerinden timar tevcihi esnasında istifade edilirdi. Timar tevcihâtıyla ilgili muamelelerde ruznâmçe, cebe vs. defterlerden çıkarılan kayıtların yanısıra, gerektiğinde yapılan yoklamalardaki durumu da belirtilirdi[279]. Birden fazla yoklama yapılması hâlinde, tarihi ve yerleriyle beraber zikredilirdi[280].

6- Arz Sureti Defterleri

Defterhâne ile alâkalı hususlarda kalemden icabeden kayıtlar çıkarıldıktan sonra, gerekli konu hakkında defter emininin görüşü de istenirdi. Defter emini durumu inceleyip, meseleyi özetleyerek muktezasını arz ederdi[281]. XVIII.yüzyılın sonlarına doğru defter emininin defterhâne ile alâkalı hususlarda görüş belirtmesi kanun haline gelerek[282], muamelâtda çok sık görülmeye başlanmıştır. Defter eminlerinin bu arzlarının birer suretlerinin XVIII. yüzyılda defterlere kaydedilerek muhafaza edildiklerini görüyoruz. Divân-ı hümâyundan gönderilen evrakın birer suretlerinin mühimme, ahkâm gibi defterlere kaydedilmesi gibi defter eminlerinin

---

276 D. Howard, *The Ottoman Timar System and Its Transformation*, s. 157-158.

277 Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. D. Howard, *Aynı eser*, s. 193-242.

278 Ayn Ali, *Kavânîn-i Âl-i Osman*, s. 66-67.

279 Bu durum daha ziyade XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait tevcihât muamelelerinde görülmektedir (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 190/13, 16, 21, 62; nr. 204/81; nr. 223/24).

280 BOA, A. DFE, Dos. nr. 249/19, 22, 23.

281 BOA, A. RSK, Dos. nr. 55/87; BOA, A. DVN, Dos. nr. 32/94; BOA, A. DFE, Dos. nr. 22/5; nr. 24/51; nr. 30/97; nr. 40/24; nr. 44/12, 69; nr. 214/16, 29, 88; nr. 216/28, 63, 114; nr. 219/16, 33, 48, 56, 76; nr. 238/31; nr. 247/14; nr. 248/4. Defter emini seferde ise yerine bırakılan vekîline durum sorulurdu (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 239/3, 15, 23, 52, 80).

282 BOA, A. DFE, Dos. nr. 217/43.

arazi ve timar gibi hususlardaki meselelere dair verdikleri arzlar da defterhâne tarafından aynen defterlere kaydedilmiştir[283]. Defterlere kayıt işlemi defterhâne kâtipleri tarafından yapılmaktaydı. Fakat çoğunlukla defterhâne görevlileri deftere geçirdikleri arz suretinin yanına paraflarını atmamışlardır. Bu tür defterlerde kayıtların yanında işlemin kimin tarafından yapıldığını gösteren kâtip paraflarına nadir olarak rastlanılmaktadır[284].

Bu defterlerden tesbit edebildiğimiz en erken tarihlisi 1707 (1119) yılından itibaren olan kayıtları ihtiva etmektedir[285]. Bu tarihden önceki yıllara ait defterhâne muamelelerinde defter eminleri arzları görülmektedir[286]. XVIII. yüzyıla kadar şimdilik bu tür defterlere rastlanılmaması[287], defter emini arzlarının başlangıçta suretlerinin defterlere kaydedilmeyip, sonradan timar ve arazi işlerinde karışıklıkların ve usulsüzlüklerin artması üzerine tutulmaya başlandığını düşündürtmektedir. Arz sureti defterleri bir-iki yıllık kayıtları ihtiva etmekteydiler[288].

Defterlere kaydedilen arz suretlerinin üzerine hangi sancakla alâkalı ise o sancağın adı *der-liva-i* ... şeklinde yazılmıştır[289]. Bu işlem daha sonraki tarihlerde aynı kayıtların gerekli olması durumunda bulma kolaylığı için yapılmıştır. Kayıt birden fazla yerle alâkalı ise birkaç sancağın ismi üstte yer almıştır[290]. Daha sonra sancak isminin altında defter eminleri tarafından verilen arzın aynıyla sureti sonuna deftere geçiriliş tarihi konularak kaydedilmiştir[291]. Bazen kayıtlar gün başlığı altında yazılmışlar[292], bazen de gün başlığı atılmasına rağmen kaydın sonuna ayrıca kayıt tarihi atılmıştır[293]. Defterlere kaydedilecek bir şey yok ise o günün tarihinin altına *hâlî* yazılırdı[294]. Defter eminlerinin defterhâne kayıtlarına müteallik konularda görüşlerini belirttikleri arzlarda tarih bulunmadığı için defterlere bu arzların kaydedilmesi esnasında kayıt tarihinin düzenli olarak tutulduğunu görüyoruz.

---

283 Defter emini arzlarının asılları ile suretlerinin tarafımızdan karşılaştırılması neticesinde suret kayıtlarının aynen yapıldığı müşahade edilmiştir (Bk. BOA, A. DVN, Dos. nr. 360/71, 82; BOA, *TD*, nr. 866, s. 40, 42).

284 BOA, *TD*, nr. 866, s. 234-235, 238; nr. 877, s. 51-52, 63-65, 67, 71; nr. 887, s. 34, 47, 48.

285 Bk. BOA, *TD*, nr. 866, s. 2.

286 BOA, A. DFE, Dos. nr. 14/74; nr. 15/75; BOA, A. DVN, Dos. nr. 4/23.

287 Tesbit edebildiğimiz kadarıyla 1707 tarihli defterden daha eski tarihli defterlerin olması muhtemeldir. Fakat bunların XVII. yüzyılın sonlarından daha gerilere gideceğini zannetmiyoruz.

288 Bk. BOA, *TD*, nr. 866; nr. 869; nr. 887; nr. 926; nr. 929.

289 Bk. BOA, *TD*, nr. 922, s. 20-25; nr. 929, s. 46-50.

290 Bk. BOA, *TD*, nr. 866, s. 30.

291 Bk. BOA, *TD*, nr. 866, s. 2-30; nr. 887, s. 16-48; nr. 922, s. 6-18.

292 Bk. BOA, *TD*, nr. 866, s. 265-266; nr. 869, s. 13.

293 Bk. BOA, *TD*, nr. 866, s. 228-229, 237; nr. 926, s. 139.

294 Bk. BOA, *TD*, nr. 869, s. 33.

Defterlerdeki kayıtların hangi defter emini zamanına ait olduğunu belirtmek için defter emini değişikliklerinde yeni defter emininin ismi *der-zaman-ı* ... şeklinde göreve başlama tarihi ile birlikte yazılmıştır[295]. Veziriazam değişikliklerinde de yeni veziriazam ismi göreve geliş tarihi ile birlikte defterlere kaydedilmiştir[296]. Defterlere kaydedilen meselelerle alâkalı olarak daha sonraki tarihlerde tekrar defter emininden görüş istenirse önceki kayıtlar gözden geçirilerek yeniden defter emini konuyu arz eder ve ilk kaydın üzerine aynı konuda yeni bir arzın verildiği *bir defa dahi bu minval üzerine arz olunmuşdur, tekrar yazılmıştır* gibi şekillerde tarihleriyle beraber şerh düşülerek belirtilirdi[297].

B-DEFTERHÂNE DEFTERLERİ ÜZERİNDE YAPILAN MUAMELÂT

1- Defter Tashihi

Timar ve arazi ihtilâflarında defterhâne kayıtlarında göre hüküm verilirdi. Tahrir defterlerindeki kayıtlar kesin delil olarak kabul edilmekteydi. Bu sebeple defterler son derece titizlikle saklanır ve icabeden tashihler nişancı tarafından yapılırdı. Defter emini ve defterhâne görevlilerinin tahrir defterleri üzerinde tashih yapma yetkileri yoktu. Bu defterler üzerinde nişancı dışında veziriazam[298] ve kaptan paşanın da[299] tashih yaptığı görülmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren nişancılığın öneminin giderek azalmış olmasına rağmen son devirlere kadar kayıt tashihleri nişancılar tarafından yapılmıştır[300]. Tahrir defterlerinde kayıt tashihi yapılması için ya ilgili evrakın üzerine buyuruldu yazılır[301] ya da nişancıya hitâben fermân gönderilirdi[302]. Tashih için nişancıya hitâben yazılan fermânın tuğrası bizzat veziriazam tarafından çekilmekteydi. Nişancı bu fermânın arkasının bir köşesine *defteri gele* yazarak defter eminine gönderirdi. Defterhâne kisedârı istenen defter ile fermânı nişancıya getirir ve o da tashihten sonra defteri geri gönderip, fermânı kendi dairesinde saklardı[303]. Bu tashihlere resmî ıstılahda *tevkiî kalemiyle tashih* denilmekteydi.

---

[295] Bk. BOA, *TD*, nr. 877, s. 3; nr. 926, s. 121; nr. 928, s. 68; nr. 871, s. 160.

[296] Bk. BOA, *TD*, nr. 928, s. 68.

[297] BOA, *TD*, nr. 866, s. 231, 240, 243, 264; nr. 87, s. 14, 57; nr. 871, s. 162, 165, 169, 173.

[298] TKA, *TD*, nr. 286, vr. 6a.

[299] TKA, *TD*, nr. 215, vr. 20a.

[300] Bk. TKA, *TD*, nr. 29, vr. 24a.

[301] BOA, A. DFE, Dos. nr. I/95.

[302] Nişancıya defter tashihi hususunda yazılmış hükümler için bk. BOA, A. NŞT, nr. 804, s. 6, 12; BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 13, s. 4-57; nr. 22, s. 136, 140-141.

[303] *Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi*, s. 515.

Tahrir defterleri üzerinde şu sebeplerden kayıt tashihi yapılırdı: Timar sisteminde en fazla dikkat edilen hususlardan birisi bir kişi üzerinde birden fazla kılıç timar toplanmamasıydı. İki kılıç timarın bir kişiye verilmemesi kanun idi. Devlet dahilindeki timarlı arazilerde belirlenmiş kılıç timar sayısı o bölgelerden toplanacak asker mikdarını gösterirdi. Kılıç timar sayısının azalması sefere katılacak timarlı sipahi sayısının da azalması neticesini verirdi. Bu da Osmanlı ordusunun muhârebe gücünün olumsuz etkilenmesi demekti. Bu sebeple bir kişide birden fazla kılıç timar bulunmazdı[304]. Eğer bir kişi defterhâne farkına varmadan birden fazla kılıç timarı berat ettirdi ise anlaşıldığı zaman diğer kılıç timarlar kaydından çıkarılırdı. Fakat yeni tahrirlerin yapılmaması sonucu XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren timarların gelirlerinin azalması sebebiyle bir kısım timarlılar iki-üç kılıç birden tasarruf etmeye başladılar. Timar sahiplerinin fazla olan kılıç timarlarının tahrir defterlerindeki yeri hisse olarak (*hisse an-timar*) nişancı tarafından tashih edilirdi[305]. Hisse tashihi bir kaç bölgeyi ilgilendiriyorsa bir yerde tafsilatlı olarak yazılır, diğer tashih olunacak yerlerde buna atıf yapılırdı[306]. Kılıç timar kanuna mugayir olarak hüküm yazılmadan hisse haline dönüştürülmüşse, anaşıldığı zaman kılıç olarak tashih edilirdi[307]. Yine timarların gerçek gelirleri ile defter kayıtlarındaki gelirler arasında fark olması sebebiyle bir kısım timar kayıtlarındaki gelir miktarlarında indirim yapılarak tevkiî tarafından tashih edilmiştir[308].

Tahrir defterlerinde has arazinin timara[309], timar arazinin hassa[310], vakıf arazinin hassa[311], timar arazini vakfa[312], timar arazinin mülke[313], mülk arazinin hassa[314], has arazinin mülke[315], mülk arazinin timara[316], mülk arazinin vakfa[317] tashih edildiği de görülmektedir. Bu tür kayıt tashihlerinde de bir kaç bölgeyi ilgilendiren bir hadise ise bir yere tafsilatlı olarak kaydedilir, diğer mahallerde bu

---

304 Kılıç timar hakkında detaylı bilgi için bk. D. Howard, *The Ottoman Timar System and Its Transformation*, s. 146-151.

305 TKA, *TD*, nr. 334, vr. 23b; nr. 355, vr. 41a, 45a, 57b; nr. 212, vr. 76b; nr. 208, vr. 24a; nr. 233, vr. 50a; nr. 215, vr. 22a; nr. 315, vr. 16a.

306 TKA, *TD*, nr. 368, vr. 2b; nr. 315, vr. 11a, 19b.

307 TKA, *TD*, nr.365, vr. 5a.

308 TKA, *TD*, nr. 215, vr. 43a; nr. 248, vr. 16b; nr. 345, vr. 12a.

309 TKA, *TD*, nr. 315, vr. 5a, 6a; nr. 365, vr. 1a.

310 TKA, *TD*, nr. 365, vr. 1a; nr. 361, vr 115/1.

311 TKA, *TD*, nr. 355, vr. 5/4.

312 TKA, *TD*, nr. 212, vr. 70b; nr. 318, vr. 16b; nr. 208, vr. 138a.

313 TKA, *TD*, nr. 248, vr. 103b; nr. 250, vr. 15b; nr. 254, vr. 8a; nr. 212, vr. 6/1.

314 TKA, *TD*, nr. 248, vr. 103b.

315 TKA, *TD*, nr. 212, vr. 6/1.

316 TKA, *TD*, nr. 250, vr. 15b, 17b, 50a.

317 TKA, *TD*, nr. 14, vr. 67a.

kayda atıf yapılırdı[318]. Bazen aynı arazi iki-üç defa değişik şekillerde tashih olmuştur[319].

Timarlar hizmet şeklinin değişmesi durumunda kayıtlar yeni biçime göre tevkiî tarafından tashih edilirdi. Derya hizmetine mükellef olan timarın kara seferinde hizmete[320], sadece cebelü gönderen timarın eşkünci timara[321], belirli görevlere (defter kethüdası vs.) mahsus timarların eşküncü timara[322] tahvili gibi değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Reayanın hukukî statüsünün[323] ve vergilerin toplanma şekillerinin değişmesi[324], bazı vergilerin kaldırılması[325] gibi durumlarda da defter kayıtları yeni şekle göre nişancı tarafından tashih edilmiştir. Tahrir esnasında sehven kaydedilmemiş timarlar[326], tahrir harici kalmış gelirler (*hâric ez-defter*)[327], mufassal defterde olup icmal defterine[328] veya icmal defterinde olup mufassal deftere[329] yazılmayan kayıtlar şerh düşülerek tevkiî kalemiyle düzeltilirdi. Tahrir defterlerinde yapılan tevkiî tashihi yanlışlıkla ilgili yerin haricinde bir yere kaydedilmişse, asıl şerh düşülmesi gereken yere pusula konularak, tashihi sehven başka yerde yapıldığı ve gerektiğinde gaflet olunmayıp oraya müracaat edilmesi kaydedilmiştir[330]. Yanlış tashih yapılan yerde de hataya işaret edilip, orası ile ilgili olmadığı bu sebeple bu kayıt ile amel edilmemesi notu düşülmüştür[331]. Yapılacak tashihin izahatı fazla ise defterde ilgili sayfaya sığmayacağı için oraya *vassâle* adı verilen ilave bir kağıt konulurdu. Tashih edilecek kaydın yanına da meselenin *vassâle*de[332] şerh olunduğu yazılırdı[333]. Defterdeki bir kaydın tashihi farkına varılmadan kanuna mugayir olarak yapılabiliyordu. Hata anlaşıldığında önceki kayıt tashihi iptal edilerek şerh

---

318 TKA, *TD*, nr. 212, vr. 6/1; nr. 250, vr. 42b; nr. 334, vr. 15b; nr. 365, vr. 1a.

319 TKA, *TD*, nr. 248, vr. 103b.

320 TKA, *TD*, nr. 279, vr. 9/2.

321 TKA, *TD*, nr. 278, vr. 61b.

322 TKA, *TD*, nr. 316, vr. 13b-14a.

323 TKA, *TD*, nr. 250, vr. 1b.

324 TKA, *TD*, nr. 163, vr. 1b; nr. 107, vr. 2b.

325 TKA, *TD*, nr. 230, vr. 56a .

326 TKA, *TD*, nr. 248, vr. 17a; nr. 334, vr. 37b; nr. 250, vr. 47a, 113a; nr. 335, vr. 14a, 31a, 35a.

327 TKA, *TD*, nr. 233, vr. 18b; nr. 248, vr. 84b; nr. 289, vr. 4/1; nr. 299, vr. 8/1; nr. 355, vr. 22a, 44b, 66b; nr. 359, vr. 3a.

328 TKA, *TD*, nr. 248, vr. 33b; nr. 355, vr. 44a; nr. 345, vr. 12b.

329 TKA, *TD*, nr. 29, vr. 140b; nr. 14, vr. 39b.

330 TKA, *TD*, nr. 214, vr. 37/1; nr. 289, vr. 85/1; nr. 317, vr. 12/1.

331 TKA, *TD*, nr. 214, vr. 36b.

332 Tahrir defterlerine herhangi bir konuda ilave edilmiş bu tür kâğıtlara *vassâle* adı verilmektedir. Bu isim çeşitli araştırmacılar tarafından *visâle vasâle* olarak da kullanılmaktadır (Okunuş şekli için bk. *A Turkish And English Lexicon*, Beirut 1987, s. 2138).

333 TKA, *TD*, nr. 238, vr. 24b, 25/1; nr. 29, vr. 19a, 19/1; nr. 109, 116a, 116/1. *Vassâle* ile yapılan kayıt tashihi başka bölgeleri ilgilendiriyorsa, o yerlere şerh düşülerek vassâleye atıfta bulunulurdu (Bk. TKA, *TD*, nr. 107, vr. 139b, 140a, 141b).

düşülmüştür[334]. Tahrir defterlerindeki bir kaydın değişmesi için hüküm verildiğinde yeni durumun geçerlilik kazanması defterdeki o kaydın tashihi ile mümkün olurdu. Defterlerde kaydın tashihi yapılmaz ise verilen hükme rağmen değişiklik yürürlüğe girmez ve o arazi veya timarda birkaç kişi birden hak iddia ederdi[335].

Tahrir defterlerinde nişancı tarafından yapılan kayıt tashihlerinin haricinde ikaz için kayıtlara düşülen şerhler defterhâne görevlileri tarafından yapılmaktaydı. Sefer esnasında başka bir yere görevlendirilen veya bölgesinde bırakılan timarlı sipahi bu konuda kendisine verilen hükmü defterhâneye ibrâz eder ve deftere, sipahinin *sefere gelmedi diye timarına dokunulmaması* şerhi konulurdu[336]. Bir timarın sahibi timarına dışardan yapılan müdahalelerin engellenmesi için divândan hüküm alınırdı. Defterlere bazen bu hüküm iliştirilir bazen de sadece defterdeki kaydına şerh düşülürdü[337]. Bu şerhlerin altında kimin tarafından yapıldığına dair imza yer almazdı.

2- Tahrir Defterlerine İlave Edilen Vesikalar

Bazı bölgeler dışında XVI. yüzyılın sonunda hazırlanmış tahrir defterleri son defterler olduğu için bunlar XX. yüzyılın başlarına kadar kayıt tashihleri ve ilaveleri ile birlikte kullanılmışlardır. Tahrir defterlerindeki kayıtlar bir ihtilaf vukuunda kesin delil olarak kabul edilirdi. Bu sebeple eski kayıtların değiştirilmesi ve defterlerde olmayan yeni kayıtların ilavesi için birçok vesika defterlere iliştirilmiştir. Mufassal veya evkaf defterlerinde yer almayan, teferruatlı olarak kaydedilmeyen veya zaman içerisinde yeni bağışlanan mallarla genişleyen vakıfların vakfiyelerinin[338] sonradan defterlere ilave edildiği görülmektedir. Vakfiyenin defterhâneye kaydedilmesinin bir diğer sebebi ise vakfiyenin mütevelli elinde zayi olması ihtimaline karşı bir tedbir idi. Vakıf mütevellisi kendi elinde olan vakfiyenin defterhâne-i âmireye kayd ve hıfz olunması için arzuhal sunardı. Bu arzuhal üzerine vakfın kayıtları defterhâne ile diğer ilgili kalemlerden derkenâr edilir, daha sonra vakfiye kadıaskerleri veya İstanbul kadısına incelenmek üzere havale edilirdi. Bu tür evrak incelenmesinin daha ziyade Rumeli kadıaskeri tarafından yapıldığını müşahede ediyoruz. Kadıaskerler vakfiye ve ilgili diğer evrakı inceleyerek *vakfiyenin mazmunun şerle muvâfık ve mucebiyle amel ve ihticâca salih* olduğunu bildirirse vakfiyenin defterhâneye ilâm gereğince kaydedilmesi yönünde buyruldu yazılırdı. Bunun üzerine vakfiye ile muamele görmüş ve buyuruldu yazılmış arzuhal mufassal veya evkaf defterinin ilgili yerine

---

334 TKA, *TD*, nr. 250, vr. 120a.

335 TKA, *TD*, nr. 348, vr. 2a; nr. 355, vr. 5a.

336 TKA, *TD*, nr. 261, 15a, 26b, 27a, 54a, 57a; nr. 262, 11b, 12a.

337 TKA, *TD*, nr. 262, vr. 13b; nr. 220, vr. 75b.

338 Vakfiyelerin diplomatik açıdan tahlilil için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 359-368.

iliştirilirdi[339]. Bu vakfiyeler bir-iki sayfa olabildiği gibi bazen sekiz-on sayfalık küçük bir defter olarak da defterlerin arasına eklendiği görülmektedir[340]. Fakat vakfiye tomar halinde veya deftere iliştirilemeyecek kadar büyük ise kise içine konulup *fermân sandığı* nda saklanırdı. Vakfiyenin defterhâneye kaydı için verilen arzuhalin üzerine vakfiyenin *fermân sandığı* 'nda olduğu şerhi düşülerek tahrir defterine iliştirilirdi[341]. Defterhâneye kaydedilen vakfiyelerin genellikle asıl olduğu görülmektedir. Bu sebeple mütevelliye vakfiyenin defterhâneye kaydından sonra sûret-i defter-i hakanî verilirdi[342]. Muhtemelen asıl vakfiyelerin zayi olması sebebiyle suretlerinin de defterhâneye kaydedildiğine rastlanılmaktadır[343]. Bazen de asıl vakfiye küçük evkaf kaleminde hıfz edilir, defterhâneye sureti verilirdi[344]. Eğer vakfiye defterhâne kayıtları ile ilgili ise küçük evkaf kaleminde bulunan vakfiyenin oradan ihrac edilerek defterhâneye kaydedildiği görülmektedir[345].

Tahrir defterlerine ilave edilen bir diğer evrak çeşidi hüccetlerdir[346]. Çeşitli arazi ihtilafları (sınır anlaşmazlıkları, bir timar üzerinde birkaç kişinin hak iddia etmesi, timar sahipleri ile vakıf mütevellileri arasında bazı toprak veya vergilerin sahipliği hususu, timar sahibi ile köylü arasındaki vergi meseleleri, timar veya vakıf arazilere dışardan yapılan müdahalelerin önlenmesi vs.) sebebiyle mahallî mahkemelerce hüccetler hazırlanırdı. Timar sahibi veya vakıf mütevellisi gibi şahıslar bu hüccetlerinin tahrir defterlerine kaydedilmesi için divân-ı hümâyûna arzuhal sunarlardı. Bunun üzerine ilgili kalemlerden derkenâr edilen arzuhal ile hüccet kadıaskerlerin incelemesine havale edilir[347] ve kadıaskerler hüccetin defterhâneye kaydını uygun görürse bu yönde buyruldu yazılırdı. Bundan sonra arzuhal ve hüccet buyruldu muvacehesinde tahrir defterlerindeki ilgili yere iliştirilirdi. Arzuhal sahibine de *defter sûreti* verilirdi[348]. Arazi ihtilafları sebebiyle aynı konuda değişik tarihlerde

---

339 Vakfiyelerin defterlere iliştirilmesi için bk. TKA, *TD*, nr. 14, vr. 29/1-3, 45/1; nr. 22, vr. 1/1; nr. 29, vr. 8/1-2; nr. 40, vr. 9/1-2; nr. 104, vr. 9/2; nr. 567, vr. 1b; nr. 571, vr. 33/2; nr. 583, vr. 6/1; BOA, A. DFE, Dos. nr. 42/38-1/3; nr. 40/119.

340 TKA, *TD*, nr. 14, vr. 45/1; nr. 22, vr. 1/1.

341 TKA, *TD*, nr. 541, vr. 13/1; nr. 554, vr. 40/1; nr. 577, vr. 151/2; nr. 583, vr. 15/2.

342 TKA, *TD*, nr. 14, vr. 45/1; nr. 22, vr. 1/1; nr. 577, vr. 151/2.

343 TKA, *TD*, nr. 553, vr. 3/1; nr. 583, vr. 15/2, 8.

344 TKA, *TD*, nr. 55, vr. 24/1.

345 TKA, *TD*, nr. 553, vr. 3/1.

346 Hüccetlerin diplomatik yönü için bk. Mustafa Oğuz, *Hüccetlerin Diplomatik Yönden Tahlili*, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (İstanbul 1988); M. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 350-359.

347 Hüccetlerin az da olsa sadece defter emini tarafından yapılan incelemeyle defterhâneye kaydedildiğine de rastlanmaktadır (Bk. TKA, *TD*, nr. 14, vr. 92/2).

348 Tahrir defterlerine kaydedilmiş hüccet ve arzuhalleri için bk. TKA, *TD*, nr. 14, vr. 92/1-2; nr. 16, vr. 72/1-2; nr. 40, vr. 40/1-2, 83/1-2; nr. 43, vr. 195/1-2; nr. 107, vr. 67/1-3; 121/1; 189/1-2. 192/1; nr. 128, s. 186-187, 225-226, 428; nr. 186, vr. 102-103, 151/1-3, 224/2; nr. 191, vr. 209/1; nr. 583, 19/1-2, 60/1; nr. 12, vr. 40/1, 161/1; nr. 67, vr. 91/1; nr. 318, vr. 31/1; nr. 101, vr. 209/1; nr. 38, vr. 32; nr. 545, vr. 20/1; nr. 577, vr. 111/1; nr. 596, s. 64; nr. 187, vr. 86/2.

birden fazla hüccet alındığı olmuştur. Böyle durumlarda arzuhal sahibi elindeki hüccetlerin hepsini kaydedilmesi için defterhâneye verirdi[349]. Hüccet başka bir kalemi de ilgilendiriyorsa aslının oraya kaydedilip defterhâneye suretinin verildiği de görülmektedir[350]. Hüccet farklı bir kaç yer ile alâkalı ise diğer yerlere pusula konularak hüccetin iliştirildiği yere atıf yapılarak gerektiğinde müracaat edilmesi notu düşülürdü[351]. Bütün bu işlemlere rağmen arazi ihtilafları devam edebilirdi. Divân-ı hümâyûn'a diğer tarafın arzuhal sunup incelemenin tekrar yapılmasını istemesi durumunda defterhâneye kaydedilen hüccet de diğer kayıtlarla beraber derkenâr edilirdi[352].

Kanun ve defter kayıtlarına mugayir hüccetlerin sık olarak defterhâneye kaydedildiği göze çarpmaktadır. Bu türden hüccetlerin hak sahiplerinin daha sonraki arzuhalleri üzerine yapılan incelemede deftere kaydı uygun bulunmazsa terkin ve ilga edilip tahrir defterlerinden çıkarıldığını görüyoruz. İlga olunan hüccet *fermân kisesi* ne konularak *fermân sandığı* nda saklanırdı. Defterdeki ilgili yere hüccetin terkin edildiğine dair defterhâne görevlileri tarafından şerh düşülür ve oranın kimin olduğuna dair şikâyetçi olan şahsın muamele görmüş arzuhali ile bu konudaki vesikaları (hüccet, fermân vs.) iliştirilirdi[353]. Sahte hüccetlerin de defterhâneye kaydedildiğine rastlanılmaktadır[354].

Tahrir defterlerine sonradan ilave edilen vesikalardan birisi de ilmühaber kaimeleridir. Osmanlı bürokrasisinde bir daireden diğer dairelere bir husus veya bir hükmü bildirmek üzere yazılan vesikalara ilmühaber denilirdi[355]. Çeşitli arazi meseleleri (toprağın tasarruf şeklinin değişmesi, arazi ihtilafları, vergi toplanması ile ilgili hususlar, taşra idare teşkilatındaki yapısal değişiklikler vs.) defterhânenin yanısıra divân, haslar, başmukataa, başmuhâsebe, Haremeyn muhâsebesi ve mevkufât gibi kalemleri de ilgilendirmekteydi. Bundan dolayı bu tür meseleler hakkında verilmiş fermân veya bir karar bildiren diğer vesikalar ilgili başka bir kalemde kaydedilirse defterhâneye de aynı konu hakkında hadiseyi izah eden ilmühaber kaimesi verilirdi. İlmühaber kaimesi tahrir defterlerinde ilgili yerlere

---

349 TKA, *TD*, nr. 12, vr. 52/1-3.

350 TKA, *TD*, nr. 167, vr. 2/1.

351 TKA, *TD*, nr. 16, vr. 80/1; nr. 191, vr. 354/1; nr. 194, vr. 382/1; nr. 208, vr. 136/1.

352 BOA, A. DFE, Dos. nr. 26/75, 99; nr. 27/18; nr. 28/60; nr. 29/1, 15, 29, 49; nr. 36/19; nr. 41/54; nr. 44/65; nr. 72/66; nr. 113/37.

353 TKA, *TD*, nr. 12, vr. 95/1-2, 97/1; nr. 14, vr. 33/2; nr. 46, vr. 70/2; nr. 67, vr. 91/1-2, 100/1; nr. 89, vr. 294/1; nr. 104, vr. 162/1-2; nr. 107, vr. 167/1; nr. 114, vr. 85/1-2; nr. 127, vr. 41/1, 70/1; nr. 136, vr. 166/1; nr. 318, vr. 31/1; nr. 553, vr. 104/2; nr. 554, vr. 34/2; nr. 571, vr. 104/1; BOA, A. DFE, Dos. nr. 6/34; nr. 42/148-3.

354 TKA, *TD*, nr. 50, vr. 250/1-3.

355 İlmühaberler için bk. M. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 295-300.

iliştirilir[356] ve başka yerleri de alâkadar ediyor ise oraya deftere eklemiş ilmühaber kaimesine gerektiğinde müracaat edilmesi şerhi düşülürdü[357]. Eğer asıl vesika defterhâneye kaydedilirse ilgili diğer kalemlere ilmühaber kaimesi verilirdi[358].

Tahrir defterlerine köy, mezraa vs. gibi arazi birimleri genellikle sınırları belirterek kaydedilmemiştir. Zaman içerisinde çıkan sınır anlaşmazlıkları sebebiyle hazırlanan *sınırnâme* ler tahrir defterlerine iliştirilmiştir[359]. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren timar sistemine matuf yeni tahrirlerin yapılmayışı tahrir defterlerindeki kayıtların zaman içerisinde eskimesine yol açmıştır. Bazı vakıf ve mülklerin idarecileri kendi tasarrufları altında bulunan topraklarda tahrir yaptırarak kayıtları yenilenmişlerdir. Bu vakıf ve mülk tapraklara ait tahrirlerin sonucu ile amel olunmak için bu tahrirlerin defterhâneye kayd olunması gerekliydi. Bu toprakların idarecileri yapılan tahrir sonuçlarının defterhâneye kaydı için arzuhal sunmuşlar ve yapılan incelemenin sonucu uygun görülen tahrirler muamele görmüş arzuhalleri ile birlikte tahrir defterlerine ilave edilmişlerdir[360]. Sınır değişiklikleri veya iç göç gibi nüfus değişikliğine sebebiyet veren hadiseler neticesi yapılmış bazı dar kapsamlı tahrirlerin de defterlere kaydedildiği görülmektedir[361].

Bir arazinin bir kişiye temlik edilmesi halinde hazırlanan *mülknâme* ler[362] bir toprağın tasarruf şekli ile ilgili verilmiş *fermân*[363] veya *hatt-ı hümâyûnlar*[364] ile buyruldu taşıyan arzuhaller[365], panayır ve hatta pazarı ikamesi için hazırlanmış *vassâleler*[366] de tahrir defterlerine iliştirilmiştir.

Son tahrir defterleri uzun süre kullanılmaktan dolayı yıpranmışlardır. Bazı kayıtların oldukça yıpranmaları sebebiyle kullanılabilirliğinin tehlikeye girmesi

---

356 TKA, *TD*, nr. 4, vr. 250/1-2; nr. 14, vr. 16/1; nr. 43, vr. 190/1; nr. 64, vr. 442/1; nr. 95, vr. 58/1; nr. 106, vr. 175; nr. 128, vr. 427; nr. 168, vr. 1/1; nr. 230, vr. 64/4; nr. 250, vr. 11; nr. 299, vr. 2/1; nr. 355, vr. 5/1; nr. 365, vr. 1/1; nr. 584, vr. 77/3; *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri*, nşr. Refet Yınanç-Mesut Elibüyük, Ankara 1983, s. 517, 522-524; *Maraş Tahrir Defteri* (1563), II, nşr. R. Yınanç-M. Elibüyük, Ankara 1988, s. 820-821.

357 TKA, *TD*, nr. 29, vr. 83/1, 116/1; nr. 43, vr. 69/1; nr. 148, vr. 4/1; nr. 157, vr. 17/1; nr. 191, vr. 289/2, 264/2; nr. 318, vr. 3/2; nr. 334, vr. 4/1-2; nr. 577, vr. 207/1-2.

358 TKA, *TD*, nr. 418 vr. 1a; *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri*, s. 536.

359 TKA, *TD*, nr. 12, vr. 90/2; nr. 54, vr. 4a; nr. 794, s. 20.

360 TKA, *TD*, nr. 191, vr. 356b-357a; nr. 541, vr. 31/1, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri*, s. 531-534.

361 TKA, *TD*, nr. 16, vr. 1b; nr. 8, vr. 1/4.

362 TKA, *TD*, nr. 14, vr. 1/1, 4b; nr. 64, vr. 324/2; nr. 794, s. 20.

363 TKA, *TD*, nr. 262, vr 1/1; nr. 230, vr. 4/1. Fermanın aslı başka bir kaleme kaydedilmişse, sureti defterhâneye verilirdi (Bk. TKA, *TD*, nr. 270, vr. 1/1).

364 TKA, *TD*, nr. 14, vr. 5b; nr. 267, vr. 1/1; nr. 553, vr. 106/4.

365 TKA, *TD*, nr. 240, vr. 66/1; nr. 275, vr. 35/1; nr. 336, vr. 151/1; nr. 341, vr. 28/1

366 TKA, *TD*, nr. 29, vr 71/1, 180/1; nr. 186, vr. 143/1; nr. 191, vr. 264/1, 290/1, 291a; M. Akif Erdoğru, "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler I", *OTAM*, sayı; 5 (Ankara 1994), s. 49-129.

üzerine bu kayıtların pusulalar üzerine yazılarak defterdeki ilgili yere eklendiği de görülmektedir. Böylelikle silinme tehlikesiyle karşılaşan kayıt yenilenmiştir[367].

C- TİMAR HUSUSU İLE İLGİLİ GÖREVLERİ

1- Timar Arz ve Arzuhalleri Üzerindeki İşlemler.

Defterhâne, timarlarla ilgili tevcih, terfi, nakil, mübâdele, tecdid, kasr-ı yed, mukarrer gibi durumlara ait muameleleri diğer kalemlerle birlikte yürütürdü. Defterhâne'de yapılan işler arasında timar ihsanlarının muamelesi önemli yer tutmuştur. Timar ihsanları ile ilgili arzları, kaide olarak sancağın alaybeyi yapardı[368]. İlgilinin arzuhal sunduğu zaman ise durum alaybeyinden sorulmaktaydı[369]. Fakat şahsi müracaatlarda her zaman alaybeyinden bilgi istenmemiştir[370]. Ayrıca taşra veya merkezdeki devlet görevlilerinin de çeşitli kimselerin timarla ilgili meseleleri hakkında arz sundukları görülmektedir[371]. Merkezde timar tasarruf eden memurlar için ise âmirleri veya kendileri şahsen müracaat etmişlerdir[372].

Timar hususunda divân-ı hümâyûna sunulan arzlar tevcih (bir kişiye timar verilmesi), terakkî (timarlara yapılan zam , dolayısıyla kaydın yenilenmesi), nakil (bir timarlının başka bir bölgede timar alması), mübâdele (iki timar sahibinin timarlarını birbirleriyle değiştirmesi), tecdid (cülûs gibi sebeblerle berâtın yenilenmesi, kasr-ı yed (timar sahibinin timarından başka birisi için vazgeçmesi), mukarrer (timarın kendi üzerinde kalmasını isteme), timara başkalarının müdahalesinin engellenmesi için hüküm isteği, kaydına şerh düşülmesi talebi gibi durumlara ait olurdu.

Arzlarda merkezî bürokrasinin kayıtlarının kolayca bulunmasını sağlayacak bilgiler yer alırdı. Timarın hangi sancak ve nahiyede bulunduğu kılıç kısmının neresi

---

367 TKA, *TD*, nr. 212, vr. 29/2; nr. 296, vr. 16/1; nr. 583, vr. 9/1, 57/1. Yalnız bazı kayıtların değil, aşırı yıpranmış defterlerin tamamının suretinin çıkarıldığı da görülmektedir (Bk. TKA, *TD*, nr. 232; nr. 256).

368 BOA, AE, Ahmed III, nr. 2098; BOA, A. DFE, Dos. nr. 13/23; nr. 55/104-1; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 79/130; nr. 103/5; Halil İnalcık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muamelât", *Osmanlı Araştırmaları*, I (Ankara 1980), s. 2.

369 BOA, A. DFE, Dos. nr. 16/17; nr. 35/107; nr. 52/13; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 79/30-31; H. İnalcık, "Aynı makale", s. 2.

370 BOA, A. NŞT, Dos. nr. 17/135; nr. 18/85, 90.

371 BOA, A. NŞT, Dos. nr. 14/52-53; BOA, A. DFE, Dos. nr. 114/33; Nejat Göyünç, "Timar Tevcihleri Hakkında", *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri* (İstanbul 1995), s. 68-69.

372 BOA, AE, Mehmed IV, nr. 8271; Ahmed III, nr. 411; Merkezî görevlilerin timar hususlarındaki şahsî müracaatlarında âmirlerinden görüş alındığı da olurdu (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 49/27).

olduğu[373], mikdarı ve namzedin özellikleri ile şahid varsa onların ismi ve künyeleri yazılırdı[374]. Ayrıca arz veya arzuhalin yanına berat, hüccet tahvil hükmü, timar tezkiresi, defter sureti, fermân gibi vesikaların da eklendiği görülmektedir[375].

Arzın sunulmasından sonra timarın ve talibinin durumunun araştırılması için bürokrasi işleme geçerdi. Kadı, alaybeyi gibi resmî şahısların sunduğu arzlarda, muameleden önce arzı veren kişinin mührü kontrol edilirdi. İlgili kaleme saklanılan mühür ile arzın üzerindeki mührün karşılaştırılması için arzın sağ tarafına *tatbik* kelimesi yazılırdı. Sonuç olumlu çıkarsa *sahihdir, mutabıkdır* gibi kelimelerle durum ifade edilirdi. Mührün sahte çıkması durumunda arzın arkasına sahte olduğu belirtilerek muameleye sokulmazdı. Eğer arzı sunan kişinin mührü kalemlerde mahfuz değilse, tatbik mührün kalemlerde olmadığı belirtilirdi[376] .

Daha sonra, arzın sağ üst köşesine kalın uçlu kalemle *mahalli, mahalli görüle, ruznâmçede mahalli görüle, defterhânede mahalleri görüle nice alınmışdır, defterhâneden derkenâr oluna, defterhânesi* gibi ibâreler yazılarak[377] durumun incelenmesi ve ilgili kayıtların çıkarılması için defterhâneye gönderilirdi. Arz burada incelendikten sonra o timar veya zeâmetin münhal olup olmadığı, daha önce ve o sırada kimin üzerinde olduğu, yıllık geliri gibi bilgiler *mahalli görüle* ibaresinin altına derc olunurdu[378]. Bu kayıtlar yeterli olmadığı takdirde beylerbeyi icmallerindeki kaydı (mirimiran kaydı)[379], yoklamaları[380], o timarla ilgili daha önce defterhâneye kaydedilmiş olan hüccet[381], fermân[382] gibi vesikaların da arzuhalin üzerine derkenâr edilmesi istenirdi. Muamelenin tamamlanabilmesi için tahvil, divân, başmuhâsebe, mevkufât gibi kalemlerin de derkenârına ihtiyaç duyulabilirdi[383]. Arzda geçen

---

373 Genellikle arzda bahis konusu edilen timarların yalnızca baş kalemi olan yerin ismi zikredilip diğer kısımları için *gayriden* ibâresi kullanılırdı (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 49/75; nr. 60/82; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 16/45; nr. 17/81).

374 H. İnalcık, Aynı makale, s. 3.

375 BOA, A. DFE, Dos. nr. 30/21, 44-1-2; nr. 53/88; nr. 55/104; nr. 61/28-1-3; nr. 63/56; nr. 67/92; TKA, *TD*, nr. 14, vr. 92/1-2; nr. 40, vr. 40/1-2; nr. 220, vr. 23/1-2.

376 BOA, A. DFE, Dos. nr. 12/97; nr. 15/23; nr. 17/19, 42; nr. 34/70; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 103/5; M. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili* , s. 309.

377 *Mahalli* ibâresi zamanla bir işaret hâline gelmiştir (Bk. BOA, A. NŞT, Dos. nr. 14/49; BOA, A. DFE, Dos. nr. 161/20). Kayıt çıkarılması için kullanılan diğer ibâreler için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/24; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 14/37, 53; nr. 17/135.

378 BOA, A. DFE, Dos. nr. 7/74; nr. 15/26; nr. 17/42; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 103/40, 48.

379 BOA, A. DFE, Dos. nr. 47/50-1; nr. 63/90; nr. 72/94.

380 BOA, A. NŞT, Dos. nr. 14/80; nr. 17/45.

381 BOA, A. DFE, Dos. nr. 26/75; nr. 36/19; nr. 72/66.

382 BOA, A. DFE, Dos. nr. 28/47; nr. 83/34; BOA, A. ŞKT, Dos. nr. 2100/9.

383 BOA, A. DFE, Dos. nr. 55/104-1; nr. 62/21; nr. 63/2; nr. 117/60; BOA, AE, Mustafa III, nr. 401.

meseleye göre defter emini[384], reisülküttâb[385] veya defterdârdan[386] görüş istenmiştir. Defter emini arzında imza bulunmaz, reisülküttâb ve defterdârın ilâmlarında ise imzaları olurdu[387].

Arzın üzerindeki boş yerler çıkarılacak kayıtlar için az gelebilirdi. O zaman arza boş kağıtlar eklenerek kalan kayıtlar oraya çıkarılırdı. Çıkarılacak kayıtların çok fazla olması sebebiyle muamele görmüş olan arzın boyu birkaç metreye ulaşabilirdi. Bütün işlemlerin aynı kâğıt üzerinde yapılması pratik açıdan büyük fayda sağlamıştır. Kayıtların nereden çıkarıldığı *icmâldir*[388], *derdesttir* [389], *mufassaldır* [390], *vakıfdır* [391], *cebe kaydıdır* [392] gibi ibarelerle belirtilirdi. Kayıt timar ruznâmçe defterlerinden çıkarılmışsa *vech-i meşrûh üzre mukayyeddir* diye yazılırdı[393]. Timar ruznâmçe defterleri günlük muamelâtı yansıttığından en çok kullanılan defterler olmuşlardır. Ruznâmçe defterinde kayıt bulunmadığı zamanlar icmal defterlerine müracaat edildiği görülmektedir[394].

Defterhâne defterlerinden çıkarılan kayıtların altına *derkenâr şüd* yazılarak[395] kaydı çıkaran kâtibin parafı, günün tarihi ve defterhâneye mahsus işaret (kalem gülü) konulurdu. XVII.yüzyıl ortalarına gelene kadar kayıt çıkarıldıktan sonra işlemin kimin yaptığı, hangi tarihte kaydın çıkarıldığı ve defterhâne işareti vesikalarda görünmemektedir[396]. XVII. yüzyıl ortalarından itibaren derkenâr edilen kaytıların altına bu işlemi yapan kâtibin rumuzu[397] konulmaya başlanmıştır[398]. XVII.

---

[384] BOA, A. DFE, Dos. nr. 21/5; 27/77 nr. 53/31; BOA, A. ŞKT, Dos. nr. 2100/ 10.

[385] BOA, A. DFE, Dos. nr. 47/41; nr. 53/18. Bazen hem reisülküttâbdan hem de defter emininden görüş istenmiştir (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr.108/38).

[386] BOA, A. DFE, Dos. nr. 49/34; nr. 109/43; nr. 162/3-2; nr. 234/45.

[387] M. Küttükoğlu, *Aynı eser*, s. 314.

[388] BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/84; nr. 15/60; nr. 17/33.

[389] BOA, A. DFE, Dos. nr. 60/66; BOA, AE, Mehmed IV, nr. 8271.

[390] BOA, A. DFE, Dos. nr. 15/29; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 103/24.

[391] BOA, A. RSK, Dos. nr. 79/72; nr. 84/85; nr. 87/3.

[392] BOA, A. DFE, Dos. nr. 161/25-1; nr. 162/3-1.

[393] BOA, A. DFE, Dos. nr. 15/88; nr. 17/42; nr. 27/60.

[394] BOA, A. DFE, Dos. nr. 18/80.

[395] Timar arz ve arzuhallerinde defterlerden çıkarılan kayıtların altında, genellikle sağ kenarındaki *derkenâr şüd* (tarih) (kâtip parafı) (kalem gülü/işareti) kaydının veziriazamın buyuruldusuyla belirtilen yeni işlemin defterde işlendiğini belirtmek için yazıldığı ifade edilmektedir (Bk. H. İnalcık, Aynı makale, s. 13) Halbuki bu kayıt defterhâne defterlerinden arzın üzerine çıkarılan (derkenâr edilen) kayıtların, hangi tarihde kim tarafından yapıldığını göstermektedir. Timar tevcihlerinde yeni işlemin sonuçlandırılması için tevcih buyruldusundan sonra tahvil hükmü ve berat tezkiresinin hazırlanması gibi işler de olduğundan genellikle deftere kayıt tarihi arzın üzerine yazılmamıştır. Ancak kayda şerh verilmesi gibi durumlarda ise arzın üzerinde kayıt tarihi ve işlemin yapıldığı belirtilmiştir. Bu tür kayıtların bulunduğu arzlarda ayrıca *derkenâr şüd* ... ibâresinin de olması yukarıda yaptığımız yorumun doğruluğunu göstermektedir (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 30/21; nr. 65/118). Ayrıca derkenârın Osmanlı bürokrasisindeki manâsı için bk. Atila Çetin, "Derkenâr", *DİA*, IX, 179-180.

[396] BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/24; BOA, A. NŞT., Dos. nr. 14/37, 48-49, 51-53, 58, 63.

[397] H. İnalcık, defter kayıtlarının dilekçe üzerine sûret, yeni kopyalarının geçirilmesi işini nişancı veya defter emininin yaptığını ifade etmektedir (Bk. "Aynı makale", s. 12). Fakat muamele

yüzyıldan itibaren artan timar suistimallerine karşı bir tedbir olarak ihdas edilmiş olmalıdır. İşlemi yapan belli olduğundan yanlış veya eksik kaydı çıkarılarak suistimal yapılması zorlaşmıştır. Bu uygulamanın başlangıcında kâtip paraflarıyla birlikte derkenârın çıkarıldığı tarihin konulmasının her zaman uygulanmadığı görülmektedir. Bazen tarih atılmış[399], bazen de derkenâr tarihi belirtilmemiştir[400]. 1675'li yıllarda bu işleme ilave olarak derkenâr edilen kaydın kontrol edildiğini (doğru olduğunu) gösteren defterhâneye mahsus işaretin (kalem gülü) veya *görülmüşdür* kelimesinin arz veya arzuhalin arkasının sol alt köşesine[401] veya kâtip parafının altına[402] konulmaya başlandığı görülmektedir. Bu işareti kimin koyduğunu tam olarak tesbit edemiyoruz. Defterhâneye gelen evrak sayısının çokluğu sebebiyle bizzat defter emini tarafından kontrol yapılarak kalem işaretinin konulması mümkün değildi. Muhtemelen defterhâne kisedârı veya bu işle görevlendirilmiş birkaç kıdemli kâtip tarafından yapılmış olmalıdır. Derkenarın kontrol edildiğini gösteren bu işaret 1715'lerden itibaren arzın arka tarafına atılmayarak, sadece kâtip parafının altına konulmuştur[403]. Bu şekil XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş, 1780'lerden itibaren ise defterhâneye mahsus olan bu işaretin yerine *görülmüşdür* kelimesinin yazıldığı görülmektedir[404]. Derkenârın kontrol edildiğinin bir işareti konularak belirtilmesi, timar tevcihi arazi meseleleri ilgili defterhâne görevlilerinin suistimallerinin alınan tedbirlere rağmen engellenemediğini ve yeni ihdas edilen bu usûlle denetimin daha sıkıştırıldığını göstermektedir.

Derkenâr edilip, defter emini veya reisülküttâbın görüşünün alınmasından sonra tevcih için hazır hâle gelen arz divâna gönderilir, burada üzerine yapılacak

---

görmüş timar arz ve arzuhalleri dikkatle incelendiğinde kayıt çıkarma işlemini nişancı veya defter emininin yapmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü çıkarılan kayıtların altında bu işlemi yapan kâtiplerinin parafları yer almaktadır (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 6/47; nr. 13/23; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 17/135; nr. 18/81, 85; BOA, A. RSK, Dos. nr. 97/62, 78; nr. 2834/56; BOA, A. ŞKT, Dos. nr. 2100/10).

[398] BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/43, 87; nr. 7/15; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 17/8, 102; nr. 18/80, 117, 119; nr. 112/1-8, 125-130; BOA, A. RSK, Dos. nr. 20/94, 109-110; nr. 21/75; nr. 25/23, 52; nr. 27/31; nr. 32/45; nr. 35/27; nr. 41/43; nr. 43/10; nr. 44/81, 93; nr. 46/2; nr. 49/2; nr. 53/48; nr. 54/62, 95, 103; nr. 59/8, 12; nr. 60/69; nr. 63/29; nr. 64/12-13; nr. 80/27).

[399] BOA, A. DFE, Dos. nr.5/60; nr. 7/25; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 16/50; nr. 17/52, 81; nr. 18/118.

[400] BOA, A. DFE, Dos. nr. 6/47; nr. 12/96-97; nr. 13/23; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 17/135; nr. 18/72, 81, 85, 90, 93, 116, 135; nr. 79/4-5, 30, 79, 115, 130).

[401] BOA, A. DFE, Dos. nr. 14/48, 77; nr. 15/26, 29, 60, 74; nr. 21/14, 16, 57, 60, 65; nr. 22/7; nr. 26/6, 45; nr. 27/60, 72; nr. 28/33-1; nr. 29/24; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 103/25-26, 39, 42, 124; BOA, A. RSK, Dos. nr. 67/104; nr. 69/102; nr. 70/36; nr. 71/54; nr. 75/31; nr. 79/72; nr. 81/9; nr. 85/97.

[402] BOA, A. DFE, Dos. nr.15/30, 63, 69, 76; nr. 21/33; nr. 22/3; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 103/2, 5.

[403] BOA, A. DFE, Dos. nr. 30/44-1, 86; nr. 52/104; nr. 43/65; nr. 47/79, 99-1; nr. 117/104; nr. 159/92.

[404] BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/60; nr. 13/23; nr. 114/33; nr. 219/32; nr. 224/13, 45; nr. 231/51, 82; nr. 234/1-2, 30, 47; nr. 238/19, 72, 82.

işlemle ilgili olarak veziriazamın buyuruldusu çekilir[405] ve daha sonra tahvil kalemine gönderilirdi. Burası kendi defterindeki kayıtlara bakarak durumu incelerdi. Şayet defterhânede bir yanlışlık yapılmış ise kendi kayıtlarına göre hatayı tashih eder ve durumu reisülküttâb vasıtasıyla veziriazama bildirirdi[406]. Defterhâne'nin derkenârı doğru ise tahvil hükmü yazılır ve bu hükme binaen berat tezkeresinin hazırlanması için evrak defterhâneye gönderilirdi.

2- Serdar ve Beylerbeyi Tezkiresi Üzerindeki İşlemler

Timarlar tezkireli ve tezkiresiz olarak iki kısma ayrılmaktaydı. Tezkiresiz timarlar beylerbeyi tarafından tevcih olunabilen timarlardı. Bunlar beylerbeyi beratı ile tasarruf olunur ve merkezden berat edilmezlerdi. Tezkireli timarları ise beylerbeyi tevcih edemezdi. Bunların tevcihi için tezkire verirler ve bu tezkire merkeze gönderilerek orada işlem gördükten sonra berat edilirdi. Timarların tezkireli ve tezkiresiz olarak ayrılmaları gelir mikdarlarına göre olurdu. Fakat bu ayrım her eyalette aynı değildi. Karaman, Rum, Maraş eyaletlerinde 3000 akçe, Anadolu, Cezayir ve Kıbrıs eyaletlerinde 5000 akçe ve daha büyük gelire sahip timarlara tezkireli timar adı verilirdi. Bu rakamlardan daha düşük geliri olan timarlara ise tekiresiz timar denilirdi[407].

Yukarıda bahsettiğimiz yüksek gelire sahip olan timarlar (tezkireli timarlar) için talip olanlar şahsen veya onun adına sancak beyi, alaybeyi gibi bir âmiri beylerbeyi divânına müracaat ederdi. Beylerbeyi divânında durumu incelenir ve uygun görülürse devlet merkezinden berat edilmesi için tezkire hazırlanırdı[408]. Cezayir-i Bahr-i sefîd (Kapudan Paşa) eyaletine bağlı sancaklarda bulunan tezkireli timarların tevcihi de aynı şekilde olurdu. Tersâne-i âmire tarafından hazırlanan tezkireler berat olunması için divân-ı hümâyûna gönderilirdi[409]. Yine seferler esnasında vuku bulan timar tevcih işlemleri neticesinde hazırlanan timar tezkireleri de berat edilmesi için devlet merkezine havale edilirdi. Bu tezkirelerin bir kısmının yanına, serdara timara talip olan şahsın sunduğu arzuhal veya onun için sunulmuş arzların da eklendiği görülmektedir[410]. Tezkirelerin bir kısmının kısa bir süre sonra berat olunmak için İstanbul'a gönderilmiş olduğunu, bir kısmının ise birkaç yıl,

---

[405] BOA. A. DFE, Dos. nr. 27/60; 85/97.

[406] Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 84.

[407] *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, haz. Mithat Sertoğlu, İstanbul 1992, s. 86-91; Ayn Ali, *Kavânin-i Âl-i Osman*, s. 62-63.

[408] BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/9, 17; nr. 10/59, 65-66, 98; nr. 11/13, 93, 98.

[409] BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/10; nr. 214/5-6; nr. 221/55; nr. 249/19, 22, 27; nr. 250/16, 26, 35.

[410] BOA, A. DFE, Dos. nr. 15/96; nr. 39/109; nr. 40/41; nr. 42/85; nr. 44/50; BOA, A. NŞT, ORD, Dos. nr. 15/91.

bazen yedi sekiz yıl sonra berat olunması için divân-ı hümâyuna sunulduğunu görüyoruz[411]. Bu tezkirelerde en üstte uzatılmış *timar* yazısı yer almaktadır. Onun üzerinde orta kısımda timarın bulunduğu nahiye ve sancağın isimleri yazılmıştır. Sağ kısımda timarın önceki sahibinin kaydının iptal edildiğini gösteren *kaydı bozulmuşdur* ibaresi bulunmaktadır[412]. Sol kısmında ise o timarın daha önce tasarruf eden şahsa verildiği tarih (timarın önceki kayıt tarihi) yıl olarak yer almaktadır. Eğer yeni tevcih edilen timar, birkaç timarın gelir ünitelerini ihtiva ediyorsa o timar önceden kaç ayrı timarsa o kadar sayı (tevcih yılı) bulunurdu[413]. Timarın önceki kaydı timar ruznâmçe defterinde ise defterin ismi yazılmadan sadece berat yılı yazılırdı[414]. Timarın önceki tevcihi derdest[415] veya mirimiran[416] defterine göre ise tevcih yılının altında defterin ismi de kaydedilmiştir. Eğer timarın önceki tevcih kaydı defterlerde yer almıyorsa o zaman *bî-kayd* [417], kaydı bulunmadığında icmal defterine müracaat edilmişse *icmal* [418]kelimesi yazılmıştır. Timar yazısının altında ise timar sahibinin ismi varsa görevleri ve timarın kimin tahvilinden ne şekilde verildiği kaydedilmiştir. Bundan sonra timarın gelir üniteleri isim ve miktarları ile tabi oldukları nahiye ve sancaklar zikredilirdi. Bunların en altında toplam gelir miktarı verilmiştir. Timarın gelir miktarı, tevcih edilen miktardan az olduğu takdirde, berat edilecek gelir miktarı yekûndan sonra *ber-vech-i tekmil* yazılarak altında kaydedilirdi.

Bundan sonra timarın bulunduğu sancak ve nahiye ile başkalemi olan yerin ismi yazılıp, diğerleri gayriden şeklinde zikredilerek, o timara kimin nasıl talip olduğu belirtilirdi. Timarın mahlûl olma sebebi, talibin nitelikleri, tasarruf şartları yazıldıktan sonra tahvil hükmünün veriliş tarihi zikredilir ve berat için tezkire verildiği belirtilerek yazıldığı tarih ile tezkire bitirilirdi. Bazı beylerbeyi tezkirelerinde tarih arkaya atılmıştır. En altta ise beylerbeyi tezkiresi ise beylerbeyinin ismi ve görev yeri, serdar tezkiresi ise tezkirenin yazıldığı yer (*be-yurd-ı* ..., *be-meşta-yı*..., *be-makam-ı* ...), kapudan paşa tezkiresi ise *be yurd-ı tersâne-i âmire* veya yazıldığı limanın ismi yer alırdı. Genellikle tezkirenin ön tarafının ortasında beylerbeyi, serdar veya kapudan paşanın mührü yer alırdı. Bazen beylerbeyi mühürleri tezkirenin arkasında olurdu. Tezkirenin arkasında serdar tezkiresi ise seferde görevli olan defter emini veya defter emini vekîlinin, kapudan paşa tezkiresi ise tersâne defter emininin, beylerbeyi

---

411 BOA, A. DFE, Dos. nr. 185/85; nr. 188/38; nr. 190/4, 73; nr. 192/37.

412 BOA, A. DFE, Dos. nr. 13/27; nr. 21/57; nr. 163/72-73; nr. 166/23, 33; nr. 168/79; nr. 171/91; nr. 175/28, 35; nr. 189/93.

413 BOA, A. DFE, Dos. nr. 26/87; nr. 33/11; nr. 62/95.

414 BOA, A. DFE, Dos. nr. 62/73; nr. 65/76. Bazen *kayd-ı tezkire* ibâresinin de yılın altına eklendiği görülmektedir (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 25/5; nr. 26/5).

415 BOA, A. DFE, Dos. nr. 27/91, 98; nr. 117/22.

416 BOA, A. DFE, Dos. nr. 44/24; nr. 49/115.

417 BOA, A. DFE, Dos. nr. 27/37, 76; nr. 36/8; nr. 40/41.

418 BOA, A. DFE, Dos. nr. 42/65.

tezkiresi ise beylerbeyi divânında timar tevcihâtından sorumlu olan görevlinin mührü basılmıştır[419]. Bazı serdar tezkirelerinin ön tarafında ise defterdârın kuyruklu imzasına rastlanılmaktadır[420].

Bu tür tezkirelerin ilk tesbit edebildiğimiz örneklerinde derkenâr bulunmamaktadır[421]. Bir kısmında ise sadece tevcih buyruldusu görülmektedir[422]. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren ise tezkireler, timar arz veya arzuhalleri gibi muameleye tabi tutulmuşlardır. Tezkirelerin üzerine defterhâne defterlerinden kayıtlar çıkarıldığı gerektiğinde tahvil, başmuhâsebe gibi kalemlerin kayıtlarına ve defter emini veya reisülküttâbın görüşlerine müracaat edildiği görülmektedir[423]. Derkenarı çıkaran kâtibin parafı ile defterhâne işâreti de kayıtların altında yer almaktadır[424]. Tezkirenin arkasında ise tahvil hükmünün doğru olduğunu gösteren *hükmü sahihdir* yazısı ile kuyruklu imzaya benzeyen bir işaret bulunurdu[425]. Bazı tezkirelerin arkasında reisülküttâba hitâben *tevcihe salihmidir* kaydı ve onun altında da reisülküttâbın tevcihin olumlu veya olumsuz olduğuna dair ifadesine rastlanılmaktadır[426]. Ayrıca bazı tezkirelerin önünde veya arkasında muamelatla ilgili harcın tahsiline dair kayıtlar da bulunmaktadır[427].

Tevcihâtla ilgili muamelelerin bitmesinden sonra timarın tevcihi uygun bulunursa buyruldu yazılırdı. Daha sonra tahvil kalemine gönderilir, burası tahvil hükmü verdikten sonra berat için defterhâneye gönderilirdi. Defterhâne timar tezkiresini hazırlayıp, timar ruznâmçe defterlerine kaydeder[428] ve bu tezkireye göre berat verilirdi.

---

[419] BOA, A. DFE, Dos. nr. 10/98; nr. 13/27; nr. 17/18; nr. 164/4, 5, 7; nr. 165/32, 34, 40; nr. 167/53, 73; nr. 169/21, 29; nr. 174/27; nr. 178/22; nr. 186/40; nr. 187/19; nr. 189/93; nr. 190/4, 73; nr. 232/32; nr. 249/22, 27.

[420] BOA, A. DFE, Dos. nr. 6/48; nr. 13/36, 70; nr. 22/10, 121; nr. 26/5.

[421] Muamelât, tezkirenin yanında bulunan bir başka vesikanın üzerine de yapılabilmekteydi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki birçok vesikanın eklerinin bir arada bulunmaması bu konuda sağlıklı bir netice çıkarma imkânı vermemektedir. (Bu tür tezkireler için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/96; nr. 3/10, 13).

[422] BOA, A. DFE, Dos. nr.2/48; nr. 3/17.

[423] BOA, A. DFE, Dos. nr. 10/59, 65-66; nr. 11/93, 98; nr. 23/85; nr. 27/2, 8; nr. 28/83; nr. 35/62; nr. 39/92; nr. 52/57; nr. 65/76; nr. 162/89, 92; BOA, A. NŞT. ORD, Dos. nr. 15/54, 57.

[424] Derkenâr kaydının doğru olduğunu gösteren defterhâne işareti yerine *görülmüştür* kelimesinin de kullanıldığını görüyoruz. XVII. yüzyılda bazen kâtip parafının altına değil de tezkirenin arkasına yazılmıştır (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 21/33, 57-58, 60, 73; nr. 22/3, 7, 27, 81; nr. 24/12; nr. 26/109).

[425] BOA, A. DFE, Dos. nr. 6/8; nr. 16/72, 76; nr. 40/52.

[426] BOA, A. DFE, Dos. nr. 30/50; nr. 39/86.

[427] BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/ 48; nr. 17/14, 67, 75; nr. 39/100.

[428] Muamele görmüş serdar tezkireleri ile bunların timar ruznâmçe defterlerindeki suretlerinin karşılaştırılması için (bk. BOA, A. DFE, Dos. nr.162/44 ile TKA, *TRD*, nr. 1241, Amasya 3. cüz; BOA, A. DFE, Dos. nr. 84/29 ile TKA, *TRD*, nr. 970, Erzurum 1. cüz; BOA, A. DFE, Dos. nr. 158/68 ile TKA, *TRD*, nr. 1222, Kocaili 1. cüz).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde özellikle defterhâne-i âmire evrakı tasnifinde bol miktarda kesilerek tezkiresinden veya arzından ayrılmış muamele kayıtlarına rastlıyoruz. Defterhâne derkenârlarını, kâtip paraf'ını ve buyurulduyu muhtevî olan bu parçaların[429] niçin kesildiğini tam olarak tesbit edemiyoruz. Muamele kısmı kesilmiş serdar tezkirelerine de rastlamamız[430], buradan kesildiklerini göstermektedir. Fakat sadece tezkirelerin mi muamele kısmı kesilmekteydi. Arz veya arzuhallerin muamele kısmına da aynı işlemin uygulanıp uygulanmadığını bilemiyoruz. Tüm tezkirelere uygulanmaması bu işlemin belli durumlarda yapılmış olabileceğini düşündürtmektedir. Muhtemelen bu kayıtlara binaen düzenlenecek yeni vesikalar sebebiyle böyle bir yol takib edilmiş olabilir. Fakat bu işlemin sebebi tam olarak anlaşılamamıştır.

3- Berat Tezkirelerinin Hazırlanması ve Timar Ruznâmçe Defterlerine Kaydedilmesi

Timar tevcihâtı için buyuruldu çıktıktan sonra evrak tahvil kalemine gönderilirdi. Burada durum incelenip tahvil hükmü yazıldıktan sonra sıra berat tezkiresinin hazırlanmasına gelirdi. Defterhâne'de tezkire hazırlamakla görevli kıdemli kâtip veya şâkirdlerden birisi evrakı inceleyerek bunlara binaen tezkireyi kaleme alırdı. Bu tezkirelerin şekli serdar tezkirelerine benzemekte ise de bazı farklılıklar mevcuttu.

En üstte uzatılmış timar yazısı ve bunun üzerinde orta kısımda timarın bulunduğu nahiye ve sancağın isimleri yer almaktadır. Timar yazısının sol üst kısmında o timarın önceki tevcihini gösteren tarih yıl olarak (75, 117 gibi) yazılmıştır[431]. XVIII. yüzyıl sonlarındaki tezkirelerde tarihin tam olarak (gün, ay, yıl) yazıldığını görüyoruz[432]. Timar yazısının altında timar sahibinin ismi, görevi ve timarın kimin tahvilinden ne şekilde verildiğinin kaydı bulunurdu. Daha sonra timarın gelir yerleri tek tek kaydedilip, sonunda yekûn işareti altında toplam gelir verilmiştir. Yekunun altına veya yanına bir kısım tezkirelerde doğru olduğunu gösteren sahh işaretinin konulduğu görülmektedir[433]. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren ise aynı manâya gelen defterhâneye mahsus işaret konulmuştur[434].

---

[429] BOA, A. DFE, Dos. nr. 53/81; nr. 68/22-23, 40, 44; nr. 69/1-6; nr. 71/6, 23, 83.

[430] BOA, A. DFE, Dos. nr. 6/8; nr. 10/87-89, 95; nr. 27/67, 85, 87; nr. 80/8; nr. 147/1-3. Bir serdar tezkiresinin muamele kısmının kesilmeye başlayıp yarım bırakılması tahminimizi doğrulamaktadır (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 40/8).

[431] BOA, A. DFE, Dos. nr. 12/86; nr. 15/101; nr. 21/ 86; nr. 27/1, 44; nr. 30/7.

[432] BOA, A. DFE, Dos. nr. 239/18, 20, 53.

[433] BOA, A. DFE, Dos. nr. 7/39, 70; nr. 9/24, 35; nr. 10/14, 18.

[434] BOA, A. DFE, Dos. nr. 22/17; nr. 27/23, 53; nr. 37/51; nr. 111/38; nr. 157/4; nr. 170/54; nr. 172/1; nr. 228/1-4; nr. 237/7-12, 59; nr. 241/53, 67; nr. 244/2-8, 10-19.

Bundan sonra timarın ne şekilde, kime, hangi tarihte tevcih edildiği, tasarruf şartları yazılıp, *berât-ı alîşân için tezkire verildi* denildikten sonra tarih atılarak tezkire bitirilirdi[435]. Tezkireyi yazan kâtip alt tarafın sol kısmına yanlamasına rumuzunu yazardı[436]. Tezkirenin yazı kısmının altına veya arkasına ise kontrolü yapan kâtibin rumuzu konulmuştur. Bazı tezkirelerde kontrolü yapan kâtip rumuzlarının altında tezkirenin yapılan kontrol sonunda onaylandığını gösteren çift çizgiye de rastlanılmaktadır[437]. Bir kısım tezkirelerde, metnin bazı yerlerinin değiştirildiği, metne ilaveler yapıldığı görülmektedir. Muhtemelen bunlar kontrolü yapan kâtip tarafından eksiklikleri gidermek amacıyla yapılmıştır[438]. Kontrol işlemini kıdemli kâtipler veya şâkirdler yapardı ve çoğunun rumuzunun yanına *efendi* veya *çelebi* ünvanı yazılmıştır[439]. Ayrıca tezkirenin kontrol edildiğini göstermek için *mukabele olunmuşdur*[440], *görülmüşdür* [441] gibi kelimelere bazı tezkirelerin önünde veya arkasında rastlıyoruz.

Tezkirelerin arkasında kalın uçlu kalemle yazılmış *hükmü sahihdir* ibaresini görmekteyiz[442]. Bundan kasıt tahvil hükmünün doğruluğuna işarettir[443]. Bu yazı zamanla klişe hâle gelmiştir. Bunun altında kuyruklu imzaya benzeyen bir imza bulunmaktadır[444]. Bu imza tahvil kalemine veya defterhâneye aittir[445]. Fakat hangisinin olduğu hakkında kesin bir bilgiye rastlayamadık. Bu imzanın hükmü *sahihdir* yazısını mı yoksa tezkirenin tümünü mü onayladığı da belli değildir. Tezkirelerden defterhâneye mahsus harcın alındığını göstermek için üzerine *sah resmi*

---

[435] BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/29; nr. 34/11; nr. 82/58, 63; nr. 125/73, 82; nr. 127/45, 88; nr. 222/24; nr. 227/20; nr. 229/18, 74; nr. 231/15; nr. 236/66; nr. 237/2, 59; nr. 238/9; nr. 239/11; nr. 240/71; nr. 241/67; nr. 242/80.

[436] Tezkirenin bu kısmında yer alan rumuzların defterhâne kâtiplerine ait olduğu yaptığımız karşılaştırma neticesinde ortaya çıkmıştır (Kâtip Necati için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 44/88 ve 127/134, Kâtip Tahir için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 43/57 ve 157/4).

[437] BOA, A. DFE, Dos. nr. 7/41; nr. 9/22; nr. 10/34; nr. 12/86.

[438] BOA, A. DFE, Dos. nr. 10/22, 57; nr. 12/52; nr. 22/95; nr. 29/25; nr. 87/57.

[439] Defterhâne kâtiplerinin çıkardıkları kayıtlar üzerinde yaptığımız incelemede tezkire ve derkenârlarda rumuzuna rastladığımız kâtiplerin 15-20 yıl sonra tezkireleri kontrol edip, paraflarını attıklarını görüyoruz (Kâtip Faiz için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 41/28 ve112/29. Kâtip Vuslâtî için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 52/97 ve 87/57. Kâtip Hâlimî için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 22/130 ve 137/38)

[440] BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/38, 44.

[441] BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/56-58; nr. 9/29, 83; nr. 10/15.

[442] BOA, A. DFE, Dos. nr. 9/28; nr. 12/73; nr. 159/19.

[443] BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/30; nr. 6/46.

[444] Kuyruklu imzalar defterdârın ismini muhtevî olduğu için defterdâra göre şekil değişikliği göstermektedir. Fakat bu imza zaman içerisinde bazı değişikliklere uğrasa da standart bir haldedir (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 27/11; nr. 30/71; nr. 158/51; nr. 239/41).

[445] Eski arşiv uzmanları bunun merkezdeki defter emininin imzası olduğunu ifade etmektedirler. Bazı vesikalarda buna işaret eden notlar da düşmüşlerdir (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 33/18).

alınmışdır[446], *ortası alınmışdır* [447] şeklinde notlar düşülmüştür. Devlete ait olan resm-i mirînin tahsiline dair kayıt önceleri tezkirenin arkasına yazılırken, sonradan tezkirenin ön kısmının sağ alt kenarına kaydedilmiştir. Bu işlemin altında harcı tahsil eden memurun mührü[448] ve tarih yer alırdı[449]. Eğer tezkire sahibinden harc alınmaması yönünde hüküm çıkmışsa tezkirenin önüne veya arkasına *in'âm* [450] veya *bâ-fermân-ı âlî harc-ı in'âmdır* yazılırdı[451]. Tezkire sefer zamanında merkezde yazılmışsa bu durum tezkirenin arkasına *rikâbdır* veya *rikâb-ı hümâyûndur* yazılarak belirtilirdi[452].

1740'lara kadar olan tezkirelerin bir kısmında baş defterdârın kuyruklu imzasına[453] rastlanılmaktadır[454]. Her timar tezkiresinde olmaması belirli şartlarda atılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu tür tezkireler incelendiğinde imzanın kâğıt boşken atıldığı görülmektedir. Sefer zamanlarında rikâb-ı hümâyûnda veyâ orduda kullanılmış olabilir. Fakat tezkire tarihlerine baktığımızda sefer olmayan zamanlarda da kullanıldığı anlaşılmaktadır[455]. Bu durum yukarıdaki düşüncemizi doğrulamamaktadır. Ancak bu tezkirelerin sefer zamanlarından artmış olma ihtimali de vardır. Bunlardan dolayı kuyruklu imzanın tezkirelerde niçin yer aldığı konusunda kesin bir kanaat belirtemiyoruz. Özellikle burada dikkati çeken bir durum şudur: Defterhâne mâliye dairelerinden olmadığı için baş defterdârın âmirliği sözkonusu değildir. Bu sebeple baş defterdârın mâliye dairelerine ait olan tezkirelerde yer alan kuyruklu imzasına[456] timar tezkirelerinde de rastlanılması normal bir durum değildir. Fakat bunun sebebi anlaşılamamıştır.

---

[446] BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/29, 57-58, 79; nr. 11/90; nr. 12/2.

[447] BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/56, 69; nr. 30/65.

[448] Mühürlerde memurun ismi ve memuriyeti yazılıdır. Bu işlemi yapan kişinin ünvanı *emin-i ahkâm* olarak geçmekteyse de bazı mühürlerde *emin-i kâğıd* olarak da zikredilmektedir. Devlete ait harç, kâğıd emini tarafından tahsil edilirdi (Bk. Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 342, 381). Bu sebeple *emin-i ahkâm* mirî harçları tahsil edip, kâğıd eminine teslim eden bir görevli olabilir (Tezkirelerde rastlanılan mühürler için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 11/100; nr. 34/78; nr. 65/50; nr. 75/74; nr. 137/18; nr. 153/4).

[449] BOA, A. DFE, Dos. nr. 10/6; nr. 11/10, 100; nr. 33/20; nr. 53/110; nr. 159/82. XVIII. yüzyıl sonlarına ait tezkirelerdeki harc tahsiline ait işlemlerde ise tarih görülmemektedir (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 232/8; nr. 239/8, 53).

[450] BOA, A. DFE, Dos. nr. 7/36; nr. 9/35-36; nr. 12/88.

[451] BOA, A. DFE, Dos. nr. 39/87.

[452] BOA, A. DFE, Dos. nr. 233/43, 52; nr. 234/55-57; nr. 235/23; nr. 237/23; nr. 243/20; nr. 245/66; nr. 246/46.

[453]BOA, A. DFE, Dos. nr. 9/23; nr. 33/21; nr. 34/11; nr. 36/85; nr. 37/51 (1740'lardan sonraki durum için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 53/110; nr. 65/50; nr. 87/57; nr. 111/38; nr. 159/19).

[454] Tezkirelerdeki imzalar, A. Velkov'un yayınladığı başdefterdâr imzaları ile karşılaştırıldığında aynı olduğu görülmüştür (Bk. "Les Notas Complemontaires dans les Documents Financiers Ottomans des XVIIe-XVIIIe Siecles", *Turcica*, XI (Paris 1979), s. 180-196).

[455] BOA, A. DFE, Dos. nr. 33/14, 45.

[456] Maliyeye ait tezkireler için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 27/82; nr. 30/43.

Tezkirelerle ilgili anlaşılamayan bir diğer husus daha vardır. Bir kısım tezkirelerin tamamının yazılmadığı görülmektedir. Ancak bu tezkireler iptal olmuş değildir ve geçerlidir. Bunlarda timar sahibinin künyesi, timar gelirleri ve yekûndan sonra tezkire metninin timar sahibini belirten ilk satırı kaydedilmiş, geri kalan kısım ise yazılmamıştır. Defter emini mührü de yoktur. Yanlarda tezkirenin tarihi ve yazan kâtibin rumuzu vardır. Harcın tahsiline dair işlemler de mevcuttur[457]. Tezkirelerin tamamının yazılmasına bir sebepden dolayı ihtiyaç duyulmamış ve o yüzden de tezkireler bu şekilde hazırlanmıştır. Fakat bunun sebebi tam olarak anlaşılamamıştır. Bilhassa tasniflerdeki vesikaların çoğunun eklerinden ayrılmış durumda bulunması bu hususta kesin bir söz söylenmesini engellemektedir. Bu tür tezkirelerin bir kısmına, tahvil hükümleriyle bir arada rastlanmaktadır[458]. Bu durumda tahvil hükmü yazıldığında, tezkirenin bu şekilde hazırlanmış olabileceği düşünülebilir. Böyle olursa her tevcih için tahvil hükmü yazılmadığı sonucu çıkmaktadır. Timar tevcihâtı için tahvil hükmünün yazıldığını biliyoruz[459]. Ancak bununla ilgili teferruatlı bilgiye sahip olmamamız sebebiyle, bu husus netlik kazanamamaktadır.

Tezkirelerin yazılıp onaylanmasından sonra timar ruznâmçe defterlerine sureti geçirilirdi. Tezkirenin defterlere aynen yazıldığını görüyoruz[460]. Bu işlemi tezkireyi yazan kâtip yapabileceği gibi farklı bir kâtip de yapılabilirdi. Deftere yazılan suret ile tezkireyi başka bir kâtip karşılaştırır ve hata yoksa tezkire defter emini mührüyle mühürlenirdi. Tezkirelerde yazının bittiği yerin altına basılan mühür defter eminine aitti[461]. Mühür bütün işlemler bittikten sonra tezkirenin onaylandığını göstermek için basrlıyordu. Muhtemelen karşılaştırmayı (mukabele) defterhânenin kıdemli görevlileri defter emininin yerine yapıyorlardı. Şüpheli bir durum görülürse tezkire mühürlenmezdi. Mühürsüz tezkire ise geçerli olmazdı[462]. Deftere suretinin yazıldığı tezkirenin üzerine *nukilet*, *nakil şüd* veya *kayd şüd* yazılarak belirtilmiştir[463]. Tezkirenin sağ yanına ise deftere geçiriliş tarihi yazılmıştır[464].

---

457 BOA, A. DFE, Dos. nr. 22/17; nr. 27/59, 65; nr. 28/95, 103; nr. 30/6, 58; nr. 35/17; nr. 36/14; nr. 49/73; nr. 158/9.

458 BOA, A. DFE, Dos. nr. 161/2; nr. 162/8, 9; BOA, A. NŞT. ORD, Dos. nr. 15/67.

459 Bk. BOA, Cevdet-Askerî, nr. 45013; TSMA, D. 3208/1, vr. 1b.

460 Tezkireler ile defterlerdeki suretlerinin karşılaştırılması için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 161/37 ile TKA, *TRD*, nr. 1244, Paşa 10. cüz; BOA, A. DFE, Dos. nr. 161/38 ile TKA, *TRD*, nr. 1245, 1. cüz; BOA, A. DFE, Dos. nr. 162/19 ile TKA, *TRD*, nr. 1244, 10. cüz; BOA, A. DFE, Dos. nr. 162/31 ile TKA, *TRD*, nr. 1245, Alacahisar 3. cüz.

461 Mühürlerdeki isimler ile o dönemdeki defter eminlerini karşılaştırdığımızda, mührün defter eminine ait olduğu ortaya çıkmıştır (Krş. BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/96; nr. 9/65; nr. 13/45; nr. 75/74 ile *Ek 1. Defter Eminlerinin Listesi*).

462 Tezkirelerin deftere kaydı için bk. *Timar Ruznâmçe Defterleri* kısmı.

463 BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/49, 59; nr. 10/30; nr. 239/41.

464 BOA, A. DFE, Dos. nr. 37/73.

Timar tevcih işlemlerinin bitmesinden sonra o timarın önceki sahibinin kaydı şerh düşülerek iptal edilirdi. Bu durum tezkirenin üzerine *müteveffânın kaydı bozulmuşdur, kendünün kaydı ve beratı bozulmuşdur, babasının kaydı bozulmuşdur, hasmının ve kendünün kaydları bozulmuşdur, kendünün kaydı ve babasının kaydı bozulmuşdur, firarinin kaydı bozulmuşdur, fâriğin kaydı ve beratı bozulmuşdur* gibi ifadeler yazılarak belirtilirdi[465]. 1710'lardan sonraki tezkirelerde ise sadece *kaydı bozulmuşdur* yazısına[466] tesadüf edilmektedir[467]. Zamanla bu yazı klişe hâline gelmiştir[468]. Timar sahibi merkezde görevli çavuş, kâtip veya müteferrika olup, beratına görevinin yazılmasını talep ederse, ruûsu ondan alınarak defterhânede saklanırdı. Bu durum tezkirenin[469] ve timar ruznâmçe defterindeki kaydının[470] üzerine *suret-i ruûsu hıfz olunmuşdur* yazılarak belirtilirdi.

Tezkire ile ilgili işler bittikten sonra sıra timar beratının hazırlanmasına gelirdi[471]. Timar beratı defterhâneden hazırlanmış tezkireye göre yazılırdı. Bu beratlar divân (beylikçi) kalemi[472] veya defterhâne[473] tarafından hazırlanıyordu. Fakat hangisinin bu işi yaptığı konusunda net bir malumata rastlayamadık. Tezkirelerin her zaman berat edilmediği, timarların tezkire ile tasarruf olunduğu da görülen bir hususdur[474]. Timar sahipleri berat harcı vermemek için bu şekilde hareket etmiş olmalıdır.

---

[465] BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/15, 47, 61, 66; nr. 9/13, 23, 44; nr. 10/66, 72, nr. 12/76.

[466] Bunu *kaydolunmuşdur* şeklinde okumak yanlıştır (Bk. *Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Kılavuzu ve Belge Örnekleri*, İstanbul, 1994, s. 103).

[467] BOA, A. DFE, Dos. nr. 27/11; nr. 30/22; nr. 53/110; nr. 65/32; nr. 157/74; nr. 158/52; nr. 232/8.

[468] BOA, A. DFE, Dos. nr. 27/59, 92; nr. 28/96; nr. 33/2; nr. 39/87; nr. 239/20.

[469] BOA, A. DFE, Dos. nr. 2/51; nr. 6/60; nr. 7/41; nr. 13/11; nr. 117/14.

[470] BOA, *TRD*, nr. 129, s. 849; nr. 496, s. 77.

[471] Timar beratları için bk. M. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 138-139; Yusuf İhsan Genç, *Osmanlılarda Beratlar*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.

[472] Uzunçarşılı, timar beratlarının beylikci kalemi tarafından hazırlandığını yazmaktadır (Bk. *Merkez-Bahriye*, s. 44).

[473] XVIII.yüzyıl sonlarına ait kalemlerin görevlerinden bahseden bir vesikada "... *bir kimesneye zeamet ve timar tevcih olundukda kalem-i merkuma* (tahvil kalemi) *gelüp tahvili yazıldıktan sonra defterhâne-i âmireye gidüp beratı tahrir olunur*" denilmektedir (Bk. TSMA, D. 3208/1). Burada kasdedilen berat tezkiresi değil ise, beratın defterhânede hazırlandığı neticesi çıkmaktadır. Fakat bunu destekleyecek başka bir vesika göremedik.

[474] BOA, A. DFE, Dos. nr. 161/2; nr. 162/8.

D- TİMAR HARİCİNDEKİ HUSUSLARLA İLGİLİ DEFTERHÂNEDE VERİLEN DERKENARLAR.

Defterhâne defterlerinde vergi nüfusu ve arazilere dair kayıtlar olduğu için timar haricinde has, vakıf, mukataa, malikâne gibi hususlarda da defterhâneye müracaatlar olmuştur. Osmanlı bürokrasisinin büyümesiyle birlikte daha önce defterhâne defterlerinde kayıtlı çeşitli hususlar başka kalemler tarafından yürütülmeye başlanmasına rağmen defterhâne defterleri ana kütükler olduğu için o konularda da sık sık kullanılmıştır.

Vakıflarla ilgili çeşitli meselelerde defterhâne kayıtlarına müracaat edildiği görülmektedir. Vakıflara dair kayıtlar mufassal ve evkaf defterlerinde bulunmaktaydı. Bu sebeble vakıf topraklarla ilgili vergi, sınır meseleleri ve timar sahipleriyle olan anlaşmazlıklarda sunulan arzuhallere defterhânedeki bu defterlerden derkenâr çıkarılıp, o minval üzere karar verilirdi. Yine vakıflara görevli tayinlerinde de defterhâne defterlerinden istifade edilmiştir[475].

Padişah, beylerbeyi vs. hassı olan topraklar[476], mülk araziler[477] ve malikâne olmuş yerlerle[478] ilgili meselelerde de defterhâne kayıtlarının kullanıldığı görülmektedir. Bilhassa malikâneye dönüştürülmüş olan arazilerle ilgili ihtilâflarda bu toprakların tasarruf şeklini belirten kayıtlar defterhânede olduğu için buraya sık sık müracaat edilmiştir. Bu konulardaki şikâyet arzuhallerine defterhâne ve ilgili diğer kalemlerin kayıtları derkenâr edilir ve bunlara göre karar verilirdi. Yine timar tasarruf eden kale muhafızlarının kayıtları defterhânede olduğu için bunların sayısının ne kadar olduğunun tesbiti icmal defterlerine göre yapılırdı[479]. Reayanın ödediği vergilerle ilgili çıkan meselelerde de defterhâne kayıtlarına müracaat edilirdi. Bu tür şikâyetlerde arzuhallerin üzerine eyalet kanunnâmelerinden derkenâr yapıldığı görülmektedir[480].

---

[475] Vakıf hususunda defterhâne derkenârları için bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 14/77; nr. 26/9; nr. 27/43; nr. 30/39; nr. 36/18; nr. 44/11, 12, 69; nr. 113/9; nr. 119/90; nr. 123/22, 46; nr. 158/21; BOA, A. RSK, Dos. nr. 55/94; nr. 60/69; nr. 63/29; nr. 72/38; nr. 74/92; nr. 76/34; nr. 80/27; nr. 84/85; nr. 87/3; nr. 89/8; nr. 1470/65; nr. BOA, A. ŞKT. Dos. nr. 2100/17.

[476] BOA, A. DVN, Dos. nr. 4/2.

[477] BOA, A. DFE, Dos. nr. 52/26; nr. 60/20.

[478] BOA, A. DFE, Dos. nr. 30/30; nr. 52/113; nr. 88/86; nr. 104/86; nr. 117/41; nr. 130/64; BOA, A. RSK, nr. 1470/44.

[479] BOA, A. DFE, Dos. nr. 138/91.

[480] BOA, A. RSK, nr. 38/30; BOA, A. DVN, Dos. nr. 360/14.

E-DEFTERLERDEN SURET VERİLMESİ

Osmanlı bürokrasisinde defter tutma, deftere kaydetme usûlü geçerliydi. Defterlere kaydedilmeyen emir ve tayinler muteber olmazdı[481]. Bu sebeple defter kayıtları her türlü meselede esas delil olarak kabul edilir ve çözüm bu kayıtlar doğrultusunda olurdu. Mahkemelerde ve fetvalarda karar defter kayıtlarına göre verilirdi[482]. Ellerindeki vesikaların yeterli olmaması veya kayıtlarda değişiklik yapılması sebebiyle has[483], timar[484], vakıf[485], mülk[486], yurtluk-ocaklık[487], mukataa[488] ve arpalık[489] olarak tasarruf edilen toprakların sahipleri veya idarecileri divân-ı hümâyûna arzuhal sunarak defterhâneden defter sureti talep ederlerdi. Defter sureti talep edenlerin meseleleri, tasarruflarında bulunan topraklara dışarıdan müdahale edilmesi[490], sınır anlaşmazlığı[491], reayanın vergiyi vermemesi[492], kendi ellerinde bulunan kayıtların zayi olması[493], dağılan reayanın iskânı[494], defterdeki kaydın tashihi[495] şeklinde sıralanabilir.

Toprak tasarruf edenlerin yanısıra şehirli[496], köylü[497] ve aşiretlerin[498] de defter sureti talep ettikleri görülmektedir. Bunun sebepleri ise reayadan fazla vergi talep edilmesi[499], reayanın vergi verdiği yerin (timarlı sipahi, vakıf vs.) haricinden de vergi istenmesi[500], reayanın defterdeki statüsüne aykırı davranılması[501] ve şehirli

---

481 Mithat Sertoğlu, "Diplomatique Bilgisi Bakımından Başvekâlet Arşivi", *V. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 1960), 361.

482 BOA, *MD*, nr. 87, s. 112; *Ankaranın İki Numaralı Şer'iye Sicili*, haz. Halit Ongan, Ankara 1974, s. 39; Ali Efendi, *Şeyhülislam Fetvaları*, sadeleştiren; İbrahim Ural, İstanbul 1995, s. 15-18.

483 BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/78; nr. 4/5; nr. 5/28; nr. 6/43; nr. 30/97.

484 BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/65, 68, 77, 81; nr. 4/2, 17.

485 BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/76, 82; nr. 4/60, 75; nr. 5/52.

486 BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/99; nr. 5/25.

487 BOA, A. DFE, Dos. nr. 42/96.

488 BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/38, 40.

489 BOA, A. DFE, Dos. nr. 15/6.

490 BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/82-83; nr. 5/18, 52.

491 BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/99.

492 BOA, A. DFE, Dos. nr. 4/57; nr. 5/43.

493 BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/14, 23.

494 BOA, A. DFE, Dos. nr. 4/91; nr. 5/38.

495 BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/28; nr. 15/65; nr. 18/54; nr. 27/102; nr. 30/59; nr. 34/47; nr. 35/34; nr. 42/96.

496 BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/18.

497 BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/63, 85; nr. 4/53, 77.

498 BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/60.

499 BOA, A. DFE, Dos. nr. 4/17, 53.

500 BOA, A. DFE, Dos. nr. 4/85; nr. 5/49.

501 BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/63; nr. 4/77.

birisinden reaya olarak vergi talep edilmesidir[502]. Hadise bütün köyü ilgilendiriyorsa o yerin ahalisi adına defter sureti istenmiştir[503].

Defter sureti almak için verilen arzuhallerin çoğunlukla defterhâneden derkenâr edilmeden defter sureti verilmesi yönünde buyuruldunun çıktığını görüyoruz[504]. Çok azında talibin kaydının mahallinden derkenâr edilmesi istenmiştir[505]. Arzuhal sunanların bir kısmı hangi defterden suret istediklerini belirtmiştir[506]. Kayıtlarının hem mufassal hem de icmal suretlerini isteyen olduğu gibi[507], kanunnâme suretinin de istendiği görülmektedir[508]. Atik defterlerden de suret talep olunmuştur[509]. Arzuhallerin üzerine defter suretini hazırlayan kâtibin rumuzu yazılmıştır[510].

Defterlerden verilen suretlerin diplomatik özellikleri şu şekildeydi: Talebe göre bir timarın gelir üniteleri[511], bir köyün reayasının isimleri ve vergileri[512] hangi bölgede bulundukları belirtilerek defterlerden aynen siyakatla yazılırdı. Eğer kayıt defterde tevkiî tarafından tashih edilmişse, bunun da aynen yazıldığını görüyoruz[513]. Bunların altında kaydın nereden çıkarıldığını gösteren "*sûret-i ruznâmçe-i dergâh-ı âlî budur ki nakl olundu. Tahriren* (tarih)[514], *sûret-i defter-i cedid-i mufassal-ı sultânî budur ki nakl olundu. Tahriren* (tarih)[515], *sûret-i defter-i cedid-i icmâl-i sultânî budur ki nakl olundu. Tahriren* (tarih)[516]" gibi bir cümle bulunurdu. Bunun altında suretin doğru olduğunu gösteren defter emininin mührü yer almaktaydı[517]. Bu tür

---

[502]BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/18.

[503] BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/75; nr. 4/1, 98; nr. 5/34; BOA, A. DVN, Dos. nr. 27/41.

[504] BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/57, 72, 77, 101; nr. 4/94, 97; nr. 5/11, 14, 51; nr. 7/65; nr. 17/55.

[505] BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/51, 70, 91; nr. 4/83; nr. 5/43.

[506]BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/81, 94; nr. 4/3, 13; nr. 5/1-a.

[507] BOA, A. DFE, Dos. nr. 4/20.

[508] BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/92, nr. 4/47.

[509] BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/90; nr. 4/9, 27.

[510] Arzuhalin üzerine bir açıklama yapılmadan sadece kâtibin rumuzu yazıldığı gibi (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/62, 78, 83; nr. 4/8, 60; nr. 5/3), *(kâtip rumuzu) yazmıştır* (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 3/85, 100; nr. 4/7; nr. 5/28) veya *suret-i derkenâr verilmişdir (kâtip rumuzu),* şekillerinde de defter suretinin verildiği ve kimin yazdığı belirtilmiştir.

[511] BOA, A. DFE, Dos. nr. 15/65; nr. 34/47; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 2/4.

[512] BOA, A. DFE, Dos. nr. 15/84; nr. 29/5; nr. 53/54.

[513] Kılıç timarların hisseye, timarların hassa veya timarların tasarruf şeklinin değişmesi gibi hususlarda tashih edilmiş kayıtların suretlerinin verildiği görülmektedir. Yeni durumu belgelemek için defter sureti istenmiştir (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/58; nr. 15/34; nr. 18/54; nr. 28/22; nr. 34/47; nr. 74/2; nr. 96/23; nr. 97/97).

[514] BOA, A. NŞT, Dos. nr. 1/45-47; nr. 6/21; BOA, A. DFE, Dos. nr. 232/46; nr. 250/18.

[515] BOA, A. DFE, Dos. nr. 11/4; nr. 15/84; nr. 70/38.

[516]BOA, A. DFE, Dos. nr. 76/60; nr. 89/74; nr. 98/16; nr. 101/14; nr. 177/100; BOA, A. NŞT, Dos. nr.2/49; nr. 18/54; BOA, A. RSK, Dos. nr. 26/5; nr. 90/50.

[517] Defter suretlerinde bulunan mühürlerdeki isimler ile o dönemdeki defter eminlerini karşılaştırmamız, o mühürlerin defter eminine aidiyetini doğrulamaktadır (Krş. BOA, A. NŞT, Dos. nr.5/66; nr. 29/5; nr. 42/96 ile *Ek I. Defter eminlerinin Listesi*).

vesikaların çoğunda metnin sağında sureti yazan kâtibin rumuzu bulunurdu[518]. Defter sureti çıkarıldıktan sonra bir hata olmaması için bir başka kâtiple beraber aslı ile karşılaştırılırdı. Karşılaştırmanın (mukabele) yapıldığı da defter suretinin sağ üst yanına mukabele olunmuşdur yazılarak belirtilirdi[519]. Bu yazı zamanla stilize olarak bir işarete benzemiştir[520]. Suretlerin üzerinde buyuruldu yazısıyla da karşılaşılmaktadır[521]. Bazılarının arkasında ise tuğra bulunmaktadır[522]. Defterhâneden verilen defter suretleri karşılığında alınan resmin bazı suretlerin üzerinde zikredildiği görülmektedir[523].

F- DİĞER KALEMLERLE MÜNASEBETLERİ

Defterhâne'nin en fazla ilişki içerisinde olduğu yer tahvil kalemidir. Tahvil kalemi timar tevcihâtını defterhâne-i âmire ile beraber yürüttüğü için iki kalemin sıkı bir işbirliği içerisinde olduğu görülür. Timar tevcih olunurken kanuna ve defter kayıtlarına uygun olmayan bir durum defterhâne tarafından farkedilmeden derkenâr edilip, buyruldu çıkabilirdi. Bu durumda tahvil kalemi kendi kayıtlarına göre hatayı tashih eder ve durumu reisülküttâb vasıtasıyla veziriazama bildirirdi[524]. Tahvil kalemi timarların son durumunu gösteren ve defterhâneyi kontrol eden bir kalemdi. İki kalemin kayıtlarının aynı olması muamelede yanlışlık ve hile olmadığını gösterirdi[525]. Timar sisteminin bozulduğu, kargaşanın ve sahtekârlığın arttığı XVIII. yüzyılda timar tevcihlerinde defterhânenin yanısıra tahvil kaleminden de kayıt arz veya tezkirenin üzerine derkenâr edilmiş[526] ve kayıtların karşılaştırılmasından sonra timar için tevcih buyuruldusu çıkmıştır.

Defterhânenin derkenârı doğru ise tahvil hükmü yazılır ve buna binaen defterhâneden berât tezkiresi verilirdi[527]. Berât yerine geçici olarak verilen tahvil

---

[518] BOA, A. DFE, Dos. nr. 15/19, 28, 84; nr. 28/24; nr. 29/5; nr. 30/28, 49, 62; nr. 250/18.

[519] BOA, A. DFE, Dos. nr. 11/4; nr. 21/63; nr. 30, 28, 47.

[520] BOA, A. DFE, Dos. nr. 35/21, 34; nr. 41/45; nr. 222/68.

[521] BOA, A. DFE, Dos. nr. 21/63; nr. 28/24; nr. 30/54; nr. 34/47.

[522] BOA, A. DFE, Dos. nr. 15/84; nr. 35/21; nr. 53/54; nr. 156/91.

[523] BOA, A. DFE, Dos. nr. 26/24; nr. 26/73; nr. 29/32; nr. 35/21; nr. 99/80; nr. 100/71.

[524] BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 9; BOA, *MD*, nr. CXXXVIII, s. 190; Halil Nuri, *Tarih*, İÜ. Ktp., TY, nr. 5996, vr. 85a.

[525] Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 84-85.

[526] Tahvil derkenârında timarın defterhâne kaydına aykırı olarak başka birisine tevcih edilip edilmediği belirtilirdi (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 49/75; nr. 55/22; nr. 87/59; nr. 109/57; nr. 139/30).

[527] TSMA, D. 3208/1, vr. 1b. Aynı timara ait hüküm ile tezkiresinin karşılaştırılmasından tahvil hükmünün daha önce yazıldığı anlaşılmaktadır (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 172/1, 13, 19, 20; BOA, A. NŞT. ORD, Dos. nr. 15/67).

hükmü birçok defa suistimal edilmiş ve tahvil hükmü alanlar defterhâneden kayıtlarını tecdid ile berat almadıklarından dolayı dirliklerin birden fazla kişiye aynı anda verilmesi gibi durumlar meydana gelmiştir. 1536 yılında tahvil hükmü ile timar tasarruf edenlerin altı ay içerisinde berât almaları emrolunmuştur[528]. Timar sahiplerinin tahvil hükmü ile iktifa edip, berat almamaları defterhâne personeli ve defter emininin gelirlerini de azaltıyordu. Bu yüzden XVIII. yüzyılın ikinci yarısında iki defa emir çıkarılarak tahvil hükümlerinin sahiplerine verilmeden defterhâneye gönderilmesi istenmişti[529].

Bir timar tevcihinin hem defterhâne hem de tahvil kaleminde kaydı bulunduğu için timar kaydının iptalinde iki kalemden de kaydın bozulması gerekiyordu. Kayıt ilk olarak tahvil kaleminden sonra da defterhâneden silinmekteydi[530].

XVII. yüzyıldan itibaren gelişen ve büyüyen başmuhâsebe, mukataa, kalemleri, mevkufât, Haremeyn muhâsebesi, Anadolu muhâsebesi, küçük evkaf gibi mâliye kalemlerinin yaptıkları görevlerle ilgili kayıtların tahrir defterlerinde de yer alması sebebiyle defterhâne ile bu kalemler arasında daima işbirliğinin olduğunu görüyoruz. Defterhâne'yi de ilgilendiren bir konu da Haremeyn muhâsebesine[531], haslar kalemine[532], başmuhâsebeye[533], mevkufâta[534] vs.ye verilmiş bir fermân o kaleme kaydedilmişse, defterhâneye sureti ilmühaber kaimesi olarak verilirdi. Defterhâne'ye kaydedilmiş bir hüküm diğer kalemleri ilgilendiriyorsa o zaman da defterhâne tarafından o kalemlere ilmühaber kaimesi verilirdi[535]. Yine bir kaleme kaydedilmiş vakfiye, sayım defteri vs. gibi vesikaların defterhâneye de kaydedilmesi gerekiyorsa ilgili evrakın sureti defterhâneye gönderilirdi[536]. Defterhâne'ye kaydedilmesi gereken bir vesika başka bir kaleme verilmişse oradan ihraç olunacak defterhâne defterlerine kaydedilirdi[537]. Defterhâne defterlerinde kaydı bulunan vakıf, mülk, has, mukataa gibi arazilerle ilgili bir işlem sadece mâliye kalemlerine kaydedilirse, defterhânedeki kaydı açık kalacağı (yani yeni işlem kaydedilmediği) için o arazinin tasarrufu münazaalı bir hale gelebilirdi[538]. Bu sebeple bu tür konularda

---

528 Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 44.

529 BOA, Cevdet-Askerî, nr. 45013; BOA, *MD*, nr. CLXVIII, 87/310.

530 BOA, A. DFE, Dos. nr. 121/23; BOA, Tahvil Defterleri, nr. 22, s. 146; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye* , s. 100-101.

531 TKA, *TD*, nr. 43, vr. 190/1.

532 TKA, *TD*, nr. 64, vr. 442/1

533 TKA, *TD*, nr. 106, vr. 175a; nr. 365, vr. 1/1.

534 TKA, *TD*, nr. 128, vr. 427a.

535 TKA, *TD*, nr. 418, vr. 1a,

536 TKA, *TD*, nr. 168, vr. 1/1.

537 TKA, *TD*, nr. 553, vr. 3/1; BOA, HH, nr. 4320.

538 BOA, HH, nr. 4230.

yapılan değişikliklerin, kayıt iptallerinin ilgili bütün kalemlerde kaydının bulunması gerekliydi. Meselâ, timar olarak tasarruf edilen topraklar has olarak defterde tashih olunmuşsa haslar kalemine de yeni kaydın suretinin verilerek kaydedildiği görülmektedir[539].

Divân-ı hümâyûn'a sunulmuş defterhâne ile alâkalı arz veya arzuhaller için buradan yapılan derkenârlar yeterli olmaz ise konu ile alâkalı diğer bir kalem veya kalemlerden de derkenâr edilirdi. Veya ilk olarak başka kalemlerde muamele görmüş arzuhal için çıkarılan kayıtlar kâfî gelmezse defterhâne defterlerine müracaat olunurdu[540]. Meselâ, timarla ilgili kayıtlar defterhâneden çıkarılırken, cebelüsü varsa başmuhâsebeden de derkenâr olunmuştur[541]. Bir vakfa mütevelli, zaviyedâr vs. gibi görevli tayin edilecekse, o vakfın kaydı Anadolu muhâsebesi, divân ve kadıaskerlik (askerî) kalemlerinden sorulurdu. Bu kalemlerde kayıt bulunmadığında veya yeterli görülmediğinde defterhâneden derkenâr istenmiştir[542].

Muamele gören arzuhal ile alâkalı *şurût* istenirse tahvil veya divân kaleminden derkenâr edilirdi[543]. Divân kalemi kanunların ve çeşitli meselelerle ilgili fermânların bulunduğu yer olduğu için defterhâneyi alâkadar eden hususlarda buradan defterhâneye ilmühaber verilmiştir[544].

Hüccet, vakfiye gibi vesikalar Anadolu veya Rumeli kadıaskeri tarafından incelenip onaylandıktan sonra defterhâne'ye kaydedilirdi[545]. Bu sebeple defterhâne ile kadıasker kalemleri arasında sıkı bir münasebet vardı.

Kalemde yazılan evrakdan alınan harcların tahsili ve teslimi gibi hususlarda ise hazine-i âmire[546] ve kâğıd-ı bîrûn emâneti[547] ile ilişkisi bulunuyordu.

---

[539] BOA, A. DFE, Dos. nr. 5/58; nr. 30/30.

[540] Bu tür arzuhallerde defterhâne kayıtlarının yanısıra duruma göre başmuhâsebe, Haremeyn, malikâne, maden, mevkufât, küçük evkaf, Anadolu muhâsebesi, haslar, tahvi, divân ve kadıasker (askerî) kalemlerinin ilgililerinden yapılan derkenârlar karşılaştırılarak bir hükme varılırdı (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 23/42; nr. 30/64; nr. 63/60; nr. 88/86; nr. 104/86; nr. 113/9; nr. 117/41; nr. 119/41; BOA, A. RSK, Dos. nr. 1470/44). Mevkufât kalemi kaytılarının defterhâne kayıtlarına göre daha muteber kabul edildiği ve iki kalem kayıtlarının farklı olması durumunda mevkufâtınkinin esas kabul edildiği görülmektedir (Bk. BOA, D. MMK. DHN, nr. 5/25).

[541] BOA, A. DFE, Dos. nr. 47/79; nr. 49/11; nr. 52/57; nr. 60/119; BOA, A. NŞT, Dos. nr. 79/74.

[542] BOA, A. DFE, Dos. nr. 14/77; BOA, A. RSK, Dos. nr. 14/77; nr. 61/4; nr. 72/38; nr. 74/92; nr. 76/34; nr. 88/48; nr. 89/8.

[543] BOA, A. DFE, Dos. nr. 77/35.

[544] BOA, *TD*, nr. 14, vr. 186/1; nr. 250, vr. 11a.

[545] BOA, A. DFE, Dos. nr. 40/119; nr. 44/11-12; TKA, *TD*, nr. 14, vr. 29/1-3, vr. 45/1; nr. 107, vr. 67/1-3.

[546] BOA, A. EVM, nr. 26278, s. 139; BOA, *MAD*, nr. 4695, s. 103; nr. 23025, s. 9, 18.

[547] BOA, *MD*, nr. LXXVIII, 350/909; nr. CLXVIII, 87/310.

G- SEFERLERDEKİ GÖREVLERİ

Osmanlı askerî harekâtı sırasında, devletin diğer kalemleriyle beraber defterhâne de sefere gider ve ordugâhtaki defterhâne çadırında defterler saklanıp gereken muameleler defter emini ve maiyetindeki kâtip ve şâkirdler tarafından burada yapılırdı. Sefer esnasında timarlı sipahilerin yoklamalarının ve tevcihât işlemlerinin yapılabilmesi için defterhânenin personel ve defterleriyle birlikte orduda bulunması gerekiyordu.

Defterhâne'nin ilk defa ne zaman sefere götürüldüğünü bilemiyoruz. Muhtemelen Fatih dönemindeki devamlı seferler ve devlet teşkilâtının yapılanması sırasında bu usûl getirilmiş olmalıdır. Defterhâne'nin katıldığını tesbit edebildiğimiz ilk askerî harekât II. Bayezid dönemindeki İnebahtı seferi (1499)dir[548]. Bundan sonra Çaldıran (1514), Mohaç (1526), Viyana (1529), Alman (1532), Irakeyn (1533-34) ve Nahçivan (1533) seferlerine defterhânenin katıldığı tesbit edilmektedir[549]. XVI. yüzyıl sonlarına kadar, padişah bizzat sefere katılmayınca defterhâne gitmezken, 1593'te veziriazam Sinan Paşa'nın cepheye yeniçeriler ile defterhâneyi istetmesi üzerine, bu tarihten itibaren veziriazamların katıldıkları seferlere de defterhâne götürülmeye başlanmıştır[550]. Timar sisteminde yaşanan kargaşanın önüne geçebilmek için seferde yoklamaların ve tevcihât muamelelerinin yapılabilmesi gerektiğinden böyle bir yola gidilmiş olmalıdır. Sinan Paşa' dan sonra sefere çıkan veziriazamlar da genellikle defterhâneyi beraberlerinde götürmüşlerdir. XVII. yüzyıl başlarındaki veziriazamın serdar olarak katılmadığı seferlerde defterhânenin gitmediğinin görüyoruz. Bu durumda serdar olan vezir mahlûlden timar tevcih ediyor, diğer işlemleri merkezde tamamlanıyordu[551]. Fakat daha sonraları Girit seferi (1645) ile birlikte defterhâne veziriazam olmayan serdarlarla beraber askerî harekâta katılmaya başlamıştır[552]. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren devletin birkaç cephede birden mücadele vermesi sebebiyle defterhânenin de birkaç yerde bulunması gerekmiştir. Her cepheye orada bulunan birliklerin defterleri ve timar tevcihi ile alâkalı muameleyi yürütecek bir defter emini vekîli ile kâtipler gönderilmiştir[553].

---

548 M. Tayyib Gökbilgin, " Un registre de dependes de Bayazid II. durant la campagne de lepante de 1499", *Turcica*, V (Paris 1975), s. 85, 91.

549 Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", s. 243-245.

550 Emecen, "Aynı makale", s. 245; Uzunçarşılı, *Kapulu Ocakları*, I, Ankara 1984, s. 187.

551 Emecen, "Aynı makale", s. 245-250.

552 BOA. A. RSK, nr. 1517, s. 16, 57; BOA, KK, nr. 217, s. 21.

553 Meselâ, 1768-74 Osmanlı-Rus harbinde Kırım cephesine Erzurum ve Trabzon eyâletlerinin askerleri görevlendirilmişti. Bu cepheye defter emini vekîli tayin edilen defterhâne kâtibi Necati Efendi bu bölgelerin defterleriyle birlikte sefere katılmıştır (Bk. Necati Efendi, *Târih-i Kırım (Rusya Sefâretnâmesi)*, haz. Erhan Afyoncu, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (İstanbul 1990), s. 2).

Padişah ve veziriazamın katıldığı seferlere defter emini katılır, yerine merkezde bir vekîl bırakılırdı. Serdarların katıldıkları seferlerde ise defter emininin gitmediği, bu görevin vekâleten atanmış bir kişi tarafından yerine getirildiği görülmektedir[554]. Bir kaç cephede mücadele verildiği zamanlarda defter emini veziriazamla birlikte bulunur, serdarın bulunduğu yerlere defter emini vekîli gönderilirdi[555]. Defter emini ve reisülküttâb vekîlliklerinin bir kişiye tevcihine de rastlanılmaktadır[556]. Sefer zamanlarındaki defter emîni vekîlliklerine defterhâne ve dîvân kâtibi ile mazul bulunan hacegândan tayin yapılmaktaydı[557].

Defter emini sefere katıldığında merkezdeki defterhâneye müteallik işleri yürütmek için kaimmakam adıyla anılan bir kişi vekâleten bırakılırdı. Merkezdeki defter emini vekîlliğine XVI. ve XVII. yüzyıllarda çoğunlukla kıdemli defterhâne ve divân-ı hümâyûn kâtipleri getirilmiştir. XVIII. yüzyılda ise hacegân sayısı arttığı için mazûl veya yaşlı hacegândan tayin yapılmıştır[558]. Merkezde kalan defter emini kaimmakamı burada defter emininin bütün yetkilerine sahip olarak defterhâneye müteallik işlere nezaret ederdi. Defter emini vekîllerinin kaleme eleman alınması için arz sunma[559], kalem harçlarının hazineye teslimi[560], defterhâneyi ilgilendiren mevzularda görüş belirtme (arz)[561] gibi defter eminine mahsus işleri yaptığını görüyoruz. Merkezde hazırlanan berat tezkirelerine defter emini vekîlinin mührü basılır[562] ve onun döneminde tutulan defterlerin başına ismi yazılırdı[563]. Merkezde defter emini vekîlinin yanısıra muamelâtı yürütecek sayıda kâtip ve şâkird bırakılırdı. Bırakılan kâtiplerin bir kısmı kisedâr, arz kâtibi ve mukabeleci vekîli olarak görevlendirilir, diğerleri ise kitâbet hizmetini yaparlardı[564]. Defterhâne'nin kıdemli ve

---

554 BOA, A. RSK, nr. 1517, s. 16, 57.

555 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinde Rumeli cephesinde bulunan veziriazamların yanında o dönemde defter emini olan Abdullah, Veli ve Vahdetî Ebubekir Efendiler sırasıyla görev yapmışlardır (Bk. Enverî, *Tarih*, İÜ., Ktp., TY, nr. 5994, vr. 62a, 76a, 234/7a-b, 258a). Aynı harpte Kırım cephesi serdarı İbrahim Paşa'nın yanında ise vekâleten bu görevi yürüten defterhâne kâtibi Necati Efendi bulunuyordu (Bk. *Târih-i Kırım*, s. 2).

556 Hemedan seraaskeri Ahmed Paşa'nın yanında bulunan defterhâne kâtibi Mehmed Ragıb(Paşa) defter emâneti ve riyâset vekâletleri hizmetini yapıyordu (Bk. BOA, Cevdet-Timar, nr. 1395).

557 BOA, A. RSK, nr. 1627, s. 11; BOA, A. DFE, Dos. nr. 77/92; BOA, KK, nr. 217, s. 21.

558 BOA, BEO, *e*, nr. 351, vr. 161a; BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 13132; nr. 17103; BOA, Cevdet-Maliye, nr. 8414; BOA, A. RSK, nr. 1486, s. 14; nr. 1614, s. 2; nr. 1623, s. 33, 108.

559 BOA, A. RSK, Dos. nr. 4/25.

560 BOA. D. BRZ, nr. 20636, s. 58, 117; nr. 20637, s. 7, 14.

561 BOA, A. DFE, Dos. nr. 86/63.

562 BOA, A. DFE, Dos. nr. 234/55; nr. 245/66.

563 BOA, *MAD*, nr. 15561, s. 222.

564 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinde merkezde ondört kişi bırakılmış ve bunların üçü kîsedâr, arz kâtibi ve mukabeleci vekâletlerinde diğer onbiri ise kitâbet işlerinde görevlendirilmiştir (Bk. BOA, Cevdet-Saray, nr. 8716).

yaşlı kâtiplerinden oluşan gedik sahibi onbeş kâtibin XVII. yüzyıl başlarında sefere gitmekden muaf oldukları ve Âsitâne'de kaldıkları görülmektedir[565].

Seferlere defter emini veya vekîli ile birlikte geniş bir kâtip ve şâkird topluluğu katılırdı. XVI. yüzyılın ilk yarısındaki Mohaç (1526), Viyana (1529) ve Alman (1532) seferine yedi-sekiz kâtibin katıldığını görüyoruz. XVII. yüzyıl başlarında II. Osman'ın Lehistan seferine mazullerle birlikte doksan dokuz defterhâne kâtip ve şâkirdi katılmıştı[566]. Sefer esnasında defterhâneye müteallik işleri bu işle görevlendirilmiş olan bir kısım kalem personeli yapardı. Bunlar arz ve arzuhallerin üzerine kayıt çıkarırlar (derkenâr), serdar tezkiresini yazarlar, yoklamalarda görev alırlar, defterlerin muhafazası ve nakli gibi işlerle uğraşmaktaydılar. Seferde defter emini olan kişi ise bu işlere nezaret eder ve bunun yanısıra askerî vazifelerde de görevlendirilirdi[567]. Sefer tezkirelerinin arkasının defter emîni mührü ile mühürlendiği görülmektedir[568]. Timarlı kâtip ve şâkirdler sefere cebelüleriyle gelirler ve defterhâne işlerinde görevlendirilmeyenler metris, tonbaz gibi askerî hizmetlerde bulunurlardı[569]. Timarlı kâtip ve şâkirdlerin eyalet askeri ile birlikte seferlere katıldığı da görülmektedir[570]. Sefere gelemeyen kâtip ve şâkirdler kalemden çıkarılır ve yerlerine seferde gediksiz hizmet edenler tayin edilirdi[571].

Sefer esnasında gidilirken defter emini, vüzera, kadıaskerler, nişancı, defterdârlar ve reisülküttâb ile birikte padişahın yakınında bulunurdu[572]. Konaklanılan yerde padişah veya veziriazam çadırının sağ yanında sadâret kethüdâsı, reisülküttâb, tezkire-i evvel ve sânî, mektûbî çadırlarından sonra defter eminin çadırı kurulurdu. Defterdâr ve nişancı çadırları da defter emini çadırının diğer taraflarında olurdu[573]. Defterhâne muamelâtı bu çadırda yürütülürdü. Seferlerde defter emini hizmetinde iki meşaleci görev yapardı[574].

Defterhâne seferlere timar tevcihâtı için gerekli bütün defterlerle katılırdı. 1615'deki veziriazam Mehmed Paşa'nın İran seferine 42 yıllık dönemi ihtiva eden 440 timar ruznâmçe defteri ile Rumeli, Anadolu, Karaman, Kıbrıs, Cezayir-i Bahr-ı

---

565 BOA, A. NŞT, nr. 1140, vr. 101a.

566 Emecen, "Aynı makale", s. 244, 248.

567 Necati Efendi, *Tarih-i Kırım*, s. 25.

568 BOA, A. DFE, Dos. nr. 178/22; nr. 186/40; 187/19 (Köprülüzâde) Abdullah Paşa'nın Azerbaycan seferi serdarlığı esnasında tevcih ettiği bir timarın tezkiresine mührü vurulmamış, fakat aynı seferde defter emini olan Mustafa'nın mührü bulunduğu için tezkire doğru kabul edilmiştir (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 52/112).

569 Emecen, "Aynı makale", s. 249.

570 BOA, A. DVN, Dos. nr. 14/27.

571 BOA, A. RSK, nr. 1474, s. 177.

572 Münşeât Mecmuası, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kısmı, nr. 3363, s. 15.

573 Abdullah bin İbrahim, *Vakıât-ı Rûzmerre*, I, TSMK, Revan Kısmı, nr. 1223, vr. 215b.

574 BOA, AE, Süleyman II, nr. 2716.

Sefid, Şam, Trablusşam, Haleb, Maraş, Musul, Rakka, Van, Sivas, Erzurum eyaletlerinin ve Gürcistan, Revan, Şirvan ve Gence'nin toplam 185 icmâl ve mustahfız defterleri ile 208 cild vakıf ve mufassal defterleri götürülmüştür[575]. Timarlarla ilgili muamele timar ruznâmçe defterlerine göre yapılıyorsa da mufassal ve icmal defterler ona kütük sayıldığı için onlara da müracaat ediliyordu. Vakıf defterlerin göttürülme sebebi ise timar tevcihlerinde vakıf arazi ile ilgili ihtilaflı meselelerde kullanmak için olmalıdır. Eski defterlerin yetersiz kalması ile birlikte XVII. yüzyılın ortalarından itibaren timar ruznâmçe defterlerine göre hazırlanmış cebe defterleri seferlerde tevcihar ve yoklama işlemlerinde kullanılmaya başlandı. Bu defterler defter eminine yazılan buyruldu üzerine sefere gidecek orduda bulunan bölgelerin askerlerine göre defterhâne tarafından hazırlanırdı[576]. Yine sonradan ihdas edilen derdest defterlerinden de seferlerde yararlanılmıştır.

Merkezde herhangi bir mesele için ordu ile birlikte giden defterlere ihtiyaç duyulması hâlinde, seferde bulunan defter eminine bir yazı ile durum sorulur, bazen defter geri istenirdi. Merkezde kalan defterlere, seferde ihtiyaç duyulması hâlinde gereken defterlerin bir sureti veya kendisi gönderilirdi[577]. Sefer dönüşü defterhâneden alınan defterler ile seferler esnasında tutulan yoklama ve mirimiran defterleri defterhâneye teslim edilirdi.

Seferler sırasında defterhâne defterleri sandıklar içerisine konulur, sonra sarılarak develer sırtında itina ile taşınırdı. Defterlerin nakline kâtipler nezâret ederlerdi[578]. Defterlerin günlük kullanılan bir kısmının haricindekiler ileri hatlara götürülmeyip müstahkem yerlerde koruma altına alınmıştır. Batıya yapılan seferlerde defterhâne Belgrad'da, doğu seferlerinde ise Sivas, Diyarbekir, Haleb, Erzurûm gibi müstahkem mevkilerde korunmuştur[579].

---

[575] Emecen, "Aynı makale", s. 255-268.

[576] BOA, A. DFE, Dos. nr. 26/51; nr. 27/30; nr. 53/121; nr. 73/147; nr. 93/87; nr. 96/112; nr. 97/11; *Buyuruldu Mecmuası*, TTK Ktp., nr. Y. 70, vr. 19b; *Vakıât-ı Rûzmerre*, vr. 49b.

[577] Emecen, "Aynı makale", s. 258, 266.

[578] Vakıât-ı Rûzmerre, III, vr. 151a; Emecen, "Aynı makale", s. 253.

[579] Emecen, "Aynı makale", s. 244, 250.

III. BÖLÜM

DEFTERHÂNE'NİN PERSONELİ

A.DEFTER EMİNİ

1- Görevin Tarihi Gelişimi

Defterhâne-i Âmire'nin âmiri olup kaynaklarda kendisine *emin-i defter-i vilâyet, emin-i defter-i dergâh-ı âlî, emin-i defter-i hakanî, emin-i defâtir, emin-i defter, defterhâne emini*, bulunduğu makamın adına *defterhâne emâneti, defterhâne-i hakanî emâneti, defterhâne-i âmire emâneti* ve *defter emâneti* denilen defter eminliğinin ne zaman ihdas edildiği tam olarak bilinmemektedir. Abdurrahman Vefik, kaynak göstermeden Osmanlı Devleti'nde ilk memuriyetlerden biri olduğunu ve Orhan Bey zamanında kurulduğunu belirtmektedir[580]. Fakat bu husus kuruluş devri kaynaklarında yer almamaktadır. Osmanlı devlet teşkilâtının tesisinde büyük tesirleri bulunan İlhanlı Devleti'nde *defterdârî-i memâlik* adıyla defter eminine benzer bir memuriyetin mevcut olduğu bilinmektedir[581]. İlhanlılardan Osmanlılara geçen mâlî usûl ve makamlarla[582] birlikte bu makam da defter eminliği şeklinde Osmanlı devlet teşkilâtında tezâhür etmiş olabilir.

Osmanlı bürokrasisinde memuriyetler tarihî süreç içerisinde devrin ihtiyaçlarına binaen ortaya çıkmışlardır. Başlangıçta birçok vazife nişancı ve defterdârın uhdesinde iken devletin büyümesine paralel olarak işlerin çoğalması ile birlikte, o vazifelerin yürütülmesi için yeni memuriyetler ihdas edilmiştir[583]. Defter eminliği de başlangıçta muhtemelen nişancının uhdesinde iken zamanla nişancının işlerinin artması üzerine divân-ı hümâyûnun bünyesinde bir kâtip tarafından yürütülmeye başlanmış, tahrir ve timar sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte XV. yüzyılın ikinci yarısında ayrı bir makam şeklinde teşekkül etmiştir[584]. Defter emini adına ilk olarak bu dönemde Fatih Sultan Mehmed'in teşkilât kanunnâmesinde

---

580 *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul, 1328, I, 177.

581 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtı'na Medhal*, s. 215-216.

582 Bu konuda geniş bilgi için bk. N. Göyünç, "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri", s. 4-20.

583 Başlangıçta devletin bütün mâlî işleri tek bir büro halinde Hazine-i Âmire'nin (Defterdârlık) çatısı altında yürütülürken, XVI. yüzyıl sonlarından itibâren işlerin yoğunlaşmasına paralel olarak muhâsebe-i evvel, cizye muhâsebecisi, küçük ruznâmçeci, mevkufâtçı, vs. gibi birçok yeni memuriyet ortaya çıkmıştır.

584 Reisülküttâblığın tezâhürü buna benzer bir şekilde olmuştur (Bk. R. Ahıskalı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Reisülküttâblık Müessesesi*, s. 10-13).

rastlıyoruz. Burada bu makam oldukça gelişmiş ve müstakil bir memuriyet olarak görülmektedir[585]. Defter emini adı bu kanunnâmede geçmesine rağmen ilk tesbit edebildiğimiz defter emini 1499 yılında II. Bayezid devrinde yapılan İnebahtı seferi sırasında Selânik'e defter sandıkları götürmüş olan Ali Çelebi'dir[586]. Muhtemelen XV. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı merkez bürokrasisinin gelişimine paralel olarak ihdâs edilmiş olan defter eminliği, bu devirde Fatih'in teşkilât kanunnâmesinde zikredilen diğer müesseseler gibi bir nizama bağlanmış, Kanunî Sultan Süleyman devrinde ise klasik yapısına kavuşmuştur.

Defter eminliği Osmanlı devletinin ilk memuriyetlerindendir. Gerek divân ve gerekse mâliye dâirelerindeki birçok mansıb XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ihdas edilmiştir. XVI. yüzyıl sonlarına kadar başdefterdâr ve nişancıdan sonra Osmanlı bürokrasisinin en önemli memuriyetidir. XVI. yüzyılda reisülküttâb, defter eminliğinden sonra gelen bir memuriyettir. XVII. yüzyıl ortalarından itibâren divân-ı hümâyûnun önemini kaybedip devlet işlerinin büyük kısmının Bâb-ı âsafî'ye nakledilmesi sırasında, defter eminliği Paşa Kapısı'na intikal eden memuriyetlerin dışında kalmıştır[587]. Bu durum nişancılığın Bâbıâlî'ye intikal etmemesi ile ilgili olmalıdır. Buna rağmen defterhâne kayıtlarının divân-ı hümâyûnun yanısıra Bâbıâlî'ye de kaynak hizmeti sunması sebebiyle defter emini Paşa Kapısı ile yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Timar sisteminin öneminin azalması ve defter emininin *hademe-i Bâbıâlî*'nin dışında kalması bu makamın eski önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Fakat her ne kadar eski önemini kaybetse de, defter eminliği devletin en önemli memuriyetlerinden birisi olmaya devam etmiştir. XVIII. yüzyılda dahi hacegân zümresinin menâsıb-ı sitte adı verilen birinci kısmını teşkil eden altı mansıbdan birisi idi[588]. 1836'da nişancılığın ilga olunması ile tuğra işlerindeki vazifesi defter eminine verildi. 1838'de defterhânenin cerîde muhâsebeciliği'ne ilhak edilmesiyle defter eminliği de lağvedilmiştir[589]. Bu makam 1842'de tekrar ihdas edilmiş ve 1871'de defterhânenin nezârete dönüştürülmesi üzerine defter-i hakanî nâzırı (defterhâne nâzırı) ismini almıştır[590].

---

585 *Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi*, s. 36-37, 41.

586 M. Tayyib Gökbilgin, "Un Registre de Dependes de Bayazıd II. Durant la Campagne de Lepante de 1499", *Turcica*, V (Paris 1975), s. 85, 91.

587 Bâb-ı Asafî'nin tarihi gelişimi ve görevlileri ile ilgili bk. Mehmet İpşirli, "Bâbıali", *DIA*, IV (1993), s. 378-386; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 249-267.

588 BOA, A. RSK, nr. 1602, s. 2; nr. 1617, s. 3; BOA, A. NŞT, nr. 1396, s. 2; M. Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, II, İstanbul 1327 , s. 90.

589 Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 96; Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993, s. 101-102.

590 Nâzırlığa Şurâ-yı devlet üyelerinden Kâni Paşa, 5000 guruş maaş ile tayin edilmiştir (BOA, İrâde-i Meclis-i Mahsûs, nr. 1724; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 96).

2- Görevleri

a- Defterhâne'deki Görevleri

Defter emininin en önemli görevi tabii olarak emri altındaki defterhâne kâtip ve şâkirdlerine nezâret etmekti[591]. Kâtipler, defterhâneye müteallik işleri ona müracaat ederek yaparlardı. Defterhânedeki görevlilerin idaresinde, defter eminine kalem kisedârı yardımcı olurdu. Kâtip, şâkird ve mülâzım gibi defterhâne görevlilerinin tayin ve azillerinde asıl söz sahibi olan defter eminiydi. Defter emini arzı dışında diğer devlet ricâlinin ve şahsî arzuhal ile de defterhâneye görevli alınmaktaysa da, kaleme girecek kişinin kabiliyeti defter emini tarafından kontrol edildikten sonra göreve alınması gerçekleşirdi. Defterhâne'ye alınan görevliler çoğunlukla defter emini arzı ile tayin edilmişlerdir[592]. XVIII. yüzyılda kalem görevlilerinin tayinleri tamamen defter eminine bırakılmıştır[593]. Kalem personelinin işe devamları defter emini tarafından kontrol edilirdi. Görevini aksatan ve gelmeyenler defter emini arzı ile kalemden uzaklaştırılırlardı[594]. Kâtiplerin defterhânede kanunlarda belirtilen kıyafetleri giymeleri de defter emini tarafından sağlanırdı[595]. Kâtip ve şâkirdlerin defterhâne evrakı üzerinde hata ve suistimal yapıp yapmadıkları da defter emini tarafından takip edilirdi. Suistimaline rastlanılan görevli, defter emini tarafından teftiş edilir ve hatası varsa onun arzı ile kalemden uzaklaştırılarak cezalandırılırdı[596]. Kalemde işi olanlara kötü davrananların da azilleri aynı şekilde olurdu[597]. Kalem personelinin terakki, timar tebdili gibi işleri için, defter eminlerinin aracı olarak arz verdikleri de görülmektedir[598]. Defterhâne personelinin gelirlerinden devlet için yapılacak bir kesinti defter emini vasıtasıyla yapılarak ilgili yere teslim edilirdi[599].

---

591 Bu durum defter emini beratlarında açıkça gösterilmiştir (Bk. *Berâtlar ve Gayrihu*, Süleymaniye Ktp. , Esad Efendi Kısmı, nr. 3835, vr. 6b-7a).

592 Bu konuda yüzlerce kayıt vardır (Bk. BOA, A. RSK, Dos. 51/49; BOA, KK, nr. 217, s. 30, 110; nr. 256, s. 26, 33; nr. 257, s. 33, 64; nr. 270, s. 78; BOA, A.RSK, nr. 1473, s. 7; nr. 1474, s. 43, 213; nr. 1477, s. 45; nr. 1484, s. 138, 154,; nr. 1485, s. 11; nr. 1498, s. 29; nr. 1510, s. 36, 69; nr. 1519, s. 24; nr. 1520, s. 1, 9; nr.. 1522, s. 87, 221; nr. 1523, s. 39; nr. 1524, s. 44, 81, nr. 1526, s. 217, 335; BOA, AE, Mehmed IV, nr. 4811; nr. 7731; AE, Mustafa III, nr. 2531; BOA, Cevdet-Maliye, nr. 941; BOA, İbnülemin- Tevcihât, nr. 187; nr. 188; nr. 1695).

593 BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 8, 14.

594 BOA, *MD*, nr. XXV, 333/3038; BOA, A. RSK, nr. 253, s. 59; BOA, A. RSK, nr. 1474, s. 199, 215, nr. 1484, s. 141.

595 BOA, *MD*, nr. CXXIX, s. 130.

596 *Vakıat-ı Ruzmerre*, IV, vr. 169b-170a.

597 BOA, Cevdet-Zaptiye, nr. 262.

598 BOA, KK, nr. 245, s. 55.

599 BOA, A. DFE, nr. 20/35, 45, 110.

Defterhâneye müteallik bütün işler defter emininin sorumluluğu ve denetimi altında yapılırdı. Kalemde yapılacak yeni bir düzenleme[600], personel alımında görülen aksaklıklar[601], defterhâne muamelâtında meydana gelen aksaklıklar ve yeni uygulamalar[602], kalem gelirlerinin aksatılmadan düzenli olarak toplanması ve bu gelirlerden defterhâneye düşen kısmın kanuna uygun bölüşümü[603] gibi hususlar defter emini vasıtasıyla halledilirdi.

Timar sisteminin düzenli bir şekilde çalışması, bu hususla ilgili kayıtların sistemli olarak tutulması ve saklanılması ile mümkündü. Tahrir ameliyesi sonucunda hazırlanan defter, bir buyuruldu ile defter eminine teslim edilerek, defterhânede saklanıp, bir mesele vukubulduğunda o deftere müracaat edilmesi istenirdi[604]. Tahrir defterinin hazırlanmasından sonraki yıllarda meydana gelen değişikliklerle ilgili yapılmış kısmî sayımlar, yeni düzenlemeleri muhtevî emirler, mülknâme ve sınırnâmeler, defter emini vasıtasıyla ilgili deftere eklenerek defterhâne muamelelerinde kullanılırdı[605].

Defterhâne defterlerinden, timar[606], has[607], vakıf[608] ve diğer araziye[609] müteallik hususlarda kayıd ihracı (defterlerden suret verilmesi) defter eminine yazılan buyuruldu ile olurdu. Tahrir işlemlerinde[610], seferlerde[611] kullanılacak defterlerin asıllarının veya suretlerinin defterhâneden verilmesi için de defter eminine buyuruldu yazılırdı.

Timar sistemi ile ilgili tevcihâtın belirlenmiş usûl ve nizâm çerçevesinde yapılması Osmanlı Devleti'nin askerî organizasyonu bakımından çok önemli idi.

---

[600] BOA, *MD*, nr. LXXVIII, 350/909.

[601] BOA, *MD*, nr. CLXV, s. 44; BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 1-15.

[602] BOA, *MD*, nr. CV, 184/3321; nr. LXXVIII, 317/827; nr. CXXIX, s. 138; nr. CXXX, s. 290; nr. CLXV, s. 44; BOA, A. DVN. MHM, nr. 934, s. 1; TKA, *TD*, nr. 418, vr. 1a; nr. 524, vr. 1/1.

[603] BOA, *MD*, nr. CLXIV, 87/345.

[604] BOA, *TD*, nr. 785, vr. 1a; TKA, Vakf-ı Cedîd Defterleri, nr. 77, vr. 1/1.

[605] BOA, *TD*, 794, s. 20; TKA, *TED*, nr. 567, vr. 1b; TKA, *TD*, nr. 16, vr. 1b; nr. 64, vr. 324/2; nr. 267, defterin ilk sayfaları.

[606] Bilhassa timar tasarruf eden devlet görevlilerinin (çavuş, lağımcı, müteferrika vs.) mensub oldukları zümrelere göre hazırlanmış defterleri onların yoklamaları için kullanılırdı. Bu defterler defterhâne kayıtlarına göre hazırlanıp, ilgili yere gönderilirdi (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 20/32, 40; nr. 28/78) Bazen bir bölgenin timar kayıtlarının dökümü de istenirdi (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 23/37).

[607] BOA, A. DFE, Dos. nr. 12/57; nr. 27/15; nr. 28/85.

[608] BOA, A. DFE, Dos.nr. 50/83.

[609] Bir yerin hududunun, bir mukataanın hasılatının kaydının ihracında da defter eminine buyuruldu yazılırdı (Bk. BOA, A. DFE, nr. 20/41, 42).

[610] BOA, A. DFE, nr. 13/12; nr. 20/38. Ayrıca tahrir neticesinde ortaya çıkan neticeleri havi defter mâliyeyi de ilgilendiriyorsa başdefterdâr, defter eminine hitâben bir hüküm yazarak suretini isterdi (BOA, A. DFE, nr. 67/67).

[611] BOA, A. DFE, nr. 12/95; nr. 14/34; nr. 26/51, 84; nr. 27/30; *Buyuruldu Mecmuası*, TTK Ktp., nr. Y. 70, vr. 19b.

Sefere katılacak asker sayısının azalmaması için timar sisteminin belirlenmiş kaideler dahilinde işlemesi gerekmekteydi. Timar tevcihi için sunulmuş olan arzların usûl ve nizâma uygun olup olmadığı defterhânede yapılan muamelât sırasında belirlenirdi. Eğer, arz kanuna mugayir ise defter emini derkenâr ettirmeyerek durumu reisülküttâba bildirirdi[612]. En fazla dikkat edilmesi gereken işlerden birisi de bir kişi üzerinde birden fazla kılıç timarın toplanmaması idi. Bu durum göreve tayin oldukları zaman defter eminlerine sıkı sıkı tenbîh edilirdi[613]. Lütfi Paşa, hata ile birden fazla kılıç timarın bir kişiye verilmesi halinde defter emininin iki kılıcı bir yere (bir kişiye) kaydetmeyerek, durumu veziriazama *kanun değildir* diye arzetmesi gerektiğini yazmaktadır[614].

Defter emini defterhânenin âmiri olmasına rağmen, tahrir defterleri üzerinde gereken tashihleri yapmaya yetkisi yoktu. Tashihi gereken defterleri bu işin yapılması için nişancıya gönderirdi[615]. Şayet defterhâne kayıtlarında yapılacak muamele tashih değil de bir *berâtın refi* veya *kayıt terkini* gibi bir iş ise bu defter emini tarafından, sadrazamın kendisine hitâben yazdığı buyruldusu ile yapılırdı[616]. Timar tasarruf edenler, seferlerde alaybeyi bayrağı altında bulunurlardı. Başka bir yerde görevlendirildikleri vakit timarlarının ellerinden alınmaması için timar ruznâmçe veya yoklama defterlerindeki kayıtlarına *şerh* verilmesi gerekliydi. Bu işlem timar tasarruf eden kişinin müracaatı üzerine defter eminine yazılan buyruldu ile yapılırdı[617]. Defter emininin bir başka vazifesi de büyük gelire sahip timarların (tezkireli timar) tercihi için merkeze gönderilen tezkirelerin resimlerini alıp, hazine-i âmireye teslim etmekti[618]. Eyaletlerde vazife yapan tezkire eminlerinin bu resimleri hazineye teslimlerinde ihmallerinin görülmesi üzerine bu iş defter eminine verilmiştir[619]. Defter emini tezkirelerden alınan resimlerin haricinde, kalemde vuku bulan diğer muamelâtdan da (defter sureti vermek gibi) tahsil edilen harcları hazineye teslim ederdi[620]. Bazen bu defterhâne gelirlerinin hazineye teslimden önce de devletin

---

612 BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 9, 12.

613 *Tarih-i Selâniki*, II, 636.

614 *Asafnâme*, s. 95.

615 *Tevkîî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi*, s. 515.

616 BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 13, s. 1 vd.; nr. 22, s. 20 vd. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 100-101.

617 BOA, *MAD*, nr. 91, vr. 15a; BOA, Cevdet- Timar, nr. 1395.

618 BOA, *MD*, nr. LIV, 166/430, 177/459; BOA, *MAD*, nr. 17896, s. 2; BOA, D. EVM, nr. 26278, s. 139; BOA, KK, nr. 1863, s. 161; nr. 1896, s. 240, 277, 320, 329, 334; BOA, D. BRZ, nr. 20635, s. 4, 21; nr. 20636, s. 33; nr. 20642, s. 5,7.

619 Beylerbeyi beratı ile timar tasarruf edenlerin tezkire resimleri ise eyalet tezkire eminleri tarafından alınıp hazineye teslim edilirdi (Bk. BOA, *MD*, nr. LIV, 166/430, 177/459).

620 BOA, D. EVM, nr. 26278, s. 139; BOA, D. BRZ, nr. 20642, s. 7.

gereken harcamaları için kullanıldığı olurdu[621]. Defter eminlerine hazineye teslim ettikleri tezkire rüsumunun önceden teslim edilenlere nisbeten fazla olması durumunda terakki verilirdi[622].

b- Defterhâne Harici Görevleri

Defter eminlerinin merkezde defterhânede ve sefer sırasında defterhâne[623] ile olan görevlerinin yanısıra zaman zaman devletin ihtiyaç duyması halinde ek görevler deruhde ettiğini de görüyoruz. Defter eminleri avarız, bedel-i nüzül ve bedel-i sürsat toplamak için görevlendirilebilmekteydi[624]. Defter eminlerine sefer sırasında defterhâne harici görev verilebilirdi. Meselâ, 1774 Temmuz (Ca 1188)'unda Şumnu Sahrası'nda Ruslarla yapılan muharebede başarı gösteren ve yaralananlar ile atları ve silahları zarar görenleri defter emini İbrahim Efendi teftiş ederek hak sahiplerine in'âm ve zararlarını karşılayacak parayı dağıtmıştır[625].

Defter eminine merkezde bulunurken de ek görevler verilirdi. Meselâ, 1786 yılında darbhâne sarrafı Bedros'un devlete ihaneti anlaşılınca, yakalanıp hapsedilmiş, hesaplarının incelenmesi ve Tarabya'daki yalısının yanına yeni yaptırdığı kilisenin yıkılması için defter emini Hasan Efendi görevlendirilmiştir[626].

3- Tayin ve Azilleri

a- Tayinlerde Rol Oynayan Faktörler ve Defter Eminliğinden Önceki Görevleri:

Defter eminliğine tayin edilecek şahıslarda aranan hususiyetler dürüst, kitâbet, defter usûlleri ve kanunlara vâkıf ve tecrübe sahibi olma özelliklerini taşıyor olmalarıydı[627]. Defter emini olacakların önceden bulundukları görevler de

---

[621] Meşela, 1605'de bir silahdarın mevacibi hazineden direkt olarak verilmek yerine, defter emini tarafından kalem rüsûmundan mahsuben verilmesi emredilmiştir (Bk. BOA, D. BRZ, Dos. nr. 3/8-79).

[622] BOA, KK, nr. 252, s. 28.

[623] Defter eminlerinin seferlerdeki görevleri için bk. *II. Bölüm, Seferdeki Görevleri kısmı.*

[624] BOA, AE, Mehmed IV, nr. 401: nr. 9398.

[625] BOA, D. BŞM, nr. 4484, s. 4-14.

[626] Ahmed Vâsıf Efendi, *Tarih*, nşr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, s. 333.

[627] Lütfi Paşa, hata ile birden fazla kılıç timarın bir kişiye verilmesi hâlinde, defter emininin iki kilici bir yere kaydetmeyerek, durumu veziriazama *kanun değildir* diye arzetmesi gerektiğini, bu husus gayet önemli olduğu için veziriazamın hata yapması hâlinde, defter emininin *kanûn budur* diyecek *ihtiyar ve kanûn-şinâs* kimselerden olması gerektiğini belirtmektedir (Bk.. *Asafnâme*, nşr. M. Kütükoğlu, *Prof Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 95); Şubat 1040'da defter

tayinlerinde dikkate alınan bir hususdu. Defter eminliği'nden önce bu mansıba yakın görevlerde bulunmuş olup-olmadıklarına bakılırdı[628]. Daha düşük derecedeki memuriyetlerden olan atamalara çok fazla rastlanılmamaktadır. Bu tür vukubulan tayinler üst düzey ricâlin iltimâsı ile olmaktaydı. Nitekim tayinlerde liyâkatin yanısıra sadrazam, başdefterdâr, Kırım Hanı gibi üst düzey devlet ricâli ile olan ilişkileri önemli rol oynamıştır[629]. Bilhassa XVII. yüzyıl sonlarından itibâren sadrazam tayinlerinin akabinde çok kısa bir süre sonra yeni defter eminlerinin de tayin edilmiş oldukları görülmektedir[630]. Kırım Hanı'nın ricasıyla da bu makama tayin edilmiş defter eminleri vardır[631]. Bunların yanısıra devlet ricâline ve padişaha verilen hediyeler de Osmanlı Devleti'nde göreve gelmede etkili olan bir unsur olmuştur [632].

Osmanlı Devleti'nde görevlilerin tayinlerinde aday tesbiti veya tavsiyesi kim tarafından yapılırsa yapılsın son atama kararı padişaha aitti[633]. Umûmî tevcihât zamanında veya hariç zamanlarda olan tevcihâtlarda defter eminliğine tayin veya ibka edilecek şahıs sadrazam tarafından padişahın onayına sunulurdu[634]. Bazen görev için birden fazla aday gösterilir, bu durumda padişah bunlardan uygun gördüğünü hattıyla işâret ederdi[635]. Padişahlar genelde önerilen şahsın tayinini onaylamışlar ise de zaman zaman tavsiye edileni kabul etmeyip kendi istediği şahısları defter eminliğine tayin ettikleri de görülmektedir[636].

---

eminliğine getirilen Ebubekir Sıdkı Efendi'nin tayini "... *ehl-i kalem ve müstakîm ve dindâr olmağla emânet-i mezbûre müşârünileyhe verilmek buyuruldu* " şeklinde zikredilmektedir (BOA, A. RSK, nr. 1510, s. 69).

628 Bu durum bilhassa memuriyet sayısının oldukça arttığı XVIII. yüzyılda daha geçerliydi. Ağustos 1788'de defter emini Nazif Efendi sadâret kethüdâsı olunca defter emâneti boşalmış, durum padişaha şu şekilde arzedilmiştir: "... *Nazif Efendi kullarının üzerinde defter emâneti olup kethüdâlık hidmetine memuriyyeti hasebiyle emânet-i mezkûre münhal olmağla el-yevm ordu-yı hümâyûnlarında defter emâneti râddelerinde menâsıba mutasarrıf olmuş kimesne mevcûd olmadığından emânet-i mezkûre Sofya'da zahîre husûsuna me'mûriyyetle ikamet üzre olan ruznâmçe-i evvel Hasan Efendi kulları aslında çend def'a defter emânetine nasb olunmuş olduğundan bu def'a emânet-i mezkûre yine mûmâileyhe tevcîh olunup ...*" (Bk. BOA, HH, nr. 54788).

629 Bu tür memuriyetlerde himâye (patronaj) sisteminin XVI. yüzyıl sonlarındaki durumu Gelibolulu Mustafa Âlî'nin eserlerinde geniş biçimde anlatılmaktadır (Bk. C. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali*, s. 20- 239).

630 BOA, *TRD*, nr. 941, s. 79; nr. 995, vr. 93a, 95a.

631 Başdefterdârlıktan mazul olup, vazife tasarruf etmeyen Ramazan Efendi'nin Kırım Hanı ile dostluğu olması sebebiyle, Safa Giray Han kendisinin münasib bir mansıb ile kayırılmasını rica etmiş, bunun üzerine sadrazam tarafından Ramazan Efendi 21 Aralık 1691'de defter emâneti'ne tayin olunmuştur (Bk. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 415; ondan naklen Raşid, *Tarih*, II, s. 178).

632 Hediye ile bir makama tayinin örnekleri için bk. *Tarih-i Selânikî*, II, neşr. M. İpşirli, İstanbul 1989, s. 705-706; Ahmed Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İstanbul 1985, s. 86-92, 311-313.

633 M. Doğan, *Sadâret Kethüdâlığı*, s. 28.

634 BOA, A. *AMD*, Dos. nr. 23/48; BOA. A. RSK, nr. 1605; nr. 1617; BOA, A. NŞT, nr. 1396; nr. 1451/15.

635 BOA, AE , Abdülhamid I, nr. 888; nr. 1119; nr. 1452; nr. 25379; BOA, A. AMD, Dos. nr. 22/27; nr. 27/78.

636 BOA. HH, nr. 23126; nr. 23375

Defter eminliği'ne tayin olunan şahısların tayin emri ruûs defterlerine kaydedildikten sonra hazırlanan ruûs tezkiresine göre emânet berâtı yazılarak vazifesine başlardı[637]. Tayinlerinde arza girmeye izinleri olduğu için defter eminleri tayin olduklarında hil'at giyerek arz odasında padişahın elini öperlerdi[638].

Bu göreve tayin edilenlerin önceki memuriyetlerine baktığımızda bu görevlerin Osmanlı bürokrasisinin gelişimine paralel olarak zaman içerisinde değişiklik geçirdiğini görüyoruz. Kanunnâmelerde defter eminliğine hangi memuriyetlerden gelineceğine dâir bir kaideye rastlanılmamaktadır. XVI. yüzyılda vukubulan tayinlere baktığımız zaman, defter emini olanların önemli bir kısmının defterhâne kâtipliğinden bu makama geldiğini görmekteyiz[639]. Bunlar kalemde temâyüz etmiş kıdemli kâtiblerden seçilmişlerdir. Kâtiplerin bazısı da defter emâneti vekîlliğinde bulunduktan sonra defter emini olmuşlardır. XVI. yüzyılda yüksek bir memuriyet olmayan, defter emânetinin altında bir makam olan reisülküttâblıktan gelenlerin oranı da oldukça yüksektir. Bu dönemdeki defter eminlerinin yaklaşık % 20'si reisülküttâb kökenlidir. Daha önce defter emânetinde bulunan kişilerin tekrar defter emini olmaları da sık görülen bir husustur. Bu dönemde dört kişi ikinci kez defter emini olmuştur. Defterhâne kâtibliği ve reisülküttâblıkdan gelenler ile ikinci kez defter emini olanlar, XVI. yüzyılda, önceki görevlerinin tesbit edebildiklerimizin yaklaşık % 65'ini teşkil etmektedir. XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı bürokrasisindeki memuriyet çeşitlerinin sayısı fazla değildi. Mâliye memuriyetlerinin büyük bir kısmı bu asrın sonlarından itibaren ihdâs edilmiştir[640]. Bu sebeplerle defter eminleri XVI. yüzyılda ya kalem içerisindeki kâtiblerden ya da reisülküttâblıkta bulunmuş olanlardan tayin ediliyordu. Bunlardan başka ikişer kişi başmuhâsebe ve ruznâmçe-i evvellikden, birer kişi ise eyâlet defterdârlığı, yeniçeri kâtipliği ve müteferrikalıktan defter emini olmuşlardır. Yine bu dönemde defter emini olan ve sipahi oğlanları zümresinden çıkma iki kişiden biri hassa harcı kâtipliği diğeri ise tophâne emînliği'nde bulunduktan sonra defter eminliğine tayin olunmuşlardır.

---

637 BOA, A. RSK, Dos. nr. 30/57. Defter emini beratı örneği için bk. *Mecmua-i Beratlar ve Gayrihu*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kısmı, nr. 3835, vr. 6b-7a.

638 BOA, *MAD*, nr. 1815, s. 85; nr. 4690, s. 47; BOA, KK, nr. 673, s. 5; Zübde-i Vekayiât, s. 415, 418.

639 Defter eminlerinin önceki görevleri ile ilgili kısımlar , *Tablo: I Defter Eminliği'nden Önceki ve Sonraki Görevleri ile Ek I. Defter Eminlerinin Listesi*'ne dayanılarak yazılmıştır. XVI. yüzyılda tesbit edilebilen 34 defter emininden 24'ünün önceki görevleri ortaya çıkarılabilmiştir. Tayinlerdeki teferruatı tam olarak yansıtmasa da hangi şekillerde olduğu ana hatlarıyla ortaya çıkmaktadır.

640 Maliye bürokrasisinde makamların ortaya çıkması ile ilgili olarak bk. Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy, Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire1560-1660*, Leiden 1996, s. 49-80; F. Emecen, "Başmuhâsebe Kalemi", *DİA*, V, 133-135; Aynı yazar, "Başmukataa Kalemi", *DİA*, V, 135; Aynı yazar, "Başbâki Kulu", *DİA*, V, 126-127.

1600-1630 arasında önceki yüzyıla benzer bir şekilde kâtiplikten defter eminliğine tayin edilenlerle, ikinci kez defter emini olanlar bu dönemde yapılan tayinlerin hemen hemen tamamını oluşturmaktadır[641]. Yalnız bu yıllarda kâtiplikten tayin olunanların çoğu divân kâtipliğinden gelmektedir. Defterhâne kâtipliğinden gelenlerin sayısı sadece birdir. Divân kâtipliğinden gelenler ise 5 kişidir. Fakat bunların 3'ü defter emini vekîlliği, 1'i ise nişancı vekîlliği yapmışlardır. 3 kâtip aynı zamanda müteferrikadır. Bunlardan birisi olan Turak Efendi vekâlet hizmeti yapmayan tek kâtipdir. Müteferrikalığı bulunmayan Hasan Beyzâde Ahmed Efendi daha önce reisülküttâblık yapmış Hasan Bey'in oğludur[642]. Müteferrikalıkları da bulunan Ayn Ali Efendi, Turak Efendi ve Abdi Efendi'nin babalarının devlet hizmetinde bulunmuş şahıslar olması ihtimali büyüktür[643]. Buradan hareket ettiğimiz vakit ortaya çıkan sonuç şudur: Defter eminliğine tayin edilen divân kâtipleri, sıradan divân kâtipleri olmayıp, önemli devlet ricâlinin çocuklarıydı. Bu da onların tayinlerinde rol oynayan önemli bir faktördür. Ayrıca divân kâtipleri, kitâbetten emânete direkt tayin edilmemişler, bunlar önce vekîllik hizmetinde istihdâm edildikten sonra asaleten defter emini olmuşlardır.

Tekrar bu vazifeye getirilme ise 4 defa olmuştur. Bunların haricinde bir defa yeniçeri kâtipliğinden defter emini tayini yapılmışsa da bu kişinin yeniçeri kâtipliğinden önce defter eminliğinde de görev yaptığını görüyoruz[644]. Ayrıca bir kişi mâliye tezkireciliğinden defter emini olmuş, bir kişi de (Okçuzâde Şâh Mehmed) Mısır defterdârlığı yaptıktan sonra mütekaid iken defter eminliğine tayin edilmiştir.

1630-1640 arasında defter eminliği yapan 6 kişinin önceki görevleri hakkında şimdilik bir bilgimiz yoktur. 1640'lardan sonra ise defter eminliğine tayin olanların geldikleri memuriyetlerin şekli değişmeye başlamış ve Osmanlı bürokrasisinde makamların artmasına paralel olarak defter eminliğine tayin olanların da önceki görevleri daha önceki dönemden farklı bir hâl almıştır. 1640-1700 yılları

---

641 Bu dönemde tayin olunan 17 defter emininden 4'ünün önceki görevi tesbit edilememiştir.

642 Orhan Köprülü, "Hasan Beyzâde", *İA*, VII, s. 334-336.

643 Beylerbeyi, vezir, defterdâr vs. gibi devlet ileri gelenlerinin çocukları ile Enderun'un Hasodasından çıkanlar *müteferrika-i dergâh-ı âlî* adı altında padişahın şahsî maiyyetini teşkîl ederlerdi (M.T. Gökbilgin, "Müteferrika", *İA*, VIII, 853-856).

644 Bu 30 yıllık dönemin yaklaşık 13 yılında defter eminliğinde aralıklarla bir kişi bulunmuştur. 5 defa bu makama gelen Abdi Efendi divân kâtibi kökenlidir ve aynı zamanda müteferrikadır. Muhtemelen ilk defa nişancı vekîlliğinden defter emini olmuştur. Görevden azlinden sonra divân kâtipliği yapmış ve daha sonra yeniçeri kâtipliğinden defter eminliğine tayin olmuştur. Bundan sonraki defter eminlikleri arasında başka bir memuriyet deruhde etmeyip divân kâtipliğinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli Osmanlı askerî harekâtında hizmet eden Sarhoş lakaplı Abdi Efendi'nin Sinan Paşa'nın 1593'de Avusturyalılara karşı yaptığı seferi anlatan *Zafernâme-i Kal'a-i Üstüvar (Yanık Kal'a Fetihnâmesi)* isimli 317 beyitlik manzum bir eseri de vardır (A. Sırrı Levent, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara 1956, s. 93-94).

arasındaki defter eminleri[645] arasında önceki yıllarda olduğu gibi küttâb zümresinden tayin olmuş kimselere çok nadir olarak rastlanılmaktadır. Bürokrasinin gelişimiyle birlikte memuriyet sayısı artmış, kâtibler önce daha alt mevkilerde -cizye muhâsebeciliği, divân ve mâliye tezkirecilikleri vs.- görev yapmışlar[646], sonra zamanla bürokrasi kademelerinde ilerleyerek defter emini, reisülküttâb, nişancı ve başdefterdâr gibi üst düzey görevlere yükselmişlerdir. Kâtip zümresinden bir istisna dışında kimsenin bu dönemde ve XVIII. yüzyılda defter eminliğine 1630'lara kadar olduğu gibi direkt kitâbetten tayin edilmemesinin sebebi budur. 1640-1700 arasında görev yapmış defter eminlerinin önceki görevleri belirli memuriyetlerde toplanmayıp büyük bir çeşitlilik arzetmektedir. Bu dönemde tayin olunanlar, 20 değişik memuriyetten bu makama gelmişlerdir. Tezkire-i evvel'likden 3 kişi, başmuhâsebe, başdefterdârlık, reisülküttâblık, mevkufâtçılık, Anadolu muhâsebeciliği ve yeniçeri kâtipliğinden ikişer kişi, nişancı vekîlliği, reis vekîlliği, defterhâne kâtipliği, mâliye tezkireciliği, şehreminliği, silahdâr kâtipliği, kapucular kâtipliği, tersâne eminliği, taşra (bîrûn) kâğıt eminliği, defterdârlık-ı sânî ve defterdârlık-ı sâlis'den ise birer kişi defter eminliğine tayin olmuşlardır. Ayrıca tekrar defter eminliği görevine getirilme ise 5 defa vuku bulmuştur. Şimdiki tesbitlerimize göre ilk defa 1690'da defter eminliğine başdefterdârlık yapmış bir kişi - Sürmeli Ali Paşa- tayin edilmiştir[647].

XVIII. yüzyılda, özellikle asrın ikinci çeyreğinden itibaren, hâcegân (kalem âmirleri) sayısının artmasının bir sonucu olarak tevcihâtların yıllık olarak (Şevval ayında) yapılması ile birlikte defter eminliğine tayin olanların önceki görevlerinin çeşidi daha da çoğalmıştır. Bu yüzyılda 20 değişik görevden defter eminliğine tayinlerin olduğunu görmekteyiz[648]. Başdefterdârlık gibi bir görevden ilk defa 1690'da defter eminliğine tayin yapılmışken, bu yüzyılda 10 kişi başdefterdârlıktan gelmedir. Yine bu yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren büyük önem kazanan ve devletin en önemli görevlerinden birisi haline gelen sadâret kethüdâlığı'ndan 9 kişi defter eminliğine tayin edilmiştir[649]. XVI. yüzyılda defter eminliğinden düşük bir

---

[645] Bu yıllarda görev yaptığını tesbit edebildiğimiz 48 defter emininden 17'sinin önceki görevi bulunamamıştır.

[646] XVII. yüzyılın ikinci yarısında, enderûn ve birûn kâğıt eminlikleri, küçük ruznâmçecilik, cizye muhâsebeciliği, küçük evkaf muhâsebeciliği, piskopos mukataacılığı, baş divitdârlık, divân tarihçiliği vs. gibi birçoğu daha önce makam statüsünde olmadan bir veya birkaç kâtibin yürüttüğü vazifeler birer memuriyet şeklinde ihdâs edilmiş ve bu görevler genelde kâtiplerin yükseldiği ilk makamlar olmuştur (Bk. BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 36-53).

[647] Bu durum şimdiki bilgilerimiz ışığındadır. Fakat bundan önce başdefterdârlık yapmış kişilerden defter eminliğine bilmediğimiz bir tayin olmuş olsa dahi bir-iki kişiyi geçmez.

[648] XVIII. yüzyılda defter eminliği yaptığını tesbit edebildiğimiz 109 kişiden 98'inin önceki görevleri bulunabilmiştir. Bu yüzyılda kayıtlar daha fazla olduğu için defter eminliği yapanların hemen hemen hepsi, önceki görevlerinin ise yaklaşık % 90'ı ortaya çıkarılmıştır.

[649] Bu görevin tarihî gelişimi bu konuda yapılan önemli bir araştırmayla ortaya çıkmıştır (Bk. Muzaffer Doğan, *Sadâret Kethüdâlığı*, Doktora Tezi, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 16-36).

memuriyet iken onyedinci yüzyılda hemen hemen aynı seviyede olan, bu yüzyılda ise defter eminliğinin önüne geçerek çok önemli makamlardan birisi haline gelen reisülküttâblıktan da 9 kişi defter eminliğine getirilmişlerdir[650]. Yine bu yüzyılda bir kişi çavuşbaşılıktan gelmektedir. Önceki yüzyıllarda daha üst memuriyetlerden defter eminliğine getirilenlerin sayısı birkaç kişi ile kalırken, onsekizinci yüzyılda bu oran defter emini olanların % 28.5'ine tekabül etmektedir[651].

XVI ve XVII. yüzyıllarda başdefterdârlıkla birlikte devletin en önemli iki bürokratik görevinden birisi olan nişancılığın önemi XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren azalmaya başlamış ve defter eminliği ile müsavi bir memuriyet hâline gelmiştir[652]. Nitekim XVIII. yüzyıl öncesinde, şimdiki tesbitlerimize göre nişancılıktan defter emini olan kimse yoktur[653]. Sadece nişancı vekîlliğinden tayinler vardır. Halbuki bu yüzyılda 6 kişi nişancılıktan defter emini olmuştur. XVIII. yüzyıl öncesinde ruznâmçe-i evvel ve başmuhâsebe gibi mâliye memuriyetlerinde görev yaptıkdan sonra defter eminliğine tayin edilenlerin sayısı çok fazla değil iken bu yüzyılda 13 kişi ruznâmçe-i evvel, 12 kişi ise başmuhâsebecilikten defter eminliğine geçmiştir. Bu yüzyılda defter eminliğinden önceki görevler arasında ruznâmçe-i evvellik 13 kişi ile ilk sıradadır. Defter eminlerinin tekrar atanmaları da 12 kişi ile önceki görevleri arasında en önde gelenlerden birisidir. Nişancılık, başmuhâsebecilik, ruznâmçe-i evvellik gibi defter eminliği ile hemen hemen denk memuriyetler ile mükerreren defter emini olmanın XVIII. yüzyılda defter eminliğine tayin olunan memuriyetler içerisindeki yeri yaklaşık olarak % 44'dür. Bu yüzyılda defterhâne *mülâvebe mansıblarından* olduğu için, sadâret kethüdâlığı, başdefterdârlık, reisülküttâblık gibi önemli görevlerden mazul olanlar fazla mağdur edilmemek için defter eminliği seviyesinde görevlere tayin edilmişler ve daha sonra bunların önemli bir kısmı eski vazifelerine veya eşdeğer başka bir memuriyete getirilmişlerdir. Nitekim bu üç memuriyetten defter eminliğine getirilen 28 kişiden 11'i yani yaklaşık % 40'ı tekrar bu üç görevden birisine tayin edilmiştir.

XVIII. yüzyılda defter eminliğinden daha düşük seviyedeki memuriyetlerden bu makama tayinler de yapılmıştır. Bu memuriyetler belirli görevler olmayıp çeşitlilik

---

650 Reisülküttâblığın tarihî gelişimi için bk. R. Ahıskalı, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Reisülküttâblık Müessesesi*; H. İnalcık, "Reisülküttâb", *İA*, IX, 671-683.

651 Nitekim bu durum vesikalarda bir kaide olarak zikredilmektedir. "... *defter emâneti öteden berü kethüdâ ve defterdâr ve reis ma'zûllerine verilegeldiğinden* ..." (Bk.BOA, AE,Abdülhamid I,nr.1452; "... *defter emâneti menâsıb-ı divâniyenin rütbelülerinden kethüdâ ve defterdâr ve reis ma'zûllerine verilür mansıblardan olduğu*..." (Bk. BOA, A. AMD, nr. 27/48).

652 Nişancılığın tarihî gelişimi hakkında bk. M.T. Gökbilgin, "Nişancı", İA, IX, 299-302; J. Matuz, *Das Kanzleiwesen, Sultan Süleymâns des Prachtigens*, Weisbaden 1974, s. 22-33.

653 Burada kastedilen nişancılıktan sonra başka vazifelere gitmeden defter eminliğine tayinidir. Okçuzâde Şah Mehmed gibi nişancılık yaptıktan sonra başka memuriyetler tasarruf edip defter emini olanlar az da olsa vardır.

göstermektedir. Bu tür 9 değişik memuriyetten defter emini tayini yapılmıştır. Anadolu muhâsebeciliği'nden 5 kişi, yeniçeri kâtipliğinden 4 kişi, cizye muhâsebeciliği ve arpa eminliğinden üçer kişi, süvari mukabeleciliği ve tersâne eminliğinden ikişer kişi cebecibaşılık, başmukataacılık ve darphâne eminliğinden ise birer kişi defter eminliğine tayin edilmişlerdir. Bir kişi ise Rusya'da elçi olarak görev yaptıktan sonra defter emini olmuştur.

Defter eminliği'nden daha alt düzeydeki görevlerden bu makama tayinlerin oranı yaklaşık % 22'dir. Bunların haricinde 2 kişi başdefterdâr vekîlliğinden, 1 kişi defter emini vekîlliğinden, 1 kişi ise hacegân zümresinden olup taşrada görev - Mısır'da cibayet işinde- yaptıkdan sonra defter emini olmuşlardır. XVIII. yüzyılda defter eminliğine gelenlerin % 75'i muadil ve daha üst seviyedeki görevlerden, %22'si ise daha alt seviyedeki görevlerdendir. Bu dönemde defter eminliği, yeni yetişen hacegânın yükseldiği bir makamdan ziyade kıdemli hacegânın istihdam edileceği bir görev olmuştur.

Hülâsa, defter eminliği görevine ilk başlarda genellikle küttâb zümresinden tayinler yapılırken, Osmanlı bürokrasisinin gelişimine paralel olarak, üst seviyedeki görevlerden birisi hâline gelen defter eminliğine 1630'lardan itibaren kâtiplerin direkt tayinleri kalkmış, bunun yerine yeniçeri kâtipliği gibi daha alt seviyedeki hacegânlar ile reisülküttâb gibi muadil görevlerden tayinler yapılmıştır. XVIII. yüzyılda ise ağırlıklı olarak kıdemli hacegânlar defter eminliğine getirilmiştir. Üç asırlık zamanda defter eminliğine, başbâki kulluğu, silahdar ağalığı, gurebâ-i yemin ağalığı vs. gibi ağayan zümresinden[654] tayin hemen hemen hiç yoktur. Sadece bir kişi cebecibaşılıktan defter emini olmuştur. Yine *hademe-i babıâli* nin sadaret kethüdâsı, reisülküttâb, çavuşbaşı ve büyük tezkireci[655] dışındaki küçük tezkirecilik, sadaret mektupçuluğu, kethüdâ kâtibi, teşrifatçılık, beylikçilik vs. gibi diğer üyelerinden[656] de defter emini tayinine rastlamıyoruz.

---

654 Bu zümrenin içindeki memuriyetler zamanla değişmiştir (BOA, A. RSK, nr. 1611, s. 2; nr. 1617, s. 2; BOA, HH, nr. 23105; nr. 23111; nr. 23114-A).

655 XVII. yüzyılda 3 kişinin bu görevden defter emini olduğu görülmektedir.

656 Babıâli memuriyetleri zamanla değişmiştir (BOA, A. RSK, nr. 1602, s. 2; nr. 1605, s. 3; BOA, A. *AMD*, Dos. nr. 29/483; BOA, HH, nr. 23121; nr. 23379; nr. 23729; nr. 23302-A.

TABLO: 1
Defter Eminliğinden Önceki ve Sonraki Görevleri

Defter eminliğinden önceki ve sonraki görevlerinin (veya durumlarının) ismi.	Defter eminliğinden önceki görevlerinin yüzyıllara göre dağılımı.				Defter eminliğinden sonraki görevlerinin (veya durumlarının) yüzyıllara göre dağılımı.			
	XVI	XVII	XVIII	Toplam	XVI	XVII	XVIII	Toplam
Sadâret kethüdâsı			9	9		1	7	8
Başdefterdâr		2	10	12		3	11	14
Defterdârlık-ı sânî		1		1	3			3
Defterdârlık-ı sâlis		1		1		1	1	2
Nişancı			6	6	1	1	6	8
Reisülküttâb	5	2	9	16	2	6	5	13
Defter emini	4	10	12	26	4	7	10	21
Çavuşbaşı			1	1				
Başmuhâsebeci	2	2	12	16	2	1	5	8
Ruznâmçe-i evvel	2		13	15			9	9
Eyâlet defterdârı	1	1		2	4			4
Şehremini		1	1	2		1		1
Arpa emini			3	3			1	1
Matbah emini							1	1
Darphâne emini			1	1			1	1
Tersâne emini		1	2	3		1	1	2
Tezkire-i evvel		3		3			1	1
Maliye tezkireciliği		2		2		1		1
Anadolu muhâsebecisi		2	4	6			1	1
Baş mukataacı			1	1				
Süvari mukabelecisi			2	2		1	1	2
Cizye muhâsebecisi		2	1	3			1	1
Cebecibaşı			1	1			1	1
Taşra kağıtcıbaşı		1		1				
Silahdar kâtibi		1		1				
Kapucular kâtibi		1		1				
Yeniçeri kâtibi	1	3	4	8	1	1	4	6
Defterhâne kâtibi	5	2		7				
Divân kâtibi						2		2
Müteferrika	1			1				
Elçi			1	1		1	1	2
Taşraya vazifelendirme			1	1			5	5
Ölüm					1	2	10	13
Mütekâid					1		1	1
Baş defterdar vekîli			2	2			2	2
Nişancı vekîli		2		2		1	1	2
Reis vekîli		1		1			1	1
Çavuşbaşı vekîli							1	1
Defter emini vekîli	1	3	1	5			1	1
Hassa harcı kâtibi	1			1				
Mevkufâtçı		1		1				
Kendi isteği ile ayrılan						1		1
Sürgün							2	2
Beylerbeyi							1	1
Tophâne emini	1			1				

Yukarıda izah edilen defter eminlerinin önceki görevleri hakkında bir noktaya daha işaret etmek meselenin daha iyi anlaşılması açısından yerinde olacaktır. Defter eminlerinin önceki görevleri tesbit edilirken o vazifeden mazulen mi yoksa mutasarrıfken mi defter emini oldukları kayıtlarda çoğunlukla muğlak kalmıştır. Bu sebeple o konuda teferruatlı bilgi edinilememiştir. Defter emini olanların önceki görevleri genellikle *sâbıka başmuhâsebeci, sâbıka ruznâmçe-i evvel* vs. şeklinde zikredilmektedir. Burada önceki memuriyete işaret eden sabıka kelimesi muğlak bir ifadedir ve yapılan incelemelerde hem mazul olanlar için hem de o makamda tayinden önce bulunanlar için kullanılabildiği tesbit edilmiştir. Bundan dolayı defter emini olanların önceki görevlerinden mazul bulundukları sırada tayin edilmiş olabilecekleri gözönünde bulundurulmalıdır. Daha üst makamdan defter eminliğine tayın edilenlerin mazul olmaları ihtimali daha kuvvetlidir. Bilhassa 1740'lardan sonra tayin edilenlerin çoğu önceki görevlerinden mazulen bir yıl bekledikten sonra defter eminliğine tayin edilmişlerdir[657].

b- Görev Süreleri[658] :

XVI. yüzyılın ilk yarısında, yani Osmanlı bürokrasisinin gelişim yıllarında görevlilerin bir başka göreve tayin, ölüm veya suistimal gibi sebeplerden azl vuku bulmamış ise genelde 4-5 yıl kadar görev yaptıklarını görüyoruz. Hatta, İskender Çelebi gibi 9 yıl (1525-1534) başdefterdârlık, Celalzâde Mustafa Çelebi gibi 23 yıl (1534-1557) nişancılık yapanlara da rastlanılmaktadır[659]. Bu yıllara ait bilgilerimizin azlığı sebebiyle tam teferruatıyla ortaya çıkmasa da, defter eminlerinin de görevlerinde bu dönemde uzun süreler kalabildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim, XVI. yüzyılın ilk yarısında görev yapmış defter eminlerinden, Pîrî Bey'in en az 7 yıl, Haydar Çelebi'nin en az 8 yıl ve Yahya Çelebi'nin de en az 6 yıl görevlerini sürdürdüklerini tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu yıllarda bürokrasinin sayıca fazla olmaması sebebiyle görev bekliyen kişi sayısı da çok fazla değildir. Kalemiye kendi personelini tamamıyla kendi içerisinden karşılar duruma gelmediğinden, kadı ve müderris menşeli şahısların bürokraside görev aldıklarını görüyoruz. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzmanlaşmış bürokrat sayısının artmasıyla birlikte kalemiyedeki

---

657 Hacegân sayısının artmasıyla birlikte görevlerin bir kısmına tayinler bir yıllık yapılmaya başlanmış ve hacegânlar bir yıl bekledikten sonra yeni bir memuriyete tayin edilmişlerdir (BOA, A. RSK, nr. 1588, s. 70, 152, 173).

658 Bu kısım , *Tablo: 2 Defter Eminlerinin Görev Süreleri ve Ek 1, Defter Eminlerinin Listesi'ne* göre yazılmıştır. Defter eminlerinin hepsinin görev süreleri teferruatıyla ortaya çıkarılamasa da büyük çoğunluğu tesbit edilebilmiştir. Bunlar da durumu ana hatlarıyla aydınlatmaktadır. Görev süreleri ele alınırken mükerreren defter eminliği yapanların toplam süreleri değil bir defada yaptıkları görev dikkate alınmıştır.

659 Başdefterdâr ve nişancılar için bk. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* V, İstanbul 1971, s. 245-251, 316-319.

medrese menşeli olanların oranı azalmıştır[660]. Bürokrasinin gelişimine paralel olarak görevlere talip olanların sayısı da gittikçe artmıştır. Bunun sonucu olarak da görev süreleri kısalmaya başlamıştır. Nitekim, 1550-1600 arasında görev yapan defter eminleri arasında önceden olduğu gibi 7-8 yıl görev yapana rastlamıyoruz. Bu dönemde 6 kişi 1 yıldan az., 5 kişi 1 yıl, 3 kişi 1.5-2 yıl, 5 kişi 2.5-3 yıl, 3 kişi 3.5-4 yıl, 1 kişi 4,5 yıl görev yapmıştır. 1 yıl ve daha aşağı sürede görev yapanların oranı % 48'dir. Bilhassa 1590'lardan sonra defter eminlerinin görev sürelerinin önceden rastlanılmayan bir şekilde kısaldığını görüyoruz. 1592-1598 yılları arasındaki 7 defter emininden 5'i 6 aydan daha az süre görev yapmıştır. Bu durum o yıllardaki sık sadrazam değişmeleri ve iç çekişmelerden kaynaklanmış olmalıdır[661].

XVII. yüzyılda ise görev süresi oldukça kısalmış, bazı istisnaların dışında büyük çoğunluk 1 yıl ve daha aşağı sürede görevde bulunmuştur. 1 yıl ve daha az süre defter eminliği yapanların oranı % 63.5 dir. Bu dönemde 32 kişi 1 yıldan az., 10 kişi 1 yıl, 11 kişi 1.5-2 yıl, 5 kişi 2.5-3 yıl, 5 kişi 3.5-4 yıl, 1 kişi 4.5-5 yıl, 1 kişi 6 yıl, 1 kişi ise 8 yıl görev yapmıştır. 8 yıl görev yapan kişi bu makama 5 defa gelen Abdi Efendi'dir. Abdi Efendi aralıklarla yaklaşık 15 yıl defter eminliği görevini yürütmüştür.

XVII. yüzyıldaki defter eminlerinin neredeyse yarısı, yaklaşık %48.5'i 1 yıldan daha az süre görev yapmışlardır. Bir yılın altında görev yapan 32 kişiden 13'ü ise 6 aydan daha kısa bir süre defter eminliğinde bulunmuşlardır. Bunların içerisinde 1 ay, 1,5 ay, 2 ay hatta 14 gün[662] görev yapanlar vardır. Bunların bir kısmı reisülküttâb, defterdârlık-ı sânî gibi başka makamlara gittikleri için kısa süreli görev yapmışlardır. Diğerlerinin kısa süre görev yapması da muhtemelen bu yıllarda hacegân (kalem şefi) sayısının artması ile ilgilidir. Bu tarihlerde mazul olarak yeni görev bekleyen, daha üst bir göreve tayin edilmek için çalışan çok sayıdaki hacegânın muhtemelen sadrazam ve diğer üst düzey devlet ricâli ile olan münasebetleri sık sık defter emini değişimini ortaya çıkarmış olmalıdır.

XVIII. yüzyılda ise defter eminlerinin görev süreleri daha da kısalmıştır. Bu yüzyıldaki defter eminlerinin % 87.5'i 1 yıl ve daha aşağı süre görev yapmışlardır. Bunlardan 1 yıl görev yapanların yüzyıl içindeki oranı % 47.5, 1 yıldan az süre görev yapanların oranı ise % 40'dır. Bunun sebebi bu yüzyılda *hacegân* sayısının oldukça artması bir sonucu , tevcihâtlar yıllık olarak *Şevval* ayında yapılmaya başlanmış ve defter eminliği gibi *münâvebe mansıbı* kabul edilmiş memuriyetlerde 1 yıldan fazla

---

660 C. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî*, s. 222-236.

661 Bu konu hakkında bk. C. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî*, s. 148-185.

662 14 gün defter eminliği yapan Yusuf Efendi (10 L- 24 L 1049) 'nin görevi muhtemelen öldüğü için bu kadar kısadır. Bu konuda muğlak bir kayıt vardır (Bk. BOA, *TRD*, nr. 577, s. 277).

görev verilmemiştir. Bu uygulamanın tam olarak hangi tarihte başladığını bilmiyoruz. Muhtemelen XVII. yüzyılın sonlarından itibaren tatbik edilmeğe başlanmıştır. Fakat ilk zamanlarda tevcihât yıllık olarak *Şevval* ayında yapılsa da 1 yıldan sonra *ibka* ile göreve devam edilebildiğini görüyoruz. Bu yıllarda defter eminliği yapan Elhac Mustafa Efendi'nin ölümüne kadar defter eminliğinde 5 defa *ibka* edildiğini görüyoruz[663]. Bundan sonra görev yapan Ramazanzâde Abdullah Efendi de *Şevval* tevcihâtında ibka olunarak 2.5 yıl defter eminliğinde bulunmuştur[664]. Daha sonra gelen bazı defter eminlerinin de ibka ile 1 yıldan fazla görev yaptıkları görülmektedir[665]. 1738'den sonra gelen defter eminlerinin ise artık *Şevval* tevcihâtında ibka ile süreleri uzatılmamıştır. Sadece ölüm, başka bir göreve tayin gibi sebeplerle defter eminliği *Şevval* tevcihâtının dışında bir tarihte boşalmışsa buraya tayin olunan kişinin görev süresi 1 yılı doldurmadığı için *Şevval* tevcihâtında ibka edilirdi[666]. Bu sebeple ara aylarda tayin olunanlar *Şevval*'de başka bir göreve tayin edilmemişse, 1 yıldan fazla bir süre defter eminliği yapmışlardır. Bu dönemde sadece bir kişinin, Elhac Abdürrezzak Efendi'nin görev süresi (7 L 1190- L 1192) *Şevvâl* tevcihâtında bir yılın dolmasına rağmen *ibka* edilmiştir[667]. Bu sebeple XVIII. yüzyılın genelinde 1 yıl ve altında görevde bulunmanın oranı % 87.5 iken, 1738'den sonraki dönemde bu oran % 95'e çıkmaktadır.

XVIII. yüzyılda 49 kişi 1 yıldan az, 41 kişi 1 yıl, 9 kişi 1.5-2 yıl, 2 kişi 2.5-3 yıl, 1 kişi 3.5-4 yıl, 1 kişi 6 yıl görev yapmışlardır. Görüldüğü üzere 2 yılın üstünde görev yapan çok azdır. XVI. yüzyılda 2 yıldan fazla görev yapanların oranı % 46 iken, XVII. yüzyılda % 20'ye , XVIII. yüzyılda ise % 4'e düşmüştür. 1738'den sonra ise 2 yıldan fazla süreli görev yapan defter emini yoktur. Bu yüzyılda en fazla süreli görev yapan Elhac Mustafa Efendi (24 Ca 1135- 6 S 1141) ikinci defter eminliği görevini 6 yıl deruhde etmiştir. İki defter eminliğinin sürelerinin toplamı ise 6.5 yıldır[668]. En az görev yapan ise 3 gün ile Üç Anbarlı Mehmed Efendi (5 R- 8 R 1143)'dir. Lale devri (1718-1730) müddetince reisülküttâblık yapan Mehmed Efendi, Patrona isyanı akabinde azledilerek, defter emini tayin edilmişse de 3 gün sonra Bozcaada'ya sürgüne gönderilmiştir. Bu kadar kısa süreli görev yapması isyandan önceki konumu ile ilgilidir. Bu hadiseden 4 ay sonra ikinci kez defter emini

---

663 BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10; nr. 1574, s. 2; İsmail Asım, *Tarih*, s. 27, 169, 266, 380, 466, 561.

664 BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10; nr. 1580, s. 2.

665 BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10; *Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî*, vr. 22b.

666 Mesela bk. BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s. 85.

667 *Ruznâme*, TTK Ktp., nr. Y. 58, s. 6-8.

668 Uzun süreli görev yapması sebebiyle biyografisinin verildiği eserlerde defter emini Mustafa Efendi diye zikredilir (İsmail Asım, *Tarih*, 582-583; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 56-58).

nasb olunmuştur[669]. Yine on gün görev yapan Süleyman Feyzi Efendi (3 L- 13 L 1194)'de reisülküttâblığa tayin edilmesi sebebiyle kısa süreli görev yapmıştır[670].

TABLO: 2
Defter Eminlerinin Görev Süreleri

Görev süreleri	Yüzyıllara göre dağılımı				
	XVI	XVII	XVIII	Toplam	%
1 Yıldan Az	6	32	49	87	44.5
1 Yıl	5	10	41	56	29
1.5- 2 Yıl	3	11	9	23	12
2.5-3 Yıl	5	5	2	12	6
3.5- 4 Yıl	3	5	1	9	4.5
4.5-5 Yıl	1	1	-	2	1
6 Yıl	1	1	1	3	1.5
7 Yıl	1	-	-	1	0.5
8 Yıl	1	1	-	2	1
Defter eminliği süreleri tesbit edilen şahısların toplamı	26	66	103	195	100

XVI-XVIII. yüzyılların geneline baktığımızda ise şöyle bir tablo ile karşılaşıyoruz: Bu üç asırda görev süreleri tesbit edilebilen 191 defter emininden 84'ü 1 yıldan az, 56'sı 1 yıl, 23'ü 1.5-2 yıl, 12'si 2,5-3 yıl, 9'u 3.5-4 yıl, 2'si 4.5-5 yıl, 3'ü 6 yıl, 1'i 7 yıl, 1'i de 8 yıl defter eminliğinde bulunmuşlardır. Burada verilen süreler bir defada görevde bulunulan süreyi ifade etmektedir. Mükerreren defter eminliği yapanların toplam süreleri değil, her defasında ne kadar görevde kaldılar ise o müddet hesaba alınmıştır. Defter eminlerinin çoğunluğu bir yıl veya daha az süreli görev yapmışlardır. Üç yüzyıllık zaman içerisindeki oranları % 75'dir. Bu dönemdeki defter eminlerinin % 44.5'i 1 yıldan az, %29'u 1 yıl, %12'si 1.5-2 yıl, %6'sı 2.5-3 yıl, %4.5'i 3.5-4 yıl, % 1'i 4.5-5 yıl, %1.5'u 6 yıl, %0.5'i 7 yıl, % 1'i ise 8 yıl süre ile görevde bulunmuşlardır. Bürokrat sayısının artmasının bir neticesi olarak uzun süreli görev yapmalar gittikçe azalmış ve ortaya bu tabloyu çıkartmıştır. Zaten Osmanlı Devleti de artan bürokrat sayısı sebebiyle XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren defter eminliği gibi bazı görevlere sadece bir yıllık tayin etme yoluna gitmiştir. Defter eminlerinin mükerreren, yani birden fazla görev yapma durumu da şu şekilde olmuştur[671]: XVI.yüzyılda, 1560'lara kadar tesbit edebildiğimiz defter eminleri

---

669 *Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî*, vr. 13a, 22b; *Sefinetü'r-rüesâ*, s. 62-63.

670 *Ruznâme*, s. 11, 13; *Sefinetü'r-rüesâ*, s. 120-122.

671 Bu kısım, *Ek 1 Defter Eminlerinin Listesi ve Tablo: 3 Defter Eminliği'nde Mükerreren Görev Yapma*'dan hareketle yazılmıştır. Kaynaklarda lakapların her zaman zikredilmemesi sebebiyle tam teferruatlı bir şekilde sonuçlar ortaya çıkmamıştır. Listede yer alanlardan kimliklerinin tam tesbit edilmemesi sebebiyle ikinci defa görev yapmış olmalarına rağmen değerlendirmemize girmeyenler olabilir. Fakat bunlar genel ortalamayı değiştirecek kadar fazla değildir.

içerisinde bir defadan fazla görevde bulunana rastlamıyoruz. 1560'lardan sonra bu makama aynı şahısların ikinci, üçüncü defa tayin edildiği görülmektedir. XVI. yüzyılda 22 kişi 1 defa, 4 kişi 2 defa, 1 kişi 3 defa defter eminliği yapmışlardır. Bir defa görev yapanların oranı %85'dir. XVII.yüzyılda bu oran %76.5'e düşmüş, bir defadan fazla görev yapanların sayısı artmıştır. Bu yüzyılda, 42 kişi 1 defa, 10 kişi 2 defa, 2 kişi 3 defa, 1 kişi 5 defa defter eminliğine tayin edilmişlerdir. XVIII. yüzyılda ise bir defa görev yapanların oranı % 70'dir. Bu yüzyılda tevcihât sistemi sebebiyle defter eminliğine defaaten tayin olanlara rastlamaktayız. Bu dönemde 53 kişi 1 defa, 14 kişi 2 defa, 4 kişi 3 defa, 1 kişi 4 defa, 1 kişi 5 defa, 1 kişi de 7 defa defter eminliği görevinde bulunmuşlardır. En fazla defter eminliğine gelen Peykî (Pepeli) Hasan Efendi, bu yüzyılın sonlarında 7 defa defter eminliğine getirilmiştir.

TABLO: 3

Defter Eminliği'nden Mükerreren Görev Yapma Sayıları

Defter eminliğinde mükerreren bulunma sayıları	Yüzyıllara göre dağılımı			
	XVI	XVII	XVIII	Toplam
1 defa	22	42	53	117
2 defa	4	10	14	28
3 defa	1	2	4	7
4 defa	-	-	1	1
5 defa	-	1	1	2
7 defa	-	-	1	1
Toplam	27	55	74	156

Netice itibariyle başlangıçta uzun süreler, muhtemelen başka göreve tayin, ihtiyarlık veya suistimal gibi bir sebepden azl vuku bulmazsa *kayd-ı hayat* şartı ile defter eminliğinde bulunuluyordu. Fakat daha sonraları bürokrasinin gelişmesi ve kalabalıklaşması ile birlikte görev süreleri kısalmış ve aralıklarla defaaten görevde bulunma artmıştır. Bu üç asırda en az süreli defter eminliği yapan 3 gün ile Üç Anbarlı Mehmed Efendi (5- 8 R 1143)'dir. En fazla süreli görev yapanlar ise 8'er yıl ile Haydar Çelebi (13 N 933-Z 941) ve Abdi Efendi (28 B 1018-14 L 1026) dir. Yalnız Haydar Çelebi'nin görev süresi daha fazla olmalıdır. Burada ele alınan süresi, tayin ve azil kayıtları tam olarak ortaya çıkmadığı için görevde kaldığı en asgarî süredir. Defaaten defter eminliği yaparak bu görevde bulunulan en uzun süre ise

yaklaşık 13 yıldır. 1600-1628 yılları arasında 5 defa defter eminliği yapan Abdi Efendi, toplam 13 yıl ile en fazla bu makamda kalmış şahıstır. Mükerreren en fazla defter eminliğine tayin olma ise 7 defa ile Peykî Hasan Efendi'ye aittir[672]. XVIII. yüzyılın sonlarında devrin tevcihât usulü sebebiyle 7 defa tayin edildiği bu makamdaki görev süresi toplamı ise yaklaşık 5 yıldır.

c- Görevden Alınmaları ve Sonraki Durumları

Defter eminliği makamının boşalması, defter emini olan kişinin başka bir göreve tayini, suistimal, şikâyet gibi sebeplerden azli, ihtiyarlık sebebiyle mütekaid olması veya ölümü ile olurdu. Defter eminlerinin hangi sebeplerle görevden ayrıldıklarını ve sonraki durumları asırlara göre şu şekilde olmuştur[673]:

XVI. yüzyılın[674] ilk yarısında görev yapmış defter eminlerinin çoğunun sonraki durumları hakkında bilgimiz yoktur. Bu yıllarda görev yapmış sadece iki defter emininin sonraki durumunu tesbit edebildik. Bunlardan Yahya Çelebi (14 C 950*-22 Z 956) görevdeyken ölmüş, Cafer Bey (6 Za 959*-11 M 961) ise emekli olmuştur. Bunun yanısıra bu yıllarda görev yapan defter eminlerinin uzun süreler görev yapması *kayd-ı hayat* şartı ile vazife yaptıkları ihtimalini akla getiriyorsa da bu konuda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ise başka bir göreve tayin edilmemiş, mazul defter eminleri ile karşılaşıyoruz. Azl sebepleri hakkında bir bilgimiz yoktur. Muhtemelen, defter eminliğine talip olanların sadrazam ve saray ile olan ilişkileri defter eminliğine kendilerinin tayin edilmelerini sağlamıştır. Mazul durumda olan defter eminlerinden, defterhâne kâtipliğinden gelenlerin tekrar defterhânede kâtip olarak çalıştıklarını görüyoruz. Defter eminliğinden mazul iken müteferrika olarak görev yapanlar da vardır. Bunların haricinde bir kısmı da mazuliyet akabinde bir süre (bazen 1-2 yıl) bekledikten sonra nişancılık, Anadolu defterdârlığı, yeniçeri kâtipliği gibi yeni bir memuriyet deruhde etmişlerdir. Yine bu dönemde defter eminliğinden mazul duruma düşmeden direkt olarak başka bir göreve

---

672 Çeşmizâde, Ebubekir Efendi (öl. 10 Ş 181) 'nin 7 defa defter eminliği'nde bulunduğunu yazmaktadır. Fakat bizim tesbitlerimize göre 3 defa defter eminliği yapmıştır. Devrin kayıtlarında fazla eksiklik olmadığı için diğer defter eminlikleri muhtemelen vekâlettir (*Çeşmizâde Tarihi*, nşr. B. Kütükoğlu, İstanbul 1959, s. 73).

673 Bu kısım, *Ek 1, Defter Eminlerinin Listesi ve Tablo: 1 Defter Eminliği'nden Önceki ve Sonraki Görevlerine* göre yazılmıştır.

674 XVI. yüzyılda görev yaptıkların tesbit edebildiğimiz 34 defter emini'nden 19'unun sonraki durumu bulunabilmiştir. Mustafa Çelebi b. Cafer Bey (L 970 öncesi defter emini), Mustafa Çelebi b. Memi Bey (6 L 970*- 12 S 992) mazul kalıp bir süre hacegânlık deruhde etmeden bekledikten sonra tekrar dafter eminliği'ne tayin edilmişlerdir. Gelibolulu Mustafa Âli (25 M 1001- Evâhir-i C 1001)'nin yeniçeri kâtipliğine, Molla Ferruh Efendi (Evâhir-i C 1001- Evâil-i Ra 1005)'nin Anadolu defterdârlığına ve Okçuzâde Şah Mehmed (Evâil-i S 1006 - Evâil-i C 1006)'in nişancılığa tayinleri mazuliyetlerinden bir süre sonra olmuştur. Gelibolulu Mustafa Âli yaklaşık 2 yıl sonra yeni bir memuriyete (yeniçeri kâtipliği) tayin edilmiştir.

tayin edilme de sıkca karşılaşılan bir husustur. Bu görevler içerisinde taşra hazine defterdârlıkları, başmuhâsebecilik, Anadolu defterdârlığı ve reisülküttâblık vardır[675]. Bu yıllardaki defter eminlerinin daha sonra tayin edildikleri görevlere defter eminliğinden direkt olarak mı yoksa mazulen mi geçtikleri tam ortaya çıkmasa da mevcut bilgiler ışığında her iki şekilde yaklaşık olarak yarı yarıya olarak gözükmektedir.

XVI. yüzyılın tamamında defter eminliğinden sonraki durum şu şekildedir: 4 kişi tekrar defter eminliğine, 3 kişi defterdârlık-ı sânî'ye (Anadolu defterdârı), 1 kişi reisülküttâblığa, 2 kişi başmuhâsebeciliğe, 4 kişi eyâlet defterdârlıklarına, 1 kişi nişancılığa, 1 kişi yeniçeri kâtipliğine tayin edilmişlerdir. 2 kişi görevde iken ölmüş, 1 kişi de emekli olmuştur. Defter eminliğinden sonra tayin edildikleri görevler genelde tekrar defter eminliği veya ona denk memuriyetlerdir. Bu dönemde reisülküttâblık, Anadolu defterdârlığı, eyalet defterdârlıkları, defter eminliği ayarında görevlerdir. Başmuhâsebecilik ise defter eminliği seviyesinde olmasa bile ona yakın bir memuriyettir. Sadece nişancılık defter eminliğinden daha üst seviyede bir görevdir. Nişancılığa tayin olunan Okçuzâde Şah Mehmed Efendi, önceden nişancılık yapmış kıdemli bir bürokrattır. XVI. yüzyılda defter eminliğinden nişancılık, başdefterdârlık gibi devlet bürokrasisindeki en üst düzey iki göreve, Okçuzâde gibi kıdemli bir bürokrat istisna tutulursa hiç tayin yapılmadığı görülmektedir[676]. Halbuki Fatih'in kanunnâmesine göre defterdâr olabilecekler içerisinde en önde defter emini zikredilmektedir[677]. Fakat bu durum pratikte fazla geçerli olmamıştır. Bu dönemde defter eminliğinden sonra tekrar defter eminliğine tayin en çok karşılaşılan durumdur.

XVII. yüzyılda defter eminliğinden sonra tayin edildikleri görevler önceki asra göre bir takım değişikliklere uğramıştır[678]. Fakat bu durum asrın ikinci yarısından sonradır. XVII. yüzyılın ilk yarısındaki durum önceki asra paralel bir şekil göstermektedir. 1645'lere kadar, defter eminleri görevleri bitiminden sonra çoğunlukla ya tekrar defter eminliğine ya da reisülküttâblığa tayin edilmişlerdir. Bu dönemde diğer dikkati çeken bir husus, XVI. yüzyılda olduğu gibi kâtiplikten defter

---

675 Mehmed Çelebi (12 S 973- 11 Za 976)'nin Anadolu defterdârlığına, Mustafa Çelebi (Gurre-i M 992- 22 Ra 992) 'nin Karaman defterdârlığına, Yahya Efendi (Evâil-i Ra 1005- Evâil-i S 1006)'nin reisülküttâblığa ve Mustafa Çelebi (22 Ra 985- 25 B 986)' nin Budin defterdârlığına, Kilarî Mehmed Çelebi (3 Ca 1000- 15 B 1000)'nin başmuhâsebeciliğe, Yahya Efendi (Evâil-i Ra 1005 - Evâil-i S 1006)'nin reisülküttâblığa tayinleri, defter eminliğinden direkt olarak yapılan tayinlerdir.

676 XVI. yüzyılda başdefterdârlığa genelde taşra defterdârlıkları (bilhassa Halep), defterdârlık-ı sânî ve beylerbeyliklerden tayinler yapılmaktaydı (Bk. BOA, KK, nr. 233, s. 110; nr. 239, s. 142, 362; nr. 246, s. 29, 120, 165; nr. 253, s. 42; BOA, A. NŞT, nr. 1141, s. 45; Danişmend, *Kronoloji*, s. 245- 260; M. Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, I, 1977, s. 76- 258). Nişancılığa ise ulemâdan, reisülküttâblık ve defterdârlıklardan tayin yapılmıştır (Bk. *Kronoloji*, s. 316- 325).

677 *Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi*, s. 41.

678 XVII. yüzyılda görev yaptıkları tesbit edilebilen 71 defter emininden 34'ünün sonraki durumları bulunabilmiştir.

eminliğine terfi edenler, mazuliyet sonrası yeni bir göreve getirilmemişlerse kâtip kadrosunda (bu yıllardakiler genellikle divân kâtibidir) görev yapmışlardır. XVI. yüzyıl sonlarında gedik sisteminin başlamasıyla birlikte divân, defterhâne, çavuş ve müteferrika kadrolarının belirlenmiş bir sayı ile sınırlandırılması sonucu buralarda görev tasarruf etmek için gediğin boşalması gerekliydi. Bu sebeple, defter eminliğine tayin olan kişinin görevi bitiminde boşta kalıp mağdur olmaması, azledildikten sonra tekrar eski görevine dönebilmesi için kâtip kadrosu (gedik) başkasına verilmeyerek onun üzerinde bırakılırdı[679]. Kalem âmirliklerinde bulunan kimselerin kitâbet hizmetine geri dönmeleri sonraki tarihlerde ortadan kalkmıştır. Hacegân ile kâtip zümreleri arasında belirli bir ayırım bu yıllardan itibaren başlamış olmalıdır. 1645'e kadar olan dönemde defter eminlerinin sonraki durumları şu şekildedir: 1 kişi nişancılığa, 1 kişi nişancı vekîlliğine, 1 kişi divân kâtipliğine, 5 kişi reisülküttâblığa geçmiştir. 6 defa da tekrar defter eminliğine tayin yapılmıştır. 1 kişi ise hacca gitmek için izin alarak görevinden ayrılmış, dönüşünde süvari mukabeleciliğine getirilmiştir. Bu dönemde de XVI. yüzyılda olduğu gibi defter eminliğinden başdefterdârlığa tayin görülmemektedir. Nişancılığa tayin edilen bir kişi, önceki dönemde olduğu gibi istisna sayılabilecek, kıdemli bir bürokrat olan Okçuzâde Şah Mehmed'dir.

Buraya kadar olan incelemeden, defter eminliğinin belirli bir makamın yolu olmadığı ortaya çıkmıştır[680]. Aynı yıllarda reisülküttâblıktan nişancılığa, defterdârlık-ı sânî'den de başdefterdârlığa geçildiği görülmektedir[681]. Defter eminliği, nişancılık ile en yakın memuriyetlerden birisi olmasına rağmen defaten tayinlere rastlanılmamaktadır.

1645'lere kadar olan durum defter eminliğinden tekrar defter eminliğine veya reisülküttâblık ve kâtip (defterhâne ve divân) liklere geçişlerdir. 1645'lerden sonra ise bu durum değişmiştir. XVII. yüzyılın sonuna kadar olan zaman içinde defter eminliğinden 3 kişi başdefterdârlığa, 2 kişi tekrar defter eminliğine, 1 kişi başmuhâsebeye, 1 kişi defterdârlık-ı sâlise, 1 kişi tersâne eminliğine, 1 kişi reisülküttâblığa, 1 kişi yeniçeri kâtipliğine, 1 kişi mâliye tezkireciliğine, 1 kişi şehreminliğine, 1 kişi cizye muhâsebeciliğine, 1 kişi süvari mukabeleciliğine, 1 kişi de sadâret kethüdâlığına tayin edilmişlerdir. 1 kişi ise Rumeli beylerbeyi payesi ile İran'a elçi olarak gönderilmiştir. 2 kişi de görevde iken ölmüştür. Önceki yılların

---

679 BOA, A. RSK, nr. 1481, s. 69.

680 Bu yıllarda başdefterdârlığa yapılan tayinler genellikle defterdârlık-ı sânî ve beylerbeyliklerden yapılmıştır (Bk. BOA, A. RSK, nr. 1481, s. 47, 71; BOA, KK, nr. 257, s. 84; Danişmend, *Kronoloji*, s. 260- 269; M. Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, I, 1977, s. 258-312). Nişancılığa ise genelde reisülküttâb ve beylerbeyliklerden tayin yapılmıştır (Bk. BOA, A. RSK, nr. 1484, s. 63, 68, 116; nr. 1517, s. 66, 123; Danişmend, *Kronoloji*, s. 328-331).

681 Osmanlı bürokrasisinde bazı makamlara belirli görevlerden gelmek kaide veya gelenek olarak benimsenmişti.

aksine bu dönemde defter eminliğinden sonra çok çeşitli görevlere geçildiği görülmektedir. Yine bu yıllarda başdefterdârlığa defter eminliğinden tayin yapılmaya başlandığı görülmektedir[682]. Defter eminliğinden sonra tayin olunan görevler içerisinde başdefterdârlık bu dönemde önceki yılların aksine ilk sırayı almaktadır[683]. Defter eminliğinden başdefterdârlığa vezâret payesi ile tayin yapıldığı görülmektedir[684].

XVII. yüzyılın ortalarından itibaren aralarında derece farkı olmamasına rağmen değişik alanlarda faaliyet gösteren memuriyetler arasında tayinlerin yapılması bu görevlere getirilmede belirli alanlarda derinlemesine bir uzmanlaşmanın artık fazla aranmadığını göstermektedir[685]. Daha önceleri yapılan tayinler yukarılarda görüldüğü gibi genellikle belirli memuriyetler arasında olmaktaydı.

XVII. yüzyıl boyunca defter eminlerinin önceki görevleri ile sonraki görevleri kıyaslandığında çoğunluğunun hemen hemen aynı ayarda memuriyetler olduğu görülmektedir. Defter eminliğinden önceki ile sonraki görevleri aynı olanların sayısı ise dörttür. Bu görevler defter eminliği, başdefterdârlık, tersâne eminliği ve mâliye tezkireciliğidir. Önceki görevine, defter eminliğinden sonra tekrar tayin çok fazla değildir.

XVIII. yüzyılda, 1645'lerden sonra başlayan defter eminliğinden sonra çok değişik memuriyetlere tayinler artan oranda devam etmiştir[686]. 1645-1700 arasında 11 değişik göreve tayin yapılmışken, XVIII. yüzyılda bu sayı 246'ya çıkmıştır. Bu yüzyılda hacegân sayısının artması ve bunun bir sonucu olan yıllık tevcihât ile birlikte görevler arasındaki dolaşım oldukça artmıştır. 1645'lere kadar defter eminliğine tayin edilen memuriyetler ve daha sonra gittikleri görevler oldukça az sayıda iken memuriyet ve hacegân sayısının artması bu durumu değiştirmiştir. XVIII. yüzyılda defter eminliğinden 7 kişi sadâret kethüdâlığına, 11 kişi başdefterdârlığa, 6 kişi

---

[682] Bu durum şimdiki tesbitlerimize göredir. Defter eminliğinden başdefterdârlığa ilk defa tayin edilen kişi daha sonra sadrazamlık da yapacak olan Hezârpâre Ahmed Paşa'dır.

[683] XVII. yüzyılın ikinci yarısında başdefterdârlığa tayin yapılan görevler önceki yıllara göre oldukça değişmiştir. Defter eminliğinden sonra gidilen görevlerin çeşitlenmesine paralel olarak başdefterdârlığa gelinen memuriyetlerin de sayısı artmıştır. Bu dönemde başdefterdârlığa, defter eminliği, Anadolu defterdârlığı, başbâki kulluğu, başmuhâsebecilik, cebecibaşılık, yeniçeri kâtibliği, cizye muhâsebeciliği, arpa eminliği, ruznâmçe-i evvel, tersâne eminliği, sipahiler ağalığı, müteferrikalık, sadâret kethüdâlığı ve beylerbeyilik gibi çok çeşitli memuriyetlerden tayinler yapılmıştır (Bk. BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 8; nr. 1522, s. 33, 214; BOA, *MAD*, nr. 18486, s. 51; BOA, İbnülemin- Tevcihât, nr. 1194; Danişmend, *Kronoloji*, s. 270-282; M. Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, I, s. 313- 472; II, s. ?

[684] BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 8.

[685] Yeniçeri kâtipliği, tersâne eminliği, kapucular kâtipliği gibi görevler ile defter eminliğinin faaliyet alanları birbirinden çok farklıdır.

[686] XVIII. yüzyılda görev yaptığı tesbit edilebilen 109 defter emininden 94'ünün sonraki durumları bulunabilmiştir. Bu yüzyıldaki durumu önceki yüzyıllara nazaran oldukça teferruatlı olarak ortaya çıkmıştır.

nişancılığa, 4 kişi reisülküttâblığa, 11 kişi tekrar defter eminliğine, 7 kişi başmuhâsebeciliğe, 9 kişi ruznâmçe-i evvelliğe, 4 kişi yeniçeri kâtipliğine, 2 kişi başdefterdâr vekîlliğine birer kişi nişancı vekîlliği, reis vekîlliği, çavuşbaşı vekîlliği ve defter emini vekîlliğine, birer kişi arpa eminliği, matbah eminliği, darbhâne eminliği, tersâne eminliği, tezkire-i evvel, Anadolu muhâsebeciliği, defterdârlık-ı sâlis, süvâri mukabeleciliği, cizye muhâsebeciliği ve cebecibaşılığa tayin edilmiştir. 10 kişi görevde iken veya ayrıldıktan sonra yeni bir göreve tayin edilmeden ölmüştür. 1 kişi elçi olarak Rusya'ya gönderilmiş[687], 5 kişi ise İstanbul dışında, tamirat ve mübaşeret işleri için görevlendirilmiştir[688]. Bu yüzyılda ilk defa defter eminliğinden beylerbeyliğe tayin yapıldığını görüyoruz. Defter Emini Mehmed Rakım Efendi 1767'de vezâretle Mısır beylerbeyi yapılmıştır. 2 kişi de sürgün edilmiştir. Bunlardan birisi Patrona isyanı sonrasında siyasi ortam sebebiyle diğeri ise suistimale karıştığı için sürgüne gönederilmiştir.

XVIII. yüzyılda defter eminlerinin daha üst seviyedeki görevlere tayinleri önceki asırlara nazaran oldukça artmıştır. Başdefterdârlık, sadâret kethüdâlığı ve reisülküttâplık gibi bu dönemin en üst memuriyetlerine tayinlerin oranı % 24.5'dir. Önceki asırlarda daha üst makama tayin bir kaç kişi ile sınırlı kalmışken, bu yüzyılda görev yapmış defter eminlerinde yaklaşık dörtte bir oranına ulaşmıştır. Bu durum daha önce bahsedildiği üzere, bu yüzyılda defter eminliğinin *mülâzebe mansıbı* olmasındandır. Başdefterdârlık vs. gibi görevlerden mazul kalanlar, mağdur olmamaları için defter eminliği ve benzeri görevlere (nişancılık, ruznâmçe-i evvellik) tayin edilmişlerdir. Bunların bir kısmı bilâhare önceki mansıbları seviyesinde görevlere gelmişlerdir. Nitekim defter eminliğinden önceki mansıblarıyla sonraki görevleri karşılaştırıldığında reisülküttâblık, başdefterdârlık ve sadâret kethüdâlığı memuriyetlerinin oranı birbirine yakındır. Defter eminliğinden önce bu görevlerde bulunanlar yaklaşık % 28.5 iken bilâhare bulunanlar yaklaşık % 24.5'dir. Fakat bu durum önceden bu tür görevlerde bulunanların hepsinin defter eminliği akabinde tekrar aynı seviyedeki mansıblara tayin oldukları manâsına gelmez. Bu durumda olanların oranı % 9'dur. Diğerlerinden bir kısmı ya daha önceden bu tür memuriyetlerde bulunmuşlar ya da defter eminliği onlar için bir terfi makamı olmuşdur.

Defter eminlerinin, nişancılık, başmuhâsebecilik, defterdâr-ı sâlislik, ruznâmçe-i evvellik gibi kendi ayarlarında görevler ile tekrar defter eminliğine

---

[687] Rusya'ya elçi olarak gönderilen Mehmed Emnî Beyefendi'ye Anadolu Beylerbeyliği payesi verilmiştir (Sefâretnâmesi için bk. Münir Aktepe, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nin Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi*, Ankara 1974).

[688] Bir kişi bir takım tamiratlar için Mekke'ye, 1 kişi Mescid-i Aksâ'nın tamiri için Kudüs'e, 3 kişi de mübaşir olarak Mısır'a gönderilmiştir.

tayinlerinin oranı % 33'dür. Defter eminliğinden daha aşağı seviyedeki mansıblara (Anadolu muhâsebeciliği, cizye muhâsebeciliği, yeniçeri kâtipliği vs.) geçiş ise % 14 civârındadır. Bu durum XVIII. yüzyılda defter eminlerinin büyük çoğunluğunun (% 57.5) ya aynı ayarda ya da daha üst seviyede görevlere tayin edildiğini göstermektedir.

XVIII. yüzyıl boyunca defter eminlerinin önceki görevleri ile sonraki mansıbları kıyaslandığında bir önceki yüzyılda olduğu gibi çoğunluğunun hemen hemen aynı ayarda olduğu görülmektedir. Defter eminliğinden önceki ile sonraki görevleri aynı olanların sayısı ise 10'dur. Yaklaşık % 12 oranındadır. Bu mansıblar sadâret kethüdâlığı, reisülküttâblık, cebecibaşılık, başdefterdâr vekîlliği, yeniçeri kâtipliği, defter eminliği ve başdefterdârlıktır. Bu yüzyılda da öncekinde olduğu gibi derece itibarı ile aynı seviyede mansıblar olmasına rağmen farklı alanlarda faaliyet gösteren memuriyetler arasında tayinler yapılmıştır. Ayrıca bu yüzyılda görev yapan defter eminlerinin büyük çoğunluğu yeni bir göreve belirli bir süre mazul bekledikten sonra tayin edilmişler. Yani defter eminliğinden sonra direkt olarak başka bir göreve geçiş çok azdır. 1740'lı yıllardan itibâren defter eminliği münâvebe mansıbları arasına dahil edilerek Şevval ayında sadece bir yıl görev yapmak üzere tayinler yapılmıştır. Görev süresi biten tekrar aynı mansıbda ibka veya yeni bir göreve tayin edilmemiştir. Mazul kalanların bir kısmı bir yıl bekledikten sonra Şevval tevcihâtında yeniden bir memuriyette görev almışlardır[689].

4- Gelirleri

Defter eminlerinin gelir kaynaklarından birisi, tasarruflarında bulunan zeâmetlerdir. XVI. yüzyılda defter eminlerine 40-50.000 akçe civarında zeâmet verildiği görülmektedir[690]. XVII. yüzyılda defter eminlerinin tasaruf ettikleri zeâmet 100-150.000 akçeye yükselmiştir[691]. Defter eminliğine mahsus bir zeâmet olmayıp, önceki defter emini mütekaid olursa veya öldüğü takdirde, yerine geçen kimse timar tasarruf etmediği hallerde selefinin zeâmeti ona verilirdi[692]. Kâtip veya müteferrika kökenli olanlar önceki görevlerinde timar tasarruf ettikleri için yeni bir zeâmet almayıp önceden tasarruflarında bulunan zeâmeti tasarruf ederlerdi. Eğer tayin olunan kişi önceki görevinde ulufe tasarruf ediyorsa, defter eminliğinde mevâcibini bırakır yerine zeâmet alırdı[693].Defter eminlerine mahsus muayyen bölgelerden bir zeâmet geliri

---

689 Bu tevcihât biçimi için bk. BOA, A. RSK, nr. 1570; nr. 1588; nr. 1620.

690 BOA, KK, nr. 210, s. 266; BOA, *MD*, nr. II, 1646/180; BOA, *TRD*, nr. 46, s. 405-406.

691 BOA, *TRD*, nr. 422, s. 283; nr. 84, Köstendil 25. cüz; nr. 286, s. 332-333; nr. 308, s. 99-100, 109-110; nr. 330, s. 300-301; nr. 335, s. 370-372.

692 BOA, *TRD*, nr. 46, s. 405-406; BOA, KK, 210, s. 266.

693 BOA, KK, nr. 210, s. 266.

olmadığı için, zeâmetleri Rumeli veya Anadolu eyâletlerinin değişik sancaklarında karşımıza çıkabilmektedir[694].Defter eminlerinin zeâmetleri serbest timar statüsünde olurdu[695].

Defter eminlerinin ulûfe -mevâcib- cinsinden gelirleri olmadığı görülmektedir. Küçük ruznâmçe defterlerinde defter eminlerinin mevâcib tasarruflarıyla ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Buna mukabil defter eminlerine salyâne -önceleri in'âm- adı altında yıllık bir miktar para verilirdi. XVI. yüzyılda 2000-3000 akçe iken, XVII. yüzyılda 10.000 akçeye kadar yükselmiştir[696]. Ayrıca defter eminlerinin, defterhânede yapılan muâmelât karşılığında alınan kalem harçlarından hisseleri vardı[697]. Gelirlerinin önemli kısmını bu harçlardan aldığı hisselerden elde etmekteydi. Harçlardan aldığı ortalama miktarlar hakkında şimdilik bir kayda rastlayamadık[698]. Fakat XVII.yüzyıl başlarında İran seferlerinde defter emini olarak görev yapan Abdi Efendi'den sefer sırasında defalarca büyük miktarlarda -77.180, 142.065, 144.000 akçe- borç alınması gelirlerinin büyük olduğunu göstermektedir[699]. Defterhâne gelirlerini arttırdığı dönemlerde de in'am verilmiştir [700]. Aynı zamanda padişahların tahta çıkışlarında dağıttıkları cülûs bahşişinden de pay alıyorlardı[701]. Bunların haricinde, M. Nuri Paşa defterhâne kâtiplerine mahsus zeâmetler münhal iken yeni birine verildiğinde o zeâmetin ilk yıllık gelirinin defter emine verildiğini beyan etmektedir[702]. Bu durumu başka bir kaynak ile tevsik edemedik. Kâtip zeâmetlerinden alınan bir yıllık gelirin tamamı olmayıp belirli bir yüzdesi olması ihtimali de vardır. Eğer M. Nuri Paşa'nın ifâdelerini doğru kabul edersek, defter eminlerinin sadece kâtip tayinlerinden yüzbinlerce akçe gelirleri bulunmaktadır. Defter eminlerine, -devlet memurlarının büyük bölümüne olduğu gibi- yukarıda zikredilen muayyen gelirler dışında elbise veya bedeli, et, ekmek, kar,

---

694 BOA, *TRD*, nr. 46, s. 405-406; nr. 308, s. 99-100.

695Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VII, İstanbul 1994, s. 320.

696 BOA, KK, nr. 1764, s. 9, 35; nr. 1794, s. 96; nr. 1902, s. 264; BOA, D. BRZ, nr. 20661, s. 116, 228; AK. MCY, nr. 071, s. 11, 106, 284, 349, 442; Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin ...", s. 244, 267.

697 M. Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vuku'ât*, III, 75.

698 1838-1839 tarihlerine ait kalem harçlarının bölüşümünü gösterir bir vesikada defter emininin harçlardan bir yıllık geliri (rüsumât-ı defter emini ve suret ve ilâmât harçları olarak iki gruba ayrılmaktadır) 79411 guruşdur (bk. BOA, ML, VRD, nr. 62, s. 8).

699 BOA, D. BRZ, nr. 20661, s. 136, 215; BOA, KK, nr. 1902, s. 37, 127, 181, 226.

700 Yahya Efendi zamanındaki defterhânede tahsil edilip hazineye teslim edilen timar tezkire rüsûmları önceki defter eminlerine göre fazla olduğu için 5000 akçe in'âm almıştır (bk. BOA, KK, nr. 252, s. 28).

701 Defter eminlerine 5000 akçe verilmiştir (Bk. *Telhisü'l-beyân*, vr. 181b; *Eyyûbî Efendi Kanunnâmesi*, nşr. A. Özcan, İstanbul 1994, s. 57).

702 *Netâyicü'l- Vukuat*, III, 78.

buz, odun ve tavlasındaki atlar için ot, arpa vs. birçok ihtiyaç maddesinin de devlet hazinesi tarafından tayinât olarak verildiği bilinmektedir[703].

5- Statüsü ve Teşrifattaki Yeri

Defter eminliği, Osmanlı bürokrasisinin en önemli görevlerinden birisi idi. Başdefterdâr, sadâret kethüdâsı, reisülküttâb ve nişancıdan -XVIII. yüzyıldan öncesonra gelirdi. Defter eminliği ile reisülküttâblık, divân-ı hümâyûn üyeliği dışında kalmış en önemli memuriyetlerdendir.

Defter eminliği Fatih'in teşkilât kanunnâmesine göre merâtipte reisülküttâb, şehremini ve bölük ağalarından önce gelmektedir. Ayrıca defter emininin pâyece başdefterdâra yakın olduğu ve defterdâr olabilecekler içerisinde en önde geldiği zikredilmektedir[704]. Defter emininin Osmanlı bürokrasisinin gelişimine paralel olarak başlangıçta nişancının maiyyetinde olması gerekir. Fakat bu durumun hangi tarihe kadar sürdüğü, elimizde bir kayıt bulunmadığından açıklık kazanamamaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere, Fatih kanunnâmesinde bir çok memuriyetten önce zikredilmesi bu ayrımın XV. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim XVI. yüzyılın ilk yarısına ait kaynaklar reisülküttâbı nişancıya tâbi gösterirken defter emini müstakil olarak zikredilmektedir[705]. Muhtemelen XV.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı merkez bürokrasisinin gelişmesine paralel biçimde müstakil bir memuriyet olarak ihdas edilmiş olan defter eminliği, Fatih'in teşkilât kanunnâmesinde zikredilen diğer müesseseler gibi bu devirde bir nizama bağlanmış, Kanunî Sultan Süleyman devrinde ise klasik yapısına kavuşmuştur. Nişancılığın öneminin zamanla azalmasıyla birlikte defter emini ona tekaddüm etmiştir[706]. Fatih kanunnâmesine göre meratipte reisülküttâbdan önce gelen defter emininin bu durumu ise XVI. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren reisülküttâb terfi ederek defter eminliğinin üzerine çıkmıştır[707]. Fakat bu devirde defter emini şayet daha önce defterdârlık yapmış ise reisülküttâba tasaddur etmekteydi[708].

---

[703] BOA, KK, nr. 664M, s. 37; nr. 1764, s. 25; nr. 1765, vr. 30b; nr. 1766, s. 18, 24; nr. 1863, s. 141; BOA, D. BRZ, nr. 20630, s. 1; BOA, D. BŞM, nr. 4013, s. 1; nr. 41348, s. 2; BOA, Cevdet Maliye, nr 1316; BOA, *AE* , Mehmed IV, nr. 3239; BOA, D. BŞM, Dos nr. 2/64; BOA, A. RSK, nr. 1527, s. 65; BOA, *MAD*, nr. 7083, s. 32.

[704] *Fatih'in teşkilat kanunnâmesi*, s. 36-37, 41.

[705] BOA, KK, nr. 1764, s. 9, 35, 109, 225; BOA, *MAD*, nr. 559, s. 208, 310; nr. 7118, s. 10, 26; İnecen, "Sefere götürülen defterlerin ...", s. 244.

[706] Nişancılığın tarihî gelişimi için şimdilik bk. M. Tayyib Gökbilgin, "Nişancı", *IA*, IX, 299-302.

[707] Reisülküttâblığın tarihi gelişimi için şimdilik bk. R. Ahıskalı, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Reisülküttâblık Müessesesi*; H. İnalcık, "Reisülküttâb", *IA*, IX, 671-683.

[708] Teşrîfâtîzâde Mehmed b. Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vr. 73a-b.

XVIII. yüzyıl ortalarında defter emini, yıllık *Şevval* tevcihâtına tâbi olan hâcegân rütbesindeki memurlardandı. Dört kısma ayrılan hâcegân memuriyetlerinin[709] birinci kısmını teşkil eden üç defterdâr ile nişancı, reisülküttâb ve defter emininin mansıbına *menâsıb-ı sitte* denilirdi[710]. Defter eminleri hâcegân-ı divân-ı hümâyun içerisinde üç defterdâr ve nişancıdan sonra gelmektedir[711]. Fesin ihdâsından sonra defter emininin dahil olduğu *menâsıb-ı sitte* rütbesindeki memurların başlarına âdî fes ve arkalarına güğer harvani giyip Leh biçimli gaşiyeli ve takımlı ata binmeleri kanun olmuştur[712].

Defter eminliğine yeni tayin olunmuş veya yıllık tevcihâtta görevde ibka edilen kişi hilat giyerek arz odasında padişahın huzuruna girip el öper ve teşekkürlerini arzederdi[713]. Yeni göreve getirilen herkes arza giremezdi. Bu hak sadece bir kısım devlet görevlisine verilmiştir[714]. Diğer vakitlerde defter emininin arza girme hakkı bulunmamaktaydı. Bunun haricinde yeni bir padişah tahta çıktığında, cülus merasimi sırasında, defter emini diğer hacegân ile birlikte üzerinde âdî destâr ve erkân kürk ile huzura girip etek öperdi. Yine cülus merasiminde defter emininin de içinde bulunduğu ağayân ve hacegân-ı divân-ı hümâyûna hilat giydirilirdi[715]. Bayramlarda da defter emini huzura girip el öpen devlet ricâli arasında bulunuyordu[716].

Defter emini Osmanlı devlet teşkilâtının önde gelen görevlilerinden olduğu için hemen hemen bütün resmî devlet merasimlerine katılırdı. Mevlid-i şerif[717], sancak ihrâcı[718], ramazan iftarları[719], hanedân mensupları cenazesi[720] ve bayramlaşmalar[721] gibi merasimlerde defter emininin de yer aldığı görülmektedir. Bu

---

709 Bunların hangi görevler oldukları hakkında bk. Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 68-69.

710 *Netâyicü'l- Vukuât*, II, 90.

711 BOA, A. RSK, nr. 1605, s. 2; nr. 1611, s. 2; nr. 1617, s. 3; BOA, A. *AMD*, Dos. nr. 29/48.

712 Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 227.

713 BOA, BEO, *Sadâret Defterleri*, nr. 345, vr. 36a, nr. 347, s. 181; BOA, *MAD*, nr. 1815, s. 85; nr 4690, s. 37; İzzî, *Tarih*, vr. 33b, 66a, 70a-b.

714 Bu görevliler şunlardır: Vezirler, yeniçeri ağası, defterdârlar, reisülküttâb, nişancı, defter emini, çavuşbaşı, sipahiler ağası, silahdar ağası, yeniçeri efendisi, kul kethüdâsı, büyük ruznâmçeci, mirahur-ı evvel ve sânî, kapucular kethüdâsı, emir-i alem, cebecibaşı (BOA, BEO *Sadâret defterleri*, nr. 347, s. 181).

715 Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime*, İstanbul 1287, s. 114, 117.

716 *Teşrifât-ı Kadime*, s. 61-62; Mustafa Münif, *Defter-i Teşrifât*, İÜ Ktp., TY, nr. 8892, vr. 25a; *Münşeât Mecmuası*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi Kısmı, nr. 3363, vr. 3b.

717 *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 2-3, 8-9; M. Münif, *Defter-i Teşrifât*, vr 2a-3b.

718 BOA, BEO, Sadâret Defterleri, nr. 346, s. 28; nr. 347, s. 17.

719 Defter emini sadrazam veya kaymakam paşa tarafından Babıâlî'de arz odasında verilen iftara Ramazan'ın 23. akşamı diğer hâcegân ile birlikte çağrılırdı (BOA, KK, nr. 676m, s. 1; *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 28, 32; M. Münif, *Defter-i Teşrifât*, vr. 17b).

720 *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 118, 124.

721 *Teşrifât-ı Kadîme*, s.52-53, 61-62; Teşrîfâtîzâde Mehmed b. Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, vr. 68b-78a.

merâsimlere katılması için defter eminine, çavuşbaşı tarafından yazdırılan davet tezkiresi divân çavuşları ile gönderilirdi[722]. Defter emini, defterdâr ve nişancı ile birlikte, *selimî* ve *erkân kürk*, *kadife şalvar*, *çerkesî fîlar* ve *abâyî* giyip *divân rahtı* adı verilen gümüşlü eyer takımlı atlarıyla merâsimlere katılırdı[723]. Divân toplantılarının olduğu zamanlarda defter emini diğer hâcegân gibi *dilimli kavuk* giyerdi[724]. Defter emini yeni sadrazam tayin olduğunda yapılan merasimlere de katılır ve defterdâr, nişancı, şehremini, başmuhâsebeci vs. gibi memurlarla birlikte, ona da hilat -hil'at-i sâde- verilirdi[725].

XVIII. yüzyıl sonlarında sefere giden defter eminleri *koçu arabası* [726] kullanmaktaydılar. Defter emini haricinde sadâret kethüdâsı, nişancı, reisülküttâb, defterdâr ve ordu kadısından başka bir kimsenin seferlerde bu arabadan kullanması yasaktı[727]. Defter eminine mahsus kayık ise dışarısı siyah üç çifte kürekli olurdu[728]. Devlet görevlilerinin giydikleri elbiseler gibi kullandıkları nakil vasıtaları da makamlarının önemine göre kanunlarla belirlenmiş olup, herkes görevine göre tahsis edilmiş olanı kullanırdı.

Kullandıkları elkablar ise yüzyıllara göre bir takım değişikliklere uğratılarak kullanılmıştır. Fatih'in teşkilât kanunnâmesine göre defter eminlerine "*iftihârü'l-e'âlî ve'l-eâzim muhtârü'l-ahâlî ve'l-ekârim el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'd-dâim filan zîde mecdihu* " elkabı yazılırdı[729]. XVI. yüzyılda ise "*iftihâri'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'ü'l-mehâmid ve'l-mekârim el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'd-dâim bi'l-fahr filan dâme mecdihu* [730] ve *iftihâri'l-emâcid ve'l-ekârim câmi'ü'l-mehâmid ve'l-ekârim el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki'l-'alem filan dâme mecdihu* "[731] şekillerindedir. Görüldüğü gibi elkabda bazı değişiklikler olmuştur. Bu değişiklik muhtemelen Celâlzâde Mustafa Çelebi zamanında yapılmıştır[732]. Bu elkab şeklini

---

722 M. Münif, *Defter-i Teşrifât*, vr. 2a; *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 2.

723 BOA, BEO, *Sadâret Defterleri*, nr. 346, s. 28; nr. 347, s. 17.

724 BOA, *MD*, nr. CXXIX, s. 129-130.

725 BOA, KK, nr. 673, s. 5; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 124.

726 Oda biçiminde dışı sâde, süssüz dört tekerlekli, iki at tarafından çekilen, kapısı arkadan açılan ve içerisine üç dört basamaklı bir merdivenle girilen arabadır (Bk. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstabul 1983, s. 286).

727 BOA, Cevdet- Dahiliye, nr. 14927.

728 Kazım Arısan, "Eski İstanbul'da Şehir İçinde Ulaşım", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, ed. E. İhsanoğlu-M. Kaçar, İstanbul 1995, s. 8; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, I, nşr. K. Arısan- D. Arısan Güney, İstanbul 1995, s. 241.

729 *Fatih'in teşkilât kanunnâmesi*, s. 50.

730 Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, I, İstanbul 1274, s. 10.

731 Kapucubaşılara, çavuşbaşına, mirahurlara, emir-i aleme, reisülküttâba, sipahi ağasına, yeniçeri kethüdâsına, bostancıbaşına, çakırcıbaşına, şahincibaşına, sekbanbaşına ve mütefernikabaşına da bu elkab kullanılırdı. (*Münşeât Mecmuası*, vr. 68a-b).

732 R. Ahıskalı, *XVI ve XVIII. Yüzyıllarda Reisülküttâblık Müessesesi*, s. 15-16.

zaman zaman reisülküttâbın da kullandığı görülmektedir[733]. Bazı evraklarda elkab kısaca "*Kıdvetü'l-emâcid ve'l-'ayân ... zîde mecdihu*"[734] veya "*Kıdvetü'l-emâsil ve'l-'ayân ... zîde mecdihu* "[735] ve "*iftihâri'l-emâcid ve'l-ekârim* ""[736] şekillerinde de geçmektedir. Kendisine havale olunan evraklarda ise *izzetlü defter emini efendi* [737], *izzetlü mürüvvetlü defter emini efendi* [738] ve *defter emini efendi* [739] gibi hitâb cümleleri kullanılmaktaydı.

B- KİSEDÂR

Başlangıçta evrakları torbalara (kise) dolduran kisedâr zamanla defter emininin yardımcısı durumuna gelmiştir. Osmanlı bürokrasisinde yer alan diğer kalemlerin bazılarında (divân kalemleri, teşrifât kalemi[740] gibi) da kisedâr isimli bir görevliye rastlanılmaktadır. Bu görevin tarihî gelişimi hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Muhtemelen başlangıçta şâkirdlerin uhdesinde bulunuyordu. Nitekim 1584 (992) yılında kise şâkirdi diye zikredilen bir görevli bulunmaktadır[741]. İlk defa kisedâra rastlamamız ise 1601 yılına ait bir kayıtdadır. Burada kisedâr defterhâne kâtipleri içerisinde görülmektedir[742].

XVII. yüzyıldan itibaren kisedârlığa defterhâne kâtiplerinden tayin yapılmıştır[743]. Tayinler genellikle defter emini arzı ile yapılırdı[744]. Göreve tayin edilen kâtiplerin bir kısmının gedikli kâtiplerden olmadığı, daha sonra mahlul vukuunda kâtip gediğine geçtiği görülmektedir[745].

Kisedâr, kalemin idaresinde defter eminine yardımcı olurdu. Kâtip ve şâkirdlerin çalışmalarına nezâret ederdi. Berat tezkirelerinin karşılaştırılmasını (mukabele) da yapmaktaydı[746]. Kalemde *orta akçesi* adı ile harçlardan alınan para kisedâr eliyle biriktirilir, mücellid, imam vs. gibi görevlilere maaşları verilip, kalem

---

733 R. Ahıskalı, *Aynı Tez*, s. 15-16; *Münşeât Mecmuası*, vr. 68a-b.

734 BOA, A. DFE, nr. 13/12.

735 BOA, A. DFE, nr. 12/57.

736 BOA, A. RSK, nr. 1527, s. 69; BOA, D. EVM, nr. 26278, s. 139; BOA, *TRD*, nr. 474, s. 429-430.

737 BOA, A. DFE, Dos. nr. 23/37; nr. 27/30; nr. 28/78; nr. 50/83.

738 BOA, A. DFE, Dos. nr. 28/85.

739 BOA, A. DFE, nr. 12/95; nr. 14/34; nr. 20/35; nr. 26/84.

740 Filiz Çalışkan, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifât ve Teşrifâtçılık*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (İstanbul 1989), s. 114-116.

741 BOA, KK, nr. 244, s. 32.

742 BOA, *TD*, nr. 692, s. 1.

743 BOA, A. RSK, nr. 454, s. 33; nr. 1522, s. 28, 162 (Ebnâ-yı sipahiyândan bu göreve getirilenler için bk. A. DFE, Dos. nr. 81/113).

744 BOA, Cevdet-Maliye, nr. 22635.

745 BOA, A. DFE. nr. 200, s. 2.

746 BOA, A. RSK, nr. 1622, s. 3.

masrafları da görüldükten sonra birkaç ayda bir kisedâr vasıtasıyla bütün kâtip ve şâkirdlere dağıtılırdı[747]. Nişancı tarafından tashih edilecek defterleri, ona getirip götürmek işini de kisedâr yapardı[748].

Kisedârlar timar tasarruf etmekteydiler[749]. Ayrıca kalemde yaptığı işler karşılığında harç da alırdı. Harç almadan mukabele hizmetinde çalışan kisedâra ise atiyye verilirdi[750]. Kisedâra ekmek, arpa, odun, saman vs. gibi ihtiyaç maddelerinin de devlet tarafından tayinat olarak verildiği görülmektedir[751]. Kisedâr sefere gittiği zaman yerine merkezde kalan kâtip ve şâkirdlerden birisi vekîl bırakılırdı[752].

C- KÂTİPLER

Defterhâne kâtiplerinin[753] sayısını tam olarak tesbit edilememektedir. Kâtipler, devlet tarafından bir ödeme (ulûfe, salyane, tayinat) yapıldığında veya timar tasarruf ettiklerinde arşiv kayıtlarında toplu olarak zikredilebilmektedir. Fakat çok miktarda, ulûfe ve timar tasarruf etmeyen kâtip de defterhânede çalışmaktaydı[754]. Ayrıca defterhâneye başka bir görevden geçmiş olanların bir kısmı eski görevlerindeki (sipahi oğlanları cemaati gibi) maaşlarını almaya devam etmeleri sebebi

---

747 BOA, *MD*, nr. CLXIV, 87/345.

748 *Tevkîî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi*, s. 515.

749 BOA, KK, nr. 454, s. 33; BOA, A. DFE, nr. 200, s. 2.

750 BOA, A. RSK, nr. 1622, s. 3.

751 BOA, D. BŞM, nr. 4013, s. 1; nr. 14377, s. 8; nr. 41348, s. 3; BOA, *MAD*, nr. 7083, s. 51.

752 BOA, Cevdet-Saray, nr. 8716.

753 Osmanlı bürokrasisinde kâtipler üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artmıştır. Fakat bunların büyük bir kısmı çok az arşiv malzemesine dayanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca kullanılan malzemenin muhteviyatına fazla dikkat edilmediği için hatalı neticelere varılmaktadır. Meselâ, C. Fleischer, kâtiplerle ilgili bir çalışmasında kuru ot (giyâh-ı hüşk) tahsisâtına ait kayıtlara göre Osmanlı bürokrasisindeki kâtip sayılarını vermektedir. Halbuki bu tür tahsisâtlar her kalemdeki (veya diğer müesseselerde) belirlenmiş sayıdaki personele mahsustu. Ancak mahlul vukuunda başka bir görevliye devredilirdi. Bu yüzden bu tür defterler kalemlerdeki kâtiplerin hepsini değil sadece tahsisât alanları yansıtır (Bk. BOA, KK, nr. 229, s. 328; nr. 254, s. 21; BOA, A. RSK, nr. 1484, s. 27; krş. C. Fleischer, " Preliminaries to the Study of the Ottoman Bureaucracy", *Journal Of Turkish Studies*, X (Cambridge 1986), s. 139). Kâtiplerle ilgili yapılmış diğer çalışmalar için (bk. C. Fleischer, "Between the Lines; Realities Of Scribal Life in the Sixteenth Century", *Studies in Ottoman History, in Honour of Professor V. L. Menage*, ed. C. Heywood-C. İmber (İstanbul 1994), s. 45-61; Aynı yazar, "Secretaries' Dreams; Augury end Angst in Ottoman Srcribal Service", *Armağan Festschrift für Andreas Tietze*, Herausgegeben von I. Baldaut-S. Faroqhi (Praha 1994), s. 77-88; Linda Darling, " Ottoman Salary Registers as a Source For Economic and Social History", *TSAB*, XIV/I (İndiana 1990), s. 13-33; Aynı müellif, "The Finance Scribes and Ottoman Politics", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Ceaser E. Farah (Missouri 1993), 89-100; Christine Woodhead, "From Scribe to Litterateur The Career of a Sixteenth-Century Ottoman Kâtib", *Bulletin of the British Society for Middle Eastern Studies*, IX (1982), s. 55-74; Aynı müellif, " Research on the Ottoman Scribal Service C. 1574-1630", *In Festgabe an Jozef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatik*, ed. C. Fragner-K. Scwarz (Berlin 1992), s. 311-328).

754 BOA, A. RSK, nr. 1522, s. 108, 216, 225; nr. 1523, s. 5; nr. 1524, s. 133, 136, 206; nr. 1526, s. 47; BOA, KK, nr. 217, s. 99, 192; nr. 231, s. 16.

ile ulûfe alan veya timar tasarruf eden defterhâne kâtipleri içerisinde görülmemektedir[755]. Bu yüzden defterhânede çalışan kâtiplerin tamamının kaç kişi olduğu değil de, kaç tane timarlı ve ulûfeli kâtip bulunduğu tesbit edilebilir. Kalemdeki kâtiplerin sayısına mütteallik verilebilecek sayı ise sadece bir tahmin olacaktır.

Defterhâne kâtiplerine ilk defa Fatih'in teşkilât kanunnâmesinde rastlıyoruz. Burada defterhâne kâtipleri nefer olarak kabul edilmişler, gerek kâtip oldukları, gerekse bayramlarda el öpmelerinin kanun olmadığından bahsedilmektedir[756]. XV. yüzyılın ikinci yarısında kaç kişi oldukları hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. XVI. yüzyıl başlarında in'am almaları dolayısıyla 2 kâtip görülmektedir[757]. 1530'lu yıllarda ise seferlere katılan ve salyane tasarruf eden 7-8 kâtip vardır[758]. Merkezde kalan kâtipler ile timar tasarruf eden kâtipler hakkında açık bir bilgimiz olmadığı için kâtip sayısı tam olarak belirlenememekle bioraber muhtemelen 15 kişi kadardı. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra müessesenin gelişimine paralel olarak sayı oldukça artmıştır. 1577'de defterhâne kâtiplerinin 40'tan fazla olmaması emredilmiştir[759]. Buradaki 40 sayısının kâtiplerle birlikte şâkirdleri de ihtiva etme ihtimali bulunmaktadır. Vesikada kalemlere ait kâtip sayısının sınırları belirtilmekte, şâkirdlerden bahsedilmemektedir. Muhtemelen defterhânenin kâtip ve şâkird sayısının toplamı 40 kişi ile sınırlandırılmıştır.

XVII. yüzyıl başlarında defterhânede 37 kâtibin çalıştığı görülmektedir[760]. Defterhâne, 1616 yılındaki Revan seferine 7'si ulufeli, 19'u timarlı olmak üzere 26 kâtip ile katılmıştır[761]. II. Osman'ın 1621 yılındaki Lehistan Seferi'nde ise 6'sı ulufeli, 42'si timarlı olmak üzere 48 kâtip vardı[762]. Bu yıllarda kıdemli kâtiplerden 15 kişi sefer esnasında merkezde bulunuyordu[763]. Bu yüzden 1620'lerde defterhânedeki kâtip sayısının 60-65 kişi olduğu söylenebilir.

---

[755] BOA, A. RSK, nr. 1469, s. 4.

[756] *Fatih'in Teşkilât Kanunnamesi*, s. 44.

[757] *Ruznâmçe Defteri*, Belediye Ktp., MCY, nr. O. 71, s. 22.

[758] Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", s. 244.

[759] *Münşeât Mecmuası*, Bayezid Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi Kitapları, nr. 1970, vr. 4b; *Münşeât Mecmuası*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi kısmı, nr. 3363, vr. 45a.

[760] BOA, *TD*, nr. 692, s. 1.

[761] BOA, *TD*, nr.727, s. 198-199; Emecen, "Aynı makale", s. 248.

[762] BOA, *TD*, nr. 739, s. 98; Emecen, "Aynı makale", s. 248-249.

[763] BOA, A. NŞT, nr. 1140, vr. 101a; İ. Emecen, "Ali'nin 'Ayn'ı; XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları", *Tarih Dergisi*, sayı: 35 (İstanbul 1994), s. 141, 145.

1628 yılındaki İran Seferi'ne katılan timarlı defterhâne kâtibi 22'dir[764]. Koçi Bey 1630'lu yıllarda 16 tane ulufeli defterhâne kâtibi olduğunu yazmaktadır[765]. Koçi Bey'in zikrettiği bu kâtipler dikkate alındığında ulûfe veya timar tasarruf eden 50-55 kâtibin defterhânede bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ekim 1635'de "timar tasarruf eden defterhâne ve divân kâtipleri ile çavuş ve müteferrikalarının sayılarının çok arttığı, müstehak olmayanların bu zümrelere seferlerdeki askerlikle ilgili hizmetlerden kaçmak için katıldıkları, bu durumun da askerlik hizmeti yapacakların sayısını azalttığı için, dergâh-ı âlî müteferrikalarının 200, dergâh-ı âlî çavuşlarının 400, defterhâne ve divân kâtiplerinin ise 80 kişiye indirilmesi" yönünde hatt-ı hümâyûn çıkarılmıştır[766]. Bunlardan 20'si defterhâneye, 60'ı divâna ayrılmıştır[767]. Bu ayarlamaya müteallik olarak Van'da yapılan yoklamada 14 defterhâne kâtibi bulunuyordu[768].

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl sonlarından itibaren müteaddit olarak kâtip, çavuş, müteferrika vs. gibi görevlilerin ihtiyaçtan fazla olmaması ve belirlenmiş sayıların aşılmaması yönünde fermânlar çıkarılmışsa da uzun vadede etkili olmadığı görülmektedir[769].

1635 düzenlemesi bir süre timarlı kâtip sayısının fazla artmasını engellemiştir. 1640'da 21 timarlı kâtip bulunurken[770], 1647'de bu sayı 25'e yükselmiştir[771]. 1650'de timarlı kâtip sayısının 34'e yükselmesi[772] IV. Murad devrinde devlet teşkilâtında yapılan düzenlemelerin ölümünden kısa süre sonra bozulduğunu da göstermektedir. Timarlı kâtip sayısı 1656 yılında 28'e düşmüştür[773]. Bu yıllardan itibaren hep 20'nin altında görünmektedir. Muhtemelen Köprülüler devrinde bu konuda bir düzenleme yapılmıştır. 1662'de 13 timarlı kâtip varken[774],

---

764 BOA, *TD*, nr. 749, s. 22.

765 *Koçi Bey Risâlesi*, nşr. Yılmaz Kurt, Ankara 1994, s. 51. Buradaki bilginin tartışması *Kâtiplerin Gelirleri* kısmında yapılmıştır.

766 BOA, *MAD*, nr. 5562, vr. 1b.

767 BOA, *MAD*, nr. 5562, vr. 26a-27b; BOA, *TRD*, nr. 538, İskenderiye 1. cüz (Divân kâtibi ve defter emini vekîli İsmail'in zeametine ait tezkiredeki hüküm).

768 BOA, *MAD*, nr. 5562, vr. 26a-27b.

769 Bu emirleri için bk. *Münşeat mecmuası*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi kısmı, nr. 3363, vr. 45a; BOA, *MAD*, nr. 5562, vr. 1b; BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 4-14; BOA, *MD*, nr. CLXV, s. 44.

770 BOA, A. DFE, nr. 98, s. 41; nr. 113, s. 16-17, 36.

771 BOA, *TD*, nr. 761, s. 19-20, 47-48, 61; BOA, A. DFE, nr. 100, s. 8-9.

772 BOA, *TD*, nr. 757, s. 25-27, 74-75, 131, 133.

773 BOA, *TD*, nr. 821, s. 42-43, 126-127, 190, 193.

774 BOA, *TD*, nr. 985, s. 6-7, 10.

1676'da 16[775], 1677'de 12[776], 1689'da 10[777], 1693'de 14[778], 1696'da 11[779] kâtip bulunmaktadır. XVIII. yüzyıl başlarında sayı 6'ya kadar düşmüştür[780]. Daha sonra bu sayı muhtemelen tekrar artmış olacak ki 1713'de I. Ahmed'in hatt-ı hümâyûnuyla defterhânenin timarlı kâtip sayısı 15 olarak belirlenmiştir[781]. Daha sonra aynı mealde asrın sonlarına kadar birkaç defa daha fermân[782] çıkarılmışsa da, asrın sonuna kadar verilen emir doğrultusunda kâtip sayısının 15'de kalıp kalmadığı sonusunda fazla bir bilgi sahibi değiliz. Sadece 1744'de emre uyulduğu ve timarlı kâtip sayısının 15 olduğu görülmektedir[783].

TABLO: 4
Timar ve Zeâmetli Kâtiplerin Eyâletlere Göre Dağılımı.

Tarih	Eyaletlere göre dağılımı			
	Rumeli Eyaleti	Anadolu Eyaleti	Diğer Eyaletler	Toplam
1616	-	-	-	19
1621	17	15	10	42
1628	-	-	-	22
1640-1641	10	5	6	21
1650-1652	14	12	8	34
1647	13	8	4	25
1656-57	13	12	3	28
1662-63	6	5	2	13
1676	7	6	3	16
1687-88	7	6	3	16
1688-89	6	2	2	10
1693-94	8	4	2	14
1695-96	5	4	2	11
1706	3	3		6?
1744	6	5	4	15

775 BOA, *TD*, nr. 826, s. 20, 37-38, 45, 179-180.
776 BOA, KK, nr. 454, s. 33-34.
777 BOA, AE, Süleyman II, nr. 371.
778 BOA, *TD*, nr. 829, s. 176-177, 192-193.
779 BOA, A. DFE, nr. 168, s. 1-4.
780 BOA, A. DFE, nr. 220, s. 7.
781 BOA, *MD*, nr. CLXV, s. 44.
782 BOA, *MD*, nr. CLXV, s. 44; BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 4-14.
783 BOA, A. DFE, nr. 274.

TABLO: 5

Ulûfeli Kâtip ve Şâkirdler

Tarih	Kâtip	Şâkird	Toplam
1648-1655[784]	9	-	9
1655-1656[785]	7	-	7
1657-1662[786]	6	-	6
1662-1664[787]	5	-	5
1664-1673 [788]	6	-	6
1673-1677 [789]	5	-	5
1678-1689 [790]	4	-	4
1689-1691[791]	3	1	4
1691-1692[792]	3	-	3
1692-1698[793]	2	-	2
1698-1714 [794]	3	-	3
1715[795]	4	1	5
1715-1721[796]	2	1	3
1721-1729 [797]	1	1	2
1729-1732 [798]	-	1	1

Timarlı kâtiplerin yanısıra 1648'den itibaren ulûfe alan kâtipleri de küçük ruznâmçe kayıtlarından takip etmek mümkündür[799]. 1648'de 9 olan ulûfeli kâtip sayısı, 1655'de 7'ye, 1657'de 6'ya düşmüştür. 1657-1677 yılları arasında ulûfeli

---

[784] BOA, *MAD*,nr. 2231, s. 40; nr. 6261, s. 49; nr. 6977, s. 49; nr. 1442, s. 46; BOA, KK, nr. 3401, s. 24; nr. 3402, s. 23.

[785] BOA, KK, nr. 3403, s. 22b.

[786] BOA, KK, nr. 3404, s. 25; nr. 3405, vr. 19b; nr. 3406, vr. 20b; nr. 3407, s. 42; BOA, *MAD*, nr. 6008, s. 55.

[787] BOA, KK, nr. 3408, s. 35-36; nr. 3409, s.50.

[788] BOA, KK, nr. 3410, vr. 30a; nr. 3414, s. 48; nr. 3415, s. 53; BOA, *MAD*, nr. 5967, s. 55-56; nr. 3772, s. 53; nr. 1083, s. 58.

[789] BOA, KK, nr. 3417, vr. 24a; nr. 3418, vr. 22b; nr. 3419, s. 44; BOA, *MAD*, nr. 6010, s. 43; BOA, D. KRZ, nr. 33125, s. 34.

[790] BOA, KK, nr. 3420, vr. 21a; nr. 3421, s. 44; nr. 3422, s. 36; nr. 3423, vr. 41a; nr. 3424, s. 40; nr. 3425, vr. 20a; nr. 3426, s. 40; nr. 3427, s. 44; nr. 3428, vr. 26a; BOA, *MAD*, nr. 6082, s. 41; nr. 5966, s. 79.

[791] BOA, KK, nr. 3430, s.52.

[792] BOA, KK, nr. 3431, s. 43.

[793] BOA, KK, nr. 3432, s.47; nr. 3433, s. 41; nr. 3435, s. 56; nr. 3436, s. 48; nr. 3437, s. 48.

[794] BOA, KK, nr. 3438, s. 52; nr. 3439, s. 51; nr. 3440, vr. 28b; nr. 3441, s. 52; nr. 3442, s. 53; nr. 3444; s. 52; nr. 3445, vr. 26a; nr. 3446, vr. 27b; nr. 3447, vr. 25b; nr. 3448, s. 46; nr. 3449, s. 44; BOA, D. KRZ, nr. 33132, s. 2.

[795] BOA, KK, nr. 3450, s. 44.

[796] BOA, KK, nr. 3451, s. 45; nr. 3452, s. 28; nr. 3454, s. 28; nr. 34655, s. 8; BOA, D. KRZ, nr. 33182, s. 13.

[797] BOA, KK, nr. 3456, s. 28; nr. 3458, s. 28; nr 3459, s. 28; nr. 3460, s. 28; D. KRZ, nr. 33182, s. 13; nr. nr. 33182, s. 13; nr. 34613 , s. 28.

[798] BOA, KK, nr. 3461, s. 20; nr. 3462, s. 28.

[799] Bk. *Tablo: 5.*

kâtip sayısı 5-6 arasında olmuş, 1678'de 4'e, 1689'da 3'e, 1692'de 2'ye düşmüşse de 1698'de tekrar 3'e, 1715'de ise 4'e çıkmıştır. 1716'da 2'ye, 1721'de 1'e inmiştir. 1729'dan sonra ulûfeli kâtiplere rastlanılmamaktadır. Defterhâneye mahsus ulûfeli kâtiplerin sayısının devamlı olarak sabit kalmadığı, azalıp çoğaldığı görülmektedir. Timarlı kâtipler gibi sayıları belirlenmiş değildir.

Defterhânedeki toplam kâtip sayısı ise tahminen şu şekilde olmalıdır: Ulûfeli ve timarlı kâtiplerin yanısıra ulûfe ve timar tasarruf etmeyen kâtipler için tahminî 10 rakamı eklenmiştir. 1650'de 34 timarlı, 9 ulûfeli (toplam: 53), 1656'da 28 timarlı, 7 ulûfeli (toplam:45), 1662'de 13 timarlı, 5 ulûfeli (toplam: 28), 1676'da 16 timarlı, 5 ulûfeli (toplam: 31), 1687'de 12 timarlı, 4 ulûfeli (toplam: 26), 1689'da 10 timarlı, 3 ulûfeli (toplam:23), 1693'de 14 timarlı, 2 ulûfeli (toplam: 26), 1696'da 11 timarlı, 2 ulûfeli (toplam 23), 1744'de ise muhtemelen bu dönemde timarsız ve ulûfesiz personelin yerine mülâzım sistemi ihdas edildiği için 15 kadrolu kâtip bulunmaktaydı. Defterhâne'deki kâtip sayısı defterhânenin gelişimine paralel olarak artış ve azalış göstermiştir. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren oldukça artan kâtip sayısı 1630'lardan itibaren azalmaya başlamış, XVIII. yüzyılda 15'e düşmüştür.

1- Görevleri

Defterhâne'deki işlerin yürütülmesinde en önemli rol kâtiplerindi. Defterhâne'ye gelen arz türü vesikaların üzerine ilgili defterlerden kayıt çıkarmak (derkenâr) ve berat tezkirelerinin hazırlanması gibi defterhânenin en önemli iki işlevi çoğunlukla kâtipler tarafından gerçekleştiriliyordu. Yine çıkarılan kayıtlar ile hazırlanan berat tezkirelerinin doğru olup olmadıklarının kontrolü de genellikle kâtipler tarafından yapılırdı. Berat tezkirelerinin timar ruznâmçe defterlerine kaydı, arz sureti defterlerinin tutulması, derdest defterlerinin ve cebe defterlerinin hazırlanması, başka kalemlere verilecek ilmühaberlerin yazılması, defterhâne defterlerinin suretlerinin çıkartılması, defterlerden suret ihracı gibi işlemler ve bunlarla ilgili kontrollerin büyük bir kısmını kâtipler gerçekleştirmişlerdir[800].

Defterhâne'de hizmet eden kâtipler arasındaki işbölümü hakkında fazla bir malumatımız bulunmamaktadır. XVII. yüzyıl başlarına ait bir kayıttan defterhânenin kıdemli bir kâtibinin icmâl defterleri hizmetinde istihdam edildiği ve o hizmete başkalarının karıştırılmadığını öğrenmekteyiz[801]. Buradan defter türlerine göre kâtipler arasında bir işbölümü olduğu görülmekteyse de detaylı bir bilgimiz yoktur. Yine 1722 yılında çıkarılan bir fermânla bazı bölgelere müteallik olan işlerin bazı

---

[800] Bk. *II. Bölüm, Defterhâne'nin Görevleri.*

[801] BOA, A. RSK, Dos. nr. 8/13.

defterhâne kâtiplerine verildiği, fakat o bölgelere ait işlere diğer kâtiplerin karıştırılmaması sebebiyle işlerin aksadığı ve fazla para alındığı görüldüğünden bu uygulama ortadan kaldırılarak defterhânede işi olanların istediği kâtibe işlerini yaptırmaları emredilmiştir[802].

Defterhâne'de bölgeler ve defterlere göre işbölümü zaman zaman uygulanmış ise de kısıtlı kalmış gözükmektedir. Defterhâne'ye mahsus defter ve evraklar üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda bir işbölümüne rastlanılmamıştır. Defterlerden kayıt çıkarma, berat tezkiresi hazırlama gibi işlemlerde bölgelere ve yapılan timar tevcihâtının şekline (mübadele, kasr-ı yed, terakki vs.) göre kâtipler arasında bir ayırım görülmemektedir. Yine berat tezkiresinin hazırlanması, timar ruznâmçe defterinin kaydı gibi işlerde belirli kâtiplerin istihdam edilmediği anlaşılmıştır. Derdest ve cebe defterlerinin hazırlanması ve kullanılmasında da kâtipler arasında bir ayrım yoktur.

XVIII. yüzyılda bazı kâtiplerin bir kısım işler için özel olarak görevlendirildiği görülmektedir. Defterhâne'deki kâtiplerden birer kişi mukabeleci ve arz kâtibi olarak görevlendirilmiştir[803]. Mukabeleci, çıkarılan kayıtların (derkenâr) ve yazılan evrakın kontrolünde hizmet etmiş olmalıdır. Arz kâtibi ise ya defter emininden bir konuda görüş istendiğinde (arz eylemesi) onu yazan, ya da defterhâneye gelen arz ve arzuhallerle ilgilenen kişidir. Sefere katılan veya Asitane'de kalan kâtipler arasında da bu işlerle ilgili görevlendirme yapılmaktaydı[804]. İlk defa XIX. yüzyıl başlarında tesbit edebildiğimiz *ilâmcı* isimli bir görevli de vardır[805]. Bu arz kâtibinin muadili olabilir. Divân kalemlerinde de ilâmcı isimli bir görevli bulunmaktaydı. İlamcı vesika üzerinde herhangi bir meseleyle ilgili açıklanması ve aydınlatılması gereken şüpheli hâllerde rapor verirdi[806].

Defterhâne kâtipleri seferlere katılarak, orada timar tevcihâtına müteallik işleri yürütürlerdi. Sefer sırasında defterhâne defterlerinin korunması ve nakli işlemini de kâtipler gerçekleştirirdi[807].Sefer esnasında bir kâtip de merkezde kalarak buradaki defterhâneye mahsus işlerle ilgilenirlerdi[808].

---

802 BOA, *MD*, nr. CXXX, s. 290.

803 BOA, Cevdet-Saray, nr. 8716.

804 BOA, Cevdet-Saray, nr. 8716; BOA, *MD*, nr. CLXXXVII, 311/897.

805 TSMA, E. 11389; *es-Seyyid Mehmed Emîn Behîc'in Sevânihü'l-Levâyih'i ve Değerlendirmesi*, hzr. Ali Osman Çınar, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (İstanbul 1992), s. 29.

806 P. Hammer, " XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Teşkilâtı ve Bâbıâlî", çev. Halit ilteber, *İÜ. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/2-3 (İstanbul 1941), s. 575.

807 BOA, A. DFE, nr. 168, s. 2; Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", s. 249-253.

808 Geniş bilgi için bk. *II. Bölüm, Seferlerdeki Görevleri* kısmı.

Defterhâne kâtipleri, defterhânede yaptıkları işlerin yanısıra arazi tahrirlerinde de hizmet etmekteydiler. Bilhassa XVI. yüzyılın ikinci yarısında yapılan tahrirlerde birçok defterhâne kâtibinin emin veya kâtip olarak vazife aldıklarını görüyoruz[809]. Yeni hazırlanmış tahrir defterlerinde meydana gelen karışıklıkların giderilmesi için defterlerin tashihi ve timar tevziinin yeniden yapılmasında da defterhâne kâtipleri görev almışlardır[810]. Ayrıca cizye toplanmasında görevlendirildiklerine de rastlıyoruz[811]. Defterhâne kâtiplerinin bilhassa seferler sırasında vezirler ve beylerbeyilerin yanında hizmet ettikleri de olurdu[812].

Osmanlı bürokrasisinde çalışan kâtipler işe sabah namazından sonra gelmeye başlarlardı. Birçok defa işe geç gelinip erken gidilmesinin önlenmesi için emir çıkarılması[813] kâtiplerin mesai saatlerine uymadığı ve görevlerini aksattıklarını göstermektedir. Nitekim, "27 Nisan 1777'de Defterdâr kapusu'na gelen Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa Mevkufât kisedârından başka kimseyi göremeyince kâtiplerin saat (ezânî) 1'de kaleme gelip 10-10:30'da gitmeleri için" emir çıkarmıştır[814]. Yine, 18 Nisan 1789'da reisülküttâba yazılan bir hükümde kâtiplerin ezânî saatle yarımda gelip, 11'den önce gitmemeleri emredilmiştir[815]. Tarihsiz bir telhiste Defterdâr kapusu kâtiplerinin ezânî saatle 2-3'de gelip, 10:30-11:00'de gitmeleri istenmektedir[816]. Muhtemelen bu saat kış vaktinde yapılan bir uygulamadır. Kâtiplerin mesaileri yaklaşık olarak 9-10 saat sürmekteydi. Mesai saatlerinin başlangıç ve bitişleri de mevsime göre değişmekteydi.

Kâtiplerin haftanın hangi günlerinde çalışıp hangi günlerinde tatil yaptıklarını tam olarak bilemiyoruz. Muhtemelen Divân-ı hümâyûn ve Bâb-ı asafî'nin çalışma günlerine paralel olmalıdır. 30 Kasım 1774 tarihinde çıkarılan bir emirde pazartesi ve perşembe günleri kalemlerin tatil olduğu görülmektedir[817].

Defterhâne kâtipleri kaleme kendilerine mahsus kıyafetle, kâtibî sarık ve kavukla gelmek zorundaydılar. Kendilerine mahsus kıyafetle kaleme gelmemeleri, iş sahiplerinin kâtipleri başkalarından ayırt edememelerine ve orada bulunan kâtip olmayan kişiler tarafından dolandırılmalarına sebep olmaktaydı. Bu yüzden Ekim

---

[809] Meselâ bk. BOA, *MZD*, nr. V, 106/337; nr. VI, 27/62; BOA, A. NŞT, nr. 1063, s. 103, 180; BOA, KK, nr. 103, s. 40; nr. 233, s. 173, 198, 210; TKA, *TD*, nr. 67, vr. 3b; nr. 74, vr. 2b; nr. 146, vr. 2b; nr. 157, vr. 1b; nr. 168, vr. 1a; nr. 185, vr. 1a; nr. 195, vr. 7b-8a.

[810] BOA, *MZD*, nr. IV, 62/115; nr. V, 72/223.

[811] BOA, *MZD*, nr. III, 45/105; BOA, KK, nr. 87, s. 57.

[812] BOA, A. DFE, nr. 168, s. 5, 7.

[813] BOA, *MD*, nr. CXC, s. 1; BOA, AE, Abdülhamid I, nr. 101; nr. 387.

[814] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, II (İstanbul 1309), s. 80-81.

[815] BOA, *MD*, nr. CXC, s. 1.

[816] BOA, AE, Abdülhamid I, nr. 387.

[817] TSMA, nr. E 5381.

1719'da "kâtiplerin kendilerine mahsus kâtibî sarık ve kavukla kaleme gelmeleri, başka çeşit sarık sarmamaları" emredilmiştir[818].

Kâtipler fazla para kazanmak için çeşitli suistimâllere karışmışlardır[819]. Kalemde işi olan kimselerden fazla para almak için işleri geciktirdikleri (bugün git yarın gel) görülmektedir[820]. İstanbul'daki devlet dairelerinde işi olan kimseler, eğer yol yordam bilmeyen cahil insanlarsa günlerce çile çekmelerine rağmen işlerini halledememekteydi[821].

2- Tayin ve Azilleri

Defterhâne'de görev yapacak kâtipler çocuk yaşda kaleme şâkird veya mülâzım adı altında alınarak burada yetiştirilirdi. Tevcihât kayıtları üzerinde yaptığımız inceleme kâtiplerin menşei hususunda şu neticeyi vermiştir[822]: XVI. yüzyıl'da defterhâne'de görev yapan kâtiplerin[823] % 42'si şâkirdlikten gelirken, %

---

818 BOA, *MD*, nr. CXXIX, s. 130.

819 XVIII. yüzyıl sonlarında reisülküttâba yazılan bir buyrulduda *defterhâne ve divân kâtiplerinin mahlûl timarların tevcihi için divâna gelen arzlar işleme girmeden o mahlûl timarları başkalarına haber vererek onlara tevcih edilmesini sağladıkları ve hak sahiplerinin bu yüzden mahrum olduğundan bahsedilerek bu durumun önlemesi* emredilmiştir (Bk. *Buyuruldu Mecmuası*, TTK Ktp., nr. 70, vr. 18a). Bu konuda geniş bilgi için (bk. *Defterhâne Görevlilerinin Suistimaleri* kısmı).

820 BOA, A. DFE, Dos. nr. 20/112; BOA, *MD*, nr. CXXV, vr. 1a.

821 XVII. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu tahmin edilen bir eserde bu durum şu şekilde anlatılmaktadır: *Bu husûs katı lâzımdır, müslümânlar bu husûsdan katı müteşekkîlerdür. Zîrâ kimisi ömründe mu'azzam şehr görmemişdir. Türk vardır ki iskeleden Divân-ı âlî'ye gelince kırk kişiye sormayınca Divânı bulumaz. Bu kande kaldı kim Divân yazıcıların evini bula. Bunların hâli budur ki evvelâ Divân-ı Âlîye ki varurlar hükm-i şerîf emr olunur şâd olurlar. Sonra sora sora reisülküttâb hazretlerinin evini bulurlar. Dahi âdet-i kadîmdir ki ol hükm isteyen Türk'ün eline barmak kadar bir kâğıd virilür ve dirler ki "var imdi sen bu kâğıdı fulân mahallede fulân yazıcıya vir, ol senin hükmünü yazıvirir" dirler. Dahi ol dermend eğer yayla yörüklerinden olub ömründe ne ekâbir ve ne bu asl şehr görmedi ise vakt olur ki divânsuz günlerde iki gün gezer bulımaz, sonra konak yirin dahi yavi kılur, başına dürlü dürlü hâller gelür, tâ cum'aertesi girü Divâna gelür, ol emr itdikleri kâtibi bulur. Kâtib dahi neylesün, ol dar yerede Türkile oturub hükmünü yazmağa kabil değül. "Gel anda evde murâdınuz üzerine yazıvireyin" der. Tekrâr ol dermend zâr u sergerdân gezer. Meğer ki şerrîr Türk ola nice kerre hükm-i şerîf çıkarmış ola ki iki üç günde hükmün alıncaya değin çok belâ çeker. Zîrâ "el-garîbü ke'l-a'mâ"dür, geze geze hükme virecek akçesin dahi ekleyler. Sonra hükmünü dahi bulsa akçesiz alımaz, âh vâh ile çıkar gider mazlûmlardur. Hem ötede zulme uğramışlardır, hem bunda gelüb işleri bitmeyüb arkasındagı kepenek ve gayri esbâbcuğun satar. Vebâldur, bunun gibilerden sakınmak gerekdür. ...Bu sebebdendür ki yıldan yıla kâğıd emînlerinde nice bin hükm battâl kalur* (Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, nşr. Yaşar Yücel (Ankara 1988), s. 127-128).

822 BOA'de Kamil Kepeci ve A. RSK tasniflerinde bulunan ruûs defterlerindeki tevcihât kayıtları incelenerek Tablo: 6, 7, ve 8 hazırlanmıştır. Bu kaytılar XVI. ve XVII. yüzyıllara aittir. XVIII. yüzyıla ait bu tür defterleri tesbit edemediğimizden bu yüzyıla ait fazla bir bilgiye sahip değiliz. XVIII. yüzyıla ait az sayıda defter görebildiğimiz için bunları dahil etmedik (Tablo: 6-8'in hazırlanmasında kullanılan defterler için bk. BOA, KK, nr. 217-218; nr. 226; nr. 230; nr. 233-234; nr. 239; nr. 242; nr. 245; nr. 250; nr. 252-253; nr. 255-256; nr. 260; nr. 270; BOA, A. RSK, nr. 1461; nr. 1469; nr. 1472-1474; nr. 1476; nr. 1484; nr. 1498; nr. 1502; nr. 1506; nr. 1517; nr. 1519; nr. 1522; nr. 1526; nr. 1529).Yukarıdaki izahatda kullanılan yüzdeler tablolardaki belirlenemeyenler çıkarıldıktan sonra hesaplanan yüzdelerdir. Bu hesaplar tüm kayıtları yansıtmadığı için kesin bir doğruluk taşımamaktadır. Fakat durumu ana hatları ile yansıtmaktadır.

823 Bk. *Tablo: 6*

13.5'u defterhâne personelinin çocukları, % 5.25'i defter emini adamları, % 2.5 defterhâne personeli akrabası, % 2.5'u defterhânede kadrosuz çalışanlardan olmuştur. Defterhâne ile direkt ilgili olanların oranı yaklaşık olarak % 66'dır. Defterhhane'ye dışardan dahil olanların oranı ise % 34 olmaktadır. Bunlar ise şu zümrelerden defterhâne'ye dahil olmuşlardır. Sipahi oğlanları cemaatinden gelenler % 10.5, beyerbeyi ve vezir adamları % 5.25, diğer devlet görevlilerinin çocukları % 8, diğer devlet görevlilerinin adamları % 2.5, taşra kâtipleri ise % 8 oranındadır. Görüldüğü gibi defterhâne kâtiplerinin çoğu kalemin kendi içerisinden gelmektedir. Dışardan kaleme dahil olanlar da kitâbet usûllerini bilen kimselerdir. Kendi yeteneklerinin yanısıra bir devlet görevlisinin himayesi de defterhâneye kâtip olmakta önemli rol oynuyordu.

XVII. yüzyılda durum fazla bir değişiklik göstermemektedir. Kâtiplerin % 38'i şâkird, % 31'i defterhâne personelinin çocukları, % 7'si kalemin kadrosuz elemanlarından oluşmaktadır. Defterhâne ile direkt ilgili olanların oranı bu yüzyılda % 66'dan % 76'ya yükselmiştir. Dışardan defterhâneye alınanların % 12'si beylerbeyi veya vezir adamları, % 4.5'u diğer devlet görevlilerinin çocukları, % 2.5'u diğer devlet görevlilerinin adamları, % 2.5'u sipahi oğlanı, % 2.5'u da taşra kâtiplerindendir. Bu yüzyılda taşra kâtipliği ve sipahi oğlanlarından defterhâne kâtipliğine geçenlerin oranı önceki yüzyıla göre oldukça azalmıştır. Bunun sebebi defterhâne'nin gelişmesi ve oturmuş yapısı olmalıdır. Şâkirdlikten kâtipliğe geçenlerin önemli bir kısmı da defterhâne personelinin çocukları olmalıdır. Defterhâne kâtipliği zamanla babadan oğula geçen bir meslek haline gelmiştir. Divân ve Mâliye kalemlerinde de durum aynıdır.

TABLO: 6
Kâtiplerin Menşei

Kâtiplerin menşei	Yüzyıllara göre dağılımı								
	XVI	%	%*	XVII	%	%*	Toplam	%	%*
Defterhâne personelinin (emin, kâtip, şâkird) çocukları	5	10	13.5	13	22	31	18	16.5	22.5
Defterhâne'de kadrosuz çalışanlar	1	2	2.5	3	5	7	4	3.5	5
Defter emini tevâbii	2	4	5.25	-	-		2	2	2.5
Defterhâne personelinin (kâtip) akrabası	1	2	2.5	-	-		1	1	1.25
Defterhâne şâkirdi	16	32	42	16	27	38	32	29.5	40
Taşra kâtipleri	3	6	8	1	1.75	2.5	4	3.5	5
Sipahi oğlanı	4	8	10.5	1	1.75	2.5	5	4.5	6.25
Beylerbeyi, vezir tevâbii	2	4	5.25	5	8.5	12	7	6.5	8.75
Diğer devlet görevlilerinin çocukları	3	6	8	2	3.5	4.5	5	4.5	6.25
Diğer devlet görevlilerinin tevâbii	1	2	9.5	1	1.75	2.5	2	2	2.5
Belirlenemeyen	12	24	-	17	28.75	-	29	26.5	-
Toplam	50	100	100	59	100	100	109	100	100

* Belirlenemeyenler hesaba dahil edilmemiştir.

Kâtiplerin defterhâneye alınması için defter emini veya başka bir devlet görevlisinin arz sunması veya şahsın kendisinin arzuhal vermesi gerekiyordu[824]. XVI. yüzyılda kaleme alınan kâtiplerin %38'i defter emini, % 13.5'u beylerbeyi veya vezir, % 10.5'u sabık defter emini, % 7'si tahrir emini, % 7'si diğer devlet görevlileri, % 3.5'u hanedan mensubu, % 3.5 'u Kırım hanı, % 3.5'u da şeyh arzı ile tayin olmuştur. Arzuhal ile tayin olanların oranı ise % 13.5'dur. Görüldüğü gibi kaleme kâtip alımında şahsın arzuhal sunması fazla geçerli olan bir yol değildi. Defter emini veya başka bir devlet görevlisinin himayesi bir kişinin kaleme kâtip olarak alınmasında önemli bir yer tutmuştur.

XVII. yüzyılda kaleme kâtip alınmasında defter emini arzı çok daha önemli hale gelmiştir. Bu yüzyıldan itibaren defterhâneye eleman alınmasında defter emini arzının kanun olduğu görülmektedir[825]. XVII. yüzyılda kaleme alınan kâtiplerin % 79.5'u defter emini arzı iledir. Bu oran önceki yüzyılın iki katından fazladır. Defterhâne'ye alınan diğer kâtiplerin % 11.5'u beylerbeyi veya vezir, % 4.5'u diğer devlet görevlilerinin, % 2.25'i ise Kırım hanı arzı ile tayin edilmişlerdir. Arzuhal ile tayin iyice azalarak % 2.25'e düşmüştür.

TABLO: 7
Kâtiplerin Defterhâne'ye Alınış Şekilleri.

Kâtiplerin defterhâneye alınış şekilleri	Yüzyıllara göre dağılımı								
	XVI	%	%*	XVII	%	%*	Topl.	%	%*
Defter emini arzı	11	23	28	35	55.5	79.5	46	41	63
Beylerbeyi, vezir arzı	4	8	13.5	5	8	11.5	9	8	12.5
Hanedan mesubu (sultan) arzı	1	2	3.5	-	-	-	1	0.9	1.25
Kırım Han'ı arzı	1	2	3.5	1	1.5	2.25	2	1.8	2.75
Sabık defter emini arzı	3	6	10.5	-	-	-	3	2.7	4
Tahrîr emini (Defterhâne kâtibi) arzı	2	4	7	-	-	-	2	1.8	2.75
Diğer devlet görevlilerinin arzı	2	4	7	2	3	4.5	4	3.6	5.5
Şeyh arzı	1	2	3.5	-	-	-	1	0.9	1.25
Arzuhal (şahsın kendi müracaatı)	4	8	13.5	1	1.5	2.25	5	4.5	7
Belirlenemeyen	20	41	-	19	30.5	-	39	34.8	-
Toplam	49	100	100	63	100	100	112	100	100

* Belirlenemeyenler hesaba dahil edilmemiştir.

Defterhâne'de görev yapan kâtiplerin görev süreleri çok uzun olmaktadır. Kâtiplerin çok gerekmedikçe emekli olmadıkları, ağır hasta[826] veya oldukça yaşlanmadan[827] görevi bırakmadıkları görülmektedir. Defterhâne'de 50 yıl çalışan

---

824 Bk. *Tablo: 7*. Yukarıda zikredilen yüzdeler tablodaki belirlenmeyenler çıkarıldıktan sonra hesaplanan yüzdelerdir.

825 BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 14.

826 Bilhassa gözleri iyice göremez olan kâtipler görevi bırakırlardı (Bk. BOA, KK, nr. 257, s. 5, 14).

827 BOA, KK, nr. 257, s. 64.

kâtiplere rastlanılmaktadır[828]. Hatta bir kâtibin 92 yaşına kadar defterhânede çalıştığı tesbit edilmiştir[829]. Kâtipler başka bir göreve geçmediği veya ağır hastalık ve yaşlılık gibi sebeplerle mütekaid olmadıkları takdirde kalemde ölene kadar çalışırlardı.

XVI. ve XVII. yüzyıllara ait tevcihât kayıtlarından kâtip kadrolarının ne şekillerde boşaldığı, dolayısıyla kâtiplerin sonraki durumlarını takip etmek mümkündür[830]: XVI. yüzyılda kâtiplerin % 67'si görev başındayken ölmüş, % 18'i başka bir vazifeye tayin edilmiş, % 12'si ise görevden başkası lehine feragat etmiştir. Mütekaid oranı % 3'dür. Bu oranın biraz daha fazla olması gerekirken, rufûs kayıtlarındaki eksik yıllardan dolayı tablomuza yansımamış olmalıdır. Yine, kalemdeki görevine gelmeme, seferlere katılmama ve çeşitli suistimaller sebebiyle görevden uzaklaştırılan kâtipler olduğu halde[831] buraya yansımamıştır. Bu hususların oranı fazla olmasa da gözönüne alınması gereklidir. Görüldüğü gibi kâtiplerin önemli bir kısmı ölene kadar defterhânede çalışıyordu. Görevden başkası lehine feragat da sık rastlanılan bir husustur. Bilhassa kâtipler kendi çocuklarının görevini garantiye almak için yaşlandıları zaman onların lehine feragat etmekteydiler.

XVII.yüzyılda da durum hemen hemen aynı minval üzere olmuştur. Bu yüzyılda görevde ölen kâtiplerin oranı % 90'a çıkmış, başka bir vazifeye tayin olan kâtipler % 7.5, feragat ise % 2.5 oranında olmuştur. Bu tabloda yine görevi aksatma ve suistimal sebebiyle görevden alınma ve mütekaidliğe rastlanılmamaktadır. Bu tür görevden ayrılma oranı fazla olmasa da rastlanılan bir hadisedir. Fakat elimizdeki rufûs defterlerinde görülmemektedir.

TABLO: 8

Kâtiplerin Sonraki Durumları (Kâtip kadrolarının boşalma şekilleri)

Kâtiplerin sonraki durumları (Kâtip kadrolarının boşalma şekilleri)	**Yüzyıllara göre dağılımı**					
	XVI	**%**	**XVII**	**%**	**Toplam**	**%**
Ölüm	22	67	36	90	58	79.5
Feragat	4	12	1	2.5	5	7
Başka göreve tayin (Divân kâtibi, kapucubaşı, kal'a Tezkirecisi vs. ...)	6	18	3	7.5	9	12
Mütekaid	1	3	-	-	1	1.5
Toplam	33	100	40	100	73	100

828 BOA, *TRD*, nr. 567, s. 434.

829 BOA, A. RSK, nr. 1474, s. 25.

830 Bk. *Tablo: 8.*

831 Bk. *III. Bölüm, Defterhâne Görevlilerinin Suistimalleri* kısmı; BOA, *MD*, nr. XXV, 333/3038.

Defterhâne kâtiplerinin XVI. yüzyılda % 18'inin, XVII. yüzyılda % 7.5'uğunun başka bir göreve tayin olduğu tesbit edilmiştir. Defterhâne kâtipliğinden divân veya mâliye kitâbetleri hizmetine geçiş çok azdır. Defterhâne kâtiplerinin defter emini vekîlliği[832], defter eminliği[833], kal'a tezkireciliği[834], surre kitâbeti[835], tersâne defter eminliği[836], Yeniçeriyân-ı çuka kitâbeti[837] gibi görevlere yükseldiği görülmekedir. Defterhâne kâtiplerinin taşra bürokrasisindeki bir göreve (Haleb Mukataacılığı gibi) tayin edilmesi az rastlanan bir hususdur[838]. XVIII. yüzyıldan itibaren direkt olarak tayin olacakları boş bir görev yoksa hacegânlık paye olarak verilmiştir[839]. Kâğıd-ı birûn emâneti (taşra kâğıd eminliği) defterhâne kâtiplerine mahsus bir görevdi. Defterhânenin emekdar ve kıdemli kâtipleri buraya tayin edilirdi. Fakat bu duruma her zaman uyulmamış ve defterhâne kâtipleri haricinden tayinler yapılmıştır[840]. Kıdemli defterhâne kâtiplerine kalemdeki görevlerinin yanısıra mülteferrikalık da verilmekteydi[841].

Defterhâne kâtipliğinden nişancılık, defterdârlık gibi önemli görevlere yükselenler olduğu gibi sadrazamlığa kadar çıkanlara da rastlanılmaktadır. Osmanlı tarihinin en meşhur sadrazamlarından Mehmed Ragıb Paşa (1757-1763) defterhâne kâtipliğinden yetişmedir[842].

3-Gelirleri

Defterhâne kâtiplerinin birkaç çeşit geliri bulunmaktaydı. Bir kısım kâtipler timar veya zeâmet tasarruf ederlerdi[843]. Defterhâne kâtipleri genellikle 30.000 akçe civarında zeâmete sahiptiler. Kâtiplerden 10-15.000 akçelik timar tasarruf edenler[844] olduğu gibi, 80-90.000 akçelik[845], hatta 100.000 akçelik[846] zeâmet tasarruf edenler de bulunmaktaydı. Defterhâne kâtiplerinin fazla zeâmet tasarruf etmelerini önlemek için XVII. yüzyılın başında zeâmetlerinin 40.000 akçeden çok olmaması yönünde

---

832 BOA, *TRD*, nr. 124, s. 258; nr. 443, s. 472.
833 Bk. *Ek I. Defter Eminlerinin Listesi.*
834 BOA, KK, nr. 250, s. 10
835 BOA, *MAD*, nr. 17947, s. 24.
836 BOA, A. RSK, nr. 1520, s. 3.
837 BOA, KK, nr. 249, s. 1
838 BOA, MAD, nr. 17945, s. 45.
839 BOA, Cevdet-Maliye, nr. 25526.
840 BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 65; BOA, A. RSK, Dos. nr. 89/97.
841 BOA, KK, nr. 3428, s. 260; BOA, A. RSK, Dos. nr. 2/70; BOA, *TRD*, nr. 443, s. 195; nr. 458, s.130; BOA, AE, Ahmed I, nr. 684, s. 7.
842 BOA, A. DFE, nr. 127/52; *Hadikatü'l-Vüzerâ* (ve zeylleri), III (Freiburg 1969, s. 2-8.
843 Bk. *Tablo: 4.*
844 BOA, *TD*, nr. 757, s. 131; BOA, *MAD*, nr. 5562, s. 26.
845 BOA, A. DFE, nr. 274, s. 2.
846 BOA, *TD*, nr. 749, s. 22.

fermân çıkarılmıştır[847]. Fakat daha sonraları 40.000 akçenin üzerinde zeâmet tasarruf eden birçok kâtibe rastlanılması emre uyulmadığını göstermektedir.

Defterhâne kâtiplerinin yanısıra divân kâtipleri de timar tasarruf ederlerdi. Mâliye kâtiplerine ise timar verilmesi kanun değildi[848]. Fakat buna rağmen bazı Mâliye kâtiplerinin timar tasarruf ettiklerini görüyoruz[849]. Muhtemelen babalarından veya başka bir görevde bulunmaları dolayısıyla bu mâliye kâtiplerine timar verilmiş olmalıdır.

Defterhâne kâtiplerinin bir kısmı da ulûfe almaktaydı. Koçi Bey, defterhâne kâtiplerinden 4 kişinin 1574'te, 16 kişinin de 1630'lu yıllarda ulûfe aldığını yazmaktadır[850]. Fakat o yıllarda bu kâtipleri mevacib kayıtlarında tesbit edemedik. Kâtip, şâkird, müteferrika, çavuş gibi görevlilerin mevaciblerini dağıtan *küçük ruznâmçe kalemi* kayıtlarında XVII. yüzyılı ortalarına kadar defterhâne kâtiplerine rastlanılmamaktadır[851]. Koçi Bey'in bahsettiği kâtipler ya başka bir yerden ulûfe alıyorlardı ya da salyâne tasarruf eden kâtipler kastedilmiştir. Ayn Ali Efendi'nin mevacib tasarruf edenlerle ilgili 1609 yılı kayıtlarını verdiği eserinde de defterhâne kâtipleri görülmemektedir[852].

Defterhâne kâtipleri, küçük ruznâmçe kaleminden 1648 yılında mevacib almaya başlamışlardır[853]. Defterhâne kâtiplerinin küçük ruznâmçe kaleminden mevacib almaları 1729'a kadar devam etmiştir[854]. Zaman zaman bir veya iki defterhâne kâtibi de küçük ruznâmçe kaleminin *müşâherehorân-ı hazîne-i âmire* kısmından mevâcib almıştır[855]. Kâtiplerin ulûfeleri günlük olarak 15-20 akçe civarındaydı. 1648-1729 yılları arasında en düşük kâtip yevmiyesi 7 akçe en yükseği ise 80 akçe olmuştur[856]. Kâtiplerin ulûfesi zamanla aldıkları terakkilerle artardı. Meselâ, kâtip İbrahim'in ulûfesi defterhânede görev yaptığı 1664-1692 yılları

---

847 BOA, *TRD*, nr. 262, s. 36-37.

848 BOA, A. DVN, Dos. nr. 14/87.

849 BOA, *TRD*, nr. 301, s. 21.

850 Koçi Bey Risalesi, s. 29, 51.

851 XVII. yüzyıl ortalarına kadar tesbit edebildiğimiz küçük ruznâmçe kalemi defterleri taranmış, defterhâne kâtiplerine rastlanılmamıştır. Şâkirdlerle ilgili durum şâkirdler kısmında ele alınacaktır (Bk. BOA, *MAD*, nr. 364; nr. nr. 416; nr. 559; nr. 1261; nr. 3626; nr. 5510; nr. 5526; nr. 5584; nr. 5589; nr. 5965; nr. 7118; nr. 7184; nr. 7205; BOA, KK, nr. 3399-3400; BOA, D. KRZ, nr. 33118; nr. 33120.

852 "Risâle-i vazîfe-horan ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân", nşr. A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, IX (İstanbul 1996), s. 89-105.

853 BOA, *MAD*, nr. 2231, s. 40.

854 Bk. *Tablo: 5*.

855 BOA, KK, nr. 3433, s. 39; nr. 3436, s. 41, 43; nr. 3437, s. 40.

856 BOA, KK, nr. 3407, s. 42; nr. 3431, s. 43.

arasında hizmetleri ve diğer mevacib taşarruf eden cemaatlerin mahlûllerinden aldığı terakkilerle 28 yılda 10 akçeden 80 akçeye yükselmiştir[857].

Defterhâne kâtiplerinin en önemli geliri ise kalemde yaptıkları işleri karşılığında aldıkları harçlar idi. Kâtipler yazdıkları berat tezkiresi ve defterlerden çıkardıkları kayıtlar için iş sahibinden belirli bir para alırlardı[858]. Ayrıca alınan paranın kalan kısmı kisedar eliyle biriktirilirdi. *Orta akçası* adı verilen bu paradan kalemin masrafları görülür, kalanı defterhânede hizmet eden bütün kâtip ve şâkirdlere birkaç ayda bir kisedâr vasıtasıyla dağıtılırdı[859]. Harçlardan kâtiplerin kazançlarının ne kadar olduğunu bilemiyoruz. XVIII. yüzyıl sonlarına ait bir vesikada günlük beşer-onar guruş harc-ı kitâbetleri olduğundan bahsedilmektedir[860]. Defterhâne kâtiplerinin geliri diğer kalemlere göre yüksek olmalıdır. XVIII. yüzyılda divân, mektubî, kâtip efendi kalemleri gibi yerlerde görev yapan kâtiplere *atiyye* verilirken[861] defterhâne kâtiplerine verilmemesinin sebebi de defterhâne kâtiplerinin gelirlerinin yüksekliğinden dolayı olması muhtemeldir. Defterhâne kâtiplerinden *atiyye* verilenlere çok nâdir rastlanılmaktadır[862].

Defterhâne kâtiplerinin iş sahiplerinden fazla harç istememleri sebebiyle yapılan şikâyetler de vâkidir[863].

Defterhâne kâtiplerinin bir kısmına XVI. ve XVII. yüzyılın ilk yarısında *salyâne* adı altında bir para da verilmekteydi. Kâtipler yıllık olarak 1000-3000 akçe civarında bir para almaktaydılar[864]. Kâtpilerden birisinin ölüm veya başka bir sebepden görevden ayrılması durumunda onun *salyânesi* defterhânedeki başka bir kâtibe verilirdi[865]. Divân ve mâliye kâtipleri de *salyâne* tasarruf ederlerdi[866].

Defterhâne defterlerinden padişah ve şehzâde haslarına ait kayıtların suretleri çıkarıldığında kâtipler *in'am* alırlardı. Kununî devrinde havass-ı hümâyûna ait defter sûreti çıkarıldığında defterhâne kâtiplerine 1000 akçe in'am verilmiştir[867].

---

857 BOA, KK, nr. 3410, vr. 30a; nr. 3431, s. 43.

858 Maddi durumu iyi olmayanlardan kâtiplerin harç almadığı da görülmektedir. Böyle bir vesikaya *sevabına yazdı* notu düşülmüştür (Bk. BOA, A. DFE, Dos. nr. 139/81).

859 BOA, MD, nr. CLXIV, 83/345; Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı* (1689-1785), İstanbul 1988, s. 204-205.

860 TSMA, D. 3208/2.

861 M.Doğan, *Sadâret Kethüdâlığı*, s. 54-56.

862 BOA, HH, nr. 4972.

863 BOA, A. DFE, Dos. nr. 20/112; TSMA, nr. E. 7029/101.

864 BOA, A. RSK, nr. 1489, s. 15; BOA, *MAD*, nr. 893, s. 23; BOA, AE, Mehmed IV, nr. 279; Emecen, Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", s. 244, 267.

865 BOA, A. RSK, nr. 1484, s. 27; BOA, KK, nr. 254, s. 21.

866 BOA, KK, nr. 251, s. 18, 167; Emecen, *Aynı Makale*, s. 267.

867 BOA, D. BŞM, nr. 23, s. 20.

Defterhâne'nin kıdemli kâtiplerinin otları iççin devlet tarafından ot tahsisatı yapıldığını da görüyoruz[868]. Bu tahsisat defterhânedeki belirli sayıda kâtibe verilir, biri öldüğünde veya görevden ayrıldığında kalemdeki başka bir kâtib tasarruf ederdi[869].

Defterhâne kâtiplerine ekmek, arpa gibi ihtiyaçları da devlet tarafından *tayinat* olarak verilmiştir[870].

D- ŞÂKİRDLER

Nezâretler öncesi, Osmanlı bürokrasisindeki kalemler aynı zamanda kendi memurunu yetiştiren birer mektep durumundaydılar. Ufak yaşlarda (sekiz-on yaşlarında) yetenekli çocuklar kalemlere şâkird (çırak) olarak alınır ve burada kalemin kıdemli kâtiplerinden birisinin yanına verilerek ondan kitâbet, inşa, yazı çeşitleri hesap ve defter usûllerini öğrenirlerdi[871]. Şâkirdler iyice ustalaşana kadar yazı yazdırılmaz, defter ve evrakları getirip götürme işlerinin yaparlardı. Yazı yazabilecek seviyeye gelen şâkirde, yazdığı tezkirelerde ve çıkardığı kayıtlarda kulanılmak üzere bir mahlas (rumuz) verilirdi[872]. Defterhâne'de bulunan şâkirdlerin sayısını da kâtiplerde olduğu gibi tam olarak tesbit etmek şimdilik mümkün gözükmemektedir. Timar veya ulûfe tasarruf etmeyen birçok şâkird kalemde görev yapmaktaydı[873]. Defterhâne şâkirdlerine ait ilk tesbit ettiğimiz kayıt XVI. yüzyılın başlarına aittir. Burada bir kişi defter emini şâkirdi olarak gösterilmektedir[874]. Daha sonra XVI. yüzyıl ortalarında ulûfe tasarruf eden 3-4 defterhâne şâkirdine rastlanılmaktadır[875]. 1601 yılında defterhâne'de mevcut şâkird sayısı 21 olarak zikredilmektedir[876]. 1616 yılındaki Revan seferinde 34 timarlı şâkird[877], II. Osman'ın 1621'deki Lehistan seferine ise 24'ü timarlı 5'i ulûfeli olmak üzere 29 şâkird[878] katılmıştır.

---

[868] BOA, KK, nr. 6593, vr. 240b, 251a, 266a; BOA, *MAD*, nr. 352, s. 65.

[869] BOA, KK, nr. 229, s. 328; BOA, A. RSK, nr. 1484, s. 27.

[870] BOA, *MAD*, nr. 931, s. 10-11; nr. 7083, s. 51; BOA, D. BŞM, nr. 4013, s. 1; BOA, AE, Mehmed IV, nr. 1108; nr. 7430.

[871] TSMA, nr. D. 3208/2; O. Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I (İstanbul 1977), s. 63-66. Şâkirdlerin, kâtiplerden birisinin yanına verilmesi için bk. BOA, *TD*, nr. 885, s. 14-30.

[872] Emecen, " Ali'nin 'Ayn'ı...", s. 131-145. Defterhâneye alınan şâkirdlerin kaydedildiği XVIII. yüzyıla ait bir defterde şâkirdlerin isimleri üzerinde sonradan aldıkları mahlasları *Fehim tahallus eder*, *Tab'ı tahallus eder* şekillerinde yazılmıştır (Bk. BOA, TD, nr. 885, s. 27).

[873] Bk. BOA, KK, nr. 217, s. 22; nr. 270, s. 8, 77, 80; BOA, A. RSK, nr. 1520, s. 9; nr. 1522, s. 68, 87; nr. 1523, s. 38; nr. 1524, s. 243, 311; nr. 1526, s. 342; nr. 1563, s. 85.

[874] *Ruznâmçe Defteri*, AK., MCY, nr. O. 71, s. 106, 174.

[875] BOA, *MAD*, nr. 559, s. 208, 316; nr. 7118, s. 10, 26, 112.

[876] BOA, *TD*, nr. 692, s. 1.

[877] BOA, *TD*, nr. 727, s. 199; Emecen, "Sefere Götürülen...", s. 248.

[878] BOA, *TD*, nr. 739, s. 98-99; Emecen, "Aynı Makale", s. 248.

1628 yılındaki İran seferinde timarlı şâkird sayısı 22'dir[879]. 1647'de 19[880] olan timarlı şâkird sayısı 1650'de 41'e[881], 1656'da ise 73'e[882] çıkmıştır. Bu yıllarda oldukça artan timarlı şâkird sayısı 1662'de 28'e düşmüştür[883]. Muhtemelen bir düzenleme yapılarak kalem personelinde azaltmaya gidilmiştir. Bu dönemde kâtip sayısının da 28'den 13'e düştüğü anlaşılmaktadır. Bundan sonra şâkird sayısının aşağı-yukarı 30 civarında olduğunu görüyoruz. 1676'da 30[884], 1687'de 28[885], 1689'da 33[886], 1693'de 35, 1696'da 38[887], 1706'da 29[888] timarlı şâkird vardı. Bu yıllarda defterhânede ulûfeli şâkird görülmemektedir. Timarsız ve ulûfesiz çalışan şâkirdler olduğu için timar tasarruf edenlerin sayısına ilave edilecek 10-15 kişilik timarsız ve ulûfesiz şâkird defterhâne şâkirdlerinin toplamını tam olarak olmasa da aşağı yukarı gösterecektir.

TABLO: 9
Timar ve Zeâmetli Şâkirdlerin Eyâletlere Göre Dağılımı.

Tarih	Eyaletlere göre dağılımı			
	Rumeli Eyaleti	Anadolu Eyaleti	Diğer Eyaletler	Toplam
1616				34
1621	10	9	5	24
1628	8	8	3	19
1647	8	9	2	19
1650-1652	11	27	3	41
1656-57	25	40	8	73
1662-63	12	14	2	28
1676	16	11	3	30
1687-88	14	8	6	28
1688-89	16	8	9	33
1693-94	18	8	9	35
1695-96	19	7	12	38
1706	15	7	7	29
1744	7	3	5	15

879 BOA, *TD*, nr. 749, s. 19.
880 BOA, *TD*, nr. 761, s. 20-21, 47-48, 61; BOA, A. DFE, nr. 100, s. 9-10.
881 BOA, *TD*, nr. 757, s. 26-27, 78-80, 131, 133.
882 BOA, *TD*, nr. 821, s. 50-51, 138-141, 189-192.
883 BOA, *TD*, nr. 985, s. 11-12, 16-18.
884 BOA, *TD*, nr. 826, 31-33, 41-43, 45.
885 BOA, KK, nr. 454, s. 5-34.
886 BOA, AE, Süleyman II, nr. 371.
887 BOA, A. DFE, nr. 168, s. 4-12.
888 BOA, A. DFE, nr. 220, s. 7-10.

XVIII. yüzyılda, defterhânedeki timarlı şâkird sayısı 1713'ten itibaren 15 olarak belirlenmiş ve asrın sonuna kadar çıkarılan fermân ve hatt-ı hümâyûnlarda bu sayının geçilmemesi istenmiştir[889]. 1744'deki bir listede bu 15 olarak[890] görülmekteyse de müteaddit defa emir çıkarılması 15'den fazla timarlı şâkird olabileceğini göstermektedir. Fakat bu hususda şimdilik fazla malumat sahibi değiliz. 1715-1732 yılları arasında ulûfe tasarruf eden 2-3 şâkird de bulunmaktaydı[891]. Şâkird sayısının XVIII. yüzyılda oldukça düşmesinin sebebi daha önce şâkird olarak defterhânede görev yapan acemi personelin mülâzım olarak ayrılması olmalıdır.

TABLO: 10*

XVIII. Yüzyılda (1695-1769) Defterhâne'ye Alınan Şâkirdlerin Yıllara Göre Dağılımı.

Tarih	Defterhâneye alınan şâkird sayısı	Tarih	Defterhâneye alınan şâkird sayısı	Tarih	Defterhâneye alınan şâkird sayısı
1107	2	1138	6	1161	8
1109	1	1139	8	1162	22
1110	2	1140	7	1163	7
1112	1	1141	10	1164	5
1113	1	1142	12	1165	5
1114	3	1143	8	1166	4
1115	1	1144	5	1167	3
1116	1	1145	15	1168	6
1117	3	1146	18	1169	12
1118	2	1147	9	1170	5
1119	1	1148	10	1171	3
1122	2	1149	8	1172	4
1124	1	1150	3	1173	10
1127	1	1151	4	1174	10
1129	4	1152	7	1175	5
1130	5	1153	10	1176	10
1131	5	1154	19	1177	16
1132	5	1155	10	1178	7
1133	8	1156	14	1179	4
1134	13	1157	12	1180	4
1135	6	1158	19	1181	7
1136	7	1159	14	1182	10
1137	5	1160	10	Toplam	485

*Bu tablo BOA, *TD*, nr. 885'e göre hazırlanmıştır.

---

889 BOA, *MD*, nr. CLXV, s. 44; BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 4-14; *Buyuruldu Mecmuası*, TTK Ktp. nr. Y. 70, vr. 19a.

890 BOA, A. DFE, nr. 274, s. 3.

891 Bk. *Tablo:5*, Ayrıca bk. BOA, *MAD*, nr. 416, s. 23; nr. 3626, s. 23; nr. 6094, s. 9; nr. 6248, s. 26.

Defterhâne şâkirdleri genellikle kalemin getir-götür işleri ile önemsiz yazıların yazılmasında görev yaparlardı. Kıdemli şâkirdler berat tezkiresi yazılması ve derkenâr çıkarılması gibi işlerde de hizmet ederlerdi. Defterhâne'deki görelerinin yanısıra arazi tahrirlerinde de rol aldıklarını görmekteyiz[892].

Şâkirdler ordu ile birlikte seferlere katılarak, oradaki defterhânede görev yapmaktaydılar. Sefer sırasında defterlerin korunması ve naklinde de hizmet ederlerdi[893]. sefer zamanında bir kısım şâkirdler merkezde kalarak defterhâneye müteallik işlerde çalışırlardı[894]. Merkezde kalan tecrübeli şâkirdlerin kitâbet hizmetininn yanısıra kisedar vekîlliği ve mukabeleci vekîlliği de yaptıkları görülmektedir[895].

Defterhâne'de görev yapan şâkirdler küçük yaşta kaleme alındığı gibi, yazı ve hesap bilen kişiler de şâkird olarak[896] alınmışlardır. Ruûs defterlerindeki tevcihât kayıtları üzerinde yaptığımız inceleme şâkirdlerin menşei hususunda şu neticeyi vermiştir[897]: XVI. yüzyılda defterhâneye alınan şâkirdlerin % 26'sı defterhâne pensonelinin çocukları % 22'si defterhânede kadrosuz çalışanlar, % 3.5'u da defter emini akrabasından oluşuyordu. Defterhâne ile direkt ilgili olanların toplam oranı % 51.5 idi. Bunlardan sonra en büyük grubu %15 'er ile askerî zümrelerden (sipahi oğlanları, cebeci vs.) gelenler ile defterhâne haricindeki devlet görevlilerinin çocukları teşkil etmekteydi. Taşra kâtipleri ile çeşitli devlet görevlilerinin adamlarının oranı % 7.5'ar idi. % 3.5 oranında da bir tekkenin mensubu şâkird olarak tayin edilmiştir[898].

XVII. yüzyılda şâkirdlerin % 35.5'uğu defterhâne personelinin çocukları, % 35.5'uğu kalemde kadrosuz çalışanlar olmak üzere % 71'i defterhâne ile direkt ilgili olan kesimden idi. Askerî zümrelerden gelenler % 13, defterhâne haricindeki devlet görevlileri %9.5 oranında bulunmaktaydı[899]. Defterhâne'de görev yapan kâtip ve şâkirdlerin oğulları kalemde istihdam edilmişlerdir. Yukarıda da görüldüğü gibi kalem

---

892 BOA, A. NŞT, Dos. nr. 147/121.

893 BOA, A. DİE, nr. 168, s. 9.

894 BOA, A. NŞT, nr. 1182, s. 10.

895 BOA, Cevdet-Saray, nr. 8716.

896 BOA, A. RSK, nr. 1563, s. 390; BOA, A. RSK, Dos. nr. 13/45.

897 BOA'de Kâmil Kepeci ve A. RSK tasniflerinde bulunan XVI ve XVII. yüzyıllara ait ruûs defterlerindeki tevcihât kayıtları incelenerek Tablo: 11, 12 ve 13 hazırlanmıştır. XVIII. yüzyılar ait defterhâneye şâkird alınması ile ilgili kayıtlar önceki yüzyıllar gibi teferruatlı bilgi vermediği için dahil edilememiştir (Tablo: 11-13'ün hazırlanmasında kullanılan defterler için bk. BOA, KK, nr. 217; nr. 230; nr. 238; nr. 242-243; nr. 252-254; nr. 256-257; nr. 270; BOA, A. RSK, nr. 1464; nr. 1466; nr. 1469; nr. 1472-1474; nr. 1477; nr. 1484-1485; nr. 1489; nr. 1506; nr. 1510; nr. 1519; nr. 1522-1524; nr. 1526; nr. 1529). Bu tablolarda yapılan hesaplar tüm kayıtları yansıtmadığı için kesin bir doğruluk taşımamakta ise de durumu ana hatları ile yansıtmaktadır.

898 Bk. *Tablo:11.*

899 Bk. *Tablo:11.*

personelinin çoğunluğu defterhâne personelinin çocuklarından oluşmaktaydı[900]. Defterhâne personelinin çocukları kalemde çocuk yaşta göreve başlar ve daha sonra kadroya geçerdi[901].

TABLO: 11
Şâkirdlerin Menşei

Şâkirdlerin menşei	Yüzyıllara göre dağılımı								
	XVI	%	%*	XVII	%	%*	Topl.	%	%*
Defterhâne personelinin (emin, kâtip, şakird) çocukları	7	9	26	11	8.5	35.5	18	8.5	31
Defterhâne'de kadrosuz çalışanlar	6	7.5	22	11	8.5	35.5	17	8	29.25
Taşra kâtipleri	2	2.5	7.5	2	1.5	6.5	4	2	7
Askerî gruplar (sipahi oğlanları, cebeci, silahdar, ulûfeciyan-ı yesâr)	4	5	15	4	3	13	8	4	13.75
Diğer devlet görevlilerinin çocukları (kadı, silahdar vs.)	4	5	15	3	2.5	9.5	7	3.5	12
Diğer devlet görevlilerinin tevâbii	2	2.5	7.5	-	-	-	2	1	3.5
Defter emini akrabası	1	1.25	3.5	-	-	-	1	0.5	1.75
Tekke mensubu	1	1.25	3.5	-	-	-	1	0.5	1.75
Belirlenemeyen	52	66	-	99	76	-	151	72	-
Toplam	79	100	100	130	100	100	209	100	100

* Belirlenemeyenler hesaba dahil edilmemiştir.

Şâkirdlerin defterhâneye alınması içi defter emini veya başka bir devlet görevlisinin arzı veyahut kendisinin arzuhal vermesi gerekliydi[902]. XVI. yüzyılda defterhâneye alınan şâkirdlerin % 42'si defter emini , % 18.5'uğu vezir veya beylerbeyi , % 2.25'i hanedan mensubu, % 2.25'i Kırım hanı, % 14'ü sabık defter emini, % 7'si tahrir emini, % 9.25'i diğer devlet görevlilerinin arzı ile tayin olmuştur. Arzuhal ile tayin olanların oranı % 4.75'dir. Görüldüğü gibi tayinlerde kâtiplerde olduğu gibi defter emini veya başka bir devlet görevlisinin arz sunması, yani himayesi gerekliydi.

XVII. yüzyılda defterhâneye şâkird alınmasında defter emini arzı önceki yüzyıldaki oranın iki katından fazla artarak % 88.5'a çıkmıştır. XVIII. yüzyıla ait kayıtlarda defterhâneye alınacak personelin defter emini arzı ile olması gerektiği yazılıdır[903]. Beylerbeyi veya vezir arzı bu yüzyılda önceki yüzyıla göre % 18.5'dan % 1'e düşmüştür. Diğer devlet görevlilerinin arzı ile alınan şâkird oranı % 2.25'dir. Arzuhal ile tayin olunma önceki yüzyıla göre iki kat artarak % 8.25'e çıkmıştır.

---

900 Defterhâne'de kadrosuz çalışanların büyük bir kısmı da kalem personelinin çocukları olmalıdır.

901 1621'deki Lehistan seferinde kâtip ve şâkird kadrosunda bulunmamasına rağmen seferde hizmet eden timar sahibi kâtip ve şâkird çocukları görülmektedir (Bk. BOA, *TD*, nr. 739, s. 94).

902 Bk. *Tablo:12.*

903 BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 14.

TABLO: 12
Şâkirdlerin Defterhâne'ye Alınış Şekilleri

Şâkirdlerin defterhâneye alınış şekilleri	Yüzyıllara göre dağılımı								
	XVI	%	%*	XVII	%	%*	Topl.	%	%*
Defter emini arzı	18	22	42	75	51.5	88.5	93	40.75	72.75
Beylerbeyi, vezir arzı	8	9.75	18.5	1	0.75	1	9	4	7
Hanedan mesubu (şehzade) arzı	1	1.25	2.25	-	-	-	1	0.5	0.75
Kırım Han'ı arzı	1	1.25	2.25	-	-	-	1	0.5	0.75
Sabık defter emini arzı	6	7.25	14	-	-	-	6	2.5	4.75
Tahrîr emini (Defterhâne kâtibi) arzı	3	3.75	7	-	-	-	3	1.5	2.25
Diğer devlet görevlilerinin (Silahdar ağa, Budin defterdârı vs.) arzı	4	4.75	9.25	2	1.25	2.25	6	2.5	4.75
Arzuhal (şahsın kendi müracaatı)	2	2.5	4.75	7	4.5	8.25	9	4	7
Belirlenemeyen	39	47.5	-	61	41.75	-	100	43.75	-
Toplam	82	100	100	146	100	100	228	100	100

* Belirlenemeyenler hesaba dahil edilmemiştir.

Defterhâneye alınması için arz veya arzuhal sunulan şâkird ve kâtiplerin buyruldu çıktıktan sonra ruûs tezkiresi yazılırdı. Ruûs tezkiresi[904] yazıldıktan sonra boş (mahlûl) kadro yoksa, aday şâkird kadrosuna geçemezdi. Tezkiresi yazılmasına rağmen birkaç yıl kadro bekleyenler olmaktaydı[905]. Yine şâkird kadrosuna geçenlerin önemli bir kısmının önceden defterhânede 4-5 yıl kadrosuz olarak hizmet ettikleri görülmektedir[906].

XVI. ve XVII. yüzyıl tevcihât kayıtlarına göre şâkirdlerin sonraki durumlarını takip etmek mümkündür[907]: Şâkirdlerin % 19'u kâtipliğe yükselmiş, % 19'u başka bir göreve geçmiş, % 24.25'i görevden başka birisi lehine ferağat etmiş, %24.25'i ise görevdeyken ölmüştür. Görevini aksattığı için kalemden çıkarılanların oranı ise % 13.5'dur. Şâkirdler, kaleme devam etmez[908], seferlere katılmaz[909], işiyle ilgilenmez[910] ise defterhânedeki görevinden azl edilirdi. Ayrıca sakat olursa ve yaşlanırsa da görevinden ayrılırdı[911].

XVII. yüzyılda şâkirdlerin büyük bir bölümünün (% 86) görevde iken öldüğü üst bir kadroya geçemediği görülmektedir. Kâtipliğe yükselenlerin oranı % 2'dir. Fakat bu rakam tam olarak durumu yansıtmamaktadır. Çünkü XVII. yüzyıldaki

---

904 Şâkird ruûsu için bk. *EK: 24.*
905 BOA, A. RSK, nr. 1474, s. 176.
906 BOA, KK, nr. 213, s. 16; nr. 244, s. 107; BOA, A. RSK, nr. 1474, s. 43.
907 Bk.*Tablo:1.*
908 BOA, KK, nr. 235, s. 35; nr. 249, s. 168.
909 BOA, A. RSK, nr. 1474, s. 199, 215.
910 BOA, A. RSK, nr. 1467, s. 8.
911 BOA, A. RSK, nr. 1498, s. 30.

kâtiplerin % 38'i şâkirdlikten gelmektedir[912]. Ancak kalemde personelin oldukça artması, şâkirdlerin birçoğunun kâtipliğe yükselmesini engellemiştir. Defterhâne'de 30 yıl, hatta 50 yıla yakın hizmet edip, kâtip olamadan şâkirdlikten mütekaid olanlara rastlanılmaktadır[913]. Bu yüzyılda şâkirdlerin % 8'i başka bir göreve tayin olmuş, % 2'si görevinden başkası lehine feragat etmiş, % 1'i yaşlılık ve sakatlığı sebebiyle görevinden ayrılmış, % 1'i ise görevini aksattığı için azledilmiştir. Mütekaid ve kalemden çıkarılma oranının biraz daha yüksek olması gerektiğini düşünüyoruz. Elimizdeki ruûs defterlerinde az görülmekle beraber başka vesikalarda bu durumlara rastlanılmaktadır[914].

TABLO: 13
Şâkirdlerin Sonraki Durumları (Şâkird kadrosunun boşalma şekilleri)

Şâkirdlerin sonraki durumları (şâkird kadrosunun boşalma şekilleri)	Yüzyıllara göre dağılımı					
	XVI	%	XVII	%	Toplam	%
Kalem içinde terfi (kâtip olma)	7	19	2	2	9	7
Ölüm	9	24.25	78	86	87	68
Feragat	9	24.25	2	2	11	8.5
Başka göreve tayin (Çavuşluk, ulûfeciyân-ı yesâr kitâbeti vs.)	7	19	7	8	14	11
Sakatlık, yaşlılık gibi sebeplerle ayrılma	-	-	1	1	1	0.75
Kalemdem çıkarılma (vazifesini aksatma, sefere gelmeme)	5	13.5	1	1	6	4.75
Toplam	37	100	91	100	128	100

Defterhâne şâkirdleri kalem kâtipliğine veya başka bir göreve tayin olup, sonra zamanla devletin en üst kademelerine yükselebilirlerdi. Meselâ, Kanunî devrinin meşhur defterdârı İskender Çelebi defterhâne şâkirdliğinden yetişmedir[915].

Defterhâne şâkirdlerinin büyük kısmı timar tasarruf etmekteydi[916]. Bunların timarları genellikle 10-15.000 akçe civarında idi[917]. Fakat babasından timar intikali veya uzun yıllar görev yapması sebebiyle kâtiplerden daha fazla zeâmet tasarruf eden şâkirdlere rastlanılmaktadır. 50-60.000 akçelik zeâmete sahip şâkirdler bulunmaktaydı[918].

---

912 Bk. *Tablo: 6.*
913 BOA, A. NŞT, Dos. nr. 147/121; BOA, AE, Mehmed IV, nr. 4811.
914 Meselâ bk. BOA, AE, Mehmed IV, nr. 4811.
915 Peçuylu, *Tarih*, I, İstanbul 1980, s. 40-41.
916 Bk. *Tablo: 9.*
917 BOA, *TD*, nr. 749, s. 22-23.
918 BOA, *TD*, nr. 821, s. 89; BOA, A. DFE, nr. 274, s. 3; BOA, AE, Süleman II, nr. 371.

Ulûfe tasarruf eden şâkird sayısı çok azdı. XVI. yüzyılda 3-4 şâkird ulufe alırken[919] sonradan şâkirdlerin ulûfe tasarruf etmesi devam etmemiştir. 1688 yılında tekrar 1 defterhâne şâkirdinin küçük ruznâmçe kaleminden 1691 yılına kadar mevacib aldığını görüyoruz. 1715'e kadar tekrar ulûfe tasarruf eden şâkirde rastlanılmamaktadır. 1715-1732 yılları arasında ise 1 şâkird mevacib almaktaydı[920]. Mevacibleri 8-9 akçe civarındaydı[921]. Ayrıca bu yıllarda küçük ruznâmçe kaleminin *müşâherehorân-ı hazîne-i âmire* kısmından da 1-2 şâkird mevacib almıştır[922].

Şâkirdler eğer tezkire yazma veya kayıt çıkarma (derkenâr) gibi işleri yaparlarsa bundan harç alırlardı. Ayrıca defterhânede yapılan işler karşılığında iş sahiplerinden alınıp biriktirilen orta akçesinden de 3-4 ayda bir bütün kalem personeline dağıtılması dolayısıyla payları vardı[923]. Timarsız ve ulûfesiz şâkirdlerin gelir kaynağı da bu idi. Harçlardan gelir miktarlarını tam olarak bilemiyoruz. Fakat oldukça yüksek olduğu gönünde bilgiler vardır. Meselâ, 1705'de defterhâneye şâkird olarak giren bir kişinin 45.000 akçe mirî resim verdiği görülmektedir[924]. Eğer defterhâne kazançlı bir yer olmasa bu kadar büyük bir mikdarı şâkird olmak için vermezdi.

Şâkirdlerden *salyane* alana ise çok az rastlanılmaktadır[925].

E- MÜLÂZIMLAR

XVIII. yüzyılda ihdas edilmiş olmalıdır. Kitabet ve hesap işlerini bilmeyen kişiler önceden şâkird adı altında veya kadrosuz olarak alınırken, sonradan mülâzım adıyla alınmışlardır. Bunlar tecrübe kazandıktan sonra şâkird kadrosunu geçerlerdi. mülâzım uygulamasıyla kalemde timarsız ve ulûfesiz olarak hizmet edenler kaldırılarak bu sınıfa sokulmuş olmalıdır.

XVIII. yüzyılda bunların 30 kişi olduğu görülmektedir[926]. Bunların bir kısmı timar tasarruf etmekteydi[927]. Kalemde alınan harçlardan oluşan orta akçesinden bunlara da verilmiş olmalıdır.

---

[919] BOA, *MAD*, nr. 559, s. 208; nr. 7118, s. 10.
[920] Bk. *Tablo:5*.
[921] BOA, KK, nr. 3449, s. 9; nr. 3455, s. 28.
[922] BOA, KK, nr. 3460, s. 18, 24; BOA, *MAD*, nr. 6094, s. 9; nr. 6248, s. 20.
[923] BOA, *MD*, nr. CLXIV, 83/345; A. Refik, *Aynı eser*, s. 204-205.
[924] BOA, A. RSK, nr. 1563, s. 423.
[925] BOA, A. RSK, nr. 1506, s. 5.
[926] BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 84, s. 14; *Buyuruldu Mecmuası*, vs. 19a.
[927] BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 3, s. 92, 104, 223; nr. 63, s. 122; BOA, A. DFE, Dos. nr. 153/81.

TABLO: 14

Timarlı ve Ulûfeli Defterhâne Personeli

Tarih	Timarlı		Ulufeli		Mülazım	Toplam
	Katip	Şâkird	Kâtip	Şâkird		
1572	-	-	-	-	-	40
1601	-	-	-	-	-	58
1616	19	34	7	-	-	60?
1621	42	24	6	5	-	77
1628	22	19	16	-	-	57?
1647	25	19	-	-	-	44
1650-1652	34	41	9	-	-	84
1656-57	28	73	7	-	-	108
1662-63	13	28	6	-	-	47
1676	16	30	5	-	-	51
1687-88	12	28	4	-	-	44
1688-89	10	33	3	1	-	47
1693-94	14	35	2	-	-	51
1695-96	11	38	2	-	-	51
1706	6?	29	3	-	-	38?
1744	15	15	-	-	30	60
1786	15	15	-	-	30	60

F- SARRAF

Devlet hazinesinin gelir kalemlerinden birisi de defterhânede timar tezkirelerinden tahsil edilen resm-i mirî idi. Önceleri defterhâne'de tahsil edilerek defter emini eliyle hazineye teslim edilirdi[928]. Daha sonra bu resimler kâğıd emini yanında alınmış fakat bu durumun gerek devlet hazînesinin ve gerek timar sahiplernin

928 BOA, *MD*, nr. LXIV, 166/430, 177/459; BOA, *MAD*, nr. 17896, s. 2; BOA, D. BRZ, nr. 20637, s. 7- 8, 14.

zararına olması üzerine 17 Ekim 1609 (15 Receb 1018)' da defterhânede *sarraf* adı altında yeni bir görevli ortaya çıkmıştır[929]. Sarraflar genelde defterhâne kâtipleri arasından defter emini arzı ile tayin edilmişlerdir[930]. Defterhâne sarrafları kâğıd emini yanında otururak defterhânede yazılan tezkireler ile merkeze beylerbeyilerin gönderdiği tezkirelerin resm-i mirîsi ile kâğıd emini resmini birlikte tahsil edip , kâğıd eminine teslim ederdi[931]. Sarraflık hizmetini yürüten kişi resimleri tam olarak tahsil etmenin yanısıra alınan paranın sahte olup olmadığına da dikkat etmekteydi[932].

Sarrafların tahsil ettikleri resimlerden hisse alıp almadığını bilemiyoruz. Fakat sarraflıkta bulunan kâtiplerin zeâmet tasarruf ettikleri görülmektedir[933]. Bu göreve tayin edilenlerden uzun müddet bu göreve devam edenlere de rastlanılmaktadır[934].

G- DİĞER GÖREVLİLER

Yukarıda anlatılan kalem personelinden başka defterhânede vazife yapan mücellid, odacı, imam ve müezzin gibi görevliler de bulunmaktaydı[935]. Fakat bunlar hakkında fazla malumâtımız yoktur. Bu görevlilerin kalemde toplanan harçlardan hisseleri vardı. Kalemde yapılan işler karşılığında *orta akçesi* adı altında alınan harçlar kalem kisedârı tarafından toplanır, imam, müezzin, odacı ve mücellidlerin maaşları (*şehriyye*) buradan verilirdi[936]. Bu görevlilerin kalemde vazifelendirilmesi ile alâkalı bir kayıta rastlanılmaması bunların şâkird veya kâtip adı altında kadrosuz olarak kaleme alınanlar arasından, o görevlerde istihdam edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca bu görevlilerden şâkird kadrosuna geçenlere de rastlanılmaktadır[937].

---

929 BOA, *MD*, nr. LXXVIII,350/909. Gerek merkezde gerek taşrada bulunan devlet dairelerinde sarraf ve vezzân adı ile görevliler bulunmaktadır (Bk. BOA, A. RSK, nr. 1517, s. 89, 141; BOA, KK, nr. 259, s. 95; BOA, Cevdet-Maliye, nr. 27795; Nejat Göyünç, "Tarih Başlıklı Muhâsebe Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, X, İstanbul 1990, s. 32.

930 BOA, *MD*, nr. LXXVIII, 350/ 909; BOA, A. RSK, nr. 1504, s. 24; nr. 1529, s. 132, 242; BOA, KK, nr. 3403, vr. 22b ; nr. 3439, s. 44; BOA, AE, Ahmed I, nr. 25.

931 BOA, *MD*, nr. LXXVIII, 350/909.

932 1606'da defterhâne sarrafı olan Sipahi Ahmed'in tahsil ettiği rüsûmun içerisine sahte altın ve guruş karıştığının anlaşılması üzerine defter emini arzı ile görevden alınmış, yerine defterhâne kâtiplerinden Seyyid Ali tayin edilmiştir. Seyyid Ali daha sonraları defter eminliği kaymakamlığı da yapmıştır (Bk. BOA, AE, Ahmed I, nr. 25; BOA, A. RSK, nr. 1504, s. 8).

933 Ulûfe tasarruf ederken halef-selef olarak sarraflığa tayin edilen iki kâtibin ulûfelerini hazineye bırakarak, zeâmet tasarruf ettikleri görülmektedir (Bk. BOA, KK,nr. 3403, vr. 22b; nr. 3439, s. 44).

934 Defterhâne kâtipliğinden sarraf olan kâtip Mustafa 1656-1677 tarihleri arasında yirmi bir sene bu vazifeyi yapmıştır (Bk. BOA, KK, nr. 3403, vr. 22b; nr. 3439, s. 44; BOA, A. RSK, nr. 1529, s. 242).

935 BOA, *MD*, nr. CLXIV, 87/345; A. Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, s. 205.

936 A. Refik, *Aynı eser*, s. 205.

937 BOA, KK, nr. 242, s. 71.

II- DEFTERHÂNE GÖREVLİLERİNİN SUİSTİMALLERİ

Osmanlı bürokrasisinde vazife yapan çeşitli görevlilerin zaman zaman kendi işleriyle ilgili hususlarda suistimallere karıştıkları görülmektedir. Meselâ, 1590 yılında Divân-ı Hümâyûn ve Mâliye kalemlerindeki bir kısım kâtiplerin sahte berat ve tezkireler yazdıkları, İran seferleri için serdarlara gönderilen tuğrası çekilmiş boş ahkâm kâğıtlarını ele geçirerek, onlarla istedikleri gibi sahte evrak hazırladıkları , hatta yazıldıktan bir müddet sonra silinen mürekkep kullanarak, yazısı silinen ahkâm kâğıtları ile tezvir hükümler yazdıkları, yapılan teftîş sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bu suistimalleri yapanlardan ikisi idam edilmiş, altısının birer elleri kesilmiş ve yedisi de küreğe gönderilmiştir[938]. Bu tip hadiselere bilhassa devlet gelirlerinin tevzii ile vazife tezkire ve beratlarını hazırlayan kalemlerde daha sık rastlanılmaktadır[939].

Defterhâne-i âmire bu açıdan suistimale uygun kalemlerden birisi olduğu için kalem kâtipleri de zaman zaman bu tür sahte evrak tanzimi işine karışmışlardır. Bilhassa bir kısım defterhâne kâtiplerinin taşra alay beyleriyle yakınlık kurdukları ve onlarla haberleşerek usûlsüz arzlar ile boş ahkâm kâğıtlarını ele geçirip timar gelirlerini kanunlara mugâyır olarak istedikleri şekillerde tasarruf ettikleri görülmektedir[940]. Rastlanılan bir diğer suistimal şekli, timar ruznâmçe kayıtlarında timarı tasarruf eder gözüken bir şahsın timar tasarruf kaydını onun üzerinden çıkarıp (kaydını bozup) başkalarının tasarrufuna geçirmek veya bir timar kaydının bozulduğuna itibar etmeden açıkdan derkenâr etmek gibi timâr ruznâmçe kayıtlarının hilâfına yapılan hareketlerdir[941]. Kalem kâtiplerinin yalnız defterhânede değil başka

---

[938] *Tarih-i Selânikî*, I, s. 227.

[939] Divân kâtiplerinin kalemlerde işi olanlardan rüşvet alarak, iş sahibinin meselesinin istediği gibi halledilmesini sağlamak için, usülsüz olarak Maliye'den yazılmayacak yazıları, Divân-ı hümâyûn kaleminden tahrir etdirdikleri anlaşılmış bu duruma mani olması için reisülküttâba Mart 1764'de bir hüküm gönderilmiştir (Bk. A. Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, s. 107-108). Kâtiplerin benzer suistimal şekilleri için ayrıca (bk. *Kitâb-ı Mesâlihi'l-müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn nşr. Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir Kaynaklar*, Ankara 1988, s. 127- 128). Bu şekilde bir çok örneğe rastlamak mümkündür. 1589'da Maliye'de tezvîr hüküm yazdığı için kalemden çıkarılan Altıboğçaoğlu için bk. F. Emecen, "Ali'nin 'Ayn'ı ; XVII. Yüzyıl başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları", *Tarih Dergisi*, sayı 35, İstanbul 1994, s. 136 137.

[940] 1783'de defterhâne kâtiplerinden Yesrî'nin taşra alaybeyleriyle haberleşerek müzevver vesikalar düzenlediği anlaşılmış , bu durumun timarlı askerin zararına olduğu ve kâtibin kalemden tardı ve cezası olmazsa defterhâne kayıtlarının giderek muhtel olacağı belirtilerek, bu tip işlere başkalarının da girmesinin önlenebilmesi için ibret olsun diye Kâtip Yesrî divân-ı hümâyûn çavuşlarından birisinin mübâşeretiyle Bozcaada'ya sürülmüştür. Bozcaada nâibine yazılan hükümde kâtibin orada ikamet ettirilmesi, başka yere gitmemesinin sağlanması ve suçlunun oraya vardığı zaman, orada ikamet ettiğinin çavuş vasıtasıyla merkeze bildirilmesi istenmiştir (Bk. BOA, Cevdet-Zaptiye, nr. 3107). Yine aynı tarihde Hüdâvendigâr alaybeyi ile işbirliği yaparak sahte evrak düzenlediği anlaşılan defter-i hakanî kâtibi Tab'ı da Gelibolu'ya sürülmüştür (Bk. Cevdet-Zaptiye, nr. 4481).

[941] 1671'de bu hareketi yapan kâtip Hasan İhsan'ın kitâbeti elinden alınarak, zeâmetinin bulunduğu Paşa Sancağı'nda alaybeyi bayrağı altında seferlere katılmak şartıyla zeâmetine dokunulmamıştır. Bu kâtibin 1677'de tekrar kalemde kâtipliğe başladığını görüyoruz. Muhtemelen defter emininin veya başka bir görevlinin aracılığıyla affedilmiştir (Bk. BOA, *TD*, nr. 826, s. 179).

kalemlerde de yapılan sahtekârlıklara karıştıkları da görülmektedir[942]. Kâtiplerin hâricinde kalem kîsedârlarının da bu tip usûlsüzlüklere karıştığı vâkidir[943]. Hatta defter eminlerinin de suistimallerine rastlanılmıştır[944]. 1620'li yıllarda defter eminliği yapan Abdi Efendi ve reisülküttâb Hamza Efendi'lerin, mahlûl timarları üzerlerine geçirip sonradan kendi adamlarına ferâgat ettikleri anlaşılmış, bunun üzerine reisülküttâb Hamza Efendi idâm edilmiş, Abdi Efendi ise görevden alınmıştır[945]. Defter eminlerinin bir diğer suistimâlleri de kalemde toplanan harçlardan kâtiplerin hakkı olan parayı onlara vermeyerek kendilerine almaları şeklinde olmuştur.Bu durum kâtiplerin şikâyeti üzerine defter eminine hitâben yazılan bir hükümle önlenmiştir[946]. Suistimâli yapan görevliler işledikleri suça göre kalemden çıkarılma, sürgün, kürek cezası, el kesme ve idam gibi cezalara çarptırılmışlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANE ve DOKÜMANTASYON DAİRE BŞK.

---

[942] 1563'de divân kâtibi Cemşid Şam'daki bir yeniçeri gediğini verilmiş gibi kaydetmiştir. Reisülküttâbın tezkiresi üzerine ona yardım eden defterhâne kâtibi Mehmed Çelebi ile birlikte küreğe konulmuşlardır. Cemşid dört yıl sonra serbest bırakılmıştır (Bk. Mehmed İpşirli, " XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler", *TED*, sayı 12, İstanbul 1982, s. 217).

[943] 1693 yılında kalem kisedârı olan Muhsin Efendi mahlûlden zeâmet tevcîh edilen bir sadaret görevlisinin zeâmetinin birkaç köyünü, onun zeâmetin köylerini bilmemesinden istifâde ederek, emir almadan ifrâz etmiş, başkasına satmak veya kendi zeâmetine ilhak etmek niyetindeyken , zeâmet sahibini tanıyan bir defterhâne kâtibinin hadiseyi ona haber vermesiyle vaki olan şikâyet üzerine defter eminine bir fermân gönderilmiş, yapılan araştırma sonucu, durum anlaşılınca kisedâr kalemden çıkartılarak sürgün edilmiştir (Abdullah el-Üsküdârî, *Vâkıât-ı Ruznerre*, IV, Süleymâniye Ktp. Esad Efendi kısmı,, nr. 2437, vr. 169b-170a).

[944]Kalem harici işlerde de defter eminlerinin suistimallere karıştıklarını görüyoruz. Defter emini Ramazanzâde Abdullah Efendi ile Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Mısır'da devlet adına malları zabtolunan iki beyin emlak ve eşyasının satışında suistimalleri görüldüğünden her ikisi de 8 Nisan 1731'de görevlerinden azledilerek Lefkoşe'ye sürgüne gönderilmişlerdir (*Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî*, vr. 22b).

[945] BOA, *MAD*, nr. 4873, s. 157-162. Defter emini Abdi Efendi'nin daha sonraki tarihlerde defter eminliğinde bulunması sonradan affedildiğini göstermektedir (Bk. Ek 1, Defter Eminlerinin listesi)

[946] Bu konuda defter emini Mehmed Emin'e Eylül 1764'de bir hüküm yazılarak defter eminlerinin kâtiplerin hakkı olan orta akçesine müdahale etmemeleri emredilmiştir (BOA, *MD*, nr. CLXIV, 87/345; A.Refik, *Aynı eser*, s. 204-205).

SONUÇ

Muhtemelen XV. yüzyılın ikinci yarısında kurulan defterhâne-i âmire, timar sisteminin ve Osmanlı Merkez bürokrasisinin gelişimine paralel olarak büyüdü. Osmanlı bürokrasisinde divân-ı hümâyun kalemleri ile defterdârlık kalemlerinden sonra üçüncü kalem haline geldi.

Kanûnî devrinin ilk yıllarındaki kayıtlara göre Osmanlı Ülkesi gelirinin % 37'si timar sistemi içerisinde tasarruf ediliyordu. Bu timar gelirleri karşılığında cebelüleri ile birlikte seferlerde vazife yapan 70-80 bin kişilik süvari ordusu Osmanlı Devleti'nin en büyük askerî gücünü oluşturmuştur. Bu sistemin düzenli işleyebilmesi için timar gelirlerini oluşturan kaynakların sıhhatli ve ayrıntılı olarak bilinmesi ve meydana gelecek değişikliklerin takip edilmesi gerekliydi. Bilhassa sefere gidecek asker sayısının azalmaması için timar tevcih işlemlerinin usulüne uygun olarak yapılması ve timarlı sipahilerin kayıtlarının muhafaza edilmesi timar sisteminin düzgün bir şekilde işlemesi için son derece önemliydi. Osmanlı Devleti'nde bu görevi defterhâne-i âmire yapmıştır. XVI. yüzyılda büyük başarılar kazanan Osmanlı ordusunun teşkil ve sevkinde defterhânenin birinci derecede rolü vardı. Bu sebeple defterhâne Osmanlı Devleti'nin üç hazînesinde birisi olarak kabul ediliyordu. XVII. yüzyılın başlarından itibaren bozulan timar sisteminin konrol altına alınabilmesi için defterhâne tarafından yeni metodlar geliştirildi. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren timar gelirlerine müteallik yeni tahrirlerin yapılmaması sebebiyle eskiyen kayıtların çıkardığı aksaklıkları gidermek için cebe ve derdest defterleri gibi yeni defterler ve bir çok yeni kayıt usulleri ihdas edildi. Defterhânenin bu çabaları sayesinde timar sistemi XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin önemli bir askerî ve idârî unsuru olmuştur.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren timar sisteminin önemini kaybetmesine paralel olarak defterhânenin önemi azaldı ise de Tanzimat'a kadar devletin en önemli kalemlerinden birisi olarak varlığını sürdürdü.

Kalemin âmiri olan defter eminleri hâcegân-ı divân-ı hümâyûn zümresinden idi. XVI. yüzyılda genelde defterhâne kâtipleri arasından tayin edilirken, Osmanlı bürokrasisinde memuriyetlerin çoğalmasına paralel olarak bu usûl ortadan kalktı. XVII. yüzyılın ikinci yarısndan itibaren kâtipler daha alt sınıf memuriyetlerde görev yaptıktan sonra defter emini olabiliyorlardı. XVIII.yüzyılda münâvebe mansıbı olan defter eminliği, başdefterdârlık, reisülküttâblık, sadâret kethüdâlığı gibi daha üst seviyedeki memuriyetlerde görev yapmış insanların mazuliyetlerinden sonra sıkça tayin edildikleri makam oldu. XVI. yüzyılda 7-8 yıl gibi uzun süreler defter

eminliğinde bulunanlar varken, asrın sonlarından itibaren bu süre gittikçe kısalmaya başladı. 1740'lı yıllardan itibâren yıllık Şevval tevcihâtı sebebiyle 1 yıl ile sınırlandırıldı. XVI-XVII. yüzyıllarda genelde göreve gelenler bir defa vazife yaparken, XVIII. yüzyılda tevcihât sistemi sebebiyle bu sayı çok arttı. Bu yüzyılda 4 defa, 5 defa, 7 defa defter eminliğinde görev yapanlar olmuştur.

Defterhâne-i âmirenin personeli (kâtip ve şâkirdler) 1530'lu yıllarda 10-15 kişi iken kalemin gelişimine paralel olarak bu sayı arttı ve XVII. yüzyılın ilk yarısında 90-100 kişiye kadar ulaştı. Kâtip ve şâkirdler timarlı ve ulûfeli olmak üzere iki kısımsa da, ağırlıklı olarak timar tasarruf etmeyen, sadece kalem harçlarından aldıkları harçlarla geçimlerini sağlayan kadrosuz kâtip ve şâkirdler de vardı. XVIII. yüzyılda bunlar mülâzım adı altında toplanıldı. Bu yüzyılda defterhânenin 15 kâtip, 15 şâkird ve 30 mülâzım kadrosu vardı. Kalem personeli içerisinde, defterhâne çalışanlarının çocukları ve akrabaları önemli bir yer tutsa da bunların haricinde dışarıdan kaleme girenler daha fazla sayıda olmuştur.

Defterhâne-i âmire timar sisteminin zayıflamasına paralel olarak önemini kaybetti ve 1838'de Cerîde Muhâsebeciliği'ne bağlandı. Ancak 1842 yılında yeniden kurulan defterhâne, 1871'de nezârete dönüştürülerek Defter-i Hakanî nezâreti adını aldı. Bu tarihten itibaren görevi de farklılaştı, timarla ilgili işlerinin yerini tapu-kadastro işleri aldı.

EK. I.

DEFTER EMİNLERİNİN LİSTESİ*

İsim	Tayin Tar.	Azl Tarihi	Gör Sür.	Önceki Görevi	Sonraki Durumu
Ali Çelebi [1]	S 905*	Evâhır-ı Za 906*			
Pirî Bey [2]	4 Ra 909*	916*	7 yıl*		
Hacı Kasım Bey [3]	916*				
Musa Çelebi [4]	11 L 920*	13 M 921*			
Haydar Çelebi [5]	13 N 933*	Z 941*	8 yıl*	Defterhâne kâtibi	
Mehmed Çelebi [6]	943*				
Yahya Çelebi [7]	14 C 950*	22 Z 956	6 yıl*		Fevt
Hasan Efendi [8]	960'dan önce				
Cafer Bey [9]	6 Za 959*	11 M 961		Defterhâne kâtibi	Mütekaid
Derviş Çelebi b. Şeyh Baba Nakkaş [10]	11 M 961	5 M 964*	3 yıl*	Müteferrika	Anadolu defterdârı?
Mehmed Çelebi [11]	969*				
Mustafa Çelebi b. Cafer Bey [12]	L.970'den önce				Defter emini, Defterhâne kâtibi
Mustafa Çelebi b. Memi Bey [13]	6 L 970*	12 S 973	2.5 yıl		Defter emini
Mehmed Çelebi [14]	12 S 973	11 Za 976	4 yıl	Reisülküttâb?	Anadolu defterdârı
Mustafa Çelebi b.Memi Bey [15]	11 Za 976	16 L 979	3 yıl	Defter emini	
Mustafa Çelebi b. Cafer Bey [16]	16 L 979	10 Ra 984	4.5 yıl	Defterhâne kâtibi Defter emini	
Abdullah Bey [17]	10 Ra 984	22 Ra 985	1 yıl	Sipâhi oğlanı. Sâbık hassa harcı kâtibi	
Mustafa Çelebi [18]	22 Ra 985	25 B 986	1.5 yıl	Sâbık reisülküttâb. Mısır'da anbar emini	Budin defterdârı
Mehmed Çelebi [19]	25 B 986	988	1.5 yıl	Ruznâmçe-i evvel	
Lâleizâr-zâde Ahmed Ef. [20]	988	1 S 990		Erzurum defterdârı	Bosna defterdârı
Yahya Efendi [21]	1 S 990	1 M 991	1 yıl	Tophane emini, Sipahî oğlanı	Müteferrika. Defter emini
Ali Efendi [22]	1 M 991	1 M 992	1 yıl	Defterhâne kâtibi	Defterhâne kâtibi, Defter emini.
Mustafa Çelebi [23]	1 M 992	22 Ra 992	2.5 ay	Defterhâne kâtibi	Karaman defterdârı
Ömer Çelebi [24]	22 Ra 992	6 Ra 996	4 yıl	Defterhâne kâtibi	
Ali Efendi [25]	6 Ra 996	10 Ra 997	1 yıl	Defterhâne kâtibi Defter emini	Fevt
Yahya Çelebi [26]	10 Ra 997	3 Ca 1000	3 yıl	Defter emini Müteferrika	Başmuhâsebeci
Kilârî Mehmed Çel. [27]	3 Ca 1000	15 B 1000	3.5 ay	Başmuhâsebeci	Başmuhâsebeci
Yahya Çelebi [28]	15 B 1000	25 M 1001	6 ay	Başmuhâsebeci	Sivas defterdârı
Gelibolulu Mustafa Âlî Ef. [29]	25 M 1001	Evâhır-ı C 1001	5 ay	Yeniçeri kâtibi	Yeniçeri kâtibi
Molla Ferruh Efendi [30]	Evâhır-ı C 1001	Evâil-i Ra 1005	4 yıl	Reisülküttâb	Anadolu defterdârı
Yahya Efendi [31]	Evâil-i Ra 1005	Evâil-i S 1006	1 yıl	Reisülküttâb	Reisülküttâb
Okcuzâde Şah Mehmed Ef. [32]	Evâil-i S 1006	Evâil-i C 1006	4 ay	Reisülküttâb	Nişancı
Melek İbrahim Ef. [33]	Evâil-i C 1006	Evâsıt-ı Z 1006	5 ay	Ruznâmçe-i evvel	
Muharrem İbrahim Çelebi [34]	Evâsıt-ı Z 1006	16 C 1009	2.5 yıl	Defterhâne kâtibi, Defter emini vekîli	

Abdi Efendi [35]	16 C 1009	25 M 1010	7 ay	Nişancı (vekîl ?) Divân kâtibi Müteferrika	Divân kâtibi Müteferrika
Nu'man Efendi[36]	25 M 1010	6 L 1012	2 yıl		
Hasan Efendi [37]	6 L 1012	15 Ş 1013	1 yıl	Defterhâne kâtibi	
Hasan Beyzâde Ahmed Ef. [38]	15 Ş 1013	28 Z 1014	1 yıl	Divân kâtibi. Defter emini vekîli	
Ayn Ali Efendi [39]	28 Z 1014	28 B 1018	4 yıl	Divân kâtibi. Müteferrika Defter emini vekîli?	Nişancı vekîli
Abdi Efendi [40]	28 B 1018	14 L 1026	8 yıl	Yeniçeri kâtibi	Defter emini
Nasuh Efendi[41]	14 L 1026	14 Za 1026	1 ay	Divân kâtibi. Defter emini vekîli	Defter emini
Yunus Efendi [42]	14 Za 1026	26 Ş 1027	10 ay		
Nasuh Efendi [43]	26 Ş 1027	15 L 1027	1.5 ay	Defter emini	Müteferrika. Divân kâtibi
Abdi Efendi [44]	15 L 1027	6 S 1029	1.5 yıl	Defter emini	Defter emini
Mustafa Efendi [45]	6 S 1029	2 N 1029	7 ay		
Okcuzâde Şah Mehmed Ef. [46]	2 N 1029	4 C 1030	9 ay	Mısır defterdârı Mütekaid	Nişancı
Rıdvan Efendi [47]	4 C 1030	1 S 1031	8 ay	Maliye tezkirecisi	
Abdi Efendi [48]	1 S 1031	L 1031	8 ay	Defter emini. Divân kâtibi	Defter emini. Divân kâtibi
Turak Efendi[49]	L 1031	23 Za 1032	1 yıl	Divân kâtibi. Müteferrika	Reisülküttâb. Divân kâtibi
İbrahim Efendi [50]	23 Za 1032	12 B 1036	4 yıl		
Abdi Efendi [51]	12 B 1036	10 S 1038	1.5 yıl	Defter emini. Divân kâtibi	
Hüseyin Efendi [52]	10 S 1038	Ra 1040	2 yıl		
İsmail Efendi [53]	Ra 1040	20 B 1045	5 yıl ?		Reisülküttâb ?
Hüseyin Efendi [54]	20 B 1045	22 S 1046	7 ay		Reisülküttâb ?
Ömer Avni Efendi [55]	22 S 1046	Gur. Za 1046	8.5 ay		Reisülküttâb ?
Şaban Efendi [56]	Gur. Za 1046				
Yusuf Efendi [57]	10 L 1049	24 L 1049	14 gün		
Ebubekir Sıdkı Ef. [58]	24 L 1049	2 Ş 1051	2 yıl	Nişancı vekîli	Defter emini
Süleyman Efendi [59]	2 Ş 1051	17 R 1054	3 yıl		Defter emini
Defterdârzâde Mehmed Ef. [60]	17 R 1054	17 B 1054	3 ay	Anadolu muhâsebecisi	
Ebubekir Sıdkı Ef. [61]	17 B 1054	15 N 1054	2 ay	Defter emini	Reisülküttâb?
Süleyman Efendi [62]	15 N 1054	27 Ca 1055	8.5 ay	Defter emini, Ruznâmçe-i evvel Vek.	Hacca gidiyor. Süvârî mukabelecisi
Ahmed Efendi (Hezârpâre Ahmed Paşa) [63]	27 Ca 1055	22 N 1056	1 yıl	Kapucular kâtibi	Başdefterdâr
İsmail Efendi (Köse İsmail Paşa)[64]	22 N 1056	17 Ca 1057	8 ay	Defter emini	Başmuhâsebeci
Mehmed Efendi [65]	17 Ca 1057	13 B 1057	2 ay	Yeniçeri kâtibi	Defterdârlık-ı sâlis
Mahmud Efendi [66]	13 B 1057	13 M 1058	6 ay	Baş Tezkireci	
İsmail Efendi (Köse İsmail Paşa)[67]	13 M 1058	29 S 1058	1.5 ay	Başmuhâsebeci	Başdefterdâr
Koyunzâde Mehmed Efendi [68]	29 S 1058	8 Ş 1060	2.5 yıl		
Mehmed Efendi [69]	8 Ş 1060	21 R 1061	8.5 ay	Taşra kâğıd emini	Yeniçeri kâtibi

Manisalı Mustafa Efendi [70]	21 R 1061	1 Ş 1062	1.5 yıl		
Mehmed Efendi [71]	1 Ş 1062	1 N 1062	1 ay	Defterdâr-ı Sâlis	
Molla Mehmed Ef.[72]	1 N 1062	8 C 1063	9 ay	Silâhdâr kâtibi	
Mehmed Efendi [73]	8 C 1063	22 L 1065	2.5 yıl	Yeniçeri kâtibi	Defter emini ?
Kelâmî Mustafa Ef.[74]	22 L 1065	18 N 1066	1 yıl		
Mehmed Efendi [75]	18 N 1066	21 N 1070	4 yıl	Defter emini ?	
İbrahim Efendi [76]	21 N 1070	1 R 1071	6.5 ay	Tersâne emini	Tersâne emini
Mustafa Efendi [77]	1 R 1071	22 Ca 1072	1 yıl	Anadolu muhâsebecisi	
Behçetî Mehmed Ef.[78]	22 Ca 1072				
Salih Efendi[79]	6 Ş 1074*	1 Za 1074*			
Ahmed Efendi[80]	2 R 1076*	3 B 1076*			
Mustafa Efendi [81]	4 Ra 1077		1 ay	Mevkufâtcı	Reisülküttâb?
Hüseyin Efendi[82]	7 C 1077*				
Mustafa Efendi[83]	10 S 1080*				
Mehmed Mecid Efendi[84]	5 S 1081*	5 Ra 1081	1 yıl	Defterhâne kâtibi	Cizye muhâsebecisi
Mustafa Efendi[85]	5 Ra 1081	25 R 1082		Reis vekîli	
Süleyman Efendi [86]	25 R 1082	28 S 1084	2 yıl		
Ali Efendi [87]	28 S 1084	27 Za 1086	3 yıl		Süvari mukabelecisi
Mustafa Efendi [88]	27 Za 1086	12 Za 1087	1 yıl		
Elhâc Hüseyin Ef. [89]	12 Za 1087	14 N 1093	6 yıl ?		
Mehmed Efendi [90]	14 N 1093	24 S 1095	1.5 yıl		
Acemzâde Hüseyin Efendi [91]	24 S 1095	28 Za 1098	4 yıl	Reisülküttâb ?	Fevt
Mevkufâtî Mustafa Efendi [92]	7 Z 1098	1 Ca 1099	5 ay	Mevkufâtcı	Defter emini ?
Mustafa Efendi [93]	1 Ca 1099	19 Ca 1101	2 yıl		Şehremini
Mustafa Efendi [94]	19 Ca 1101	18 Ş 1101	3 ay	Defter emini ?	Sadâret kethüdâsı ?
Ali Efendi (Sürmeli Ali Paşa) [95]	18 Ş 1101	18 Z 1102	1.5 yıl	Başdefterdâr	Başdefterdâr
Ali Efendi [96]	18 Z 1102	10 R 1103	4 ay	Orta defterdâr	
Ramazan Efendi [97]	10 R 1103	4 N 1103	5 ay	Başdefterdâr	Fevt
Derviş Feyzi Ef.[98]	4 N 1103		1 yıldan az.	Tezkireci	
Mustafa Efendi [99]	23 Z 1103*	1 S 1104?	1 yıldan az.	Şehremini	
Elhâc Hüseyin Paşa-zâde Mehmed Ef. [100]	1 Ş 1104	28 Ra 1107	2.5 yıl	Mâliye tezkirecisi	Mâliye Tezkirecisi
Nazmi Ahmed Ef. [101]	28 Ra 1107	1 Ca 1108	1 yıl	Reisülküttâb	
Mehmed Efendi [102]	1 Ca 1108	11 L 1108	5.5 ay		
Mustafa Efendi [103]	11 L 1108	2 Ra 1109	4.5 ay		
Yeğen Mehmed Bey[104]	2 Ra 1109	21 Za 1109	8.5 ay	Başmuhâsebeci	Rumeli pâyesiyle İran elçisi
Mustafa Efendi [105]	21 Za 1109	19 S 1112?	2 yıl	Tezkire-i evvel	
Mehmed Efendi [106]	19 S 1112	7 L 1112	7.5 ay		
Elhâc Mehmed Beyefendi [107]	7 L 1112	11 R 1115	2.5 yıl		Defter emini
Mustafa Efendi [108]	11 R 1115	9 B 1115	3 ay	Arpa emini	
Elhâc Mehmed Beyefendi [109]	9 B 1115	24 L 1115	3.5 ay	Defter emini	Ruznâmçe-i evvel
Küçük Çelebi Mehmed Ef. [110]	24 L 1115	13 Za 1117	2 yıl	Reisülküttâb	Fevt
Hüseyin Efendi [111]	13 Za 1117	5 R 1118	5 ay	Yeniçeri kâtibi	
Ramazanzâde Abdülkadir Ef. [112]	5 R 1118	25 B 1118	3.5 ay	Süvâri mukabelecisi	Cizye muhâsebecisi

Hüseyin Paşazâde Mehmed Beyef. [113]	25 B 1118	20 B 1122	4 yıl	Başmuhâsebeci	Mekke'de mevâzi' tamirine memur.
Mehmed Efendi [114]	20 B 1122	24 M 1123	6 ay	Başdefterdâr	
İsmail Efendi [115]	24 M 1123	7 M 1124	1 yıl	Başmuhâsebeci	
Ali Efendi [116]	7 M 1124	27 L 1124	10.5 ay	Darphâne emini	Başmuhâsebeci
İbrahim Efendi [117]	27 L 1124	1125	1 yıldan az	Başmuhâsebeci	Ruznâmçe-i evvel
Mustafa Naîmâ Ef[118]	1125	16 N 1125	1 yıldan az	Anadolu muhâsebecisi	Başmuhâsebeci
Şirvânî Ebubekir Efendi [119]	16 N 1125	30 L 1125*		Reisülküttâb	Darbhâne emini
Elhâc Mehmed Beyefendi [120]		21 Ra 1129 ?			Ruznâmçe-i evvel
Seyyid Sebzî Mehmed Ef.[121]	21 Ra 1129	11 R 1130 ?	1 yıldan az	Cebecibaşı	Cebecibaşı
Şerbetcizâde Hüseyin Ef. [122]	11 R 1130?		1 yıldan az	Başdefterdâr vekîli	Mısır'a mübâşir olarak gidiyor.
Ramazanzâde Abdülkadir Ef. [123]	8 M 1131	5 Z 1132 ?	2 yıl	Reisülküttâb	Ruznâmçe-i evvel
Elhâc Mustafa Ef. [124]	5 Z 1132 ?	15 C 1133	6.5 ay	Başdefterdâr	Mescid-i Aksâ'yı tamire gidiyor.
Süleyman Efendi [125]	15 C 1133	16 Ca 1134	1 yıl	Yeniçeri kâtibi	
Çelebi Mehmed Ef[126]	16 Ca 1134	24 Ca 1135	1 yıl	Başmuhâsebeci	Ruznâmçe-i evvel
Elhâc Mustafa Ef.[127]	24 Ca 1135	6 S 1141	6 yıl	Defter emini	Fevt
Ramazanzâde Abdullah Ef.[128]	7 S 1141	12 Ş 1143	2.5 yıl	Ruznâmçe-i evvel	Defter emini
Üçanbarlı Mehmed Efendi [129]	5 R 1143	8 R 1143	3 gün	Reisülküttâb	Sürgün. Defter emini
Ramazanzâde Abdullah Ef.[130]	8 R 1143	12 Ş 1143	4 ay	Defter emini	Sürgün
Üçanbarlı Mehmed Efendi [131]	12 Ş 1143	27 Za 1144	1 yıl	Reisülküttâb. Defter emini	Başdefterdâr
Ebubekir Firdevsî Efendi [132]	27 Za 1144	22 R 1145	5 ay	Ruznâmçe-i evvel	Fevt
La'lî Mustafa Ef. [133]	22 R 1145	3 L 1145	5.5 ay	Anadolu muhâsebecisi	Ruznâmçe-i evvel
Cânibî Ali Efendi[134]	3 L 1145	11 Ra 1147	1.5 yıl	Başdefterdâr	Ruznâmçe-i evvel. (Mısır'a gönderiliyor)
La'lî Mustafa Efendi [135]	11 Ra 1147	22 M 1148	10.5ay	Ruznâmçe-i evvel	
Bozoğlan Hacı İbrahim Ef. [136]	22 M 1148	18 Ş 1148	7 ay	Başdefterdâr	Başdefterdâr
Ebubekir Beyefendi [137]	18 Ş 1148	8 L 1150	2 yıl	Nişancı	Anadolu muhâsebecisi
Nuh Efendi [138]	8 L1150	5 L 1151	1 yıl	Başmuhâsebeci	
Mehmed Emnî Beyefendi [139]	5 L 1151	17 L 1152	1 yıl	Ruznâmçe-i evvel	Anadolu Beylerbeyi pâyesiyle Rusya elçisi.
Şerif Halil Efendi [140]	17 L 1152	12 L 1153	1 yıl	Başmuhâsebeci	Defter emini
Seyyid Ali Efendi [141]	12 L 1153	12 L 1154	1 yıl	Mısır hazînesi cibâyetine memur	Defter emini
Şerif Halil Efendi [142]	12 L 1154	19 L 1155	1yıl	Defter emini	
Seyyid Ali Efendi[143]	19 L 1155	7 N 1156	1 yıl	Defter emini	Reis vekîli
Emârzâde Elhâc Mustafa Ef. [144]	7 N 1156	11 Ra 1157	6 ay	Reisülküttâb	Reisülküttâb
Hasan Efendi [145]	11 Ra 1157	12 L 1158	1.5 yıl	Cizye muhâsebecisi	Nişancı
Mehmed Said Efendi [146]	12 L 1158	21 B 1159	9.5 ay	Nişancı	Sadâret kethüdâsı
Ebubekir Efendi [147]	21 B 1159	3 Ra 1160	7.5 ay	Nişancı	Başmuhâsebeci
Mehmed Said Efendi [148]	3 Ra 1160	8 L 1160	7 ay	Sadâret kethüdâsı	Nişancı
Elhâc Râkım Mehmed Ef. [149]	8 L 1160	10 L 1161	1 yıl	Anadolu muhâsebecisi	Defter emini
Elhâc Halil Efendi[150]	10 L 1161	8 L 1162	1 yıl	Arpa Emîni	Ruznâmçe-i evvel

Elhâc Râkım Mehmed Ef. [151]	8 L 1162	6 L 1163	1 yıl	Defter emini	Tersâne emini
Yeğen Mehmed Ef[152]	6 L 1163	7 L 1164	1 yıl	Ruznâmçe-i evvel	Defter emini
Ali Efendi [153]	7 L 1164	14 Ca 1165	7 ay	Ruznâmçe-i evvel	Fevt
Seyyid Memiş Mehmed Ef.[154]	16 Ca 1165	9 L 1165	5 ay	Sadâret kethüdâsı	Nişancı
Yeğen Mehmed Ef[155]	9 L 1165	10 L 1166	1 yıl	Defter emini	Defter emini
Halil Efendi [156]	10 L 1166	7 L 1167	1 yıl	Ruznâmçe-i evvel	Defter emini
Yeğen Mehmed Ef[157]	7 L1167	7 Ş 1168	10 ay	Defter emini	Sadâret kethüdâsı
Halil Efendi [158]	7 Ş 1168	13 L 1169	10 ay	Defter emini	Yeniçeri kâtibi
Hamza Hamid Ef.[159]	6 L 1169	5 L 1170	1 yıl	Sadâret kethüdâsı	Sadâret kethüdâsı
Elhâc Mehmed Râkım Ef. [160]	5 L 1170	3 L 1171	1 yıl	Tersâne emini	Yeniçeri kâtibi
Seyyid Mehmed Avni Ef. [161]	3 L 1171	4 L 1172	1 yıl	Ruznâmçe-i evvel	Başmuhâsebeci
Elhâc Mehmed Râkım Ef. [162]	4 L 1172	28 Ca 1173	7 ay	Yeniçeri kâtibi	Yeniçeri kâtibi
Râmi Paşazâde Mustafa Ef. [163]	28 Ca 1173	8 Ca 1174	1 yıl	Ruznâmçe-i evvel	Başdefterdâr
Abdullah Efendi [164]	8 Ca 1174	10 L 1174	5 ay	Reisülküttâb	Yeniçeri kâtibi
Numan Enis Ef. [165]	10 L 1174	5 L 1175	1 yıl	Başmuhâsebeci	Tezkire-i evvel
Subhî Mehmed Ef[166]	5 L 1175	8 L 1176	1 yıl	Yeniçeri kâtibi	Arpa emini
Seyyid Mehmed Avni Ef. [167]	8 L 1176	S. 1178	1.5 yıl	Başmuhâsebeci	Başdefterdâr
Kâşif Mehmed emin Ef. [168]	4 L 1178	Evâil-i L 1179	1 yıl	Başdefterdâr	Sadâret kethüdâsı
Mehmed Râkım Efendi[169]	Evâil-i L 1179	28 Za 1180	1 yıl	Ruznâmçe-i evvel	Mısır Vâlisi (vezâret)
Ebubekir Efendi [170]	5 L 1180	10 Ş 1181	10 ay	Süvârî mukabelecisi	Fevt
Elhâc Yusuf Ef.[171]	10 Ş 1181	1 L 1182	1 yıl	Sadâret kethüdâsı	
Elmas Paşazâde Mustafa Bey [172]	1 L 1182	L 1182	4-5 gün	Anadolu muhâsebecisi	Fevt
Arif Süleyman Bey[173]	L 1182	1183	1 yıl ?		Fevt
Abdullah Efendi [174]	1183	Ş 1183	1 yıldan az	Nişancı	Nişancı
Veli Efendi [175]	Ş 1183	1185	2 yıl ?	Cizye muhâsebecisi	Fevt
Vahdetî Bekir Ef.[176]	11 L 1185	1186?	1 yıl?	Cizye muhâsebecisi	Çavuşbaşıvekîli Çavuşbaşı
Atıfzâde Ömer Vâhid Ef.[177]	9 Za 1186			Çavuşbaşı	
Peykî (Pepeli) Hasan Ef. [178]	? 1187	1188 ?	1 yıl ?	Başmukataacı	Başdefterdâr
İsmail Bey[179]	7 M 1188	20 M 1188	14 gün	Reisülküttâb	Reisülküttâb
Atıfzâde Ahmed Bey [180]	6 L 1188	9 L 1189	1 yıl		Süvârî mukabelecisi
İbrahim Münib Ef[181]	9 L 1189	7 L 1190 ?	1 yıl?	Arpa emini	Başmuhâsebeci
Elhâc Abdürrezzak BahirEf.[182]	7 L 1190	5 L 1192	2 Yıl	Reisülküttâb	Mısır'a memur. Reisülküttâb
Recâî Efendi [183]	5 L 1192	L 1193	1 yıl	Nişancı	Mazul (fevt)
Peykî Hasan Ef. [184]	L 1193	3 L 1194	1 yıl	Başdefterdâr	Defter emini
Süleyman Feyzi Efendi [185]	3 L 1194	13 L 1194	10 gün	Sadâret kethüdâsı	Reisülküttâb
Peykî Hasan Ef. [186]	13 L 1194	28 Ca 1195	7.5 ay	Defter emini	Başdefterdâr
Elhâc Mustafa Ef.[187]	28 Ca 1195	16 N 1196	1.5 yıl	Sadâret kethüdâsı	Başdefterdâr
Atıfzâde Ahmed Bey [188]	16 N 1196	7 L 1197	1 yıl		Defter emini ?
Ahmed Nazif Ef. [189]	7 L 1197	15 C 1198	5.5 ay	Başmuhâsebeci	Başdefterdâr
Peykî Hasan Ef. [190]	15 C 1198	5 L 1198	3.5 ay	Tersâne emini	Başmuhâsebeci
Atıfzâde Ahmed Bey [191]	5 L 1198	3 L 1199?	1yıl ?	Defter emini?	
Feyzi Süleyman Efendi [192]	3 L 1199	13 Z 1199	2.5 ay	Başdefterdâr	Nişancı
Peykî Hasan Ef. [193]	13 Z 1199	3 B 1200	6.5 ay	Başmuhâsebeci	Başdefterdâr
Lâleli Mustafa Ef.[194]	3 B 1200	4 L 1200	3 ay	Sadâret kethüdâsı	Nişancı vekîli

Süleyman Râşid Efendi [195]	4 L 1200	4 L 1201	1 Yıl	Başdefterdâr	Başdefterdâr vekîli
Atıfzâde Ahmed Bey [196]	4 L 1201	13 Z 1201	2.5 ay		Defter emini vekîli
Ahmed Nazîf Ef.[197]	13 Z 1201	L 1202	10 ay	Başdefterdâr	Sadâret kethüdâsı
Mehmed Hayrî Ef.[198]	L 1202	20 Za 1202	1 ay	Sadâret kethüdâsı	Nişancı
Peykî Hasan Ef. [199]	20 Za 1202	Evâsıt N 1203	10 ay	Ruznâmçe-i evvel	Sadâret kethüdâsı
Esseyyid Feyzullah Ef. ? [200]	Evâsıt N 1203	28 N 1203	10 gün	Reisülküttâb	Başdefterdâr
Peykî Hasan Ef. [201]	28 N 1203	10 R 1204	6.5 ay	Sadâret kethüdâsı	Sadâret kethüdâsı
Rahîki Ali RaikEfendi [202]	10 R 1204?	3 Ş 1204	1 yıldan az	Ruznâmçe-i evvel	Başdefterdâr
Doğramacı-zâde Abdullah Ef.[203]	3 Ş 1204?	17 Za 1204?	1 yıldan az		
Rahikî Ali Raik Efendi [204]	16 R 1205*			Başdefterdâr	Ruznâmçe-i evvel
Elhâc Mehmed Hakkı Bey Ef.[205]	3 L 1206	1207	1 yıl?		
Esseyyid Mehmed Dürrî Ef. [206]	1207	5 L 1208	1 yıl ?		Reisülküttâb
Bezirgânbaşızâde Mustafa Râsih Ef.[207]	4 L 1209	19 Ca 1210	7.5 ay	Rusya elçisi	Reisülküttâb
Firdevs Mehmed Emin Ef. [208]	3 L 1210	4 L 1211	1 yıl	Ruznâmçe-i evvel	Matbah emini
Seyyid Mehmed Şerif Ef. [209]	4 L 1211	4 L 1212?	1 yıl	Başmuhâsebeci	Defterdâr-ı sâlis
Şerbetci Damadı Seyyid Elhâc Mehmed Emin Efendi [210]	4 L 1212	26 Ş 1213	11 ay	Nişancı ?	Fevt
Seyyid Mehmed Şerif Ef. [211]	5 N 1213	8 Za 1213	2 ay	Buşdefterdâr vekîli	Başdefterdâr vekîli
Feyzi Beyzâde Mehmed Beyefendi. [212]	8 Za 1213	4 L 1214	11 ay	Ruznâmçe-i evvel	Başmuhâsebeci
Küçük Râşid Ef.[213]	4 L 1214	4 L 1215	1 yıl		
Mehmed Emin Firdevsî Ef. [214]	4 L 1215			Defter emini vekîli	Ruznamçe-i evvel

* (*) işareti tayin tarihinde bulunuyorsa görevde ilk tespit edildiği tarihi, azil tarihinde ise son tespit görevde son tespit edildiği tarihi gösterir

[1] M. Tayyib Gökbilgin, "Un Registre de Depenses de Bâyazid II. Durrant la Campagne de Lepante de 1499", *Turcica* V (Paris 1975), s. 85, 91; Feridun Emecen-İlhan Şahin, *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Târihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994, s. 6-7.

[2] AK. MCY,nr. o. 71, s. 11, 40, 106, 231, 259, 284, 297, 349; Ö. L. Barkan , "İstanbul Saraylarına Ait Muhâsebe Defterleri", *TTK Belgeler*, IX/13 (1979), s. 308, 352.

[3] AK. MCY. nr. O. 71. s. 422, 442.

[4] Kayıtlarda sadece *emin-i defter* olarak zikredilmektedir. Eyâlet defter emini de olabilir (BOA, *MAD*, nr. 7, vr. 248 a-b).

[5] BOA, *MAD*, nr. 170, vr. 107a; BOA, KK, nr. 1764, s. 9, 25, 35, 81, 109, 146, 173, 217, 225; BOA, KK, nr. 1863, s. 141, 161; BOA, *MAD*,nr. 17896, s. 2; F. Emecen, " Sefere Götürülen Defterler ...", s. 244.

[6] BOA, *MAD*, nr. 559, s. 208, 316.

[7] BOA, KK, nr. 1765, vr. 27a, 30b; nr. 666 M, s. 37, 42, 78; F. Emecen, "Sefere Götürülen Defterler ...", s. 245; Muammer K. Özergin, *Sultan Kanunî Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları*, Erzurum 1980, s. 17.

[8] 17 Za 959'da ölmüş olarak geçmektedir.(Bk. BOA, *TRD*, nr. 5, s. 72, 301).

[9] BOA, *TRD*, nr. 5, s. 878; BOA, KK, nr. 1766, s. 18, 24; nr. 210, s. 266; F. Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin ...", s. 245.

[10] BOA, KK, nr. 210, s. 266; BOA, KK, nr. 212, s. 86-87; BOA, *MD*, nr. II, s. 130, hk. 1303, 180/1646, 187/1716; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, II, 328.

[11] BOA, *TRD*, nr. 14, kapak etiketi; Aynı dönemlerde defter emini olarak görev yapmış Habbazzâde Mehmed Celebi 15 S 969' da Rumeli timar defterdarlığı'na tayin edilmiştir. (M. K. Özergin, *Tarih Kayıtları* ..., s. 28). aynı şahıs olabilir.

[12] BOA, KK, 6593, vr. 243b, 251a.

[13] BOA, KK, nr. 6593, vr. 243., 247b, 249a, 251a.

[14] BOA, *MAD*, nr. 17983, s. 12, 58; nr. 22178, s. 64; nr. 2775, s. 780; BOA, KK, nr. 1767, vr. 10b; nr. 6593, vr. 253b, 256b, 259b, 262b,; Aynı tarihlerde reisülküttâblıktan defter eminliğine geçen ve daha sonra Anadolu

defterdârı olan Memi Çelebi ile aynı şahıs olabilir. (Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-rüesâ,* İstanbul 1269, s. 9-10; M. K. Özergin, *Tarih Kayıtları ...*, s. 26).

[15] BOA, *TRD*, nr. 26, s. 100, 324; nr. 33, kapak etiketi; nr. 35 kapak etiketi; nr. 28, kapak etiketi; BOA, *MAD*, nr. 563, s. 37.

[16] BOA, *TRD*, nr.34, s. 2, 104, 152, 182, 226, 250; nr. 40, kapak etiketi; BOA, *MAD*, nr. 17330, s. 82, 90, 220; BOA, KK, nr. 6593, vr. 268b. 984 tarihine kadar timar ruznâmçe defterlerinde defter emini değişikliğine rastlanılmamıştır. (Bk. BOA, *TRD*, nr. 36; nr. 39; nr. 40; BOA, *MAD*, nr. 17330).

[17] BOA, *TRD*, nr. 46, s. 264, 405-6, 530, 622, 1024; nr. 44, İskenderiye, I. cüz.

[18] BOA, A. RSK, nr. 1461, s. 643; BOA, KK, nr. 233, s. 124; nr. 231, s. 84; BOA, *TRD*, nr. 49, s. 162, 290.

[19] BOA, KK, nr. 233, s. 124; BOA, *TRD*, nr. 52, s. 61, 181, 219; nr. 53, kapak etiketi.

[20] BOA. KK, nr. 252 s. 135; Peçuylu, *Tarih*, II, İstanbul 1987 s. 63-64; *Tarih-i Selânikî*, I, s. 127.

[21] BOA, *TRD*, nr. 59, s. 15, 368, 444; nr. 62, s. 363; BOA, *MAD*, nr. 62, vr. 98b; BOA, KK, nr. 239, s. 279.

[22] BOA, *TRD*, nr. 82, s. 2; nr. 84, Köstendil 25. cüz; BOA, KK, nr. 242, s. 98.

[23] BOA, *TRD*, nr. 82, s. 2, 45; BOA, KK, nr. 242, s. 102, 238; nr. 262, s. 50.

[24] BOA, KK, nr. 242, s. 238; BOA, *TRD*, nr. 82, s. 44, 76; nr. 92, Ohri I. cüz. 6 R 996'ya kadar timar ruznâmçelerinde defter emini değişikliği görülmemiştir. (Bk. BOA, *TRD*, nr. 80; nr. 84; nr. 92).

[25] BOA, *TRD*, nr. 100, s. 12, 52, 88, 129, 196; nr. 93, Hersek II. cüz.; nr. 103, s. 912, 1033; KK, nr. 252, s. 74.

[26] BOA, *TRD*, nr. 105, s. 27, 100, 257. 3 Ca 1000 tarihine kadar olan timar ruznâmçelerinde defter emini değişikliğine rastlanılmamıştır.(Bk. BOA, *TRD*, nr. 120 ;nr.123;nr.136).

[27] BOA, *TRD*, nr.138,s.47,539;nr.139, s. 70, 372, 473; *Tarih-i Selânikî*, I, 156, 268.

[28] BOA, *TRD*, nr.138,s. 99,572;nr. 139, s.125, 400-401,495;*Tarih-i Selânikî*, I,268,292;*Sicill-i Osmânî*,IV,634.

[29] BOA, *TRD*, nr. 155, s. 408, 482; BOA, KK, nr. 253, s. 60; *Tarih-i Selânikî*, I, 292, 307, 422; C. H. Fleischer, *Tarihci Mustafa Âlî*, s. 139-151.

[30] BOA, A. RSK, nr. 1474, s. 10, 209, 243; BOA, *TRD*, nr. 155, s. 369, 422; nr. 154, Alacahisar ve Yanya cüzleri; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 22; *Tarih-i Selânikî*, I, 307; II, 636.

[31] *Tarih-i Selânikî*, II, 552, 636, 705.

[32] *Tarih-i Selânikî*, II, 705, 719, 808; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 23-24.

[33] *Tarih-i Selânikî*, II, 719, 758; Topçular Kâtibi, *Tarih*, s. 102-3, 196.

[34] BOA, D. BRZ, nr. 20635, s. 4, 21, 33; *Tarih-i Selânikî*, II, 617, 758.

[35] BOA, KK, nr. 236, s. 227, 231, 341, 375; BOA, A. NŞT, nr. 1182, s. 6; A. NŞT,nr. 1138, s. 147; BOA, *TD*, nr. 692, s. 21; BOA, D. BRZ,nr.20642, s. 5, 7; *Nişancılar Durağı*, s. 103-4; Topçular Kâtibi, *Tarih*, s. 152, 282, 287, 303, 323, 361.

[36] BOA, A. RSK, Dos. nr. 4/4; BOA, D. KRZ, Dos. nr. 1/11. 6 L 1012 tarihine kadar timar ruznâmçelerinde defter emini değişikliği yoktur. (bk. BOA, *TRD*, nr. 251 ve 253).

[37] BOA, *TRD*, nr. 276, s. 178, 56-8; nr 262, s. 174.

[38] BOA, KK, nr. 256, s. 32; nr. 7530, s. 15; BOA, D. BRZ, Dos., nr. 3, 8/79; Ali Emîrî, Ahmed I, nr. 25 ve 371; F. Emecen, " Ali'nin 'ayn'ı...", s. 140, 144.

[39] BOA, *TRD*, nr. 278, s. 330; nr. 276, s. 222, 283, 301; nr. 275, Bosna I. cüz; nr. 279, Harput II. cüz; nr. 286, s. 332-3; BOA, *MD*, nr. 78, 350/909; BOA, A. RSK, nr. 1481, s. 101; BOA, KK, nr. 1896, s. 19, 179; F. Emecen, "Ali'nin 'ayn'ı ..." s. 131, 144. Ayn Ali bu tarihden önce (1014 Ca sonları) de defter eminliğine tayin edilmiş olarak görülüyorsa da iki tarih arasında defter emini değişikliği olmaması ve aynı dönemde çeşitli kayıtlarda Hasan Beyzâde'nin defter emini olarak zikredilmesi bunun vekîllik olabileceğini düşündürtmektedir. (Bk. BOA, *TRD*, nr. 276, s. 59, 144, 190, 375; nr. 275, Semendire I. cüz). 28 B 1018'e kadar defter emini değişikliğine rastlanılmamıştır. (Bk. BOA, *TRD*, nr. 281; nr. 286; nr. 293).

[40] BOA, A. RSK, nr. 1481, s. 69; BOA, *TRD*, nr. 301, s. 73, 182. Nasuh Efendi'nin defter eminliğine kadar değişikliğe rastlanılmamıştır. Ayrıca bu tarihe kadar olan kayıtlarda Abdi Efendi defter emini olarak zikredilmektedir (Bk. BOA, D. BRZ, 20661, s. 116, 136, 139, 215, 228, 221, 235; BOA, KK, nr. 1794, s. 96; nr. 1902, s. 37, 39, 127, 152, 181, 226, 264; BOA, A. RSK, nr. 1484, s. 10, 29, 45, 48, 63, 83, 154, 186, 191; BOA, *TRD*, nr. 422, s. 283; nr. 335, s. 370-72; nr. 308, s. 99-100, 109-110; nr. 316; nr. 330; nr. 340; nr. 345; nr. 353).

[41] BOA, *TRD*, nr. 367, Yanya II. cüz; BOA, KK, nr. 264, s. 47; Topcular Kâtibi, *Tarih*, s. 476, 507.

[42] BOA, *TRD*, nr. 367, Tırhala IV. cüz.

[43] BOA, *TRD*, nr. 375, Sığla III. cüz; nr. 422, s. 23; BOA, KK, nr. 264, s. 47.

[44] BOA, *TRD*, nr. 375, Sığla III. cüz, Eğriboz VI. cüz. 1028'de defter emini değişikliği görülmemektedir (Bk. BOA, *TRD*, nr. 384).

[45] BOA, *TRD*, nr. 391, s. 23, 148, 273.

[46] BOA, *TRD*, nr. 391, s. 109, 232,; BOA, KK, nr. 257,s.35,98,100;*Sefînetü'r-rüesâ*, s.24;*Sicill-i Osmânî*,]V,153.

[47] BOA, KK, nr. 257, s. 36; BOA, *TD*, nr. 739, s: 99; Topcular Kâtibi, *Tarih*, s. 565.

[48] BOA, KK, nr. 257, s. 60; nr. 264, s. 44.

[49] BOA, KK, nr. 257, s. 124; nr. 264, s. 47; Topcular Kâtibi, *Tarih*, s. 507, 610.

[50] BOA, *TRD*, nr. 422, s. 613, 898; nr. 434, s. 123; Abdi Efendi'ye kadar defter emini değişikliği görülmemektedir (Bk. BOA, *TRD*, nr. 433; nr. 434; nr. 442; nr. 261).

[51] BOA, *TRD*, nr. 458, s. 97, 192, 264, 275, 345; BOA, A. RSK, Dos., nr. 13/45. Hüseyin Efendi'ye kadar defter emini değişikliği yoktur (Bk. BOA, *TRD*, nr. 473; nr. 496).

[52] BOA, *TRD*, nr. 484, s. 4, 73, 150, 187, 255. Aynı yıllarda defterhâne kâtiblerinden defter emini olarak vazife yapan Derviş Efendi muhtemelen vekîldir (Bk. BOA, *TRD*, nr. 484, s. 139; nr. 509, s. 2, 41).

[53] BOA, *TRD*, nr. 498, s. 11, 21, 81, 154, 193; Topcular Kâtibi, *Tarih*, s. 772, 824; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 33-34. Timar ruznâmçelerinde 20 B 1045'e kadar defter emini değişikliği görülmemektedir (Bk. BOA, *TRD*, nr. 509; nr. 523; nr. 534; nr 538; nr. 544).

[54] BOA, *TRD*, nr. 550, Semendire I. cüz, İzvornik II. cüz. 1048'de Reisülküttâblık yapan Koca Hüseyin Efendi olabilir (Bk. *Sefînetü'r-rüesâ* , s. 35).

[55] BOA, *TRD*, nr. 554, s. 70, 78, 88, 159, 218; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 35-36; M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, İstanbul 1311, s. 584. Ömer Avni Efendi'nin kaleme aldığı bir kanûnnâme de vardır (Bk. İ. H. Uzunçarşılı, "Kanun-ı Osmânî Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî", *Belleten*, XV/159 (1951), 381, 399).

[56] BOA, A.DFE, Dos. nr. 3/43, 50; BOA, *TRD*, nr. 554, s. 2, 48, 72, 92. 1047 ve 1048 tarihli timar ruznâmçelerinde defter emini değişikliği yoktur (Bk. BOA, *TRD*, nr. 564; nr. 567).

[57] BOA, *TRD*, nr. 573, s. 64, 159, 220, 277, 292, 337.

[58] BOA, *TRD*, nr. 573, s. 159, 221, 339; BOA, A. RSK, nr. 1510, s. 28, 69. 1050 tarihli timar ruznâmçesinde defter emini değişikliği görülmemektedir (Bk. BOA, *TRD*, nr. 577).

[59] BOA, *TRD*, nr. 585, s. 41, 54, 98. 1052 ve 1053 tarihli timar ruznâmçelerinde defter emini değişikliği yoktur (Bk. BOA, *TRD*, nr. 594; nr. 600).

[60] BOA, KK, nr. 258, s. 35; BOA, *TRD*, nr. 601, s. 254, 350, 440; nr. 804, s. 21.

[61] BOA, KK, nr. 258, s. 57; BOA, *TRD*, nr. 601, s. 70, 102, 265, 322, 442; İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul 1971, s. 332-333.

[62] BOA, A. RSK, nr. 1517, s. 26; nr. 1497, s. 43; BOA, KK, nr. 258, s. 36, 67; BOA, *TRD*, nr. 601, s. 188, 268, 358, 443; nr. 804, s. 27.

[63] BOA, *MAD*, nr. 18176, s. 6; BOA, A. RSK, nr. 1517, s. 26, 37, 57, 69-70, 126-7; nr. 1497, s. 8; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, s. 37, 270.

[64] BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 35, 42; nr; 1517, s. 126, 133, 137.

[65] BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 8, 35.

[66] BOA, A. RSK, nr. 1497, s.35.

[67] BOA, TRD. nr. 627 s. 7; BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 8, 35, 42; Naimâ, *Tarih, IV*, İstanbul 1280, s. 264-265.

[68] BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 35.

[69] BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 35, 52; nr. 1520, s. 22; nr. 1523, s. 48; BOA, *TRD*, nr. 534, Birecik cüz'ü.

[70] BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 35; nr. 1522, s. 82, 163; nr. 1523, s. 43; BOA, *MAD*, nr. 1815, s. 85.

[71] BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 8, 35.

[72] BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 35, 51; nr. 1526, s. 34.

[73] BOA, A. RSK, nr. 1497, s. 35, 52; nr. 1526, s. 164, 171, 250; nr. 1527, s. 65; nr. 1529, s. 51.

[74] BOA, TRD, nr. 688, s. 82, 116, 136, 163, 186; BOA, A. RSK, nr. 1529, s. 121, 156, 195, 209, 243, 248.

[75] 18 N 1066 ibka tarihidir. (Bk. BOA, A. RSK, nr. 1529, s. 278, 312; nr. 1534, s. 16; BOA, KK, nr. 217, s. 30, 33; BOA, *TRD*, nr. 697; nr. 710; nr. 711).

[76] BOA, A. RSK, nr. 1534, s. 211; BOA, KK, nr. 217, s. 86; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı; XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 36.

[77] BOA, KK, nr. 217, s. 89, 110, 192.

[78] BOA, *TRD*, nr. 759, s. 32, 226, 269, 309, 339, 367.

[79] BOA, *TRD*, nr. 77, Vize I. cüz.

[80] BOA, A. RSK, Dos. nr. 27/74; 28/75.

[81] BOA, A. RSK, Dos. nr. 30/57; BOA, A. DFE, Dos. nr. 7/98; nr. 10/52; BOA, İbnülemin-Tevcihât, nr. 264; BOA, Ali Emiri, Mehmed IV, nr. 401; Abdullah ibn İbrahim, *Vâkıât-ı Ruzmerre*, IV, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi kısmı, nr. 2437, vr. 162a.

[82] BOA, A. RSK, Dos. nr. 31/8.

[83] BOA, A. RSK, Dos. nr. 62/103.

[84] BOA, A. RSK, Dos. nr. 51/49; 53/44; 85/81.

[85] BOA, A. RSK, Dos. nr. 53/44; BOA, İbnülemin-Tevcihât, nr. 452.

[86] BOA, *TRD*, nr. 830, s. 29, 63, 75, 95, 121; nr. 835, s. 60, 63; BOA, İbnülemin-Tevcihât, nr. 802.

[87] BOA, A. RSK, Dos. nr. 62/103; nr. 69/82; nr. 70/40; 85/49; BOA, *TRD*, nr. 843, s. 3, 34, 69, 80; nr. 883, s. 136; nr. 940, s. 9; BOA, *MAD*, nr. 4690, s. 37. 1085 tarihli timar ruznâmçesinde defter emini değişmemiştir (Bk. BOA, *TRD*, nr. 850).

[88] BOA, A. RSK, Dos. nr. 85/14, 49; BOA, *TRD*, nr. 853, s. 5, 43, 58, 75; nr. 883, s. 185.

[89] BOA, A. RSK, Dos. nr. 15/18, 84; BOA, KK, nr. 3419, s. 44; BOA, *TRD*, nr. 883, s. 291; BOA, İbnülemin-Tevcihât, nr. 187; BOA, AE, Mehmed IV, nr. 4811; nr. 9417. 1088- 1092 tarihleri arasındaki timar ruznâmçelerinde defter emini değişikliği yoktur (Bk. BOA, *TRD*, nr. 862; nr. 871; nr. 877; nr. 882; nr. 891; nr. 883; nr. 987).

[90] BOA, *TRD*, nr. 894, s. 17, 31, 165, 168; nr. 940, s. 64. 1094 tarihli timar ruznâmçelerinde defter emini değişmemiştir (Bk. BOA, *TRD*, nr. 901; nr. 987).

[91] BOA, *TRD*, nr. 905, s. 2; nr. 908, s. 62; nr. 909 s. 2; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 209, 234, 244-245; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 41-42.

[92] BOA, *TRD*, nr. 933, s. 70, 98, 189, 215; *Zübde-i Vekayiât*, s. 247- 248; Raşid, *Tarih*, I, İstanbul 1281, s. 527; *Vâkıât-ı Ruzmerre*, IV, vr. 166a-b.

[93] BOA, *TRD*, nr. 941, s. 79; BOA, KK, nr. 673, s. 5; BOA, *MAD*, nr. 18486, s. 54; *Vâkıât-ı Rûzmerre*, TSMK, Revan Kısmı, nr. 1223, vr. 151a. 1100 tarihli timar ruznâmçesinde defter emini değişikliği yoktur (Bk. BOA, *TRD*, nr. 987).

[94] BOA, *TRD*, nr.961, s. 7, 47, 106, 154, 171; nr. 987, s. 219, 233, 247; *Zübde-i Vekayiât*, s. 393.

[95] BOA, *MAD*, nr. 18486, s. 51, 53; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, s. 279.

[96] BOA, *MAD*, nr. 18486, s. 51, 53.

[97] BOA, *MAD*, nr. 18486, s. 51, 54; BOA, *TRD*, nr. 987, s. 339; *Zübde-i Vekayiât*, s. 415, 418; Raşid, *Tarih*,II, İstanbul 1281, s. 178; M. Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, II, Ankara 1977, s. 20.

[98] BOA, *MAD*, nr. 18486, s. 54.

[99] BOA, Ali Emirî, Ahmed II, nr. 2152.

[100] BOA, *TRD*, nr. 973, s. 19, 51, 80; nr. 987, s. 289, 359; *Zübde-i Vekayiât*, s. 416, 571, 586, 646, 651. 1105- 1106 tarihlerine rastlayan timar ruznâmçelerinde defter eminni değişmemiştir (Bk. BOA, *TRD*, nr. 983; nr. 987; nr. 988).

[101] *Zübde-i Vekayiât*, s. 571; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 45-46.

[102] BOA, *TRD*, nr. 995, vr. 25b.

[103] BOA, *TRD*, nr. 995, vr. 31b.

[104] Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, I, sadeleştiren; İsmet Parmaksızoğlu, s. 303, 343; *Zübde-i Vekayiât*, s. 637; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 44-45.

[105] BOA, *TRD*, nr. 995, vr. 45b; *Zübde-i Vekayiât*, s. 637.

[106] BOA, *TRD*, nr. 995, vr. 67b.

[107] BOA, *TRD*, nr. 995, vr. 71a.

[108] BOA, *TRD*, nr. 995, vr. 93a; BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83.

[109] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83, 100; BOA, *TRD*, nr. 995, vr. 95a.

[110] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83; BOA, *TRD*, nr. 995, vr. 103b; İbnülemin-Tevcihât, nr. 2588; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 51.

[111] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83.

[112] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 58-59.

[113] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83, 100, 108; Raşid, Tarih, IV, İstanbul 1282, s. 288.

[114] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83. Bu dönemlerde Başdefterdârlıkta bulunmuş iki Mehmed Efendi'den Damad Mehmed Paşa bu defter eminliğine rastlayan tarihlerde Baş defterdarlık görevindedir. Eğer bu Mehmed Efendi'nin Başdefterdârlığı vekâlet değil ise meşhur tarihçi Sarı Mehmed Paşa olabilir. Kendisi bu tarihlerde (1121) defterdarlıktan mazuldür ve Selanik ve Kocaeli sancakları mutasarrıflığı yapmaktadır (Bk. *Zübde-i Vekayiât*, XXIII-XXIV. Bu dönemde vazife yapan defterdarlar için bk. A. RSK, 1562, s. 12).

[115] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83, 108; BOA, *TD*, nr. 871, s. 160.

[116] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83, 108.

[117] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83, 100, 108.

[118] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83, 108; M. Cavit Baysun, "Nâimâ", *İA*, IX, s. 44-45.

[119] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 81, 83; BOA, *TD*, nr. 877, s. 3; BOA, AE, Ahmed III, nr. 411; Küçük Çelebizâde İ. Asım, *Tarih*, İstanbul 1282, s. 36-39.

[120] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 101.

[121] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83, 101; BOA, *TD*, nr. 877, s. 55; Raşid, *Tarih*, IV, 385; İ. Asım, *Tarih*, s. 169.

[122] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83; Raşid, *Tarih*, IV, 385; V, 113-114.

[123] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83, 101; nr. 1571, s. 11; BOA, *MD*, nr. 129, s. 138; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 58-59.

[124] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83; nr. 1571, s. 10; Nusretnâme, II, 387, 412.

[125] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83; nr. 1571, s. 10; BOA, *MD*, nr. 130, s. 290; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 53-54.

[126] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83, 101; nr. 1571, s. 10-11; BOA, İbnülemin-Tevcihât, nr. 1714; İ. Asım, *Tarih*, s. 27.

[127] BOA, A. RSK, nr. 1562, s. 83; nr. 1571, s. 10; nr. 1574, s. 10; BOA, İbnülemin-Tevcihât, nr. 1714; İ. Asım, *Tarih*, s. 27, 169, 266, 380, 466, 582-84; M. Z. Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, II, 136-143.

[128] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10-11; nr. 1572, s. 79; nr. 1580, s. 2; İ. Asım, *Tarih*, s. 583, 612; *Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî*, İstanbul 1198, vr. 10b.

[129] *Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî*, vr. 13a; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 62-63; Şemdâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Müri'i't-Tevârih*, I, neşr. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976, s. 12-13.

[130] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10; nr. 1580, s. 2; *Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî*, vr. 13a-b, 22b.

[131] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10; *Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî*, vr. 22b, 44a.

[132] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10-11; *Müri'i't-Tevârih*, I, 30.

[133] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10-11.

[134] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10-11; nr. 1572, s. 66; *Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî*, vr. 127a; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, s. 289, 291.

[135] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10-11.

[136] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10; *Tarih-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî*, vr. 66a; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, s. 289.

[137] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10,12; nr. 1572, s. 56, 66.

[138] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10,12; nr. 1572, s. 66. 71.

[139] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10-11; BOA, *Tahvil Defterleri*, nr. 2, s. 47; Münir Aktepe, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nin Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi*, Ankara 1974, s. 10.

[140] BOA, A. RSK, nr. 1571, s. 10, 13; nr. 1570, s. 19.

[141] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19.

[142] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; A. DFE, Dos. nr. 72/117.

[143] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; *Sicill-i Osmânî*, III, 537.

[144] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; İzzî Süleyman, *Tarih*, İstanbul 1199, vr. 4a; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 66-70.

[145] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; İzzî, *Tarih*, vr. 4a, 70b.

[146] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; BOA, *TD*, nr. 926, s. 121; İzzî, *Tarih*, vr. 33b, 66a-b; Ahmed Vâsıf, *Tarih*, I, İstanbul 1219, s. 204.

[147] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; nr. 1588, s. 4; BOA, *TD*, 928, s. 68; İzzî, *Tarih*, vr. 66b, 70a.

[148] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; nr. 1588, s. 2, 3, 50; İzzî, *Tarih*, vr. 113a-b.

[149] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; nr. 1588, s. 3, 56; İzzî, *Tarih*, vr. 140a-b.

[150] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; nr. 1588, s. 3, 58.

[151] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; nr. 1588, s. 3, 7, 56, 64.

[152] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; nr. 1588, s. 3, 59, 67.

[153] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 19; nr. 1588, s. 3, 64.

[154] BOA, A. RSK, nr. 1588, s. 2, 3, 70; *Sicill-i Osmânî*, IV, 512.

[155] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18-19; nr. 1588, s. 3, 74,85; nr. 1602, s. 2.

[156] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s.3, 85, 127; Vâsıf, *Tarih*, I, 18.

[157] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s. 85, 102; nr. 1602, s. 2; Vâsıf, *Tarih*, I, 57.

[158] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s. 85, 87, 170; Vâsıf, *Tarih*, I, 57.

[159] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s. 85, 102, 152; nr. 1605, s. 2; Vâsıf, *Tarih*, I, 115.

[160] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s. 85, 87, 158; nr. 1605, s. 2.

[161] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s. 85; BOA, KK, nr. 261/6, s. 1; Vâsıf, *Tarih*, I, 115.

[162] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s. 85; Vâsıf, *Tarih*, I, 158, 177.

[163] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s. 85; Vâsıf, *Tarih*, I, 182, 191-192.

[164] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s. 85, 173; Vâsıf, *Tarih*, I, 192, 197.

[165] BOA, A. RSK, nr. 1570, s. 18; nr. 1588, s. 85; TKA, *TRD*, nr. 1983, 11. cüz.; Vâsıf, *Tarih*, I, 197; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 104

[166] Vâsıf, *Tarih*, I, 210, 234; *Sicill-i Osmânî*, III, 220.

[167] Vâsıf, *Tarih*, I, 225, 234; M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, 608; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, s. 296.

[168] Vâsıf, *Tarih*, I, 262, 267, 300; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 97; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, s. 295, 344.

[169] Vâsıf, *Tarih*, I, 226, 234, 274, 290, 294.

[170] TKA, *TRD*, 1200, Kars I. cüz; Vâsıf, *Tarih*, I, 287; Çeşmizâde Mustafa Reşid, *Çeşmizâde Tarihi*, nşr. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1959, s. 20, 73

[171] BOA, A. RSK, nr. 1611, s. 2; Vâsıf, *Tarih*, I, 306; *Çeşmizâde Tarihi*, s. 73, 79

[172] BOA, A. DVN, nr. 812, s. 3; Vâsıf, *Tarih*, I, 306, 322-323; *Sicill-i Osmânî*, IV, 442.

[173] Vâsıf, *Tarih*, I, 322; II, 48; Enverî, *Tarih*, İÜ. Ktp., TY, nr. 5994, vr. 61b-62a.

[174] TKA, *TRD*, nr. 1222, Silistre I. cüz; Vâsıf, *Tarih*, II, 49; Enverî, *Tarih*, vr. 2a, 105b.

[175] Vâsıf, *Tarih*, II, 59, 142, 184-5; Enverî, *Tarih*, vr. 76a, 234/7a-b; *Sicill-i Osmânî*, IV, 614/615.

[176] TKA. *TRD*, nr. 1245, İskenderiye III. cüz; Vâsıf, *Tarih*, II, 200; Enverî, Tarih, vr. 258a-369b.

[177] Mehmed Hasib Ruznâmesi (H. 1182-1195/M. 1768-1781), Haz. Süleyman Göksu, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul 1993), s. 30, 39.

[178] *Sicill-i Osmânî*, II, 161; M. Z. Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, II, 311.

[179] *Mehmed Hasib Ruznâmesi*, s. 44, 46.

[180] *Ruznâme*, Türk Tarih Kurumu Ktp., nr. Y. 58, s. 4, 6; Vâsıf, *Tarih*, TSMK, Hazine kısmı, nr. 1406, vr. 12a; *Tevcihât Defteri*, TSMK, Hazine kısmı, nr. 1468, vr. 44a, 56b.

[181] *Ruznâme*, s. 5, 7, 8; Vâsıf, *Tarih*, vr. 33b; *Tevcihât Defteri*,vr. 43a; Enverî, *Tarih*, vr. 378b.

[182] TKA. *TRD*, nr. 1284, Yanya II. cüz; Enverî, *Tarih*, Millet Ktp., Ali Emirî Yazmaları, Tarih, nr. 67; *Ruznâme*, s. 6, 8, 10; Vâsıf, *Tarih*, vr. 45b; *Tevcihât Defteri*, vr. 43a, 57a; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 108-110.

[183] BOA, A. RSK, nr. 1620, s. 6; *Ruznâme*, s. 8, 9; *Sicill-i Osmânî*, II, 368-369.

[184] *Ruznâme*, s. 10, 12; *Sicill-i Osmânî*, II, 161.

[185] *Ruznâme*, s. 11, 13; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 120-122; Enverî, *Tarih*, vr. 132a-133a.

[186] BOA, AE, Abdülhamid I, nr. 888; *Ruznâme*, s. 12; Enverî, *Tarih*, 132b-133b; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, s. 298.

[187] *Ruznâme*, s. 12, 13, 16; M. Z. Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi*, II, 316-317.

[188] *Ruznâme*, s. 16.

[189] *Ruznâme*, s. 20, 22; Vâsıf, *Tarih*, neşr. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, s. 84, 129.

[190] *Ruznâme*, s. 22; Vâsıf, *Tarih*, s. 129.

[191] *Ruznâme*, s. 23-24; Vâsıf, *Tarih*, s. 185.

[192] Vâsıf, *Tarih*, s. 253, 265, 282, 291; Hafız Abdullah, *Târih-i Lebibâ*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi kısmı, nr. 2158, vr. 14a, 17a, 25b; *Ruznâme*, s. 31, 34.

[193] BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 76; *Târih-i Lebibâ*, vr. 17a, 25b, 40a; Vâsıf, *Tarih*, s. 282, 291, 339; *Ruznâme*, s. 34, 38.

[194] BOA, A. AMD, nr. 27/48; TKA, *TRD*, nr. 1371, Üsküb I. cüz.; *Ruznâme*, s. 38; *Târih-i Lebibâ*, vr. 40a, 43a, 57b; Vâsıf, *Tarih*, s. 287, 300, 339, 394.

[195] BOA, AE, Abdülhamid I, nr. 1452; *Ruznâme*, s. 38-39; *Târih-i Lebibâ*, vr. 40a, 43a, 65b; Vâsıf, *Tarih*, s. 266, 352.

[196] *Ruznâme*, s. 43, 45; *Târih-i Lebibâ*, vr. 58b. 65b.

[197] BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 48; BOA, HH, nr. 54788; *Ruznâme*, s.45, 53; *Târih-i Lebibâ*, vr. 58b. 65b.

[198] *Sicill-i Osmânî*, II, 320.

[199] BOA, A. RSK, Dos. nr. 2825/77; BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 70; BOA, HH, nr. 54788; Muzaffer Doğan, *Sadâret Kethüdâlığı*, MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi (İstanbul 1995), s.36. *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 126-128; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, s. 348-349.

[200] BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 70;

[201] BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 70; BOA, A. AMD, Dos. nr. 23/48; M. Doğan, *Aynı tez*, s. 36; *Sicill-i Osmânî*, II, 161.

[202] BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 50; nr. 1589, s. 33; *Sicill-i Osmânî*, III, 550-551

[203] BOA, A. RSK, nr. 1589, s. 33; *Sicill-i Osmânî*, III, 390.

[204] BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 50; *Sicill-i Osmânî*, III, 550-551

[205] *Tevcihât Defteri*, TSMK, Hazîne kısmı, nr. 1647, vr. 47a.

[206] BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 36; BOA, A. NŞT, nr. 1451/15, s. 2; Halil Nuri, *Tarih*, İstanbul Üniversitesi Ktp, nr. TY 5996, vr. 2a, 9a-b; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, s. 350.

[207] Vâsıf, *Tarih*, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. TY 5981, vr. 21b; H. Nuri, *Tarih*, vr. 28b, 77b, 87a; *Sicill-i Osmânî*, II, 347-348; İ. H. Danişmend, *Kronoloji*, s. 351.

[208] BOA, A. RSK, nr. 1593, s. 28-29, 55; nr. 1623, s. 15; Vâsıf, *Tarih*, vr. 72a; H. Nuri, *Tarih*, vr. 112b, 119b.

[209] BOA, A. RSK, nr. 1593, s. 28, 78.

[210] BOA, A. RSK, nr. 1593, s. 28, 122; Vâsıf, *Tarih*, vr. 202a, 214b-215a; H. Nuri, *Tarih*, vr. 121a, 291b.

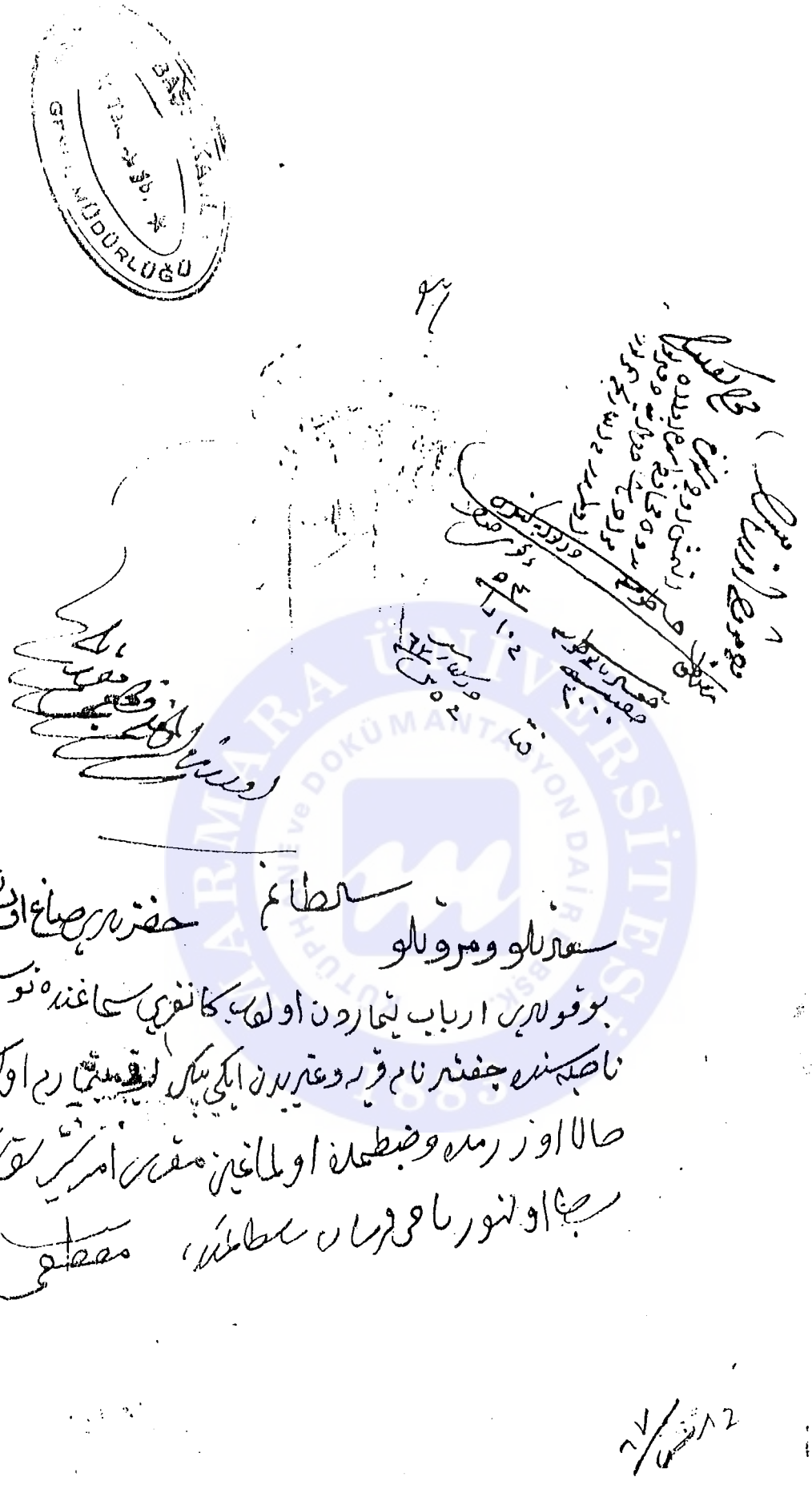
[211] BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 71; BOA, Cevdet-Mâliye, nr. 28404; Vâsıf, *Tarih*, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. TY 6012, vr. 7b, 12b-13a.

[212] BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 94; Vâsıf, *Tarih*, vr. 12b-13a, 123a-b.

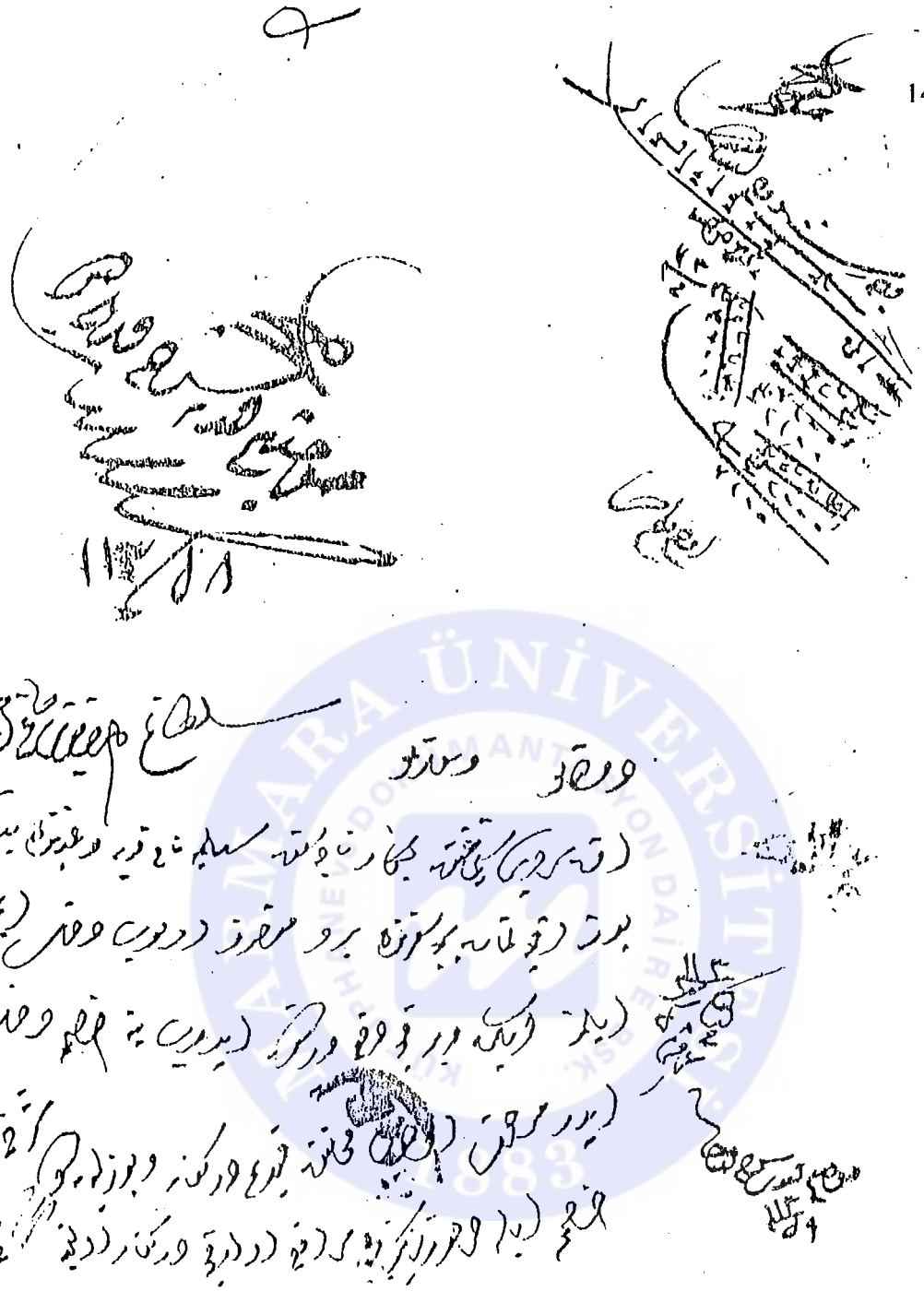
[213] Vâsıf, *Tarih*, vr. 58b-59a.

[214] BOA, A. RSK, nr. 1623, s. 15; Vâsıf, *Tarih*, vr. 58b-59a, 123a-b; Sicill-i Osmânî, IV, 14.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883 KÜTÜPHANE ve DOKÜMANTASYON DAİRE BŞK.

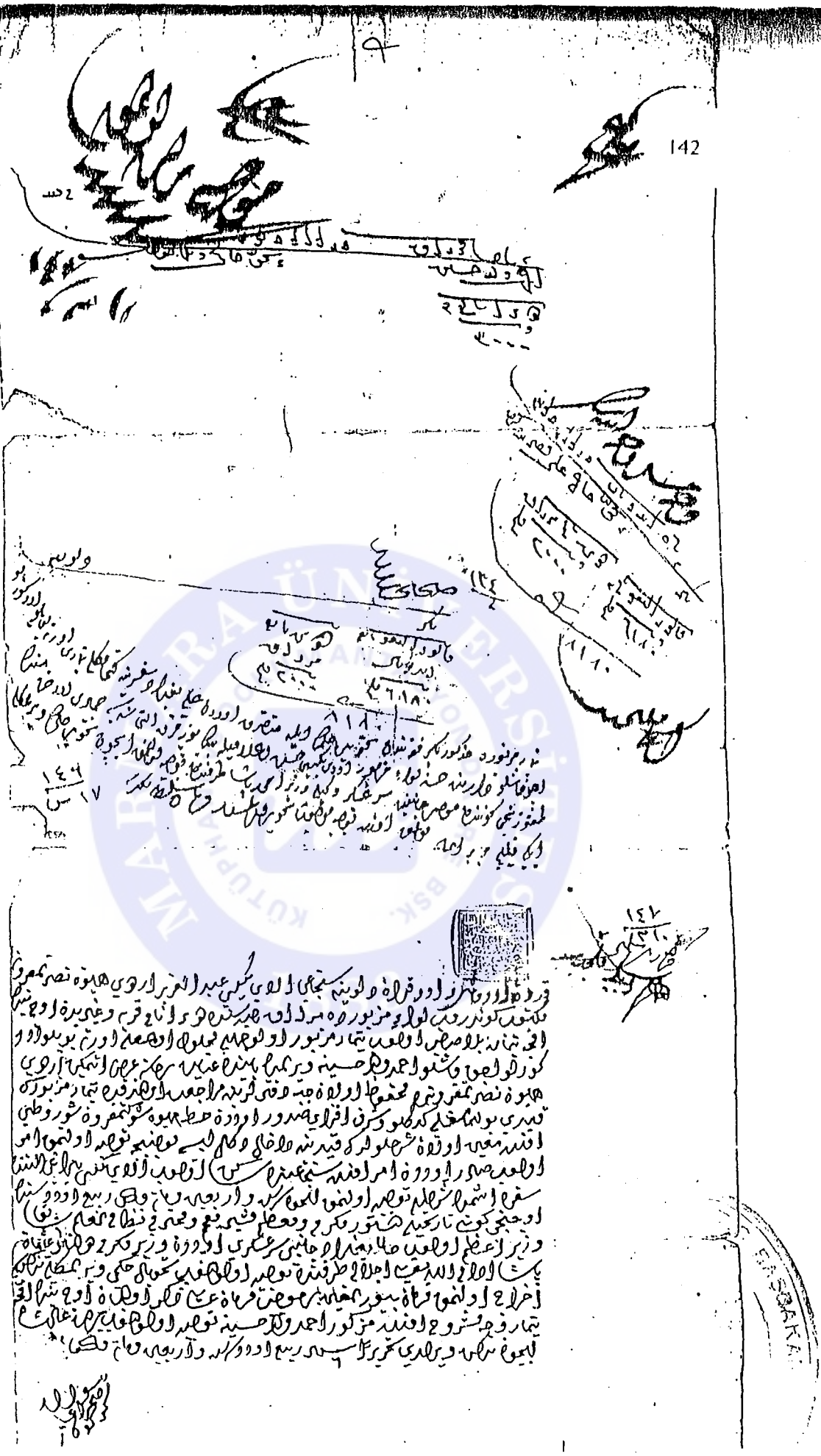
EK 2. Defterhâne'de İşlem Görmüş 1067 Tarihli Timar Arzuhali (BOA , A.NŞT, nr.18/85).

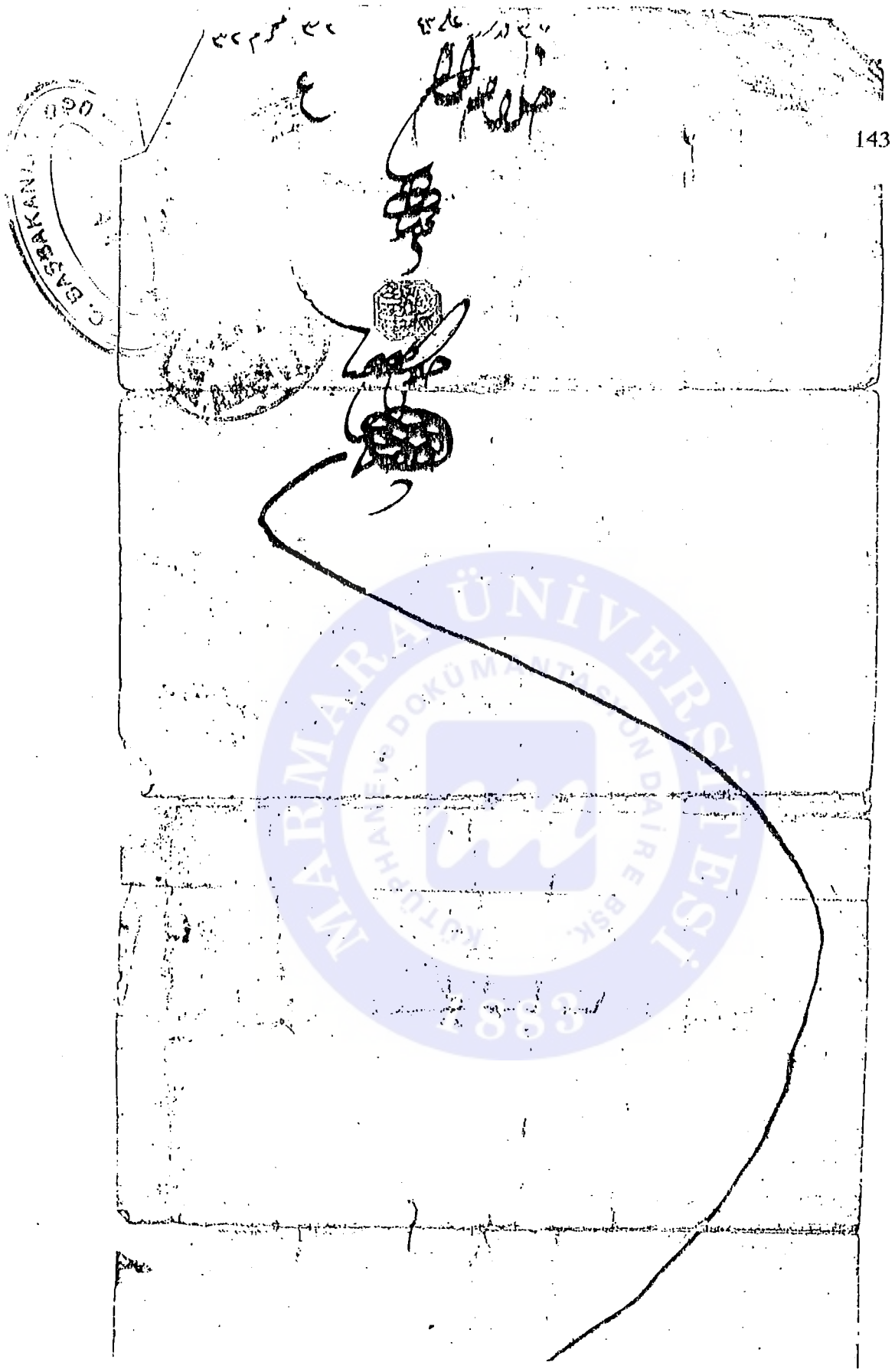
EK 3. Defterhâne'de İşlem Görmüş 1113 Tarihli Timar Arzuhali (BOA , A.DFE , nr.26/45).

EK 4. Defterhâne'de İşlem Görmüş 1146 Tarihli Timar Arzı (BOA , A.DFE , nr.47/79).

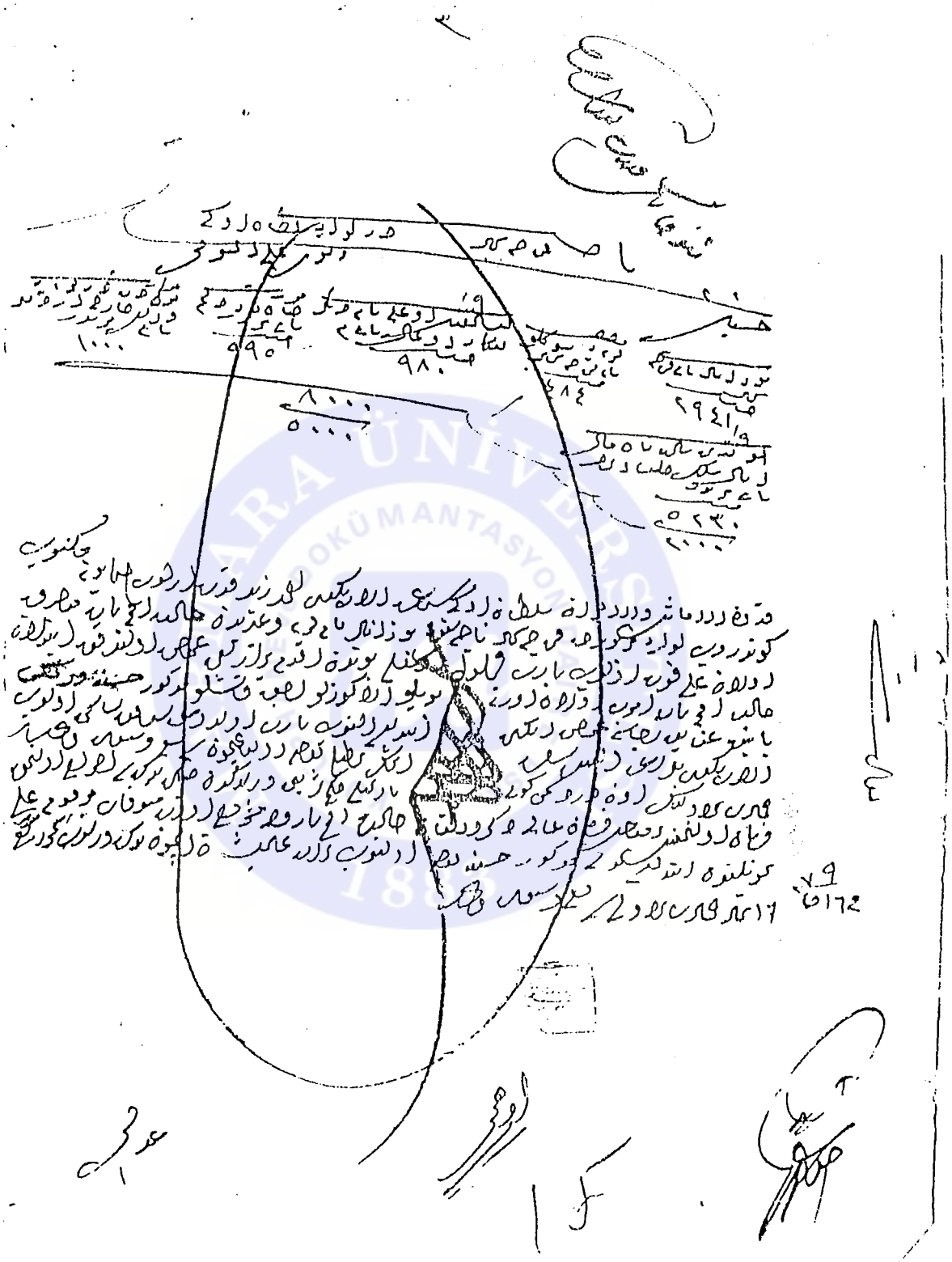

EK 5. Defterhâne'de İşlem Görmüş 1147 Tarihli Serdar Tezkiresi (BOA, A.DFE, Dos.nr.49/7).

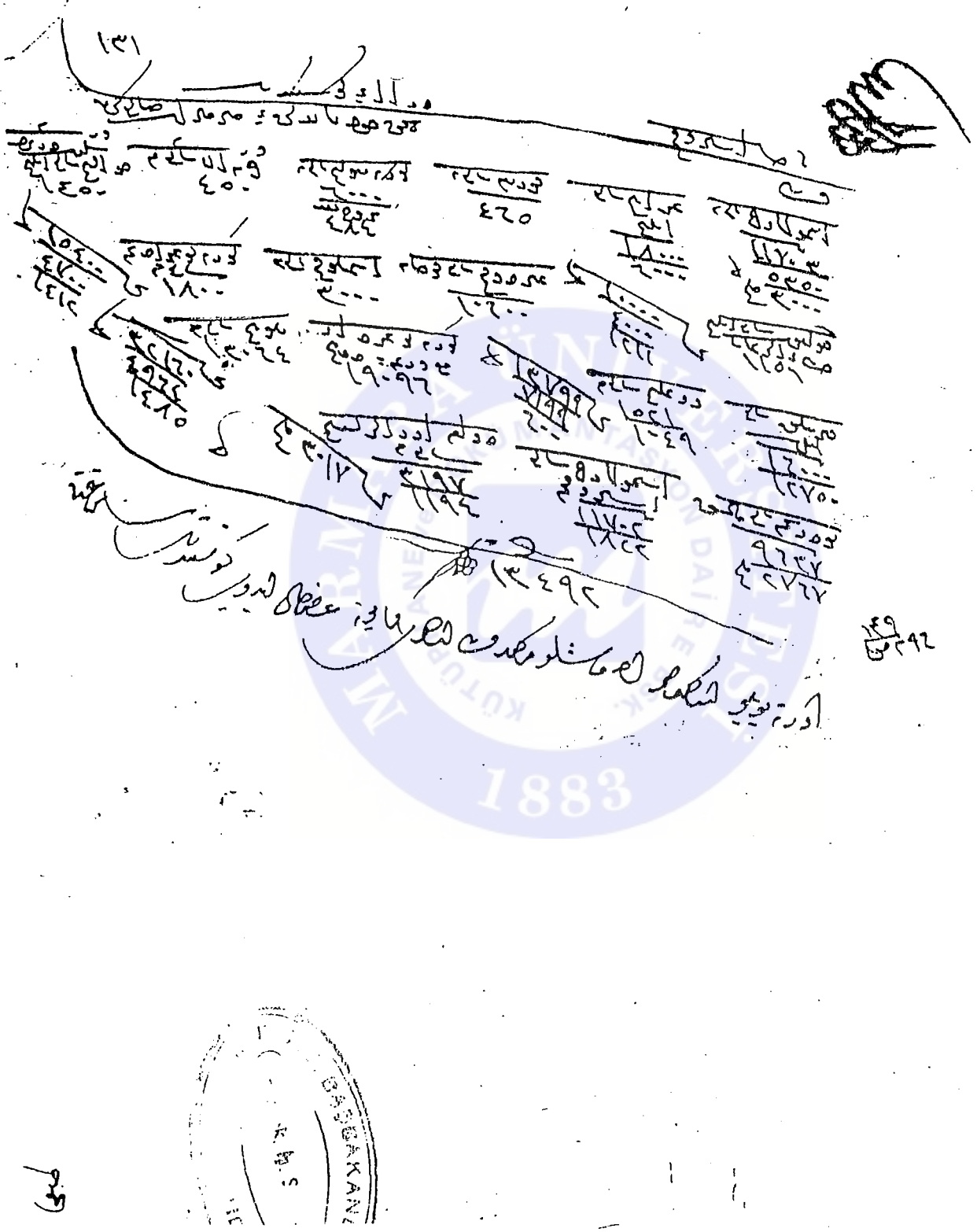

EK 6. Defterhâne'de İşlem Görmüş 1147 Tarihli Serdar Tezkiresinin Arkası

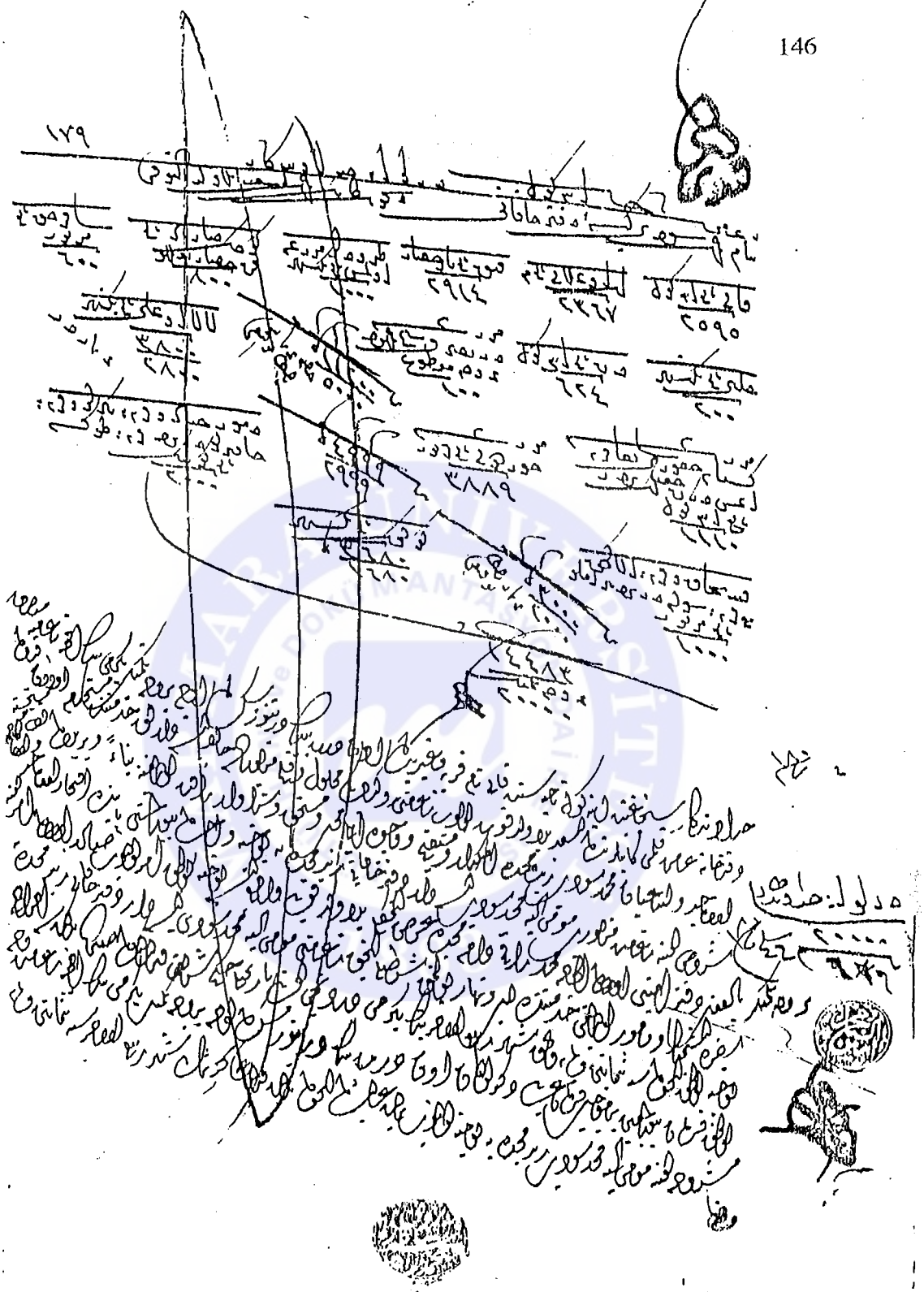
(BOA, A.DFE, Dos.nr.49/7)

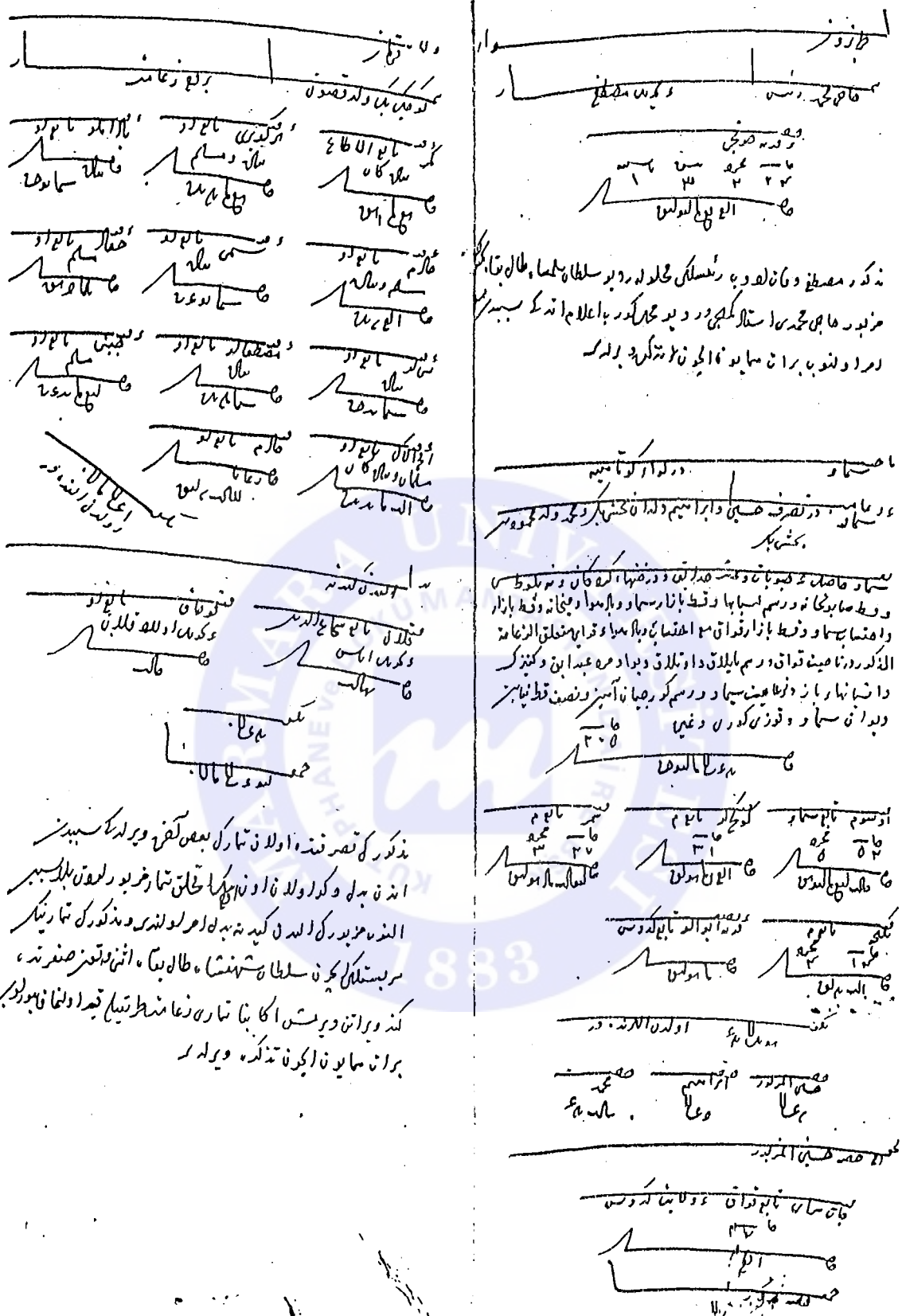
EK 7. 1079 Tarihli Berat Tezkiresi (BOA, A.DFE, Dos.nr.9/20).

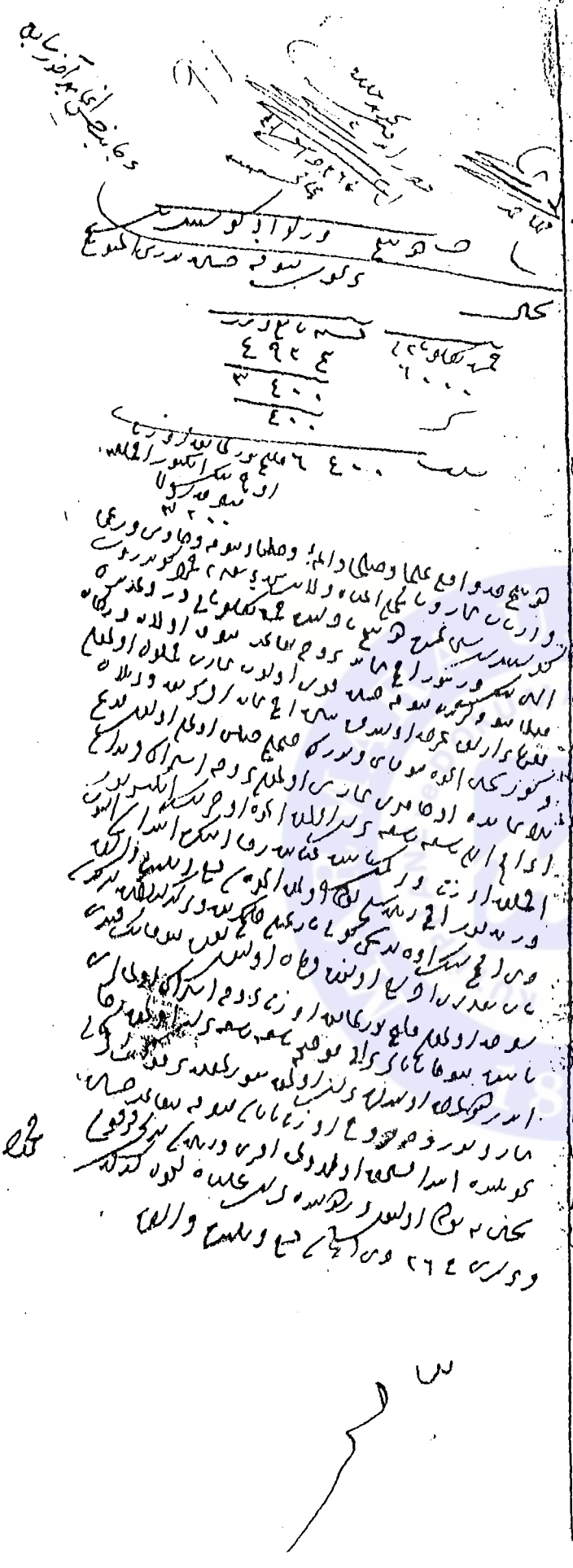
EK 8. 1149 Tarihli Berat Tezkiresi (BOA, A.DFE, Dos.nr.54/84-1).

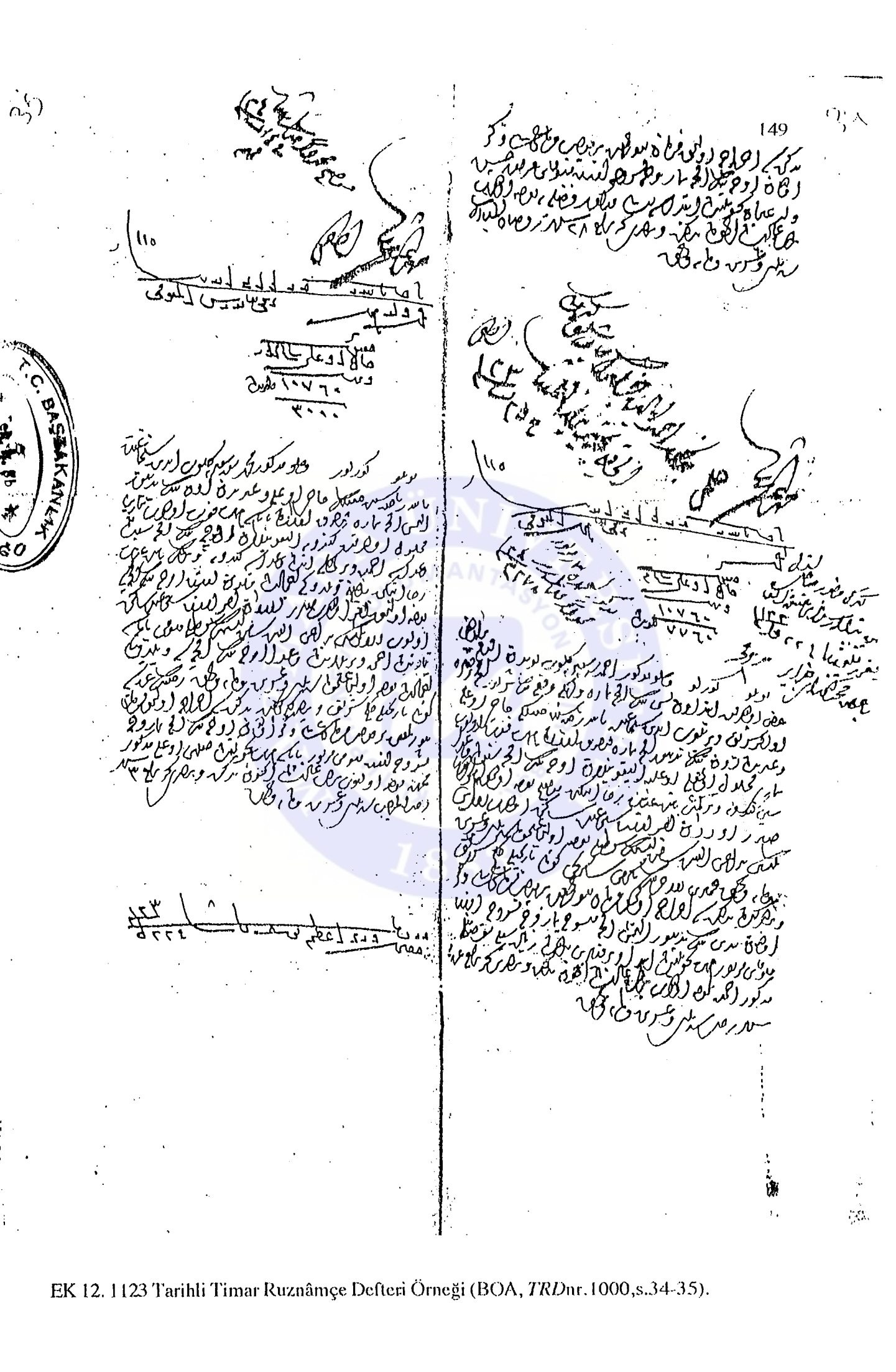
EK 9. 1180 Tarihli Berat Tezkiresi (BOA, A.DFE, Dos.nr.135/37).

EK 10. 894 Tarihli Timar Ruznâmçe Defteri Örneği (BOA, *MAD*,nr.17893,s.234-235).

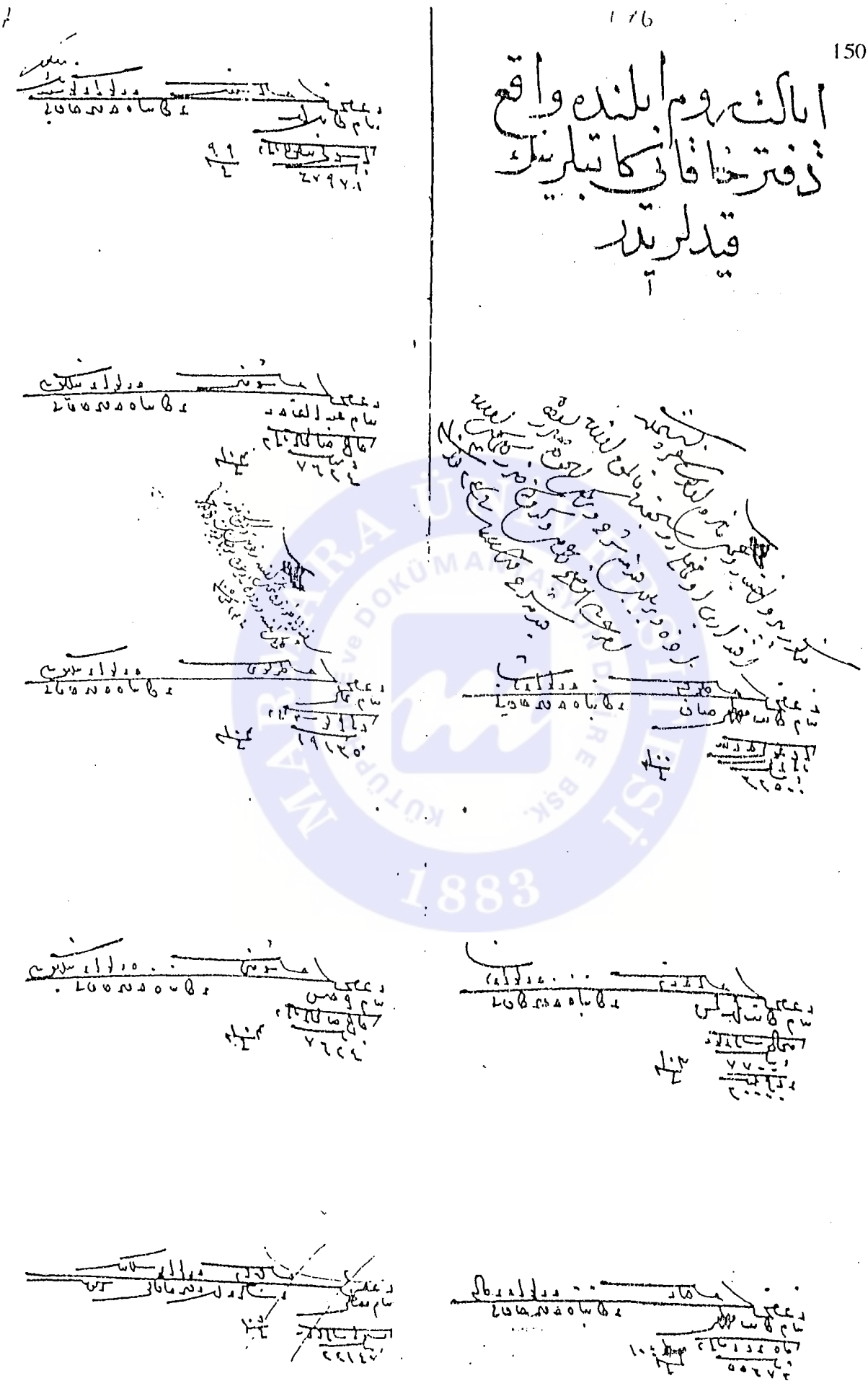

EK 11. 1039 Tarihli Timar Ruznâmçe Defteri Örneği (BOA, *TRD*nr.496,s.89-90).

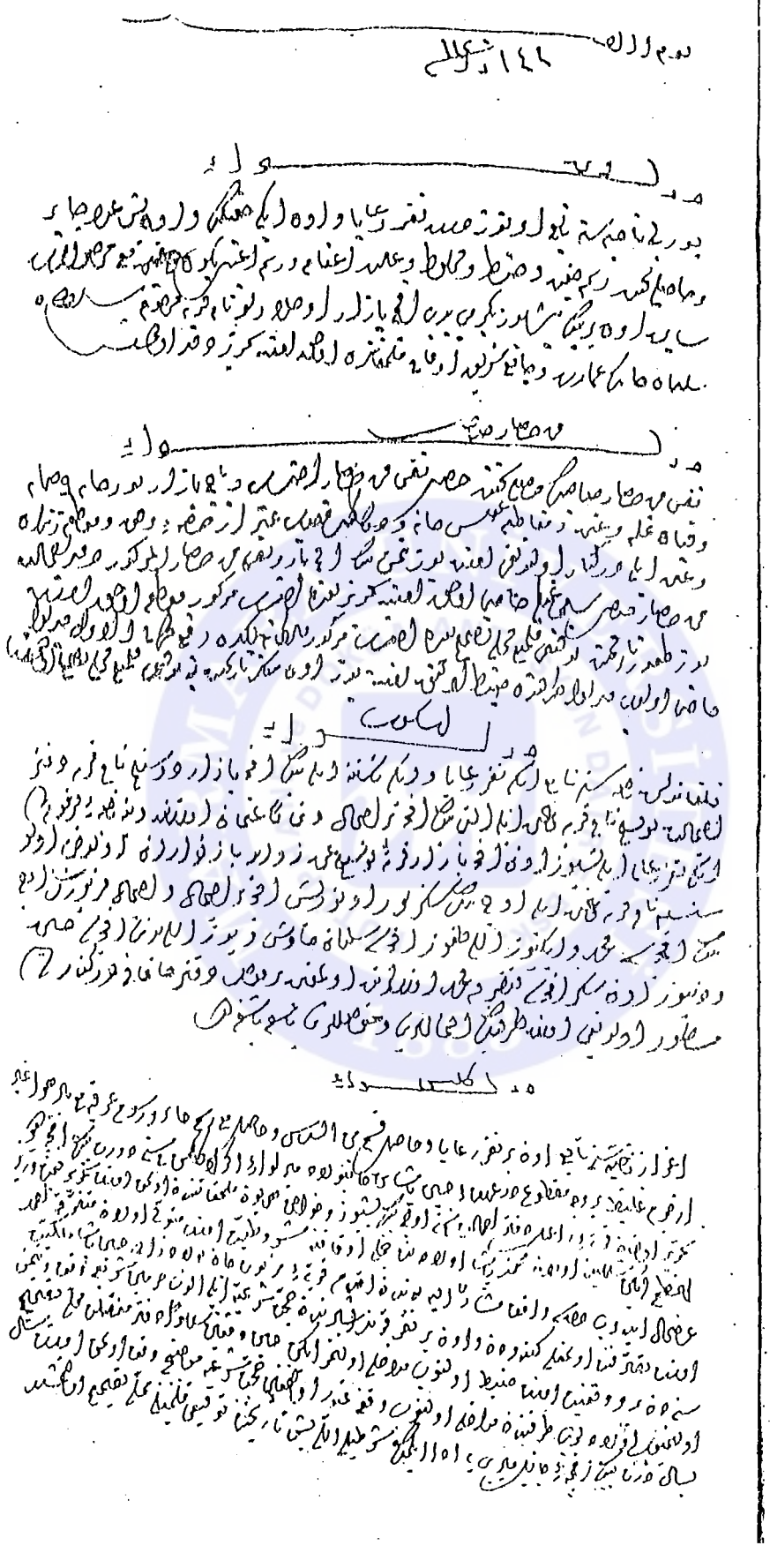

EK 12. 1123 Tarihli Timar Ruznâmçe Defteri Örneği (BOA, *TRD*nr.1000,s.34-35).

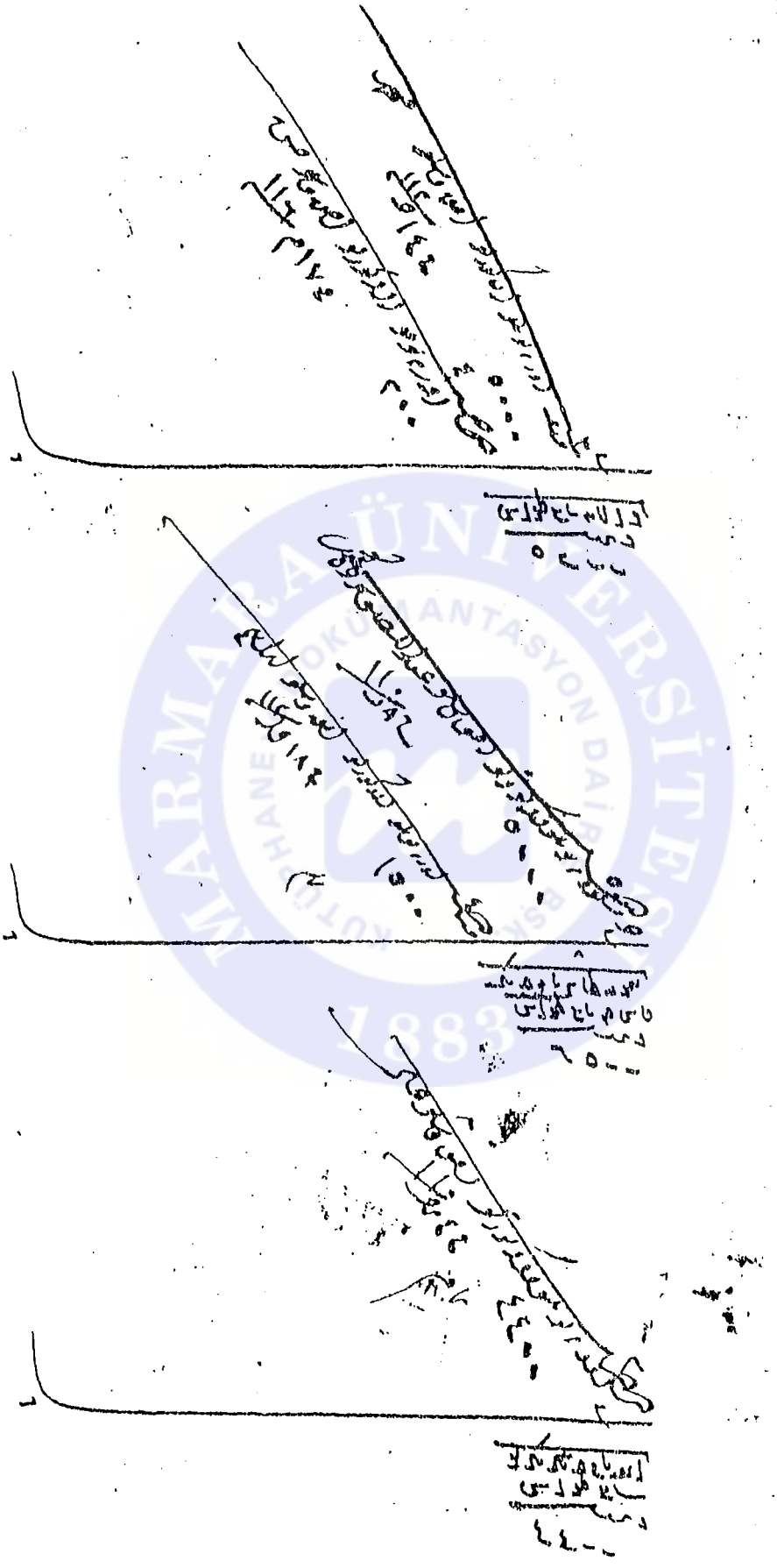
ايالت روم ايلنده واقع
دفتر خاقانی کاتبلرینک
قيدلريدر

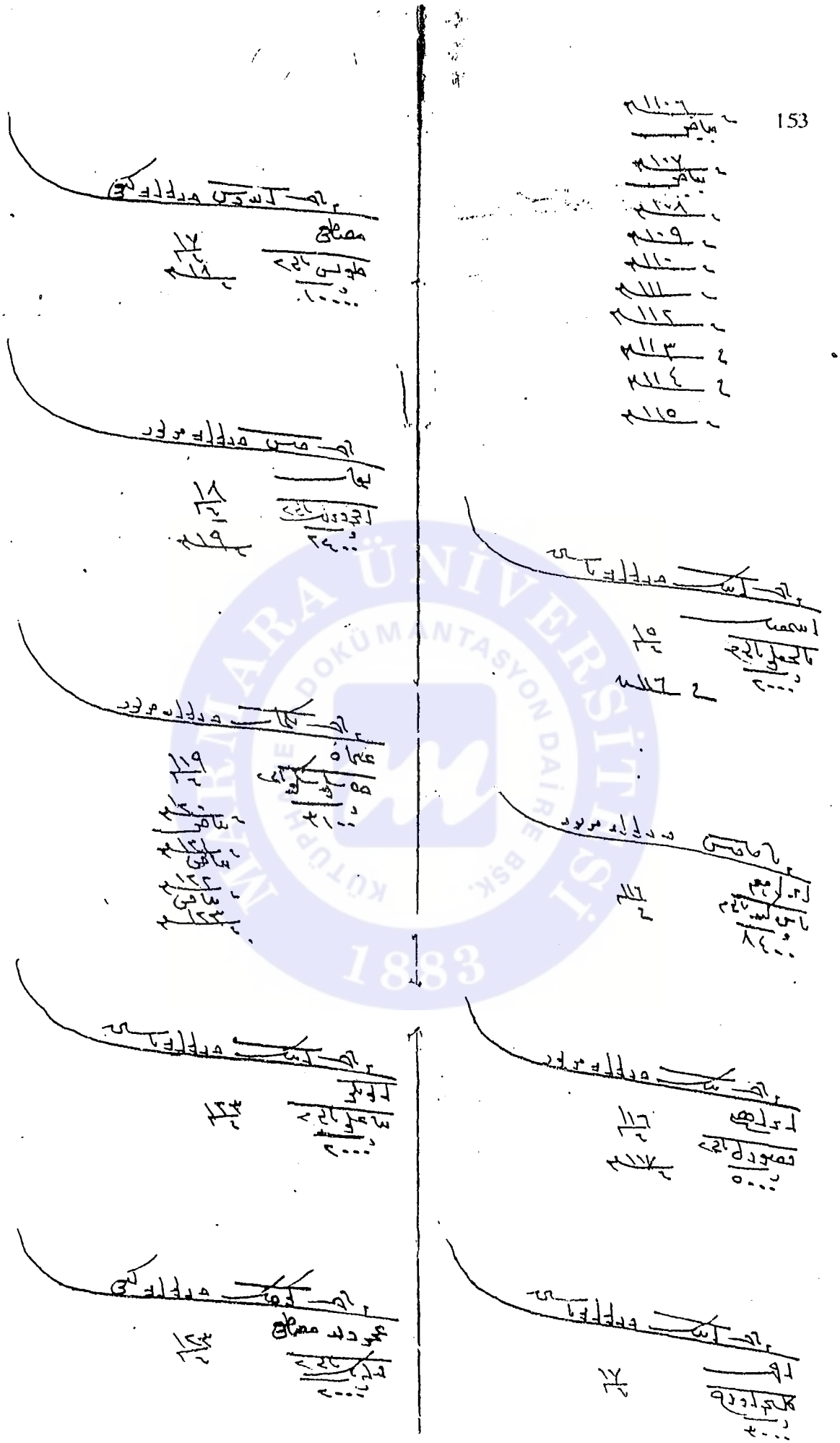
EK 13. Kâtip ve Şâkird Yoklama Defteri Örneği (BOA, *TD*, nr.829, s.176-177).

EK 14. 1120 Tarihli Arz Sureti Defteri Orneği (BOA, *TD*, nr.869,s.39).

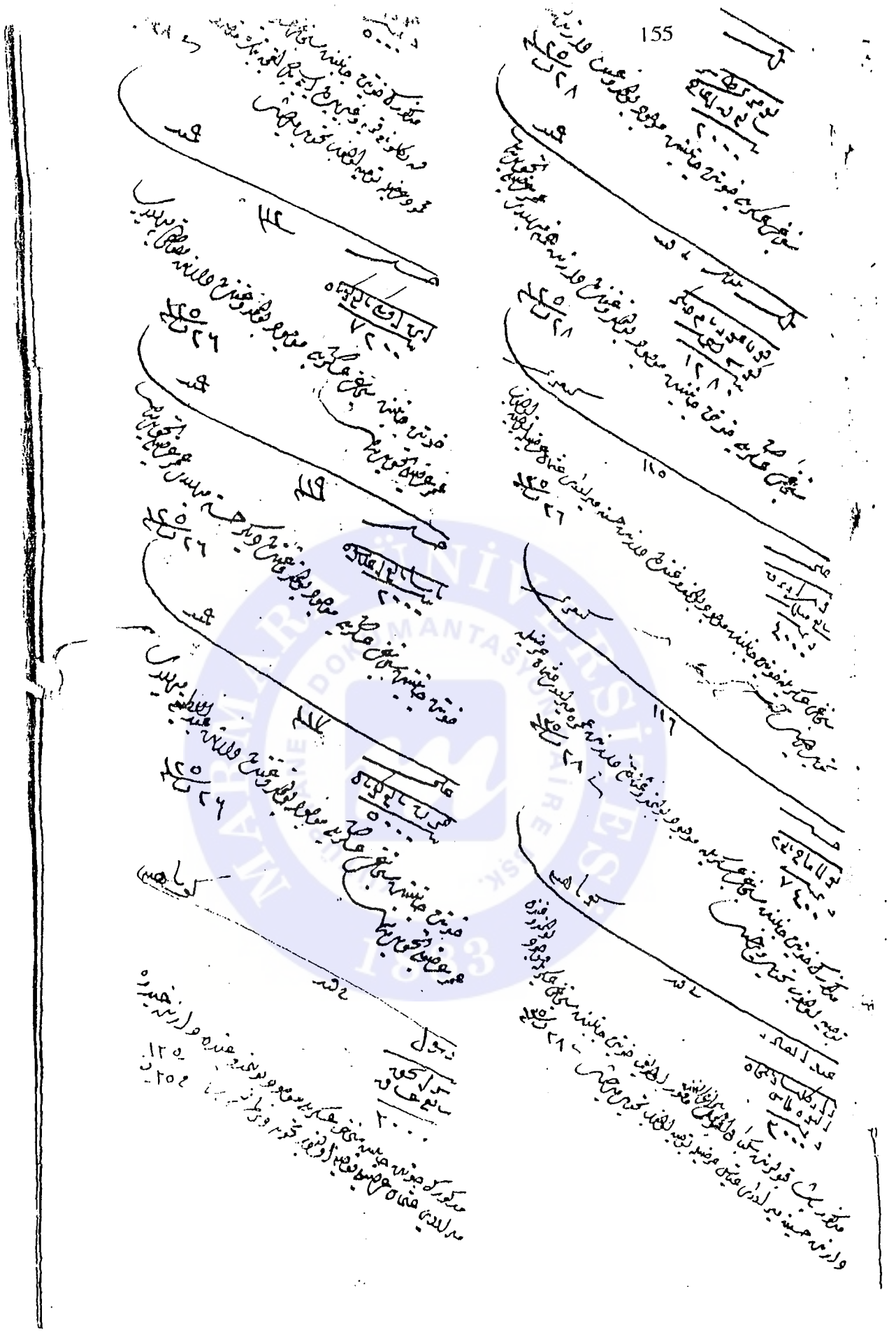

EK 15. XVII. yüzyıl Sonlarına Ait Derdest Defteri Örneği (TKA,*DD*, nr.458).

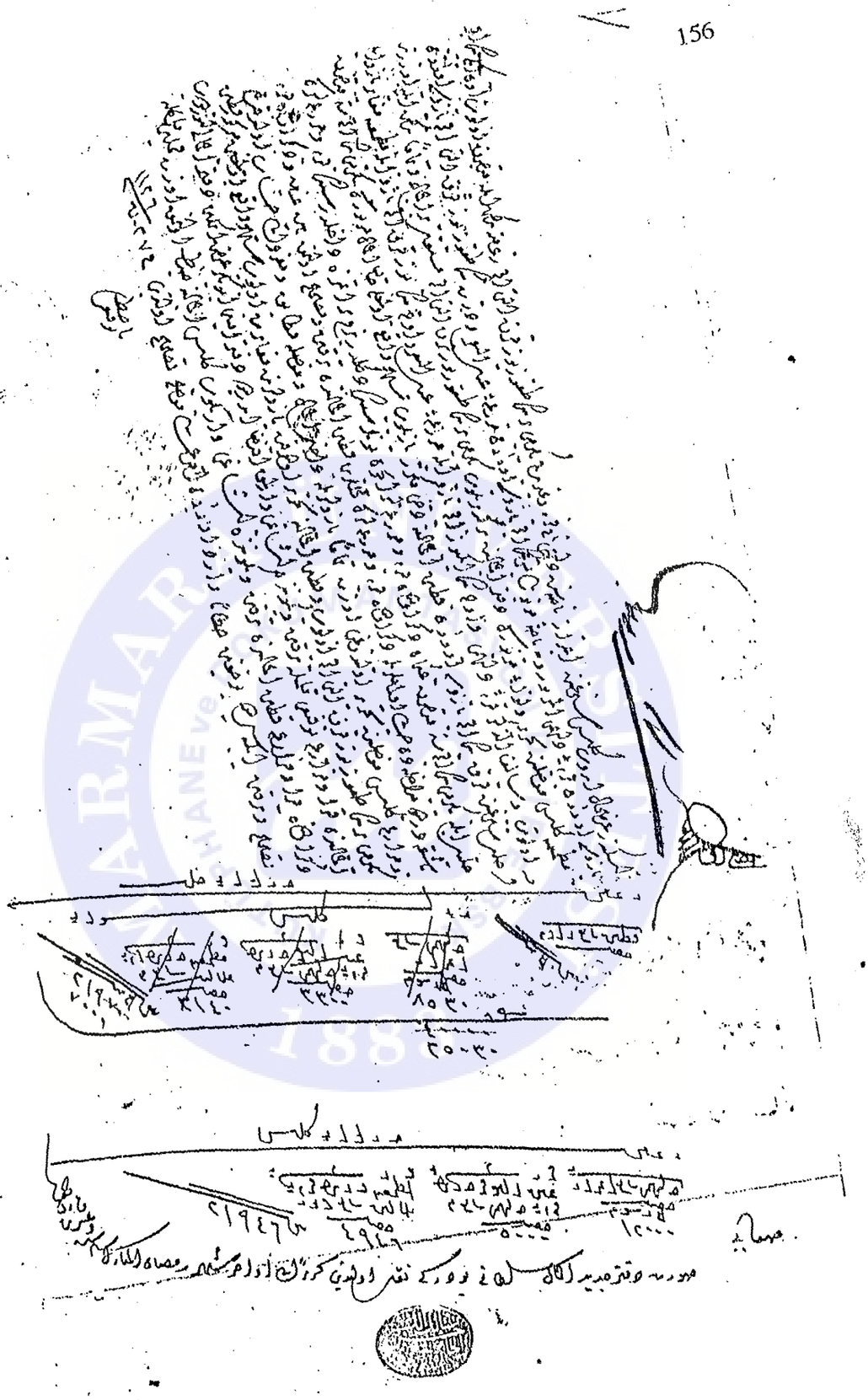

EK 16. Cebe Defteri Örneği (BOA, *TRD*, nr.1447,s.2-3).

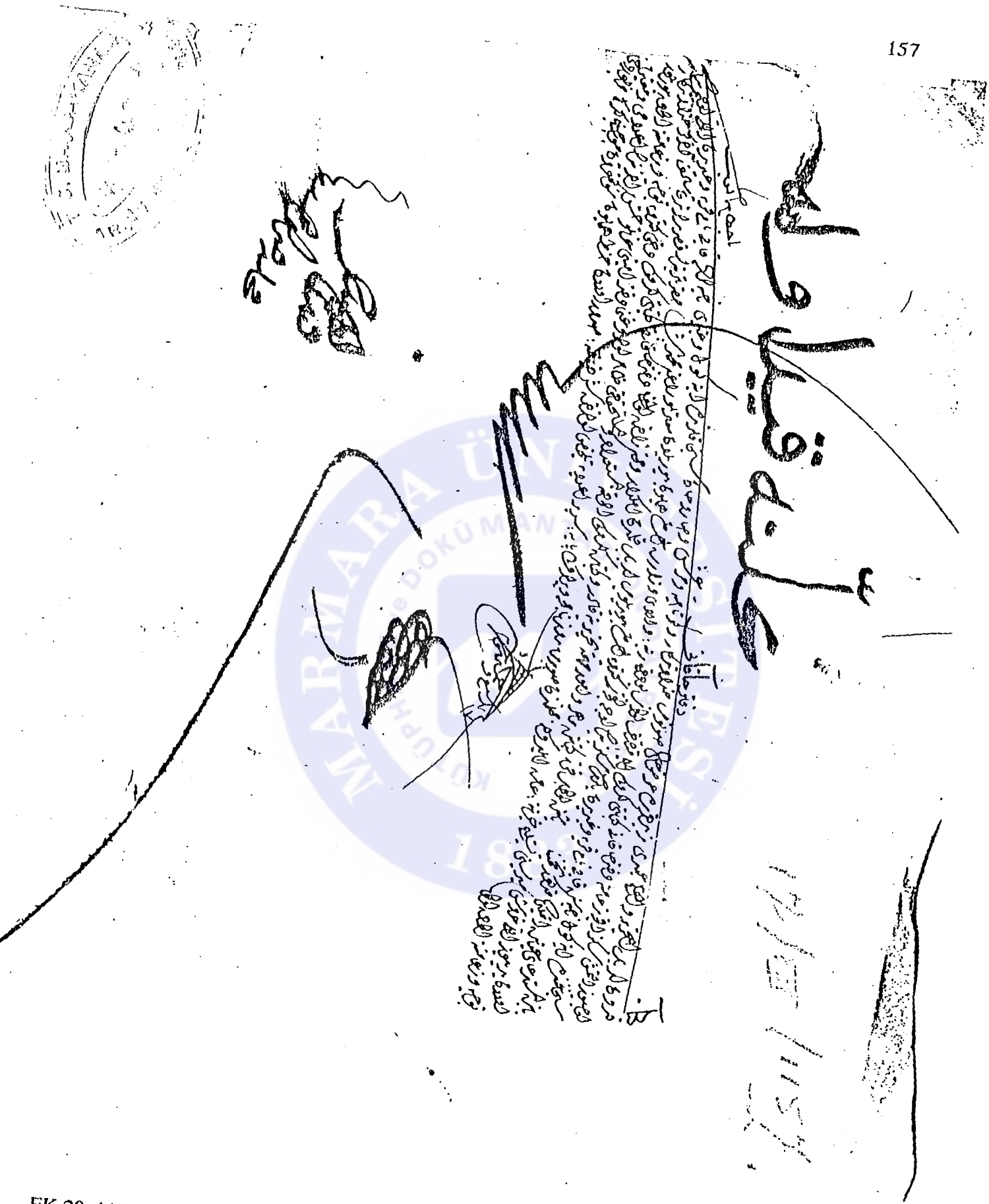
EK 17 1010 Tarihli Yoklama Defteri Örneği (BOA, TT, nr.858 s.6-7)

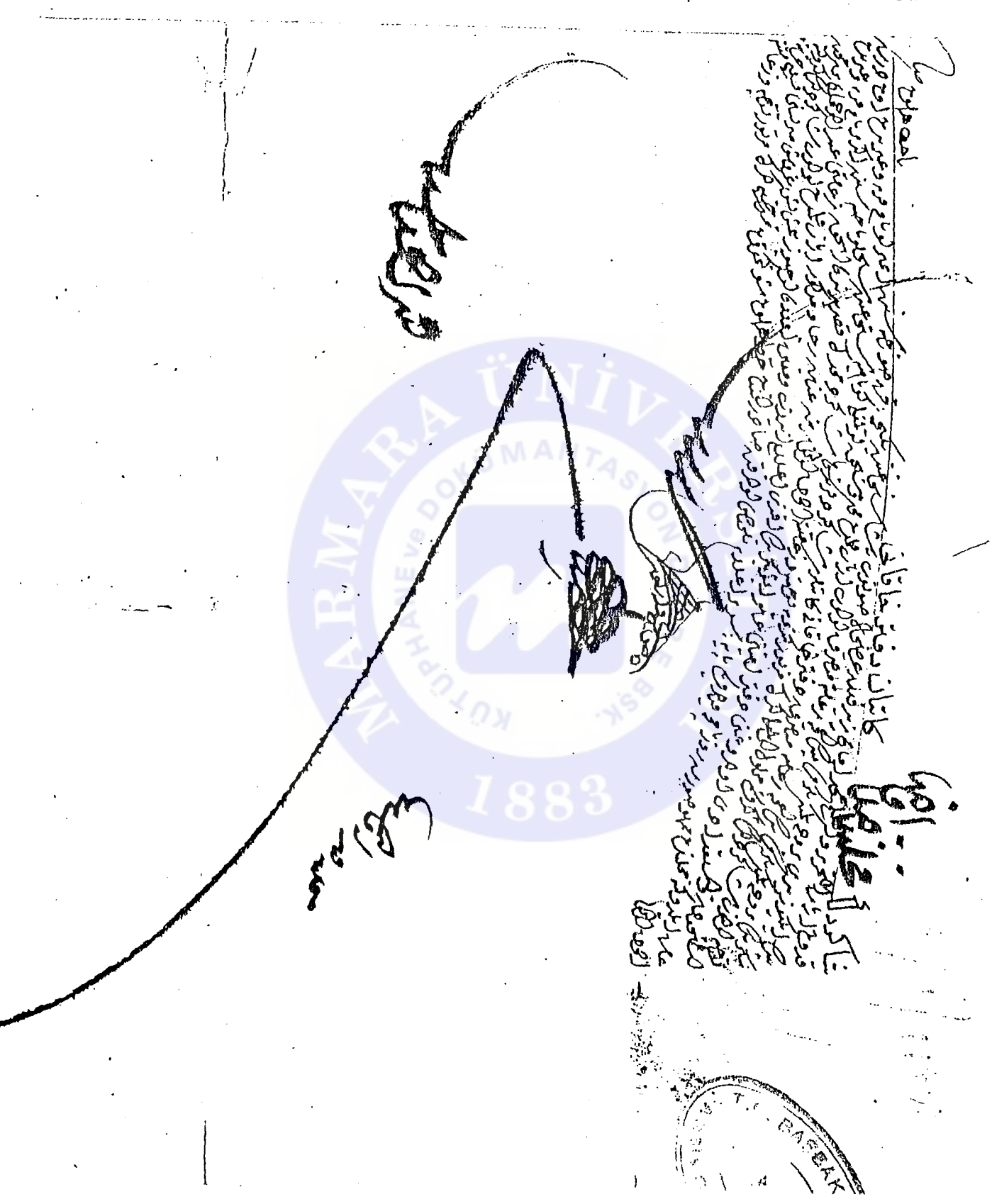
EK 18. 1125 Tarihli Tahvil Defteri Örneği (BOA,A.NŞT,nr.1352,s.13).

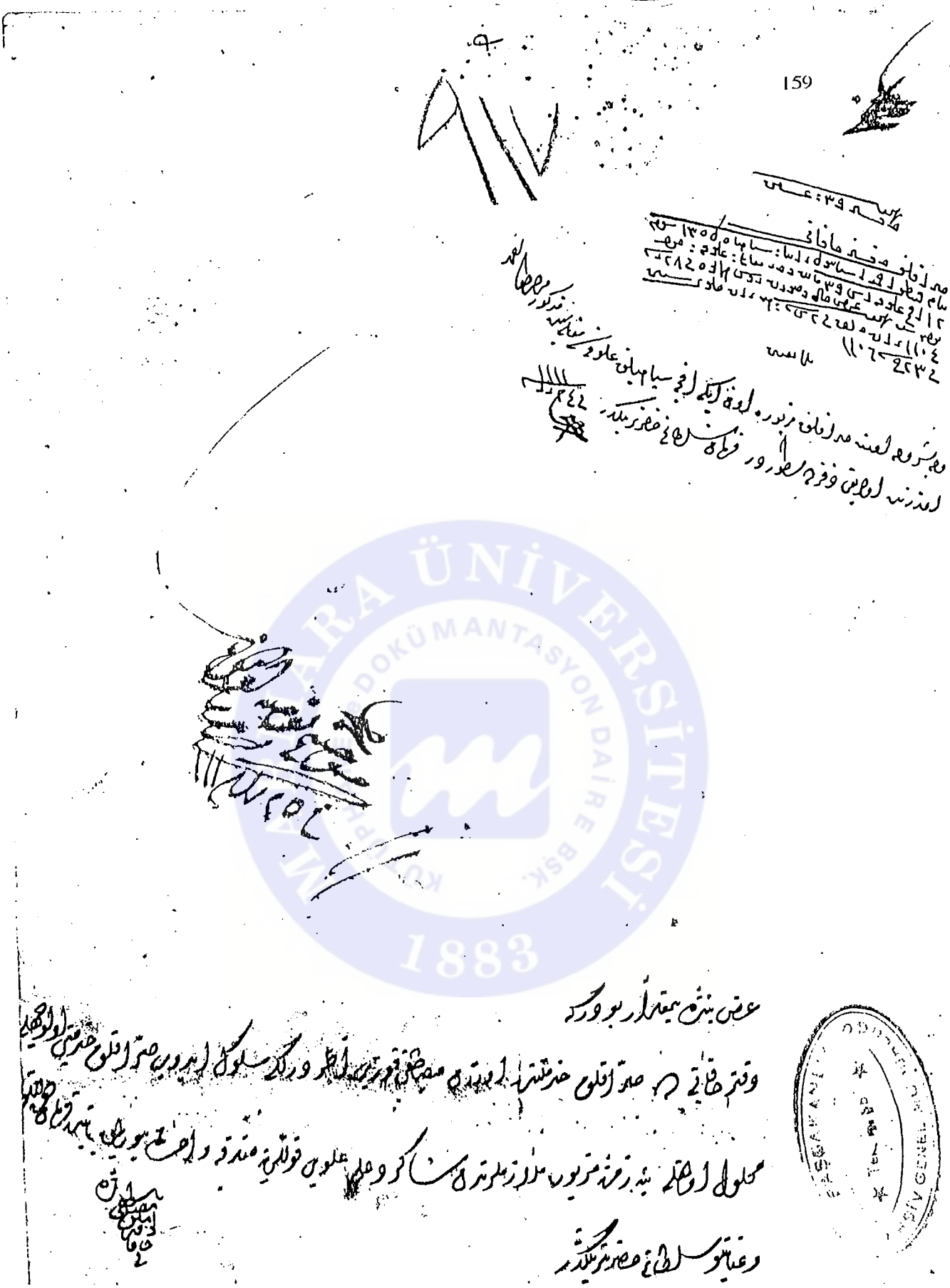
EK 19. 1126 Tarihli Defter Sureti (BOA, A.DFE, Dos.nr.30/49).

EK 20. 1157 Tarihli Kâtip Ruûsu(BOA, A.DFE, Dos.nr.77/32).

EK 21.1147 Tarihli Şâkird Ruûsu (BOA, A.DFE, Dos.nr.49/42).

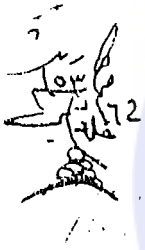
EK 22. Defterhâne'ye Sarraf Alınması İçin Defter Emini Arzı (BOA,İbnülemin-Tevcihât,nr.917).

1112 Tarihli (BOA, A.DFE, Dos.nr.25/57).

1146 Tarihli (BOA, A.DFE, Dos.nr.47/20).

1153 Tarihli (BOA, A.DFE, Dos.nr.63/68).

1204 Tarihli (BOA, A.DFE, Dos.nr.232/14)

EK 23. Defterhâne'ye Mahsus İşaretin (Kalem Gülünün) Tarihî Gelişimi.